

Etkileşim

Yıl 2 | Sayı 3 | Nisan 2019 | İletişim Fakültesi Akademik Dergisi

BASKI | PRINTED BY

XXXXXXXXXXXXXXXXXXXX İLETİŞİM HİZMETLERİ A.Ş.
Xxxxxx xxxxx Cad. xxxxxx Sit. B1 Blok. No: 24/A Y.XXxxxxxx / İstanbul
Baskı Tarihi: Nisan 2019

YAZIŞMA ve HABERLEŞME ADRESİ | CORRESPONDENCE and CONTACT

T.C. Üsküdar Üniversitesi
Altunizade Mahallesi, Haluk Türksoy Sokak, No: 14, PK: 34662, Üsküdar / İstanbul / Türkiye

www.etkilesimdergisi.com | etkilesim@uskudar.edu.tr

GRAFİK TASARIM ve KAPAK | GRAPHIC DESIGN and COVER

Devrim Baran

GRAFİK UYGULAMA | GRAPHIC APPLICATION

Bülent Tellan

ETKİLEŞİM yılda iki kez Nisan ve Ekim aylarında yayımlanan ulusal hakemli bir dergidir. Makalelerde yer alan görüş, düşünce ve yorumlardan yazarları sorumludur; Üsküdar Üniversitesi sorumlu tutulamaz.

ETKİLEŞİM (Interaction) is an academic peer-reviewed journal and published biannually in April and October. Writers are responsible for their opinions, thoughts and interpretations in articles, Üsküdar University has no responsibility.

SAHİBİ | OWNER

A. Furkan Tarhan | Üsküdar Üniversitesi Müttevelli Heyeti Başkanı

YAZI İŞLERİ MÜDÜRÜ | EDITOR-IN-CHIEF

Prof. Dr. Nazife Güngör

ONURSAL EDITÖR | HONORARY EDITOR

Prof. Dr. Nevzat Tarhan

EDITÖR | EDITOR

Dr. Öğr. Üy. Özge Uğurlu Akbaş

EDITÖR YARDIMCILARI | ASISTANT EDITORS

Dr. Öğr. Üy. Gül Esra Atalay | Dr. Öğr. Üy. Özlem Çetin Öztürk

SEKRETERYA | SECRETARIAL

Arş. Gör. Denizcan Kabaş | Arş. Gör. Şükrü Güler | Arş. Gör. Besna Ağın

YAYIN KURULU | EDITORIAL BOARD

Prof. Dr. Nazife Güngör

Doç. Dr. Özgül Dağlı

Prof. Dr. Süleyman İrvan

Doç. Dr. Feride Zeynep Güder

Prof. Dr. Hatice Öz Pektaş

Dr. Öğr. Üy. Can Diker

Doç. Dr. İ. Arda Odabaşı

Dr. Öğr. Üy. Şaha Burcu Baygöl Özpınar

BİLİM DANIŞMA KURULU | ADVISORY and SCIENTIFIC COMMITTEE

Prof. Dr. Ümit Atabek - Yaşar Üniversitesi, Prof. Dr. Peyami Çelikcan - İstanbul Şehir Üniversitesi, Prof. Dr. Aysel Aziz - Yeni Yüzyıl Üniversitesi, Prof. Dr. Korkmaz Alemdar - Girne Amerikan Üniversitesi, Prof. Dr. Mehmet Zelka - Üsküdar Üniversitesi, Prof. Dr. Mithat Baydur - Okan Üniversitesi, Prof. Dr. Sevil Atasoy - Üsküdar Üniversitesi, Prof. Dr. İbrahim Özdemir - Üsküdar Üniversitesi, Prof. Dr. Özden Cankaya - İstanbul Aydın Üniversitesi, Prof. Dr. Özlen Özgen - Atılım Üniversitesi, Prof. Dr. Abdülrezak Altun - Ankara Üniversitesi, Prof. Dr. Ruken Öztürk - Ankara Üniversitesi, Prof. Dr. Mutlu Binark - Hacettepe Üniversitesi, Prof. Dr. Veysel Batmaz - Beykent Üniversitesi, Prof. Dr. Defne Özönur - Yeditepe Üniversitesi, Prof. Dr. Dilruba Çatalbaş Ürper - Galatasaray Üniversitesi, Prof. Dr. Figen Gökalep Ebrin - Akdeniz Üniversitesi, Prof. Dr. Recep Tayfun - Başkent Üniversitesi, Prof. Dr. Yıldız Dilek Ertürk - İstanbul Üniversitesi, Prof. Dr. Ayhan Biber - Kastamonu Üniversitesi, Prof. Dr. Bayram Kaya - Giresun Üniversitesi, Prof. Dr. Halil Nalçaoğlu - İstanbul Bilgi Üniversitesi, Prof. Dr. Mukadder Çakır - Marmara Üniversitesi, Prof. Dr. Nilüfer Timisi - İstanbul Üniversitesi, Prof. Dr. Serdar Öztürk - Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Prof. Dr. Nilgün Tatal Cheviron - Galatasaray Üniversitesi, Prof. Dr. Ruhdan Uzun - Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Prof. Dr. Filiz Aydoğan - Marmara Üniversitesi, Prof. Dr. Tülay Şeker - Akdeniz Üniversitesi, Prof. Dr. Oğuz Makal - Beykent Üniversitesi, Prof. Dr. Ömer Özer - Anadolu Üniversitesi, Prof. Dr. Osman Gazi Özgüdenli - Marmara Üniversitesi, Prof. Dr. Hale Künüçen - Başkent Üniversitesi, Prof. Dr. Asaf Varol - Fırat Üniversitesi, Prof. Dr. Hasip Pektaş - Üsküdar Üniversitesi, Doç. Dr. Onur Dursun - Çukurova Üniversitesi, Doç. Dr. Lemi Baruh - Koç Üniversitesi, Doç. Dr. İlker Özdemir - Çukurova Üniversitesi, Doç. Dr. Zeynep Özarslan - Rumlü Üniversitesi, Doç. Dr. Hüseyin Çelik - Arel Üniversitesi, Doç. Dr. Deniz Yengin - İstanbul Aydın Üniversitesi, Doç. Dr. Gökben Hızlı Sayar - Üsküdar Üniversitesi, Doç. Dr. Burak Özçetin - Bilgi Üniversitesi, Doç. Dr. Hadiye Yılmaz Odabaşı - Üsküdar Üniversitesi, Doç. Dr. Nurten Kara - Doğu Akdeniz Üniversitesi, Doç. Dr. Doğan Arslan - Medeniyet Üniversitesi, Doç. Dr. Ertuğrul Kızılkaya - İstanbul Üniversitesi, Doç. Dr. Dinçer Atlı - Üsküdar Üniversitesi, Doç. Dr. Salvatore Scifo - Bournemouth University, Doç. Dr. Erol İlhan - Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Doç. Dr. Esra İlkay Keloğlu - Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Doç. Dr. Aytül Tamer - Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Doç. Dr. Mine Demirtaş - Beykent Üniversitesi, Doç. Dr. Selva Ersöz Karakulakoğlu - İstanbul Şehir Üniversitesi, Dr. Öğr. Üy. Devrim Baran - Trakya Üniversitesi, Dr. Öğr. Üy. Bahar Muratoğlu Pehlivan - Antalya AKEV Üniversitesi, Dr. Öğr. Üy. Ömer Osmanoğlu - Üsküdar Üniversitesi, Dr. Öğr. Üy. Övünç Meriç - İstanbul Şehir Üniversitesi, Dr. Öğr. Üy. Hale Yaylalı - Üsküdar Üniversitesi, Dr. Öğr. Üy. Nejla Polat - Üsküdar Üniversitesi, Dr. Öğr. Üy. Ebru Karadoğan İsmayıl - Üsküdar Üniversitesi, Dr. Öğr. Üy. Nurhan Kavaklı - Kültür Üniversitesi, Dr. Öğr. Üy. Yıldırım Kesgin - Üsküdar Üniversitesi, Dr. Öğr. Üy. Aylin Tutgun Ünal - Üsküdar Üniversitesi, Dr. Öğr. Üy. Asuman Kutlu - Beykent Üniversitesi, Dr. Öğr. Üy. Cem Tutar - Üsküdar Üniversitesi, Dr. Öğr. Üy. Çeyiz Makal Fairclough - Beykent Üniversitesi, Dr. Öğr. Üy. Esennur Sirer - Üsküdar Üniversitesi.

İÇİNDEKİLER | CONTENTS

- 6 | **Editörden...**
Editor's Note
Özge Uğurlu Akbaş
- 12 | **Yeni İletişim Teknolojilerinin Gelişimi Bağlamında Kent**
City in the Context of the Development
of New Communication Technologies
Mukadder Çakır
- 28 | **'Boğaziçi Medeniyeti'nde Balık Kültürü ve Lüfer**
Fish Culture and Blue Fish in the Civilization of Bosphorus
Cem Erkebay, Nurdoğan Rigel
- 54 | **Yeni Medyada Halkla İlişkiler Etiği Mümkün müdür?**
Public Relations Ethics in the New Media / Is it Possible?
Ebru Özgen
- 64 | **Medyanın Aydınlanması ve Entelektüellerin Sorumluluğu:
"Yüzellilikler / 150'likler" ve Hatay'da Yerel Basın**
The Media Enlightenment and the Responsibility of Intellectuals:
"The 150ers" and the Local Media in Hatay
Tülây Atay, Belkıs Ulusoy Nalcioğlu, Suat Gezgın
- 76 | **Evrensel Akla Temelli Pozitif Bir Özgürlük Düşüncesi:
Basın Özgürlüğünü Kant'ın Düşünceleriyle Yeniden Yapılandırmak**
A Positive Freedom Thought Based on Universal Reason:
Re-Structuring Freedom of Press by Kant's Thoughts
Onur Dursun, İlker Özdemir
- 98 | **Gentrification in Istanbul: Generating Insights Through Photography**
İstanbul'da Kentsel Dönüşüm: Fotoğraf Üzerinden Kavrayış Geliştirme
Çeyiz Makal Fairclough

- Sosyal Medya ve Suskunluk Sarmalı:
Fikirlerin İfadesi İçin Özgür Bir Alan Vaadi Gerçekleşti mi?**
114 | Social Media and the Spiral of Silence:
Did the Promise of a Free Space for Opinion Expression Come True?
Bahar Muratoğlu Pehlivan
- Söylemin Kapatılma ve Açıklama Savaşımında Edward Snowden**
128 | In the Struggle for Closure and Explanation of Discourse: Edward
Snowden
Serkan Bulut
- Kant'a ve Foucault'ya Göre Aydınlanma**
142 | Looking into Enlightenment from the Aspect of Kant and Foucault
Canan Eyigün
- Yerel İnternet Gazeteciliği: Çorum Örneği**
156 | Local Internet Journalism: Çorum as a Case Study
Meltem Dudu Çınar
- Sağlık Sektöründe Çalışan Veri Kayıt Personelinin İletişim Becerilerini
Etkileyen Faktörler: Hastane Çalışanları Üzerinde Bir Araştırma**
178 | The Factors Affecting on the Communication Skills of Health Sector Data
Processing Personnel: A Research on Hospital Employees
Serkan İnam, Haydar Sur
- Anaokulu Bilgilendirme ve Yönlendirme Tasarımlarının Görsel
İletişim Tasarımı Açısından İncelenmesi: Sadıka Sabancı Kreşi Örneği**
198 | Investigation of Information and Wayshowing Design for Kindergarten
in Terms of Visual Communication Design: The Sample of Sadıka Sabancı
Kindergarten
M. Emir Fidan, Mehmet Emin Kahraman

ETKİLEŞİM / YORUM | eleştiri | çeviri | söyleşi

- "Gökyüzüne Çıglık: Öncülerden Eleştirel Söylem Yaklaşımları ve
Özgün Çözümlemeler" Üzerine Bir Değerlendirme**
208 | Seçil Deren van het Hof
- Sinemasal Anlatının Örneklerle Analizi: "Film Çalışmaları"**
214 | Hale Yaylalı
- 'Ağ Toplumu'nda Farkındalığa Davet Eden Kitap: "İletişim Gücü"**
218 | Galip Eraydın
- Yazım Esasları**
224 | Author Guidelines

Editörden...

Üsküdar Üniversitesi İletişim Fakültesi Akademik Dergisi **Etkileşim**'in üçüncü sayısını sizlerle paylaşmaktan mutluluk duyuyoruz. Araştırmacılar için bilimsel, eleştirel ve özgür bir platform sunma görevini yerine getirmek adına attığımız bu adımda sizlerden gelen geri dönüşler, yaptığımız işteki hassasiyetimizi kanıtlar nitelikte. İletişim konusunu çeşitli çerçevelerden ele alan orijinal ve derinlikli araştırma, derleme ve kitap incelemeleriyle bu sayımızla da sizlerle birlikteyiz.

Etkileşim'in bu sayısında Mukadder Çakır, "*Yeni İletişim Teknolojilerinin Gelişimi Bağlamında Kent*" başlıklı çalışmada günümüzün yeni iletişim teknolojileri ve neoliberal küreselleşme ideolojisiyle birlikte her kentin kendini tanıtmaya başladığı ile yeni medya ve sosyal medyada aktif olması arasında doğrudan ilişki kurmaktadır. Küresel kentlerin bugünkü hedeflerinin, e-kent, akıllı-kent siber-kent gibi tasarımlara dönüştüğünü belirtirken, aynı zamanda çok sayıda ekonomik, politik, sosyolojik ve psikolojik sorunun üretildiğini ve kentin güvencesiz iş, aşırı hızlı yaşam, çevre kirliliği, gözetim, yabancılaşma, kimlik bölünmesi gibi çok sayıda sorunun büyümesine de zemin oluşturduğunu ifade etmektedir.

Cem Erkebay ve Nurdoğan Rigel, "*Boğaziçi Medeniyeti'nde Balık Kültürü ve Lüfer*" başlıklı çalışmalarında yaklaşık 250 yıl süren 'Boğaziçi Medeniyeti' kavramının günlük yaşamın belleklerdeki karşılığını "Balık Kültürü" ve bu kültürün başrolündeki lüfer kavramıyla ilişkilendirmektedir. Çalışmada, tarihsel bir perspektif içinden İstanbul yaşamının Boğaziçi'nde şekillenen bölümünde lüfer balığı çevresindeki sosyal grubun dinamikleri ele alınmakta, lüfer balığı çevresinde oluşan yaşam biçimi ve sosyal yapı, edebi metinler (Ahmet Hamdi Tanpınar ve Abdülhak Şinasi Hisar) ve anılardaki (Asaf Hammer ve Ali Pasiner) anlatılardan yararlanılarak aktarılmaktadır.

Ebru Özgen'in "*Yeni Medyada Halkla İlişkiler Etiği Mümkün müdür?*" başlıklı çalışmada, halkla ilişkiler disiplininin, meslek olarak tanınması ve anlaşılması, kavramsal bir çerçeveye sokulması ve saygı görmesi için meslek ahlak kurallarına uygun hareket etmesi gerekliliği vurgulanmaktadır. Çalışmada, yeni medya ve halkla ilişkilerin ayrılmaz bir etkileşim alanı haline geldiği ifade edilmekte ve bu bağlamda yeni medya çağında halkla ilişkiler etiği tartışılmaktadır.

"*Medyanın Aydınlanması ve Entelektüellerin Sorumluluğu*"nu "*Yüzellilikler/150'likler*" ve *Hatay'da Yerel Basın*" üzerinden değerlendiren Tülây Atay, Belkıs Ulusoy Nalcioğlu ve Suat Gezgin, çalışmalarında Noam Chomsky'nin aydın sorumluluğuna dair fikir ve yorumlarını Hatay yerel basınının gelişimi bağlamında ve 150'likler boyutunda değerlendirmektedir. Çalışmada dört aydının (Mesut(d) Fani Bilgili, Fanizade Ali İlmi, Refik Halit(d) Karay ve Tarık

Mümtaz Yazganalp) sürgün geldikleri Hatay'da dönemsel olarak yazın ve düşün alanına sundukları katkılar ele alınmaktadır.

Onur Dursun ve İlker Özdemir'in "*Evrensel Akla Temelli Pozitif Bir Özgürlük Düşüncesi: Basın Özgürlüğünü Kant'ın Düşünceleriyle Yeniden Yapılandırma*" başlıklı çalışmaları basın özgürlüğünü Kant'ın evrensel akla dayalı pozitif özgürlük anlayışı ekseninde irdelemekte, mevcut basın/medya özgürlüğü tartışmalarına katkı sunmaktadır. Çalışma, kültürel/törel temelli mevcut basın yasalarının sorunları çözmediği gibi yeni sorunlara neden olduğu, özgürlük/özerklik değil de bağımlılık/yaderklik yarattığı düşüncesi-ne dikkat çekerek evrensel akla dayalı bir basın özgürlüğü anlayışını ortaya koymaktadır.

Çeyiz Makal Fairclough, "*Gentrification in Istanbul: Generating Insights Through Photography*" adlı çalışmasında İstanbul'da kentsel dönüşüm geçirmiş olan bir bölgeyi ele alarak, gelişen kentsel dönüşüm sürecini anlamada fotoğrafın nasıl bir rolü olduğunu araştırmaktadır. Çalışmada, kentsel dönüşüm merkezinde araştırmacı tarafından kullanılan metodoloji ve araştırmadan elde edilen bulgular özetlenmektedir.

"*Sosyal Medya ve Suskunluk Sarmalı: Fikirlerin İfadesi İçin Özgür Bir Alan Vadi Gerçekleşti mi?*" başlıklı çalışmasında Bahar Muratoğlu Pehlivan, yeni iletişim teknolojilerinin fikirlerin ifadesi açısından ne tür olanaklar sunduğuna yönelik literatürü ve sosyal medyanın suskunluk sarmalı ile ilişkisini farklı kültürlerde yapılmış çalışmalarla değerlendirmektedir. Çalışma, Türkiye'deki sosyal medyada kullanıcıların fikirlerini çevrimiçi ortamda ifade ederken ne gibi davranışlar gösterdiklerini, gündelik hayatlarındaki kısıtlamalardan etkilenip etkilenmediklerini ve negatif tepkilerden çekinip çekinmediklerini ölçen bir araştırmaya dayandırılmaktadır.

"*Söylemin Kapatılma ve Açıklama Savaşımında Edward Snowden*" başlıklı çalışmasında Serkan Bulut, bilginin özgürlük olduğu bilincini paylaştan söylem aktörlerinin insanların hayatlarına dair sınırsız erişim ve gerçeklikler hakkında gerekli bilgiye sahip olmaları için söylemi açıklama savaşımına girdiğini ifade etmektedir. Buna dayanan çalışmada toplumun dijitalleşmesinin yarattığı kültür ve aldığı hal, bilginin dijital ortamlarda akışı, söylemin kurulması, kapatılması ve açıklaması savaşımı Edward Snowden Olayı örneği üzerinden tartışılmaktadır.

Canan Eyigün'ün "*Kant'a ve Foucault'ya Göre Aydınlanma*" başlıklı çalışmasında, "Aydınlanma Nedir?" sorusuna cevap arayan Kant ve Foucault'nun yaklaşımları doğrultusunda, Aydınlanma kavramı açıklanmaya çalışılmaktadır.

Meltem Dudu Çınar'ın "*Yerel İnternet Gazeteciliği: Çorum Örneği*" başlıklı çalışmasında yeni medyadaki gelişmelerle birlikte gazetecilikte habercili-

ğın önüne eklenen yeni kavramların ortaya çıktığı vurgulanmaktadır. Çalışmada yer alan araştırmada yerel gazetelerin internetle birlikte nasıl bir gelişim süreci yaşadığı incelenmekte, altı yerel gazetenin web sitelerindeki haberler üzerinden veriler yorumlanmaktadır.

Serkan İnam ve Haydar Sur tarafından sağlık iletişimi kapsamında gerçekleştirilen *"Sağlık Sektöründe Çalışan Veri Kayıt Personelinin İletişim Becerilerini Etkileyen Faktörler: Hastane Çalışanları Üzerinde Bir Araştırma"* başlıklı çalışmada da, sağlık sektörünün çeşitli kademelerinde görev yapan personelin iş performansını yükseltmek ve motivasyonunu artırmak üzere iletişimin nasıl en etkin biçimde kullanılabileceğine ilişkin birtakım görüş ve öneriler ortaya konulmaktadır. Çalışma, iletişim bilimcilerin ve sağlık yöneticilerinin bir arada çalışmasının gerekliliği konusuna önemli bir vurgu olarak anlamlandırılabilir.

"Anaokulu Bilgilendirme ve Yönlendirme Tasarımlarının Görsel İletişim Tasarımı Açısından İncelenmesi: Sadıka Sabancı Kreşi Örneği" başlıklı çalışmalarında M. Emir Fidan ve Mehmet Emin Kahraman, yapmış oldukları araştırma ile bilgilendirme ve yönlendirmenin anaokulu düzeyi öğrenciler için nasıl tasarlanması gerektiği sorusuna cevap aramaktadır.

Bu sayımıza gerek makaleleriyle, gerekse de kitap eleştirisi yazılarıyla katkı sağlayan değerli bilim insanlarına teşekkürlerimizi sunuyoruz. **Etkileşim**'in her yeni sayısı ile etkileşimi güçlendirmesi dileğiyle, bir sonraki sayımızda yeniden görüşmek üzere.

Dr. Özge Uğurlu Akbaş

Editor's Note

Dear Readers,

We are proud to share the third issue of Üsküdar University Faculty of Communication Academic Journal **Etkileşim (Interaction)**. We are trying to fulfill the task of providing a scientific, critical, free platform for researchers and our readers' feedbacks prove that we are on the right track. Our third issue includes original and in-depth research, compilation and book reviews which deal with communication studies from several point of views.

In this issue, Mukadder Çakır's *"City in the Context of the Development of New Communication Technologies"* article relates today's new communication technologies in conjunction with the ideology of neoliberal globalization and each city's self-promotion directly to its being active in new media and social media. The article points out that the current goals of global cities have turned into smart-city, e-city, cyber-city etc. designs. At the same time, however, cities produce a number of economic, political, sociological and psychological problems, and creates a basis for the growth of many problems such as precarious work, excessive speed of life, environmental pollution, surveillance, alienation and identity division.

In Cem Erkebay and Nurdoğan Rigel's *"Fish Culture and Blue Fish in the Civilization of Bosphorus"*, the concept of "Bosphorus Civilization" is associated with "Fish Culture" that existed as a reflection of daily life memories and "Blue Fish", which was a major part of this culture, lasting approximately 250 years. In the article, dynamics of social group are handled through a historic perspective. The life-style and social structure formed around "Blue Fish" are relayed through literary texts (Ahmet Hamdi Tanpınar, Abdülhak Şinasi Hisar) and memories (Asaf Muammer, Ali Pasiner).

In Ebru Özgen's *"Public Relations Ethics in the New Media/Is It Possible?"* article, the necessity for the discipline of public relations to act in accordance with professional codes of ethics in order to be recognized and understood as a profession and be introduced into a conceptual framework is emphasized. The article suggests that new media and public relations are no longer inseparable, and it discusses the ethics of public relations in the age of new media.

In *"The Media Enlightenment and the Responsibility of Intellectuals: "The 150ers" and the Local Media in Hatay"* by Tülây Atay, Belkıs Ulusoy Nalcioğlu, Suat Gezgin, the contributions of four esteemed intellectuals (Mesut(d) Fani Bilgili, Fanizade Ali İlmi, Refik Halit(d) Karay and Tarık Mümtaz Yazganalp) to the fields of literature and thought during the period of their exile in

Hatay is addressed. Based on the ideas and remarks on the responsibility of intellectuals; one of the great thinkers of the century, Noam Chomsky, in the context of the development of local media in Hatay and the 150ers is discussed.

Onur Dursun and İlker Özdemir's *"A Positive Freedom Thought Based on Universal Reason: Re-Structuring Freedom of Press by Kant's Thoughts"*, aims to contribute to the current questioning of freedom of press/media by examining the freedom of the press/media in the axis of Kant's concept of positive freedom based on universal reason. By drawing attention to existing press/media laws/regulations do not solve the current problems but lead to new dependency rather than freedom/autonomy, the study asserts an approach on an idea of freedom of press/media based on universal reason.

Çeyiz Makal Fairclough's *"Gentrification in Istanbul: Generating Insights Through Photography"* explores what role photography might have in developing an understanding of the gentrification process through one district of Istanbul that has been affected by gentrification. In the article, the context around gentrification, the methodology employed by the researcher and the findings from the study is summarized.

In *"Social Media and The Spiral of Silence: Did the Promise of a Free Space for Opinion Expression Come True?"* by Bahar Muratoğlu Pehlivan, the literature on what possibilities new communication technologies offer regarding opinion expression are discussed. Afterwards, studies conducted on different cultures on the relationship between social media and the spiral of silence are mentioned. The article is based on a research designed to understand the social media users' attitudes in Turkey which measures the behaviors of the users while they are on social media. In the research, whether social media users are affected by real life limitations, and whether they hold back due to negative reactions they might get is analyzed.

Serkan Bulut's *"In the Struggle for Closure and Explanation of Discourse: Edward Snowden"* article suggests that, discourse actors engage in the struggle to explain discourse in order people to have unlimited access to information and acquire the necessary knowledge about the realities. In the study, the culture created by the digitalization of society and the state, the flow of information in digital environments, the struggle for the establishment, closure and dissemination of discourse are discussed in the case of the Edward Snowden Incident.

In Canan Eyigün's *"Looking into Enlightenment from the Aspect of Kant and Foucault"*, the concept of enlightenment is explained according to the opin-

ions of Kant and Foucault who are seeking answers to the question “What is Enlightenment?”.

Meltem Dudu Çınar’s *“Local Internet Journalism: Çorum as a Case Study”*, emphasizes that with developments in new media, new concepts have emerged to define new journalistic practices. The transformation process of local journalism in the internet era is analyzed through news articles published in the websites of six local newspapers.

Serkan İnam and Haydar Sur’s *“The Factors Affecting on the Communication Skills of Health Sector Data Processing Personnel: A Research on Hospital Employees”*, presents a number of opinions and suggestions on how communication can be used most effectively to increase the work performance of the personnel working in various levels of health sector and increase their motivation. The article can be interpreted as an emphasis on the necessity of cooperation between communication studies academics and health services managers.

“Investigation of Information and Wayshowing Design for Kindergarten in Terms of Visual Communication Design: The Sample of Sadıka Sabancı Kindergarten” by M. Emir Fidan and Mehmet Emin Kahraman, aims to seek solutions to the problem of how to design the wayshowing and information for preschoolers.

We would like to express our gratitude to the esteemed scholars who contributed to this issue, both with their articles and book criticisms. We hope to strengthen the interaction with every new issue of **Etkileşim (Interaction)** and are expecting your contributions.

Özge Uğurlu Akbaş, PhD

YENİ İLETİŞİM TEKNOLOJİLERİNİN GELİŞİMİ BAĞLAMINDA KENT

Mukadder ÇAKIR*

Özet

Kapitalizmin gelişiminden sonra modernleşerek büyüyen kent, sermaye için hep bir artı-ürün elde etme alanı olmuştur. Burjuva kent bir iktidar alanı olarak sadece son teknolojilerin, son moda trendlerin, yeni yaşam tarzlarının, yeni tüketim formlarının geliştiği bir alan değildir. O aynı zamanda büyük sorunların, sınıfsal çelişkilerin, dramların ve çatışmaların da yeniden-üretildiği alandır.

Günümüzün yeni iletişim teknolojileri neoliberal küreselleşme ideolojisi ile birlikte kullanılmış ve bu sayede tüm kentlerin sınırsız ve sonsuz bir tek pazar olarak algılanması, hiçbir coğrafi, ekonomik ya da diğer engele takılmadan yoluna devam etmesi sağlanmıştır. Bu süreçte her kentin kendini tanıtmaya yeni medya ve sosyal medyada aktif olması ile doğrudan ilgilidir. Diğer kent yönetimleri ile rekabet etmek ve daha fazla sermaye çekmek de ağda online olmakla ilgilidir. Küresel kentlerin bugünkü hedefleri akıllı-kent, e-kent, siber-kent vb. gibi tasarımlara dönüşmüştür. Bu kentler teknolojik olarak akıllı, siber, süper vb. olabilirler. Ancak aynı zamanda çok sayıda ekonomik, politik, sosyolojik ve psikolojik sorunu üretmekte ve güvencesiz iş, aşırı hızlı yaşam, çevre kirliliği, gözetim, yabancılaşma, kimlik bölünmesi gibi çok sayıda sorunun büyümesine zemin oluşturmaktadırlar.

Anahtar Kelimeler: yeni iletişim teknolojileri, kent, akıllı-kent.

* Profesör Doktor, Marmara Üniversitesi, İletişim Fakültesi

CITY IN THE CONTEXT OF THE DEVELOPMENT OF NEW COMMUNICATION TECHNOLOGIES

Mukadder ÇAKIR*

Abstract

After the development of capitalism, the city which has been modernized and developed has always been a surplus-production area for the capital. The bourgeois city as an area of power is not only an area where the latest technologies, the latest fashion trends, new lifestyles, new forms of consumption develop. It is also the area where big problems, class contradictions, dramas and conflicts are reproduced.

Today's new communication technologies have been used in conjunction with the ideology of neoliberal globalization, and all cities have been perceived as an infinite and endless single market and have continued without any geographical, economic or other obstacles. In this process, each city's self-promotion is directly related to its being active in new media and social media. Competing with other urban governments and attracting more capital are also about being online on the network. The current goals of global cities have turned into smart-city, e-city, cyber-city etc. designs. These cities can be technologically smart, cyber, super etc. At the same time, however, cities produce a number of economic, political, sociological and psychological problems, and creates a basis for the growth of many problems such as precarious work, excessive speed of life, environmental pollution, surveillance, alienation and identity division.

Keywords: new communication technologies, city, smart-city.

* Professor Doctor, Marmara University, Faculty of Communication

Giriş

Kent, tarihsel süreç içerisinde hep büyüyerek; etkinlik alanını hep genişleterek gelmiş ve bugün çeşitli iktidar biçimlerini bünyesinde toplayan, sınırları belirsiz bir oluşuma dönüşmüştür. Kentte değişim hiç bitmez; o canlı bir organizma gibi sürekli hareket halindedir. Kentin değişim süreci kapitalizmin ve modernleşme sürecinin gelişimi ile köklü dönüşüme uğramış, sosyal anlamda toplumların büyük kısmını etkisi altına almıştır. 20. yüzyıl, o güne dek kırsalda yoğun olan nüfusun artık kentte yoğunlaşmaya başladığı, kentlerin coğrafi sınırlarını zorladığı ve aştığı bir yüzyıl olmuştur.

Kitle iletişim araçlarının matbaanın icadından itibaren sürekli ve çok hızlı gelişimi, kentlerin dönüşümünün önemli nedenlerinden biridir. Gazete, dergi, kitap basımı, fotoğrafın ve sinemanın icadı, radyonun ve televizyonun gelişimi, modern toplumun kültüründe, ekonomisinde, politik yapılanma biçiminde, eğitim sisteminde olumlu ve olumsuz anlamda çok yönlü etkilerde bulunmuştur. Bu süreçlere en son internet odaklı yeni iletişim teknolojileri eklenmiş, mobil cihazlarla daha çok bireysel olarak kullanılabilen bu teknolojiler iletişimin işleyişini, zamanını, mekânını, etkinlik alanlarını ve formlarını değiştirmiştir.

İletişim süreçlerinin değişimi, kentlerdeki yaşam tarzlarını, tüketim biçimlerini, sosyalleşme pratiklerini, geleneksele bakış açılarını ve daha pek çok şeyi etkilemiştir ve bu etki hâlâ devam etmektedir. Nüfusu on milyonları aşan kentlerde yaşam bireysel ve toplumsal olarak yeni teknolojilerle tamamen iç içe yaşanmakta, bu teknolojiler evlerde, sokaklarda, iş yerlerinde, meydanlarda, caddelerde ve zaman sınırı olmaksızın günün her saatinde kitlelerce de, resmî kurumlarca da yoğun olarak kullanılmaktadır.

Yeni iletişim teknolojileri bütün dünyada iletişimin mekâna ve zamana bağlı sınırlarını yok etmiştir. Küreselleşmenin sadece teknolojik değil ideolojik zemininin oluşumuna da önemli etkilerde bulunmuş, onunla birlikte büyümüş ve yayılmıştır. Günümüzün küresel kentleri ve metropoller öncelikle yeni iletişim teknolojileriyle beraber anılır ve pazarlanır. Onların geleceğine ilişkin projeler, planlar ve tasarımlar bu teknolojiler merkeze alınarak yapılır. Kentler için hedef olarak e-kent, siber-kent, akıllı-kent gibi terimler seçilir. Akıllı-binalar, akıllı-evler, akıllı-ofisler, akıllı-eşyalar bu kentlerin moda trendleridir. Küresel sermayenin spekülasyona dayalı rant ekonomileri ile kolaylıkla ve hızla büyüyebildiği günümüz kentleri doğudan batıya, kuzeyden güneye bütün bölge ve ülkelerde karakteristik olarak benzer nitelikleri göstermekte ve bu nitelikleri ile yarattıkları büyük sorunlarla, günden güne daha fazla insanı etkilemektedirler.

Bir İktidar Alanı Olarak Burjuva Kent

Kent, çağımız insanlarına birçok konuda vaatlerde bulunur ama vaatlerinin yalnızca bir kısmını yerine getirir. Çünkü kent bir iktidar alanı ve mekânıdır. Onun başat imgelerinde çatlaklar ve sorunlar vardır. Kent birbirinden farklı insanla-

rı bir araya getirir ve onları birbirine yabancı olarak sunar; toplumsal hayatın karmaşıklığını yoğunlaştırır. Farklılık, yabancılık ve karmaşıklık aynı zamanda tahakküm biçimlerine direnme olanaklarını da beraberinde getirir (Sennett, 2008: 20).

Burjuva kentler çelişkinin sürekli yeniden üretildiği uzamlar olarak bir taraftan barınamayanları dışarı atarken diğer taraftan yeni dinamik kesimleri, varsılları ve gençleri kendine çağırır. O, ışıltıları, parlak renkleri ve canlı sesleri ile bir toplanma yeridir. Özellikle gençler için her zaman çekicidir. Sermaye kentlerde yatırım yaptıkça işsizler, yeni iş arayanlar, göçmenler bu yatırım alanlarına yönelir. Böylece kentler gelecek planlarının odağına oturur. Planların bir kısmı gerçekleşirken çoğunluklar sefaletin ve yoksunlukların içine sürüklenir.

Lefebvre'in açıkladığı gibi mekân, toplumsal olarak üretilir: Yaşanan mekân, algılanan mekân ve tasarlanan mekân. Bunlar üretilen mekânın birbirine bağlı üç kurucu anıdır (akt. Arslan Avar, 2009: 7). Mekân, ne bir soyutlama ne de sadece somut ve fiziksel bir şeydir. Mekân, hem kavram hem de gerçekliktir; yani toplumsaldır. İlişkiler ve biçimler bütünüdür. Canlı, değişken ve akışkandır (Arslan Avar, 2009: 8).

David Harvey (2012), kentsel mekânlarda artı-ürünün toplumsal ve coğrafi olarak yoğunlaşması üzerinde durur. Buna göre artı-ürün birileri üzerinden elde edilir ve bunun denetimi küçük bir grubun elinde toplanır. Dolayısıyla kentleşme, sınıfsal bir olgudur. Kapitalist dönemde de bu böyle işlerken süreçte yeni bir dinamik daha eklenmiştir. Şehirleşme için sürekli artı-ürün üretilirken bunun tersi de geçerlidir. Kapitalizm ürettiği artı-ürünün tüketimi için şehirleşmek zorundadır. Yani kapitalizm ile şehirleşme arasında içsel bir bağlantı vardır. Bu durumda kapitalist üretimin artışı ile kentleşme ve nüfusun kentlerde yoğunlaşması arasında da doğrudan bağlantılar vardır (Harvey, 2012: 45).

Kentlerin üretim, üretim denetimi ve dağıtım sistemleri aynı zamanda kentsel yaşamın tüketim odaklı ilişki biçimlerini de dinamik tutar. Kentler, ekonomik, kültürel, politik ve psikolojik anlamda ayrımlar üzerinde oluşan çok çeşitli grupları, sınıfı ve tabakayı bünyesinde oluşturur. Bu oluşumlar kendilerine özgü yaşam örüntülerini kentlerde yaratırlar. Bu nedenle gettolardan yüksek nitelikli konutlara, fabrikalara, bulvarlara, lüks AVM'lere kadar çok çeşitli mekânlar kentte bir arada bulunur (Yıldız ve Alaeddinoğlu, 2011: 851).

Karmaşık nitelikli, sosyal, ekonomik, mekânsal ve kültürel bileşenlerden oluşan kentler, en önemli gelişimlerini sanayileşme sürecinden itibaren yaşamış, gelişen modernite ile birlikte eski topluma ilişkin birçok deneyimin ve yaşam tarzının değişmesine vesile olmuşlardır. Modernleşen toplumun gündelik yaşam pratikleri, tüketim biçimleri, sosyal ilişkileri, eğitim düzeyleri, çalışma tarzları, boş zaman alışkanlıkları, kültür-sanat eğilimleri köklü dönüşümler geçirmiştir. Eski toplumun tarım ve toprak esaslı yaşam tarzından kopulmuş, ücrete dayalı çalışma tarzları ile tüketime alabildiğine çeşitlendiği ve arttığı,

kapalı mekânlarda, doğadan giderek kopulan, küçük konutlarda barınılan, oldukça stresli yaşam tarzlarına geçilmiştir.

Sanayi devrimi, aynı zamanda bir kentsel devrimdir. Ham madde iş gücü pazar ağları kentsel mekânları ve bölgeleri birbirine bağlamış, kentler sürekli karmaşıklaşan yapılarıyla, süreci denetleyen yönetim ve organizasyon mekânlarını bünyesinde toplamıştır. Lefebvre bu nedenle kentlerin, bilgi, beceri ve organizasyonun toplanma alanı ve bu nedenle karar verme ve güç merkezleri olduğunu belirtir (Yıldız ve Alaeddinoğlu, 2011: 851).

Tarihte ilk büyük kentsel-dönüşüm 1850'ler sonrasında Paris'te yaşanmış, güçlenen burjuvazinin ekonomik, sosyal, kültürel ihtiyaçlarına ve değişim arzusuna cevap vermek üzere Haussmann belediye başkanı yapılmış ve bunu "yaratıcı yıkım" denilen çok radikal dönüşüm süreçleri izlemiştir. Haussmann, gelmekte olan burjuva toplumun üretim, tüketim, moda, eğitim, kültür-sanat ve diğer tüm beklentilerini yoksul geniş yığınları kent dışına sürerek, köhne mahallelerin yerine geniş bulvarlı, şık, gösterişli caddeler ve yeni binalar inşa ederek, büyük vitrinli mağazaları yeni varlıkların gezerken görebilecekleri şekilde tasarlayarak, pasajları tüketim ve gezinme merkezleri şeklinde kurgulayarak yerine getirmiştir. Walter Benjamin, yeni gelişen burjuva kenti bu nedenle 'Pasajlar' üzerinden çözümlemiştir.

Haussmann, aynı zamanda kentleşme yoluyla artı sermaye ve işsizlik sorununa çözüm bulmak için de bayındırlık işlerinin başına getirilmiştir. Paris çok boyutlu bir dönüşüm geçirmiş, sadece nüfus olarak değil; altyapısı, yani mahalleleri ile keyifli, ışıklı bir turizm ve tüketim kenti olmuştur. Artı sermaye, büyük oranda bu kentsel dönüşümde kullanılmıştır (Harvey, 2012: 48-49).

20. yüzyılın İkinci Dünya Savaşı sonrası yıllarında Keynesyen politikalar birçok ülkede yaygınlaşmış, sosyal devlet uygulamaları kentlerde hayata geçirilmiş, kamusal alan ve mekânlar bu sayede genişlemiş ve çoğalmış, ücret artışları sosyal refah düzeyini yükseltmiş, bu da tüketimi hem çoğaltmış hem de çeşitlendirmiştir. Yalnız bu süreç sermaye açısından kâr oranlarının düşüşü anlamına gelmiş, neoliberal küreselleşme arayışları tüm dünyayı tek bir pazar yerine çevirecek çok yönlü dönüşümleri başlatmıştır.

Emeğin yeniden-üretimini öne alan Keynesyen kentleşme deneyimleri hızla terk edilmiş, sermayeyi temele alan pratikler öne alınmıştır. Sosyal-devlet uygulamaları terk edilmiş, kentlerin kendilerini pazarlamaları beklenmiş, bu beklenti yönetim anlayışlarını da dönüştürmüştür. Eski devlet ve belediye sistemlerinin yerini, özel sektörün, paydaşların ve yerel aktörlerin de katıldığı bir yönetim anlayışı almış, adına "yönetişim" denilen bu süreç sonunda kamu ile özel arasındaki ayrımlar silikleşmiş ve resmi kurumların işleyişleri değiştirilmiştir. Yerel yönetimler devlet örgütlenmesinin dışına çekilmiş ve esnek ve enformel bir yapıya bürünmüşlerdir. Devlet, birçok alandan uzaklaşarak işlevini özel sektöre bırakmakta, ancak bu süreç beraberinde meşruiyet krizlerini getirmektedir. Kentsel mekânın iki temel değişimi şunlardır: 1-Yerel kent yö-

netimleri sermayenin yeniden üretimini ön plana çıkarmıştır; 2-Yarışmacı kent modeli ile birlikte kentin ulus-devletle ve uluslararası alanda paradigmatik olması esas alınmıştır (Sert vd. 2005: 106).

Kapitalizmin gelişimi süresince kent çok yönlü değişimlere uğramıştır. Modernitenin ilk yıllarında kent, emeğin yeniden üretim mekânıdır çünkü endüstriyel üretimin merkezidir. Neoliberal küreselleşme sürecinde ise modern kentler üretim merkezi olmaktan uzaklaşarak tüketim merkezlerine ve sermayenin kendini yeniden ürettiği mekânlara dönüşür. Sermaye ucuz emek, ucuz altyapı, ucuz ham madde arayışları ile daha uzak ve çevre bölgelere, ülkelere taşınmaya başlar. Zaten endüstriyel üretimle son derece kirlenen, kalabalıklaşan, gürültülü hale gelen kentler bu kez yeni kentsel-dönüşüm süreçlerinin içine çekilirler. Yeni küresel kentler finans sermayesinin, rantın, tüketime yönelik devasa AVM zincirlerinin, yönetim ofislerinin ve hizmet sektörünün konumlandığı alanlara evrilirler. Çok ulusluluk ve uluslararasılık bütün alanları etkisi altına almıştır. Küresel şirketler yıllık planlamalarını dünya geneline yayarken düşük vergi cennetlerinde üretimi tercih etmiş; pazarlama, reklam, tanıtım ve halkla ilişkiler faaliyetlerini dünya geneline yaymıştır.

Kapitalizmin günümüze geliş süreci boyunca kentler hep önemli rol oynamıştır ve bugün de bu önemlerini korumaktadırlar. Tıkanmalar, krizler, kentler sayesinde aşılmakta, ancak aynı zamanda çelişki ve ayrımlar hem yeniden üretilirken hem de daha fazla keskinleşmektedir; çünkü kapitalizmin kentler üzerinden yarattığı ilişki biçimleri, sermayenin yatırım yaptığı alanlar ve mekânlar üzerinden gelişmektedir. Eşitsiz dağılım ve hiyerarşik yapılanma biçimleri sürekli yeniden üretildiği için çözüm yöntemleri de oldukça sınırlı olarak işlenmektedir. Son yıllarda giderek artan toplumsal hareketler ve ayaklanmalar bu süreçlerin sonucu olup, yaşam standartları günden güne düşen kitlelerin daha fazla kaybetmemek yönündeki beklentilerini dile getirir.

Yeni İletişim Teknolojilerinin Kente Etkileri

Medya, mekânın ve zamanın algılanmasını, kullanılmasını ve tasarlanmasını etkileyen unsurlardan biridir. Tek başına belirleyici olmasa da yeni iletişim teknolojilerinin gelişimi ve yaygınlaşması ile kentler üzerinde önemli etkilerde bulunmaya başlamıştır. İnternetin varlığından sonra coğrafi sınırlar anlamını kaybetmiş; merkezi olmayan, sınır tanımayan ve ağı olanaklarına yaslanan süreçler ön plana çıkmıştır. Küreselleşme ile birlikte işleyen bu süreçte yeni iletişim teknolojilerine en çok adapte olan, teknolojik olanakları en fazla kullanan bölgeler ve şirketler çok daha kolay büyümeye başlamıştır. Neoliberal kapitalizmde tüm kentlerin ve dünyanın sınırsız ve sonsuz bir tek pazar olarak algılanıp sunulması, internetin kablosuz, sınırsız ağ sistemine oldukça uygundur. Her türlü AR-GE çalışması, *know-how* araştırmaları ve tasarım süreçleri kent merkezlerinin asli işlevine dönüşmüş ve bu kentlerin rekabetinde önemli ölçütleri oluşturmaya başlamıştır. Bunlar; KDV'si yüksek ürünlerin yeni medya ve sosyal medya üzerinden pazarlanması, tanıtılması, satışlarının yapılması, pazar

araştırmalarının yapılması, tüketim ve tüketici verilerinin toplanması anlamına gelmektedir. Bunlar, hangi kentlerde ne tür yönetim merkezlerinin açılacağına karar verilmesi, hangi kentlerde ne kadar yatırım yapılacağını araştırılması gibi daha komplike süreçleri de kapsamaktadır. Kentlerin birbirleriyle rekabeti ve sermaye çekme çabaları artık, ağda online; yeni medyada ve sosyal medyada aktif olmakla ilgilidir. Bu nedenle çok uluslu şirketler de, küresel kent yönetimleri de, öne çıkabilmek için iletişim araçlarına çok fazla yatırım yapmaya başlamışlardır.

Günümüzde kentler hem kalabalıklaşmakta hem de coğrafi olarak büyümektedir. Ulaşım, erişim, iletişim olanakları giderek artmakta, pazar olgusu hiçbir engel tanımadan her tarafa yayılmakta, yakın gelecekte 100-150 milyonluk mega kentlerin olası varlığından söz edilmektedir (Yıldız ve Alaeddinoğlu, 2011: 851). Uydu kentlerde yoğunluk artmakta, bu durum kamusal hayat ve kamusal mekân kullanımını dönüştürmektedir. Alışveriş merkezleri kent meydanının yerini almış; vitrin gezmek, alışveriş yapmak, yemek yemek, sinemaya gitmek vb. faaliyetler bu mekânsallaşmanın içinde yaşanan yeni iletişim biçimleri olmuştur (Kaçar, 2007: 61).

Zamanın mekândan kopması ve bağımsızlaşmasından günden güne daha çok söz edilmekte, yeni iletişim teknolojilerinin bu süreci sürekli hızlandırması üzerinde daha çok durulmaktadır. Bilginin de mekândan koparak bağımsızlaşmasının vurgulanması, zamanın akışına yönelik çalışma ve çıkarımları yoğunlaştırmaktadır. Ancak bu değişim süreçlerinde yeni iletişim teknolojilerinin tek başına belirleyici olmadıklarını bilmek ve açıklamak, teknolojik determinizme düşmemek açısından önemlidir. Asıl olarak kapitalizmin işleyiş biçimi değişmiştir. Kentlerin, zamanın ve mekânların değişimi bunun sonucudur. Sürece enformasyonel etkiler de katılmakta ancak bu araçların gündelik hayatın içinde olmaları, kitlesel olarak kullanılmaları ve ilk etapta görünen olmaları, belirleyici olarak görülmelerine neden olmaktadır.

Küreselleşme süreci ile birlikte sermaye kentlerin yükselen en önemli değeri olmuş, kentler İstanbul örneğinde olduğu gibi, küresel dünyaya eklenmesi beklenen rekabet merkezlerine dönüşmüştür (Yaylı, 2012: 334, 338). Servet ve iktidarın dağılımındaki artan kutuplaşma, şehirlerin mekân formunu, giderek etrafı çevrilmiş kent parçaları, güvenlik kontrollü konut alanları ve sürekli gözetim altında olan özelleştirilmiş kamusal mekânlardan ibaret kentlere dönüştürmüştür. Neoliberalizmin bireyci ahlakında şehir kimliği, yurttaşlık, hemşerilik, aidiyet ve tutarlı bir kentsel politikadan giderek kopmuştur. Bu süreç karşısında kent yönetimleri daha demokratik uygulamalara ulaşmanın yeni yollarını aramakta, şehir için alternatif arayışları sürdürmektedir (Harvey, 2012: 57-58).

Hız faktörünün şekillendirdiği kent yaşamında geleneksel mekânlar, ortamlar ve geleneksel deneyimler günden güne azalmakta; zaman ve mekânın kullanım biçimleri değişmektedir. Bunda yeni iletişim araçlarının ve yeni iletişim süreçlerinin de etkisi vardır. Özellikle bireysel mobil iletişim teknolojilerinin

dünya genelinde kitlelerce yoğun olarak kullanımı, gündelik yaşam pratiklerini önemli oranda değiştirmiş, mekâna bağımlılığı azaltırken, zamanın mekândan kopuşunu ve parçalanışını getirmiştir. İletişim araçlarının, yeni medyanın ve sosyal medyanın yaygınlığı, kolay erişilebilirliği, coğrafi sınır tanımaması kentlerde de sınırları anlamsız hale getirmiştir. Pek çok süreçte olduğu gibi bilginin erişiminde, oluşturulmasında ve kullanılmasında da, mekâna bağlılık ortadan kalkmakta; neoliberalizmin savunduğu esnek çalışma ve 'mobil'lik burada birbiriyle örtüşmektedir.

Tarladan fabrikaya geçişle başlayan doğadan kopma süreci, iletişim teknolojilerinin gelişimi ile kentsel mekânlardan kopuşa evrilmekte, "daha hızlı ve daha bireysel hizmet parolası" mekândan kopuşu ve hatta mekânsızlaşmanın artacağını göstermektedir (Sınmaz, 2015: 63-64). Son yıllarda sanayi ve endüstriyel şirketlerin kentleri hızla terk etmeleri ve onların yerini hizmet sektörünün yani bacasız endüstrilerin alışı, kentteki çalışma alanlarını, mekânlarını ve çalışanları yine aynı hızda değiştirmiştir. Finans kurumları, sigorta şirketleri, eğitim kurumları, reklam ve halkla ilişkiler şirketleri, tüketim mekânları, özel sağlık kurumları, internet kafeler, ajanslar, medya kurumları yeni kentin asli unsurları olmuştur. Bu kurumlar için internet, yeni teknolojiler, ağ ortamı, yeni medya ve sosyal medya hayati derecede önem kazanmıştır. Sürekli yeni ve sosyal medyada var olma savaşının içindedirler.

Yeni iletişim süreçleri ile iç içe yaşayan bazı kentler, eskilerinin tersine daha az gürültülü, daha ısıtılı, daha sterildirler; ulaşım olanakları daha fazladır ve eski olanları turizme daha uygun hale gelmiştir. Artık endüstriyel üretimleri ile değil, hizmet sektöründeki yerleri ile değerlendirilirler. Bu kentlerde yoksullara ve yoksunlara yer yoktur. Onlar kent dışına sürülmüş ve var olan çelişkiler yeniden üretilmiştir. Birçok kent mekânı pahalılığı ile dikkat çekmekte, yalnızca varıl zenginleri kabul etmekte ve ayrımcı tutumlar kentin temel karakterine dönüşmektedir. Bunda üretim değil, spekülasyonla sürekli pompalanan rant ekonomisinin ağır basmasının önemli rolü vardır.

Yeni kentteki hizmet sektörünün çalışanları beyaz yakalılardır. Bunlar iyi eğitilmiş, yabancı dil bilen, esnek çalışma sistemini tercih edebilen, yeni iletişim teknolojilerini yoğun olarak kullanan, teknolojik gelişmeleri takip eden, yaş ortalaması genç ya da orta yaşlı olan ve çevre bilinci konusunda hassasiyetleri olan kesimlerdir. Son dönem araştırmalarda "prekarya"¹ olarak da adlandırılmaktadırlar.

Çalışma sisteminin esnekleşmesi ev ve ofis odaklı hayatta geçirilen zaman dilimlerini arttırmış, kentsel mekânlar daha az kullanılmaya, fiziksel hareketlilik ise artmaya başlamıştır. *Home-Office* türü yaşam tarzı yaygınlaşmıştır ki bu daha az sosyallik, daha çok bireysellik demektir. Çalışmanın odağında uzun saatler kullanılan iletişim teknolojileri vardır. Sofistike bir altyapı ile donatılmış, hızlı ve anında erişim sağlayan teknolojiler sürekli aktiftir. Bireyler ileti-

¹ 'Prekarya' konusunda bkz.: (Çakır, 2018).

şim teknolojilerini kullanımda giderek uzmanlaşmakta, ancak sosyal ilişki ve iletişim süreçlerinde giderek geri kalmaktadırlar. İletişim teknolojilerinin yaygınlaşması, kent merkezlerinin günden güne teknoloji şirketlerince doldurulmasına neden olmaktadır. Cep telefonu şirketleri, internet kurulum şirketleri, internet kafeler, mobil cihaz şirketleri bunların bazılarıdır.

“Bilgi iletişim teknolojileri, ev ortamını çalışma, alışveriş, eğitim, kamusal hizmet alanlarının uzantısı konumuna getirmekte, böylelikle nüfusun günlük hareket akışını ve hareket düzeyini değiştirmekte, bilgi ile insan arasından, kentsel kamusal mekânı çıkarmaktadır” (Sınmaz, 2015: 66). Bu nedenle günümüz kent ortamında kamusal azalmakta, bireysellik artmaktadır. Bir iletişim aracına sahip olan birey sanal ortamlara ulaşımında özgürlüğü yaşarken, kimliği adeta bedensizleşmektedir. İnternet ortamı aynı zamanda küresel kitle kültürünün de aktif kullanımı demektir ki birey bu durumda kendini kentlilik atmosferine daha yakın hissetmektedir. Bu kent ona daha akıllı, daha küresel, daha çağdaş, daha moda ve daha özenilesi gelmektedir. Şimdi “akıllı kent” kavramının içeriğine bakalım.

Dijital, Sanal, Siber, Akıllı vb. Kentler

Bilgi toplumu kuramlarında ve yönetim teorilerinde yeni kentler; dijital, sanal kent, siber kent, tele-kent, e-kent, online kent, telematik kent, akıllı kent vb. gibi çok sayıda kavramla anılır. Yani yeni medya ve internet odaklı olarak adlandırılırlar.

Daha 1970’li yıllarda Japonya’da 2000 yılını “bilgi toplumu” olarak hedefine koyan *Japon Computer Usage Development Institute* (Jacudi)² tarafından hazırlanan tasarıda bir “Bilgisayar Kent” modeli de vardır. Bu modelde trafik akışlarının otomatikleştirilmesi, bilgisayarın yönettiği iki kişilik araçlar, içinde görevli olmayan ve manyetik kartlarla alışveriş yapılan hipermarketler, bilgisayarla düzenlenen sıcaklık ayarları, tümüyle kablolarla sarılmış ve ev terminalleriyle kuşatılmış bir kent tasarlanır (Mattelart, 2004: 77-78).

Castells’e göre, “küresel kent, bir mekân değil, bir süreçtir: İleri hizmetlerin üretim ve tüketim merkezleriyle, bu merkezleri destekleyen yerel toplumları küresel bir ağın içinde birbirine bağlayan; bir yandan da bilgi akışına dayalı olarak bu merkezlerin arka bölgeleriyle bağlarını zayıflatan bir süreç” (2005: 17). Castells bu tanımı ile küresel akıllı kenti mekân üzerinden değil, zaman üzerinden tanımlar. Onun mekânla bağını kopartır. Ayrıca küresel olma niteliğini ön plana çıkartır. Buradaki yaklaşımın temelinde online olma, internete bağlı olma kıstası vardır.

Arayüz Olarak Kent kitabının yazarı Martijn de Waal’e göre “Akıllı Şehir” (*smart city*) senaryolarının çoğu temelde ‘özgürlük kenti’ (*Liberterian City*) idealine uygundur. Buna göre kent temelde bir pazardır. Şehir sakinlerinin kar-

² Japon Bilgisayar Kullanım Geliştirme Enstitüsü.

şıklı hemen hiçbir yükümlülükleri yoktur. Bireyler özgürce kendi yaşamlarını yönetir. Şehir sakinleri öncelikle tüketicidir; bu nedenle şehir, arz ve talep dengelerine göre şekillenen bir alandır. Böyle bir kentte, şehir hayatının politik ve kültürel yönleri arka planda kalır ya da özel konular olarak görülür. Birçok kentsel medya esas olarak liberter kent idealini destekler. Burada öncelikle verimliliğe ve kişiselleşmeye vurgu yapılır; şehir sakinlerine tüketiciler olarak önem verilir ve kentteki gündelik yaşamlarını kurallarla değil de kendi içgüdülerine göre deneyimleme özgürlükleri vurgulanır (Waal, 2018).

Liberter kentteki iletişim araçları şehir sakinlerinin katılımını reddeder, teşvik etmez, azaltır. Diğer bir model olan 'Cumhuriyetçi İdeal Kent' modeli, kişiselleştirme ve verimlilik ideallerini, vatandaşlık ve bağlantısallık idealleri ile akıllı kent idealinde bir araya getirmeyi başarmıştır. Cumhuriyetçi kent bu anlamda önemli bir ideali yerine getirir. Dijital ve mobil medyanın yükselişi, artık fiziksel kentsel kamusal alanda gerçekleşen mekânsal bir süreçle sınırlı kalmamaktadır. Örneğin sözlü kültür sokaktan uzaklaşmakta; blog yazmak, mesaj atmak, *tweet* atmak, akıllı telefondan çevre ile ilgili bilgi almak, telefonla konuşmak, aranmak, *WhatsApp* kullanmak gündelik yaşamda çok daha fazla zaman almaktadır. Tüm bunlar kısmen medyalaşmış, kısmen fiziksel olan bir kamunun parçası olarak yapılır (Waal, 2018).

Edward W. Soja, dijital yaşamın kentlerdeki yansımaları ile ilgili olarak Los Angeles kentini incelemiş, elektronik medya ve bilişimin dönüştürdüğü bu şehri *Simcity* olarak adlandırmıştır. *Simcity*, bütün mekânsal unsurları ile ve kurumları ile yeni bir kent tasarlayan bir bilgisayar oyunudur.

Günümüz kentlerindeki gündelik yaşamın güçlenen gerçek üstüçülüğü, elektronığın belirlediği dijital yaşamlar, kentlilik yerine onun simülasyonunun ön plana çıkması, yepyeni kentleşme süreçleri ve bir bütün olarak toplumsal yaşamın güvenilmez, istikrarsız ve parçacıl niteliği, Soja'nın 'dünya kenti' gerçekliğinden hareket ederek 'Postmetropolis' söylemini geliştirmesine yol açmıştır (akt. Yıldız Aleddinoğlu, 2011: 859).

Soja (2000: XVI) 'Postmetropolis'i şöyle tanımlar:

1. Esnek olarak uzmanlaşmış postfordist bir sanayi metropolü; 2. Küreselleşmiş bir şehir-bölge ya da cosmopolis; 3. Banliyö sonrası bir göç kenti ya da mega şehir; 4. Sosyal kutuplaşma ve eşitsizliklerle yoğunlaşmış fraktal (tam olmayan) bir şehir; 5. Kale kentlerinin hapisaneleşmiş bir takımadası; 6. Gündelik yaşamın giderek bir *simcity* gibi oynandığı hiper gerçek bir koleksiyon.

Paul Virilio (2003) sanal kenti şu şekilde tanımlar: Gerçek kent, yerini sanal kent'e bırakmaktadır. Bu meta-kent'tir. Yere bağımlı değildir. Totaliter, bütünleştirici ve küreselleştirici olan metro politikanın merkezidir. Zenginliğin birikmesi, hızın yoğunlaşmasını getirir. İktidarlar böylece ortaya çıkar. Ulaşım ve haberleşmenin hızlanması, dağınık insan topluluklarına hükmedilmesini kolaylaştırmıştır. Sanal kente kıyasla, yerel kent devleti sadece bir mahalle ya da semttir. Sanal kentin merkezi her yerde, çevresi ise hiçbir yerdedir. O, görünmez Dünya Mega Kent'idir. "Gerçek kentler, bu sanal hiper merkezin perife-

risini oluşturur sadece". Çok sayıda ulaşım ve yeni iletişim aracına sahip olan metropoller kırsal nüfusu kendine çektiğçe, sanal kentler daha da yaygınlaşmaktadır. Oysa teknolojilerin ön plana çıktığı kentlerde bazı süreçler sorun olmaya başlamıştır. Metropollerde yoğunlaşma artmış ama riskler dağılmış ve denetlenmeleri zorlaşmıştır. Örneğin uyuşturucu satıcılarının tüm kente kolayca yayılmaları ve bulunmalarının zorlaşması gibi (Virilio, 2003: 15-16).

Castells, kent formunun planlama açısından ciddi bir dönüşüm geçirdiğini belirterek yeni enformasyon teknolojilerinin bu süreçteki etkilerine dikkat çeker: "Enformasyonel kent, bir kent formu değil, bir süreç, akışlar uzamının yapısal hâkimiyetinin izini taşıyan bir süreç"tir (2005: 532) demektedir. Castells'e göre mega kentlerin başlıca özellikleri, büyüklükleri değil, küresel ekonominin merkezleri olmalarıdır. Mega kentler "Gezegen çapında üst düzey yönetim, yönlendirme ve üretim işlevleri; medyanın kontrolü, gerçek iktidar siyaseti; mesajlar yaratıp dağıtma yönündeki sembolik kapasitenin yoğunlaştığı yerlerdir" (2005: 538). Dünyadaki iktidar mega kentlerde yoğunlaşır. Onları yeni bir kentleşme biçimi yapan, küresel ağlarla bağlantılı olmaları, yerel olarak ise toplumsal bağlarının olmamasıdır. İşlevsel bağlantılar geniş topraklara damgasını vurur ama toprağın kullanım biçimi büyük ölçüde kesintilerin yaşandığı bir kentleşme biçimidir (Castells, 2005: 540).

2000 yılında yerel e-yönetim kavramı literatüre girmiştir. "E-belediye" de denilen bu süreçte, internet ortamında yerel bir yetkili bulunması, yerel danışmanlık yapılması, demokratik sorumluluk alınması ve toplumsal katılımın bir aracı olması amaçlanmaktadır. Bu çerçevede e-yerel yönetimden daha şeffaf, daha sorumlu ve kapsayıcı, toplulukları yönlendirebilecek daha iyi bir organizasyon yapısına sahip olması beklenir (Yıldırım, 2004: 53). Yeni kentsel belediyecilikte iletişim hizmetlerinin yeri günden güne artmaktadır (kablolu kablo-suz internet ağları, uydu alıcı ve vericileri, telefon ve televizyon kabloları vb.) çünkü ulus devlet kentlere ilişkin altyapı hizmetlerinden giderek çekilmekte, iletişim ağları da bu kapsama girmektedir. Bu durum kent yönetimlerinin ekonomik gelir ve siyasi açıdan güçlenmesine yol açmıştır. İletişim araçlarının yaygınlaşması, kentlerin içindeki mekânların işlev ve dağılımlarında da değişikliklere yol açmaktadır. Örneğin e-ticaret kentteki mağazalara, e-gazeteler gazete bayilerine, e-makaleler kütüphanelere, e-devlet kamu kurumlarına, e-transfer bankalara, e-posta postanelere olan gereksinimi alabildiğine azaltmış ve bu nedenle, banka şubeleri, kamu kurumları, postaneler kent merkezlerinin dışına, çeperine taşınmaya başlamıştır. Alışveriş mağazaları, medya kurumları ve gazete binaları için de aynı durum söz konusudur. Bu durum aslında boğulmakta olan kentlere, özellikle kent merkezlerine nefes aldırarak ve kent dışının kullanımını da mümkün kılmaktadır.

Kentler bina ve içinde yaşayanlardan ibaret değildir. Bunlara dijital ürünler de eklenmiş, kentler fizikselliğin ötesine geçmiş ve dijital araçlarla adeta 'canlı' hale gelmiştir. Ancak dijitalleşmeye her gün biraz daha fazla bağlanmaktadır;

öyle ki kentlerin 'donanımı', 'yazılımı' ve 'tasarımı', günümüz mimar ve şehir planlamacılarını, telekomünikasyon şirketlerini daha çok meşgul etmektedir. Yeni medya tasarım endüstrisine büyük kolaylıklar getirmiş ve potansiyel sorun çözücü olmuştur (Zhang, 2010).

Yeni medya araçları bir kentin fiziksel görünümünü çok fazla değiştirmez. Örneğin kablolu ağlar ama sosyal olarak etkileri çok daha fazla olur. Örneğin ABD'de bireyler genelde yalıtık bir yaşam sürer, çemberleri küçüktür ama sosyal medya ile bu çember giderek büyümüştür. *Facebook* ve *Twitter*'in etkisi çok önemli olmuştur. Bir diğer örnek, online alışverişin artışı ile alışveriş merkezlerine duyulan ihtiyacın azalması ve mağazaların küçülecek olmasıdır. Aynı şekilde kütüphaneler sadece arşiv merkezine dönüşebilirler. Bu değişiklikler şehirlerin arşiv mimarisini etkileyecek, örneğin olasılıkla kamusal alanlar büyüyecektir. Mimarların artık oldukça esnek binalar tasarlaması gerekmektedir. Tüm bunlar bir araya gelince kentlerin değişimi hızlanmış, kentsel-dönüşüm projeleri birçok ülkede artmıştır (Zhang, 2010).

Saskia Sassen'in (1991) yaptığı saha araştırmalarına göre, küreselleşme ile hizmet sistemlerini bünyesinde toplayıp metropol merkezlerine dönüşen kentlerin dört yeni işlevi ortaya çıkmıştır. Bu kentler zaten uzun yıllardır uluslararası ticaretin ve bankacılığın merkezleridir. Bunlar dışında; "Öncelikle, dünya ekonomisinin örgütlenmesinde hayli yoğunlaşmış komuta merkezleri haline gelmişlerdir; ikincisi, finans ve uzmanlık gerektiren hizmet şirketlerinin kilit yerleşimleri olmuşlardır; üçüncüsü, önde gelen sektörlerde yeniliklerin üretimi de dâhil üretim merkezleridirler; dördüncüsü, üretilen ürünlerin ve hizmetlerin piyasalarıdır" (Sassen, 1991: 3-4'ten akt. Castells, 2005: 515).

Yani kentlerin işlevleri, etkinlik alanları ve önemleri giderek artmıştır. Özellikle son yıllarda yoğunlaşan göç hareketlerinin "umut mekânlarına"³ ve sığınma alanlarına dönüşmüşlerdir. Kentler hâlâ karmaşıklıkları, kozmopolit yapıları, her an değişen fiziki nitelikleriyle yabancıları ve yoksulları kendinde toplayan çekim merkezleri durumundadır. Çünkü kentlerde kırsala göre iş olanakları daha fazladır, farklı kesimlerin karşılaşmaları mümkündür. Ancak online hayatın öne çıkması ile modernite öncesi ilişki biçimleri terk edilmekte ve sanal aleme taşınmakta olduğu için, bu sürece uyum sağlamak bir varoluş sorunu haline gelmiştir.

Kentleri boydan boya kuşatan kablolu ağlar, geniş bölgelere nüfuz etmeyi çok daha kolaylaştırır. Ucuz cep telefonları ve bilgisayarlar, muazzam bir eğitim ve eğlence pazarı demektir. Bu teknolojiler kırsalda yaşayanları kentlere çeker. 21. yüzyıl kapitalistleri için Asya ve Afrika 'son pazar'dır; çünkü bu iki kıtada hâlâ kırsal bölgeler, kentsel bölgelerden daha fazladır. Teknoloji artık birkaç kurumun elinde değildir. Çok hızlı yayılmakta ve halka da ulaşmaktadır (Hatzopoulos ve Lovink, 2018).

³ Deyim David Harvey'e aittir.

Bugün bütün dijital teknolojiler geleceğin kentlerini kurgulamak için kullanılmakta ve bunlar kentlerin altyapısını oluşturmaktadır. Çünkü bu akıllı teknolojilerle şehirlerde hava kirliliğinden trafik akışlarına kadar her türlü süreç gözlenmek, kaydedilmek ve toplanan verilerle insan müdahalesi olmadan iyileştirme yapılmak istenmektedir. Hatta Bill Gates'e göre yazılımlar daha önce hiç kullanılmayan alanlarda kullanılacak; örneğin evlerdeki para miktarı, fabrikadaki envanter, buzdolabındaki süt, evin etrafındaki potansiyel hırsızlar vb. bilgisayar şirketlerince izlenip haber verilebilecektir. Yani Gates'e göre teknoloji kentsel toplumu geliştirecek, neredeyse kaçınılmaz büyümlü bir güçtür ama büyüye inananlar için bu görüntü bazı sorunları da beraberinde getirmektedir (Waal, 2018).

İletişim ve bilgi teknolojilerini aşırı iyimser ve indirgemeci bir tarzda görenler, toplumda, kentte, ülkede var olan sorunların teknolojilerce çözümleneceğini düşünmektedir. Oysa bu tutum gelecekçi, idealist ve olumlu yanlarına rağmen gerçekçi boyuttan uzaktır; çünkü teknolojiler mülkiyet ve iktidar ilişkileri çerçevesinde kullanılır ve tüketilir. Onların ne için, nasıl ve ne zaman kullanılacağını kendileri değil, sahiplik sistemleri mülkiyet ilişkileri ve iktidar yapılanmaları belirler.

Teknolojilerle donatılı yeni kentlerde yaşanan en büyük sorunlardan biri; sokaklara, caddelere, binalara, ana yollara, mahallelere, ofis içlerine, fabrikalara ve bunlar dışındaki hemen her alana, mekâna yerleştirilen kameralar ve gözetim araçlarıdır. Öyle ki birçok teorisyen, bu durumdan dolayı günümüz toplumlarını "Gözetim Toplumu" olarak tanımlar ve gözetimin çağımızın en önemli sorunu olduğunu iddia eder. Gözetimin yaygınlığı, her an her alanda denetlenen, kontrol edilen ve yönlendirilen bir toplum demektir. Böyle bir toplumda birey kendini korku ve çekinceler içinde bulmakta, aidiyet duygusunu yitirmekte, sadece ev ortamında kendini özgür ve rahat hissedebilmektedir. Gözetim toplumlarında gerçek bir kamusal alanın varlığından ve demokrasinin varlığından söz edilemez.

Teknolojilerle birlikte kentte yaşanan bir diğer sorun hız problemidir. Hızlı iletişim, hızlı akış, hızlı mesajlaşma, hızlı ulaşım bireyin kendini tek başına yetersiz ve anlamsız hisseceği düzeylere çıkmış durumdadır. Kentte ve özellikle de mega kentlerde, metropollerde yavaş olmak adeta suç işlemek gibidir. Yavaş olan kaybeder, herkes her şeyde hızlı olmak zorundadır. Yavaş ve sakin bir hayat, kentliler için hayalleri kadar uzaktır. Kentte yaşamak, hızlı olmayı kabullenmek demektir. Hızlılığın mantalitesi rekabet mantığından beslenir ve onunla birlikte yol alır. Rekabet ise kapitalizmin önemli temellerinden biridir.

Yeni medya ve iletişim araçları ile kentlerde yaşanan ayrışma, ayrımcılık ve çatışmaların farkındalığı önemlidir (Brighenti, 2011: 13). Birçok mekân işlevini yitirmekte ve kent dışına sürülmektedir. Kitabevleri, gazete bayileri, dergi rafları, tiyatrolar, çocukların oyun alanları giderek sanal ortamdaki eşdeğerlerine taşınmaktadır. Öğrenciler elektronik ansiklopedilerde sörf yapmakta, profesörler ders notlarını web'e koymakta, perakende satıcılar internet üzerinde

reklam yapmakta, katalog ve sipariş formu yerleştirmekte, hisse senedi satışları, para transferleri internette yapılmaktadır (Souici ve Kılınçaslan, 2005).

Birçok işin, deneyimin, pratiğin sanal ortama taşınmasından ve mekânların işlevinin azalmasından dolayı bazı fütürologlar kentlerin gelecekte silinip gideceği yönünde tahminlerde bulunmaktadır. En çok da tele-çalışmanın giderek yaygınlaşacağını varsayan çıkarımlara yönelim vardır (Castells, 2005: 526). Gilder'e göre de kentlerin yok oluşunun başındayız çünkü kente aidiyet duygusu hızla yok oluyor (akt. Sınmaz, 2015: 67).

Kentlerin yok olacağı tahmini biraz abartılı olabilir ama aidiyet duygusunun fazlası ile sarsıntı geçirdiği kuşku götürmez bir gerçeklik. Yeni iletişim teknolojilerinin rolünün kayda değer düzeyde olduğu bu süreçlerin kentsel yaşamdaki sonuçları ise derin çelişkileri içinde barındırmakta, bu makalede en temel olanlara değinilmektedir. Üstelik süreç bitmemiş olup devam etmektedir ve sorunlara her gün yenileri eklenmektedir.

Sonuç

Son yılların en dikkat çekici uzamı ve mekânı olan kentlerde çok sayıdaki değişim birbiri ardı sıra gerçekleşmiştir. Sermaye, enformasyon, yeni iletişim ve ulaşım araçları, yeni iş alanları, yeni meslekler ve daha pek çok gelişme, kentlerde toplanmaktadır. Ancak kentlere aynı zamanda göçmenler, işsizler, gençler ve yoksullar da gelmektedir ve bunun tersine bir hareket de söz konusudur. Eski üretim sistemleri, geleneksel kesimler, kentte tutunamayanlar, kentte yorgun düşenler, emekliler, yoksullar, uyum sağlayamayanlar kentleri terk etmektedir. Bu nedenle günümüzde kentler çok sayıda ve çok boyutlu sosyal çatışma ve çelişki iklimlerini içinde barındıran katastrofik ortamlara dönüşmüştür.

Yeni iletişim araçları bir taraftan zaman mekân sınırlarını alabildiğine zorlar olmuş ama diğer taraftan da bireyi yaşanması giderek güçleşen kentlerin ortasında tek başına bırakmıştır. Siber uzam, yoğun bir enformasyon bombardımanı altında yalıtık ve izole bir hayatı sanal atmosfer içinde yaşamak demektir. Kimlik ve kişilik sorunlarının alabildiğine yoğunlaştığı ve parçalandığı online dünyada gerçek hayata, gerçek insanlara, gerçek sokaklara karşı duyulan yabancılaşma daha önce görülmemiş boyutlara ulaşmıştır. Kentlerde yabancılaşma hem bir sorun ve sonuçtur hem de bir korunma biçimidir, bu çelişkisi ile birlikte var olur. Günümüz toplumlarının birey ve toplum ilişkisinde kaçınılmaz bir süreç olarak giderek daha yoğun şekillerde yaşanmaktadır. Özellikle gençler ve çocuklar aile ortamlarında bile birbirleriyle konuşmayı bırakmış, cep telefonlarının laptopların tutsağına dönüşmüştür.

Günümüzün modern mega kentleri, son sistem iletişim teknolojileri ve sayısız yenilikleri ile insanlara çok cazip, çok ilgi çekici tekliflerde bulunmakta, bu ilgiyi sürekli canlı tutmaktadır. Kentler çok kalabalıktır, çok farklı insanlarla tanışma olanakları sunar. Pazar yeridir, her türlü hizmet ya da ürün kentlerde

satılabilir, bulunabilir. Kentlerde kırsala göre iş olanakları çoktur, değişik işler bulunabilir. Kentlerde para kazanılabilir, lüks semtlerde yaşanabilir. En iyi okullar kentlerdedir, iyi bir eğitim alınabilir. Tüm bu imkânlar yeni nesiller için, yeni okul ya da iş arayanlar için sürekli bir umut kaynağı olur. Ancak bunun sonunda kentler birer yığılma alanına dönüşerek sınırlı bir kesimin hayallerini gerçekleştirenlerken çoğunluğu ise hayal kırıklığına uğratar ve farklı boyutta dramların yaşandığı alanlara evrilir. Buna rağmen kırsal bölgelerde umudu kalmayanlar yine kentlere yönelir.

Enformasyon teknolojileri, yeni medya ve sosyal medya araçları hem çalışma koşullarını, hem çalışma türlerini, hem de çalışan kesimleri çok yönlü değişimlere uğratmıştır. Fordist sistemdeki emekli olana dek aynı işyerinde uzun yıllar çalışma koşulları giderek yok olmuş, onun yerini esnek çalışma sistemindeki güvencesiz, *home-office* tarzı, kısa süreli çalışma koşulları ve çalışan tipi almıştır. Bu ise sürekli işsiz kalma riski ve sürekli iş aramak demektir. Bütün bu süreçler artık iletişim araçları üzerinden yürümektedir. Çalışan birey 7/24 online ve her an çalışabilir olmak durumundadır. Bu durum bir yönüyle kentlerdeki mobilitayı da artırmıştır.

Yeni teknolojiler günümüz kentlerinde çok sayıda imkân, olanak, kolaylık ve kazanç getirdikleri kadar değişik zorluklar, çelişkiler, kayıplar ve imkânsızlıklar da getirmektedir. Yeni iletişim teknolojileri ve kent arasındaki ilişkileri de bu çerçevede yani çift yönlü olarak ele almak bizi daha tutarlı çıkarımlara götürür. Bu makalede bu yapılmaya çalışılmıştır.

Kaynakça

- Arslan Avar, A. (Aralık 2009). "Lefebvre'in Üçlü 'Algılanan, Tasarlanan, Yaşanan Mekân' Diyalektiği". *TMMOB Mimarlar Odası Ankara Şubesi Yayını: Mimarlık ve Mekân Algısı*. 17.7-16.
- Boxu, Y. (2010). "Social Spaces and New Media: Some Reflections on the Modernization Process in China". *Procedia Social and Behavioral Sciences*. 2. 6941-6947.
- Brighenti, A. M. (12 Nisan 2011). "New Media and Urban Motilities: A Territoriologic Point of View". *Urban Studies Journal*. 1-16. doi: 10.1177/0042098011400771.
- Castells, M. (2005). *Enformasyon Çağı: Ekonomi, Toplum ve Kültür, 1. Cilt Ağ Toplumu'nun Yükselişi*. (E. Kılıç, çev.). İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Çakır, M. (2018). "Bilgi Toplumu Kuramları ve Prekarya Tartışmaları". M. Çakır (der.) *Bilgi Toplumu Tartışmaları*. (19-114). İstanbul: Pales Yayınları.
- Harvey, D. (2012). *Asi Şehirler; Şehir Hakkından Kentsel Devrime Doğru*. (D. Temiz, çev.). İstanbul: Metis Yayınları.
- Hatzopoulos, P. ve Lovink, G. (2018). "Theses on New Media and the City". (söyleşi). <http://networkcultures.org/geert/theses-on-new-media-and-the-city/>.

- Kaçar, D. (2007). "Kentsel Mekâna Alternatif Bir Bakış: Kentin Zamanı, Zamanın Kenti". *Anadolu Sanat*. 18. 57-63.
- Mattelart, A. (2004). *Bilgi Toplumunun Tarihi*. (H. Yücel, çev.). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Sassen, S. (1991). *The Global City: New York, London, Tokyo*. Princeton: Princeton University Press.
- Sennett, R. (2008). *Ten ve Taş*. (T. Birkan, çev.). İstanbul: Metis Yayınları.
- Sert, E., Karpuz, H., Akgün, G. (2005). "Küreselleşme Sürecinde Değişen Kent Kavramı, Mekân ve Politikleşme Üzerine Bir Okuma Çalışması". *Planlama Dergisi*. 2. 101-111.
- Sınmaz, S. (Aralık 2015). "Gelişen İletişim Teknolojilerinin Kentsel Yaşam ve Kamusal Mekânlar Üzerindeki Yansımaları". *Tasarım + Kuram*. 20. 63-75.
- Soja, E. W. (2000). *Postmetropolis, Critical Studies of Cities and Regions*. Oxford: Blackwell.
- Souici, B. ve Kılınçaslan, T. (Mart 2005). "İletişim Teknolojisindeki Değişimin Kent Açık Mekânına Etkisi". *İTÜ Dergisi/a Mimarlık, Planlama, Tasarım*. 4(1). 97-106.
- Tunç, A., Belli, A., Aydın, A. (2017). "Kent Kimliği ile İnternet Kullanımı Arasındaki İlişkinin Belirlenmesi: Üniversite Öğrencileri Üzerine Bir Alan Araştırması". *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*. 22(15). 1673-1688.
- Virilio, P. (2000). *A Landscape of Event*. London: MIT Press.
- _____ (2003). *Enformasyon Bombası*. (K. Şahin, çev.). İstanbul: Metis Yayınları.
- Waal, M. De (2018). "The Future of the City: a Smart City or a Social City?". <http://www.thecityasinterface.com/>.
- Yaylı, H. (2012). "Küreselleşmenin Kentler Üzerine Etkisi: 'İstanbul Örneği'". *Selçuk Üniversitesi, İİBF Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*. 12(24). 331-356.
- Yıldırım, U. Ş. Ö. (2004). "Yerel Yönetimlerde Eğitim-Bilişim Teknolojisinden Yararlanma: Türkiye'de E-Belediye Uygulamaları". *The Turkish Online Journal of Educational Technology TOJET*. 3(1). 49-60.
- Yıldız, M. Z. ve Alaeddinoğlu, F. (2011). "Küreselleşme Çağında Değişen Mekân Algılayışları". 38. *ICANAS (International Congress of Asian and North African Studies) Uluslararası Asya ve Kuzey Afrika Çalışmaları Kongresi: Kültürel Değişim, Gelişim ve Hareketlilik*. 2. 845-862. Ankara: Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Yayınları.
- Yüksel, F. (2005). "Bilgi Teknolojileri ve Yerel Yönetimler". *Sosyal Ekonomik Araştırmalar Dergisi*. 5(10). 246-259.
- Zhang, S. (2010). "A Study of the Role of New Media in Architecture in Urban China". <http://themobilecity.nl/projects/adaptation/essay-the-role-of-new-media-in-architecture-in-urban-china/>.

'BOĞAZİÇİ MEDENİYETİ'NDE BALIK KÜLTÜRÜ VE LÜFER

Cem ERKEBAY*, Nurdoğan RİGEL*

Özet

Günümüzde nostalji olarak anımsanan "Boğaziçi Medeniyeti" kavramı, içinde yaşam biçiminin de yansıdığı İstanbul'un 17. yüzyıl Osmanlı döneminden; genç Türk Cumhuriyeti'nin katılmasa da sıkıntılarını yaşadığı İkinci Dünya Savaşı yıllarına kadar süren bir zaman dilimidir. Yaklaşık 250 yıl süren bu dönemde günlük yaşamın belleklerdeki karşılığında "Balık Kültürü" ve bu kültürün başrolünde de lüfer yer alırdı. Bu çalışmada, tarihsel bir perspektif içinden İstanbul yaşamının Boğaziçi'nde şekillenen bölümünde lüfer balığı çevresindeki sosyal grubun dinamikleri ele alınacak, lüfer balığı çevresinde oluşan yaşam biçimi ve sosyal yapı, edebi metinler (Ahmet Hamdi Tanpınar ve Abdülhak Şinasi Hisar) ve anılardaki (Asaf Muammer ve Ali Pasiner) anlatılarından yararlanılarak aktarılacaktır.

Anahtar Kelimeler: medeniyet, Boğaziçi Medeniyeti, balık kültürü, lüfer, bellek, anlatı, yaşam biçimi.

* Doktor Öğretim Üyesi, Kocaeli Üniversitesi, Karamürsel Meslek Yüksek Okulu

** Profesör Doktor, İstanbul Üniversitesi, İletişim Fakültesi

FISH CULTURE AND BLUE FISH IN THE CIVILIZATION OF BOSPHORUS

Cem ERKEBAY*, Nurdoğan RİGEL*

Abstract

The nostalgic concept of “Bosphorus Civilization” reflects a time period, from the time in which 17th Century Ottoman era Istanbul that people enjoyed a luscious lifestyle, to the time Second World War young Turkish Republic did not take in war but experimented its difficulties. In this period which lasted approximately 250 years, “Fish Culture” did exist as a reflection of daily life memories and “Blue Fish” was a major part of this culture. In this work, dynamics of social group will be handled through a historic perspective, in a chapter where Bosphorus-style Istanbul life was formed. The life-style and social structure formed around “Blue Fish” will be relayed through literary texts (Ahmet Hamdi Tanpınar, Abdülhak Şinasi Hisar) and memories (Asaf Muammer, Ali Pasiner).

Keywords: civilization, Civilization of Bosphorus, fish culture, blue fish, memory, narrative, lifestyle.

* Lecturer/PhD, Kocaeli University, Karamürsel Vocational School

** Professor Doctor, İstanbul University, Faculty of Communication

Giriş

Medeniyetin dinamikleri zaman, mekân ve nesiller arası aktarımı sağlayan bir mekanizmadır. Bu işleyişi sağlayan dinamikler medeniyetlerin zamanla genişlemesi, değişmesi, yok oluşu ya da tekrar ortaya çıkışını açıklar. Bu hareketlilik kavramın bir süreç olduğunu da anlatır.

Medeniyet kavramını ünlü Fransız tarihçi, *Uygarlıkların Grameri* ve *Akdeniz* kitaplarının yazarı Fernand Braudel (1993'ten akt. Ferguson, 2015: 22) şöyle tanımlar:

Öncelikle bir mekân, bir kültürel alan, bir yer söz konusudur. Yerle birlikte evlerin biçiminden, yapımlarında kullanılan malzemeden ve çatı düzeninden başlayarak, okun arkasına tüy takma gibi becerilere, bir lehçeye ya da lehçe öbeğine, mutfak zevklerine, belirli bir teknolojiye, bir inanç yapısına, hatta pusulaya, kâğıda, matbaya kadar uzanan çok çeşitli emtiayı, ayırıcı kültürel özellikleri yansıtmalısınız. Düzenli kümeleşme, belirli ayırıcı özelliklerin tekrarlanma sıklığı, sınırları belli bir alan içinde hep görülme durumu, bir tür zaman sürekliliğidir.

Batı dünyasında “medeniyet” terimi ilk kez Braudel’e göre Fransız İktisatçı Anne Robert-Jacques Turgot tarafından 1752’de kullanıldı (1993’ten akt. Ferguson, 2015: 28). Ancak bu kavramı İngilizceye, yazar Samuel Johnson “kibarlık” olarak tercüme ederek kullandı. Çünkü Johnson’a göre medeniyetin zıttı barbarlık olduğu için, kavramı en iyi Londra’da keyfini sürdüğü ‘kibar kent yaşamı’ açıklardı. Batı dillerinin çoğunda medeniyete denk düşen kelimelerin etimolojisi kent kökeninden gelir ve medeniyetin kahramanı kentlerdir.

Medeniyet kavramını Fernand Braudel, Norbert Elias, Michel Foucault, Sigmund Freud ve Samuel Huntington üzerinden anlambilimsel olarak sorgulayan Şener Aktürk (2007: 147) en açık tanımın Elias’tan geldiğini belirtir; “Elias kavramın sosyo-genetik kaynaklarını ortaya koyarken, medeni davranış ve tavırların saray topluluklarından halkın geneline ve hatta bir ülkeden diğerine şehirli burjuvazi yoluyla yayılışında sosyo-ekonomik ve sosyo-psikolojik çerçevesini çiziyor” der.

Farklı medenileşme süreçlerinin temelinde elitlerin eğitiminde kullanılan kanonik birtakım okumaların olduğu kabul edilirse; bilim adamları, din adamları, düşünürler, mimarlar, müzisyenler ve diğer sanat ustalarından oluşan “epistemik topluluklar”ın da medeniyetin üst, orta ve nihayet alt sınıflarda yayılmasına, bazı toplumsal davranış kodlarının norm olarak kabul edilmesine, birtakım sanatsal zevklerin yerleşmesine öncülük etmeleri ve toplumun düşünsel evrenine yerleşen kavramları icat etmeleri, dolayısıyla medeniyetin araçları hatta bir bakıma birincil özneleri sayılmaları gerekir (Aktürk, 2007: 149).

Medeniyet kavramı, “civilization”ın Batı dillerinde ortaya çıkmasından dört yüzyıl önce Arapçada “medeniyet” kelimesi olarak geçiyordu ve şehir anlamına geliyordu. Tam anlamıyla “şehir özelliği taşımak”, “şehirlik” demekti (Aktürk, 2007: 167). Samuel Johnson’ın kavramı Fransızcadan İngilizceye çevirirken içeriği kent yaşamı üzerinden oluşturmada haklı bir yön vardı.

Sait Yazıcıoğlu’na (2018) göre de “medeni” kavramı Arapçada “şehir” anlamına gelen Medine isminden Osmanlı Türkçesine “medeniyet” olarak türetilmiştir. Medeni, “şehre ait”, “şehre mensup”, “şehirli” anlamına gelir, ikamet anlamları da vardır. Medeniyet kelimesi şehir hayatının ortak noktası olan sosyal, siyasal, entelektüel, kurumsal, teknik ve ekonomik alanlardaki birikim düzeyi ve fırsatları ifade eder. İnsanın tek başına karşılayamayacağı ihtiyaçlarını, dayanışma, yardımlaşma ve iş bölümüne yönelik bir hayat oluşturma düşüncesidir. Dolayısıyla şehir yaşamını açıklayan medeniyet kavramı Medine şehri ile de, içeriğini uygulamada da ispatlayan bir kelimeye dönüşmüştür.

Boğaziçi Medeniyeti

Günümüzde 112 Acil Servis’i arayarak martı seslerine çözüm bulunmasını (martıların yok edilmelerini) isteyen “İstanbul’da yaşayan bireyler”in varlığı günlük haber olarak TV kanallarında yer alıyor. Yaklaşık bir asır önce ise Boğaziçi Medeniyeti’nde yaşayan İstanbullular “bülbül dinleme”ye¹ Kanlıca’dan, Kandilli’den Baltalimanı’na, İstinye’ye giderlerdi. Nedir bu Boğaziçi Medeniyeti? Kavram, İstanbul aşığı ve bir İstanbul yazarı olarak bilinen Abdülhak Şinasi Hisar’a aittir. Hisar, *Boğaziçi Mehtapları* adlı eserinin ilk bölümüne de bu adı vermiştir (1997: 9-16).

Medeniyet şehir ve şehir yaşamı üzerinden kurulan bir kavram olmasına rağmen neden “Boğaziçi Medeniyeti” diyoruz? Şehir yaşamı üzerinden düşünüldüğünde Boğaziçi İstanbul’un bir parçası olduğuna göre, “İstanbul Medeniyeti” üzerinden kavramsallaştırmayı geliştirmemiz gerekirdi. Ancak İstanbul, Topkapı Sarayı merkezli sur içi bölgesi olarak dini ve idari bir yapı şeklinde kurulmuştur. Jürgen Habermas’ın kavramsallaştırmasıyla *İstanbul Medeniyeti* günlük yaşamın *kamusal alanına* ait iken, Boğaziçi Medeniyeti şehrin *özel alanı* ile ilintilidir.

Bölgenin tarihi Bizans ile başlasa da Boğaziçi Medeniyeti’nin yaşanmışlıklarıyla kurulması, oluşturulması Osmanlılar sayesinde. “Bizans devrinde, Boğaziçi bir geçit yeri olarak önemini devam ettirirken, İstanbul’un korunmasını sağlayan tabii bir engel görevi de yapar. Burayı kuşatmak isteyen pek çok ordu bu sebeple başarısız olmuştur. Boğaz aynı zamanda balıkçılık ve geçiş vergisiyle Bizans’ı besler” (Eyice, 1976: 184’ten akt. Koç, 2004: 18).

Bizans döneminde Boğaziçi’nde sadece kilise, manastır, düşkünler evi ve birkaç yazlık saray vardır, sürekli yerleşim anlamına gelen bir şehir veya köy yoktur. Bu bilgiler Bizans döneminde Boğaziçi’nin köklü ve sürekli bir yerleş-

¹ “Geceleri bütün bu içli tabiatın hislerini sanki tanıyarak, onları uzun uzun ruhlara aşıl原因 ulvi sesli bülbüller. Bazı gecelerde yemekten sonraları hanımlara bir bülbül dinleme arzusu gelir, ucunda bir fener yanan kayığa biner Baltalimanı’ndan geçer, körfeze ve dereye bülbül dinlemeye giderdik. Bülbüllerin ruhlara saldıkları unutulmaz seslerini dinledikten sonra dönerdik” (Hisar, 1997: 29-30).

me sahip olmadığını ve kendisine has yapısına uygun bir yerleşime ancak Osmanlı Türkleri zamanında kavuştuğunu ispat eder (Koç, 2004: 18).

15. yüzyılda da Boğaziçi'nde yerleşim genellikle tarım ve balıkçılıkla geçiren köylerden ve saray mensuplarının yazlık, gününbirlik kullanımları için yaptır-
dıkları köşk ve hasbahçelerden oluşmuştur. Boğaziçi'ndeki yerleşim düzenine ilk biçimini kazandıran da II. Mehmet (Fatih) olmuştur (Koç, 2004: 21).

Boğaziçi'nin ilk yerleşim dönemlerindeki balıkçı köyleri Kefeliköy ve Büyükdere'dir. Kefeliköy adının, Kırım'ın Kefe şehrinden gelen göçmenlerden almış olması rivayet edilir. Kefeliköy daha çok balıkçıların oturduğu bir yer olmuştur. Büyükdere de önceleri balıkçı köyü iken İstanbul'a gönderilen Avrupalı sefirlerin yazlık mekânı olmaya başlayınca bu özelliğini zaman içinde yitirmiştir. 'Boğaziçi Medeniyeti'nde, bölgenin sayfiye kimliği nedeniyle yalı hayatı ön planda kalmış ancak 'Boğaziçi Medeniyeti' de bu grubun eseri olmuştur (Koç, 2004: 49).

Ancak Refik Halit Karay, yalı hayatı ile Boğaziçi'nin topoğrafyası nedeniyle de kat kat olan yerleşim biçiminde bölgeyi sosyolojik ve ekonomik yapısı ile de yaşanır kılan balıkçı, sandalacı, kahveci ve bilumum esnafı ile birlikte ele alır. Karay, sadece yaz için gelenleri Boğaziçili kabul etmez; ona göre asıl Boğaziçili, bu yerin mahalli yaşamını kuranlardır. Gösterişsiz yaşamalarına rağmen bu mülkün asıl sahibi onlardır. "O, dalyan ve alamana sahibidir, kendisi de balıkçıdır. Balıkçılar derebeyidir, derebeyi gibi de ananelerine bağlı, gözü pek, çok defa iyi niyetli ve cömerttir" (Karay, 1953: 8'den akt. Koç, 2004: 49).

Karay ve A. Şinasi Hisar iki farklı sosyal yaşam üzerinden Boğaziçi'ni ele al-salar da burada birbirine sıkı sıkıya bağlı, birbiriyle mekânın ortak paydasındaki güzellikleri paylaşarak günlük yaşamlarını medeniyet seviyesine çeken, günümü-
zden bakıldığında imrenilesi bir yaşam biçimi vardır:

Saraylar, kasırlar, yalılar, köşkler, yollar, çeşmeler, camiler ve iskelelerin ötesinde bugün birkaç örmeği dışında izi kalmamış, o eserleri yaratan ruh hali idi aslında Boğaziçi Medeniyeti. Hangi mevsimde hangi çiçeğin açtığını, hangi meyvenin toplanacağını, hangi balığın lezzetleneceğini bilmek, hangi memba suyunsun hangi hastalığa şifa olacağını ayırdında olmak, yalısından mütevazı hanesine kadar, bu-yur edildiği andan, uğurlanacağı vakte kadar nasıl ağırlandığını bilmektir Boğaziçi Medeniyeti (Çetintaş, 2015: 13).

Yahya Kemal Beyatlı *Aziz İstanbul* adlı eserinde Boğaziçi'nin "tamamen Türklerin eseri" olduğunu, Türklerin burada kendine özgü bir medeniyet kurduklarını söylerken; Samiha Ayverdi de Boğaziçi Medeniyeti'nin hayat tarzı, giyim kuşam, ulaşım, mimari, şiir, musiki gibi özellikleriyle "tamamen milli bir karakter kazandığını" belirtir ve tanımlamasını şöyle yapar:

Sarayları, kasırları, sahil sarayları, yalıları, köşkleri, kayıkları, bağları, bahçeleri, kolları, havuzları, çeşmeleri, sebilleri, camileri, mescitleri, türbeleri, bentleri, hanları, hatta aşk-ı meşki ile bir nizamın, bir usulün, bir görgü, bir görüş, bir felsefe ve bir medeniyetin yoğurup rûşte getirdiği bir kıvam, bir tarih bereketi olan Boğaz, adet ve an'enelerin elinden çıkmış bir zarafetin ta kendisi idi. Boğaziçi'nin yolunu yorda-

minı bulmuş hayatını, bu hayatın rengini, şeklini, kokusunu ve kıvamını tayin eden, alnına tarihin ve an'elerin damgasını vuran bir el vardı. Ama bu sihirli eli gören yoktu (Koç, 2004: 56).

Ahmet Hamdi Tanpınar, Boğaz'da her şeyin insanı kendi içine, kendi derinine indiren, kalabildiği kadar bizim olan manzarası ve mimari terkibi içinde bizimle kurulmuş ve beraber olmuş Boğaziçi Medeniyeti'ni Boğaziçi'ne doğru yol alan bir Şehir Hatları vapuru penceresinden şöyle anlatır (2009: 114):

O başından beri İstanbul'la yaşamış, onun zengin olduğu zamanlarda zengin olmuş, çarşı ve pazarını kaybedip fakir düştüğü zamanlarda fakir olmuş, zevki değiştiği zamanlarda kendi içine çekilmiş, hayatında geçmiş modaları elinden geldiği kadar muhafaza etmiş, hulasa bir medeniyeti kendine ait bir macera gibi yaşamış bir yerdi.

Boğaziçi Medeniyeti kavramını, mekân, zaman ve ilişkiler üzerinden kuran A. Şinasi Hisar *Boğaziçi Mehtapları* adlı eserinin ilk bölümünü bu kavrama ayırır. Hisar, İstanbul Medeniyeti'nden "kamu" ve "özel alan" kavramlarıyla Habermas bağlantılı olarak ayırdığımız kavramın açıklamasını içeriden bir gözlemci olarak yaşamışlıklarıyla anlatır ve "hususî (özel) bir medeniyet" deyimini şu cümlesi ile aktarır (1997: 9):

Bu asrın ilk yıllarında Boğaziçi sanki bir göl tarzında kendi üstüne kapanmış ve kendine mahsus adetleri ve zevkleri olan büsbütün hususî bir âlemdi. Barındırdığı birtakım ane'neler kendine has tabiatının hususiyetlerine katılarak ona, birçok kısımlarıyla eş bulunduğu İstanbul medeniyetinden bile ayrılan, hususî bir medeniyet kurmuş oluyordu.

Lirik bir dil kullandığı için çoğu kez düzyazının şairi olarak da bilinen Hisar, bu eserinde içeriden bir günlük yaşamın, yalılarda geçen zaman dilimlerini, denizle bağlantılı/bağımlı alışverişleri, karşı kıyılardaki ahbap ziyaretlerini, mevsimsel değişimlerle farklılaşan doğayı, renkleri, kokuları lezzetleri anlatır. Eserde mehtap kelimesinin bile Boğaziçi Medeniyeti'nde ayışığı ile aydınlanan gece olarak tanımlanamayacağını öğreniyoruz. "Mesela 'mehtap' demek mehtaplı bir gecede Boğaziçi'nde dolaşan bir kayıkta bir saz takımı peşinden onu dinleyerek yapılan gezinti demektir" (Hisar, 1997: 12). Dolayısıyla Boğaziçi Medeniyeti'nde günlük yaşamın dili bile değişiyordu.

Yalı, sahilsaray, köşk, iskele, rıhtım, kameriye, mehtabiye (mehtabı seyretmek için Avrupa Yakası'ndaki yalılarda bulunur), gurup köşkü (gün batımını seyretmek için Anadolu Yakası'ndaki yalılarda vardır), limonluk, koru, fener, kandil, erguvan, leylak, gül, bülbül dinlemesi, mehtap, mehtaba çıkmak, hâ-nende, nazende, lüfer, palamut, kılıçbalığı, kalkan, dalyan, voli, taş balığı... Tüm bunlar Boğaziçi Medeniyeti'nin günlük yaşamını biçimlendiren, ısıtan, insan sıcaklığı içindeki karşılıklı iletişimi kolaylaştıran, etkileşimi hızlandıran, kendi mekânında, kendi zamanında kurulan iletişim biçimleriyle şekillenmiş bir medeniyetin sözlük dizinini de oluşturuyor; her sözcük bir yaşam biçimi farklılığına karşılık geliyordu. Boğaziçi Medeniyeti'nin temel taşları böyle örülmüştü. Anlatı yapıları üzerinden baktığımızda da her kavram bu yaşamın içinde bir karakter kazanıyor ve bu medeniyetin öyküsünü zenginleştiriyordu. Çalışma-

nın temelini oluşturan lüfer balığı da Boğaziçi Medeniyeti'nin anlatısı içindeki karakterlerden biridir.

Kavramın işlevselliğini oluştururken A. Şinasi Hisar, aynı adlı eserinde mekânı Boğaziçi, zamanı 17. yüzyıl² ve 20. yüzyılın ilk yarısı arasında kurar. Hisar, ilişkileri anlatırken de her iki kıyıda herkesin birbirini sessiz ve ölçülü bir nezaket mesafesi içinde tanıyıp saygı gösterdiği gözlemini merkeze alarak, şu cümleleri kullanır (1997: 15-16):

Herkes karşılıklı bir iyilik ve terbiyeden istifade etmekteydi. Bu müşterek duygu ve anlayış birçok zevkleri birleştirir ve bir topluluk meydana getirirdi. Bütün bu usul-ler, bu adetler o kadar eski ve adeta ezeli bir zevkle karışarak o kadar maddeten mevcut bir hal almışlardı ki, buradaki kadınların ve erkeklerin remizden (simge, gösterge, işaret) anlayan gözleri bu güzelliklerin zerresini bile kaçırmıyor ve bu tiryakiler onların her yudumunun keyfini çıkarıyorlardı. Elbette bu insanlar kendilerinin Boğaziçi kadar derin ve onun suları kadar canlı binlerce duygu ve düşüncenin birleşip hâsıl ettikleri bütün bir telakki ve itikat denizinde yüzdüklerini duyuyorlardı. Bu terkibine su, mehtap, bülbül sesi ve saz karışan nazik bir medeniyetti. Bu, ahrete, ebediyete inanan, dünyevi olduğu kadar dini ve uhrevi bir medeniyetti. Şifahi (sözlü) bir kültüre dayanan bu medeniyette, bütün kanaatler sanki köklerini ebediyete saldıkları içindir ki, bu insanlara büyük bir tevekkül geliyor ve onlar büyük ümitlerinin yanında ikinci safta kalan bu küçük ve fani lezzetlere, bir terbiye teşrifatiyle ve bir kalb saffetiyile, böyle nezaket ve belki de merhametle bakıyorlardı. Bütün bu manaların hep beraber kaynaşarak bu kıvamı almaları, tadlarının bu raddeye gelmesi, kalblerinin bu sevgiyle yumuşaması, bakışların bu emniyetle tatlılaşması, hulasa bütün Boğaziçi Medeniyeti'nin böyle açılıp yayılması için kim bilir ne uzun hazırlıklar, ne zahmetli hazırlanışlar ne yavan zamanların yavaş yavaş geçmesi lazım gelmişti! Bu bir şehir-ayın (şehir ritüeli, ayini) idi.

Hisar'ın lirik anlatısı içinde kesin cümlelerle tanımlamaktan kaçınırken ipuçlarını verdiği Boğaziçi Medeniyeti'ni, (edebi bir metinden, sosyolojik tanımlamasını çıkararak) şöyle tanımlayabiliriz: 17. yüzyıl ve 20. yüzyılın ilk yarısında İstanbul Boğazı'nda yaşanan, dünyevi olduğu kadar uhrevi, doğanın korunarak yaşatılması ve içinde yaşanmasının hazları ile nesilleri eğitmiş, geleneklerini nezaket, saygı ve zarafet üzerinden geliştirmiş, sözlü kültüre dayalı özel alan topluluğunun yaşam biçimi. Bu medeniyette yaşamı kolaylaştıran teknolojilerden söz edilmez. Bu medeniyette yaşamı kolaylaştıran karşılıklı sevgi, saygı, nezaket, zarafet, empati ve dayanışmadır. Kısaca insanın doğanın güzelliğinden zevk alarak kendini ve çevresini ehliyeştirmesidir. Bu medeniyette teknolojinin soğukluğunun yerini "insanın sıcaklığı" almıştır.

Çalışmanın temel anlatılarının yazarlarından biri olan Asaf Muammer de (Kandilli'deki Edip Efendi Yalısı'nın sahibi, siyaset adamı, yazar, ressam ve usta bir amatör balıkçı) 1956 Ağustosunda *Balık ve Balıkçılık Dergisi*'nde yer alan mülakatında Boğaziçi Medeniyeti'nin bitişini, kısa sürede yaşanan değişimlerle birlikte, yaşanmışlıklardan hareketle, kendi deyimi ile *hazin hazin* şöyle anlatı-

² Boğaziçi'nin mevcut en eski yalısı, 1699'da yapıldığı bilinen Amcazade Hüseyin Paşa Yalısı'dır.

yor (Muammer, 2015: 72-73):

Şimdi Boğaz’a baktıkça, eski dilber Boğaz’ın iskeletini görür gibi bir hüzün duymaktayım. Sebebine gelince mesela şu Bebek sahili. Evvelce tam Türk üslubunda şahaneye yalılarla müzeyyendi. Şimdi gün geçtikçe çimento hangarlarını andırır bir meal alıyor. Mesela Rumeli Hisarı 60 sene evvel gümrah bir kuru idi. O zamandan miras bir tek sakız ağacı, şimdi yol üstünde kalmıştır. Evvelce, bu yeşillik, suyun eteklerini öpe öpe kıvrır yola kadar inerdi. Terütaze ve gülbüz çitlembik ve sakız ağaçları, sayısız erguvanlar, şimşirler ve hatta manolyalarla bezenmiş bir halde idi. O gümrah korucuk, Boğaz’da birkaç mevsimin takvim yaprağı vazifesi görürdü. Mesela erguvanlar dallarında yakutlarla bezendikleri zaman, balıkçılar sevinir ‘Çiroz faslı başladı’ derlerdi. Biraz sonra bütün kuru, sabah akşam ve akşamdan ta fecre kadar bülbül konseriyle, şairlere, bestekârlara layık bir hayat yaşatırdı. Bu çuşacış konser, zaman zaman bir İshak’ın hazin nakaratı karışırdı. Şimdi orada korna sesinden, bir palaspareye benzeyen yamalı yumalı kisveden başka hiçbir şey taşımayan şeyler görüyoruz. Artık ne bülbülün hatta ne de bir karganın sesi var. Buna ben nasıl eski Bebek, eski Hisar diyebilirim.

Evvelce, Boğaz kenarında hava gazı dahi yoktu. Ancak geniş faslılarla isli petrol fenerleri yakarlardı. Fakat Boğaz’da gezenler, inci tozuyla pudralanmış, mimbeyza bir gece yaşarlardı. Bir gece ki her iki sahil koruluklarında, hafif hafif süzülen ıhlamur, akasya, mürver kokularıyla dolardı. Gecenin mahremzarı olabilmek istidad-ı hissine mazhar olanlar, o ketum zulmetin belagatta emsalsiz şiirlerini terennüm ederlerdi. Belki ayıplayacaksınız ama ben açık açık ve kemal-i (yaşımın verdiği) cesaretle söyleyeyim ki, o günlerin hasretini çekmekteyim. İşte bu itibardır ki, kendimi Boğaz’ın iskeleti karşısında görüyorum ve mahzun oluyorum.

Abdülhak Şinasi Hisar’ın satırlarından doğan Boğaziçi Medeniyeti kavramı, Asaf Muammer’in karşılaştırmalı anlatımında yakıcı bir gerçeklikle okuru başa bırakırken, kavramın da zaman diliminin (17. yüzyıldan 20. yüzyıl ortasına kadar) doğruluğunu ispatlar.

Balık Kültürü ve Lüfer

Boğaziçi, dolayısıyla da İstanbul, iki denizin kucaklaştığı coğrafyası nedeniyle mevsimine göre yer değiştirerek birer balık havuzu ya da balık merası haline gelen Marmara ve Karadeniz sayesinde tarihin her döneminde bir balık ve balıkçılık merkezi olmuştur:

Balıkların kuzeyden güneye ve daha sonra yeniden kuzeye göçleri, Boğaziçi’nden düzenli olarak büyük sürülerin geçmesi sonucunu getirmiştir. P. Gyllius, 17. asırda İstanbul’un balık bolluğu bakımından dünyanın bütün liman kentlerini geride bıraktığını söyler: Liman iki denizden gelen pek çok miktarda balıklarla doludur. Balık sürüleri yalnız Boğaziçi’nden değil Kadıköy tarafından da limana doğru akın eder. Bunlar o kadar çoktur ki 20 adet balıkçı kayığı tek bir ay ile tutulan balıklara ancak kâfi gelir. Balık denizde o kadar çok oluyor ki, sahilden elle tutulabilir. Baharda balık sürüleri Karadeniz’e doğru akın ederler, kadınlar pencereden sarkıttıkları sepetlerle balık tutabiliyorlar ve balıkçılar olta ile o kadar çok torik balığı avlıyorlar ki, bunlar bütün Yunanistan’a Asya ve Avrupa’nın büyük bir kısmına kâfi gelebilir (Akçura, 1993: 33).

Balık takvimi gibi neredeyse yılın on iki ayı için ayrı bir balık türü olan dünyada başka bir şehir var mıdır bilinmez. Ancak İstanbul için bir balık takvimi çıkarmak mümkündür:

İstanbullu balık zamanlarının ustası olmuştur. Uskumru, lüfer, palamut, istavrit ocak ayında lezzetlidir. Ocak, kefal ve hamsinin de tam zamanıdır. Şubat'ta kalkan mevsimi başlar. Tekir boldur. Mart'ta kefal, levrek ve kalkanın en lezzetli zamanıdır. Gümüş balığı da boldur. Nisan'da mercan, kılıç, kırlangıç bolca çıkmaya başlar. Mayıs, barbunya dilbalığı, kırlangıç ayıdır. Haziran balık açısından verimsizdir. Zaten av yasağı başlar. Temmuz sardalyenin mevsimidir. Ağustosta en geç sonunda çingene palamudu açılış yapar. Eylülde palamut irileşmeye başlar. Ekim balıkların Karadeniz'den Marmara'ya göç ettikleri zamandır, aynı zamanda da lüferin tam zamanıdır. İstavrit yağlanmıştır. Uskumrunun en iyi zamanı kasımdır. Pisi, tekir, barbunya, kılıç, levrek de en iyi tadını bu ayda bulur. Aralık, uskumru, lüfer, palamut, torik, tekir, hamsi açısından en iyi aydır. Hamsi marta kadar sevenlerin ağzını tatlandırır (Pekin ve Dinç, 2004: 35).

Eski İstanbul yaşamını ayrıntılarıyla eserlerine yansıtan Musahipzade Celal'in de bu balık takvimini dönemin yaşanmışlıklarına göre sıralaması, aynı zamanda İstanbul'un balık kültürünü baskın bir şekilde içselleştirdiğini okuruna anlatır. Celal, Boğaziçi ve Marmara'da her mevsimin ayrı bir balığı olduğunu söyleyerek bunları şöyle sıralar (Akçura, 1993: 33):

Mart: uskumru, lüfer, hamsi, gümüş. Nisan: kefal, ilarya, vatus. Mayıs: kalkan, sardalye, kırlangıç, istakoz. Haziran: kalkan, levrek, barbunya, tekir. Temmuz: mercan, istavrit, yengeç. Ağustos: kofana, dilbalığı, pisi, hani. Eylül: lüfer, palamut, torik, kefal. Ekim: karagöz, izmarit, istavrit. Kasım: uskumru, izmarit, istavrit. Aralık: kefal, uskumru, ilarya. Ocak: palamut, lüfer, torik. Şubat: levrek.

Böylesine bir bolluk içinden geçerek, denizin dudağında yaşamının her ay değişen bir balık hasadı ve menüsü zenginliği içinde olan İstanbul'un günlük yaşamında, balık kültürü elbette etkisini gösterecektir.

Medeniyet kavramının bir alt birimi olan *kültür*, yaşamın anlam kodlarını kuran algılama ve yorumlama biçimleriyle bireyi bir topluluğun üyesi yapan simge ve semboller bütünüdür. Aidiyeti kuran bireylere, nesiller boyu sürdürülebilir yaşam biçimleri sunar ve devamlılık esasına göre işler.

Ahmet Hamdi Tanpınar *Beş Şehir*'de İstanbul'u anlatırken, şehir üzerinden kültürü şöyle açıklar (2004: 120-121):

İstanbul devamlı şekilde muhayyilemize (akıl) işleyerek bize tesir eder. Doğduğu şehri iyi kötü bilmek gibi tabii bir iş. İstanbul'da bir nevi zevk inceliği, bir nevi sanatkarca yaşayış tarzı, hatta kendi nevinde sağlam bir kültür olur. Her İstanbullu az çok şairdir. Çünkü irade ve zekâsıyla yeni şekillerle büyüye çok benzeyen muhayyile (akıl) oyunu içinde yaşar. Ve bu tarihten, gündelik hayata, aşktan sofraya kadar genişler. 'Teşrinler (ekim-kasım) lüfer mevsimi başlayacak' yahut 'Nisandayız, Boğaz sırtlarında erguvanlar açmıştır' diye düşünmek yaşadığımız anı efsaneleştirir. Eski İstanbullular bu masalın içinde ve sadece onunla yaşarlardı. Takvim onlar için Heziod'un Tanrılar Kitabı gibi bir şeydi. Mevsimleri ve günleri, renk ve kokusunu yaşadığı şehrin semtlerinden alan bir yığın hayal halinde görürdü. Şehrin kendisi, bizim olan

mimarlık, bizim olan musiki ve hayat, nihayet hepsinin üzerinde dalgalanan hepsini kendi içine alan, kendimize mahsus duygulanmaları, hüznüleri, neşeleriyle, hayalleriyle sadece bizim olan zaman ve takvimdi.

Çalışmayı bir kavramlar hiyerarşisi içinden geçirerek, lüferin İstanbul’un sosyal yapısı içindeki karakter özelliğine doğru taşırken, karşımıza çıkan bir diğer kavram ise *Balık Kültürü*. Çalışmada ele aldığımız lüfer balığını merkez alan sosyolojik, tarihsel ve iletişimsel arka planı oluşturan ikinci güçlü kavramdır *Balık Kültürü*. Bu kavram, balık ve balıkçılık konusunda eser vermiş, alanı sosyolojik ve tarihsel perspektiften inceleyenler tarafından sıklıkla kullanılan anonimleşmiş bir deyimdir. Ancak bu anonim kullanımda tanımlaması yapılmassa da içinde dönemselliği, bir mekânla ait yaşam biçimini ve ritüelini anlatır. Sonuçta da birey o mekânla ilişkilendirilen hayatın bir parçası olurken, Pierre Bourdieu’nün (1987) deyimi ile *habitus*’una da (bedenin kültürel kodlarla donanmış belleği) o mekânın yaşanmışlıkları farkında olmadan, önce bellek, sonra karakter en sonunda da kader olarak işler.

Beykoz’da oturan Tercüman-ı Hakikat’in sahibi Ahmet Mithat Efendi de Boğaziçi’nin, dolayısıyla da İstanbul’un, balık kültürünün Şehir Hatları vapuru yolcuları arasındaki muhabbete nasıl konu olduğunu, günlük yaşamın ve sosyal etkinliğin merkezindeki lüferi şu satırları ile anlatır (Güler, 2014: 247-248):

Daha ağustosun içinde vapurlarda “lüfer” sözü söylenmeye başlar. Dost dost:

-Nasıl haber var mı?

Sualini irad eylediği zaman o anlar ki sorulan şey lüferdir.

-Henüz hiçbir taraftan ses seda yok! Cevabıyla mukabele eder. Yahut:

-Tek tük çinakop zuhur ediyor imiş! Cevabını verir ki çinakoplar lüferin küçüğü olduğundan ve lüferden daha evvel Karadeniz’den Boğaziçi’ne girdiğinden bunlar lüferlerin pişdarı, müjdecisi add olunurlar.

Ağustos evasıtına (ortalara) ve ba-husus (özellikle) evahirine (sonlarına) doğru:

-Çıkıyormuş!..Çekiyorlarmış! sözleri vapurlarda, yalılarda, köy kahvelerinde, gazinolarda, kiraathanelerde ağızdan ağza dolaşmaya başlar. Bu sözler her ağızdan çıktıkça bin taraftan kulak kabartıları herkesin çehresinde öyle bir tavır peyda olur ki güya bu çehreler birer levha imişler de üzerlerinde dahi:

-Nerede? Kimler? sualleri yazılı imiş zannolunur!

(...)

Nihayet Eylül hulul ederek hele bir fırtınadan sonraki balığın Karadeniz’den kesretle vürudu itikad olunur veyahut bir yağmurdan sonraki sular bulanarak lüfer kolay tutulur diye zannedilir. Artık mahafili sayadanda (avcı mahfillerinde) havadis dahi çoğaldıkça çoğalır.

O zaman suallerin de tarzı değişir. Mesela:

-Balıkçılık nasıl? Denilir ki bu balıkçılıktan maksat dahi mahza lüfercilik demektir. Bu yoldaki suallere mesela Kanlıca Körfezi’nde dün akşam balıkçılığın pek a’la olduğu

ve falan beyin şu kadar ve filan efendinin bu kadar tuttuğu veyahut filancanın şu kadar yem gaib ettiği veya zoka kestirdiği haber verilir. Tutamayanların! Tutanlara gıptası! Zoka kestirenlerin hiddeti! Tutabilenlerin gururu! Artık her taraftan bir kahkaha bir neş'e ki değme gitsin!

Yukarıda sözünü ettiğimiz balık ve balıkçılık üzerine yazan, dönemi ve ritüellerini ele alan, bir başka İstanbul aşığı Ali Pasiner (2001: 22-23), balık kültürü ile iç içe geçen yaşamından bir kesiti şöyle anlatır:

İzmit Körfezi Marmara'nın zengin balık yatağı idi. Levrek, sinağrit, mercan, karagöz, ispari, tekir, barbunya, kırlangıç, dil ve pisi, körfezin yerli balıkları sayılırdı. Uskumru, kolyoz, palamut, lüfer buraya girerek yatak yapardı. Eylül ayından itibaren Sedef Adası, Neandros, Büyükada, Heybeli, Burgaz, Kınalı ve Hayırsız civarında, Maltepe'den Moda burnuna kadar uzanan kıyılarda, geceleri tek tük yanmaya başlayan lüksler, lüferin habercisi olurdu. Ekim, kasım aylarında, Kumkapı'nın biraz açığında lüfer tutulurdu. Gün olur, yem olarak bir kasa hamsi yetmezdi. Pırıl pırıl suyuyla, zengin plankton kapasitesi ve bitki örtüsüyle Marmara, hemen hemen her tür balığın yaşadığı devasa bir akvaryum, her amatör balıkçı için bir hazineydi.

Mayıs birçok balığın Karadeniz'e göçlerini yaptıkları aydır. Haziran ortasında izmarit sürülerinin kıyıda bir görünüp bir kaybolmaları, binlerce, yüzbinlerce balığın kıyıya sıkışması, başlı başına bir olaydır. Bütün bunları görmek ve yaşamak için Kandilli Burnu'ndan denizi seyretmek gerekir. Burası kocaman doğal bir akvaryumdur. Eylülde ise göç Karadeniz'den Marmara'ya doğru yön değiştirir. Çeşitli planktonlarla beslenen, yağlanan ve büyüyen balıklar sürüler halinde Boğaz'dan aşağıya inerler. Başlı çeken palamutların ardından, eylül sonuna doğru lüferler boy gösterir. Usta balıkçılar Boğaz'ın Karadeniz ağzında saatlerce sabırla bekleyerek mevsimin ilk lüferini kollarlardı. Boğaz'a giren "turfanda" balığı tutmak prestij konusuydu. Eylülün ikinci haftasında Kandilli, Çengelköy, Kanlıca, İstinye, Yeniköy, Bebek, Küçük-su, Ortaköy ve Beşiktaş gibi, lüferin genellikle yatak yaptığı klasik av yerlerinde "koruk lüferi"ne çıkılırdı. Ekim ortasında kofana ve torikler, aralıkta ise orkinoslar sökün ederdi. Marmara bütün balıklar için kocaman bir meradır. Havalara ılıman gitmişe buraya yayılırlar, hem av verir, hem avlanırlar. Karadeniz'e çıkışları "anavaşya", Marmara'ya inişleri "katavasya" diye adlandırılır.

Pasiner, bu yaşamı mayıstan aralığa kadar Boğaziçi'nde geçiş yapan balıklar üzerinden özetlerken, dikkat edilirse temmuz ve ağustos aylarını boş bırakmış-tır. Ancak bu dönemin balığa özellikle de lüfere hazırlık için bir arka plana sahip olduğunu da şöyle aktarıyor (2001: 24):

Boğaziçi'nin balık tutkunları Eylül ayını, dolayısıyla lüfer mevsimini ipe çekerdik. Ağustos sonunda güve girmesin diye selvi ağacından yapılmış içleri mis gibi kokan takım kutuları açılır, gözlerine binbir itina ile yerleştirilmiş, at kuyruğu kılından bükülmüş, lüfer oltaları çıkarılıp elden geçirilir, zokalar dökölür ve mazgallanırdı. Gece yemlisinde kullanılan lüks lambaları kontrol edilir, sandallar bakıma alınır, renk renk muşambalar dolaplardan çıkarılıp mevsime hazırlanırdı.

Gökhan Akçura (1993) için de bir Boğaziçi çalışmasına giriştiğinde aynı süreç başlamış, mekânın parçası olan denizin beraberinde getirdiği balık kültürü, türler içinde lüferi yine öne çıkarmış:

Boğaziçi’nde yakalanan balıklarla ilgili bilgiler ve öyküler arasında dolaşmaya başladığımızda lüferin diğer balıklara nazaran çok özel bir yere sahip olduğunu hemen görürüz. Lüfer eylül ve ekim aylarında olta ile avlanırdı: Mevsim gelince, meraklılarda hararetili bir hazırlık başlar. Bu hazırlıklar gece toplantılarında, vapur yolculuklarında pek tatlı muhabbet konusu olur. Boğaziçi’nde oturanlardan genç, ihtiyar hemen herkes bilhassa yalı sahipleri, tatil günlerini balık hazırlığı ile geçirirler. Öğleden sonra yem tutmaya çıkılır. Tutulan yemlerden, istavrit, izmarit ve istringilos gibi balıklar yem olarak hazırlanır. İhtiyat (yedek) yemleri diri diri livarlarda saklanır. İstringilos, lüferin bayıldığı yemdir. Akşam olup da vakit yaklaşıncı, lüfer yerlerinde toplanan sandallarda rastgele, bereketli olsun temennileri iştirilmeye başlar... Akşamın gölgesi sulara çökerken oltalar sulara koyulur. Bu zamanda ses seda kesilmiş, herkes hevesli ve tatlı ümitler içindedir. Balık başlar, sürekli olursa sayıları yüzü geçen sandal ve kayıklarda çıt bile çıkmaz (Akant, 1936’dan akt. Akçura, 1993: 40-41).

Sonbahar başlangıcında meraklı ve usta balıkçılardan birkaçı Boğaz’ın Karadeniz ağzında saatlerce sabredip bekleyerek mevsimin ilk balığını kollarlar. Karadeniz’den gelen balık önce Beykoz, Paşabahçe ve Büyükdere koylarında toplanır sonra yavaş yavaş toplanıp Boğaz’dan aşağı inerek akıntı burnu altlarında ve koyların açıklarında avlanır. Lüferin çok bol olduğu gecelerde ise Boğaziçi, kayıklardan oluşan ışık adalarıyla neredeyse kapanır ve trafik kesilirmiş. Bu durum gemi kaptanlarını çok kızdırsa da gemilerin hızını keser, hiç durmadan telaş ve öfke ile düdüklerini çalarak balıkçılardan yol açmalarını isterlermiş. Avın tam keyfinde olan balıkçılar bir süre yerlerinden kımıldamazlar ama koca gemi dev cüssesi ve acı acı bağırın sesi ile yavaş yavaş gelip yaklaşıncı, ister istemez ışık adası, hafif hafif dalgalanıp çalkalanarak ortasından aralanır, koca geminin ancak geçebileceği bir kanalı açarak, geçmesine izin verirmiş (Evin, 1987’den akt. Akçura, 1993: 42-43).

Lüfer Devri: 1858-1909

Asaf Muammer ise Boğaziçi’nin “balık ve balıkçılık kültürü”nü 19. yüzyıl sonu ile 20. yüzyılın ilk yıllarından lüfer avını “lüfer âlemi” deyimini kullanarak anlatırken, bu âlemin özellikle Kanlıca Körfezi’nde geçen bölümünün adeta kelimelerle resmini çiziyor (2015: 30-31):

Bu âlem neredeyse lüfere tahsis edilirdi. Zira lüfer Boğaziçi’nde olta ile tutulan balıkların en işvelisi ve en kurnazıdır. Hiçbir zaman, bollaşsa bile değeri düşmeyen bu balık, başka hiçbir balıkla mukayese edilemez. Gelelim o eski âlemlere. Bu âlemler mehtaplı gecelere tesadüf ederse, onun tadına doyum olmazdı. Bilhassa eylül mehtabı... Bu ayda tutulan lüfere “otlak lüferi” denirdi. O zaman balık, Boğaz’ın berrak sularında bütün zekâsını kullanarak hareket eder.

Bu âleme sadece bir balıkçılık âlemi demek pek insafsızlık olur. Zira Boğaziçi’nde mehtaplı bir geceye rastlayan bir balıkçılık âlemi musikin, şiirin, nüktenin çok ahenkli bir şekilde imtizaç etmesi dolayısıyla bambaşka bir hususiyet kazanırdı. Mehtabın zıyasından (ışığından) sefayab (neşelenmek) isteyenleri bu bedii (estetik) zevkten mahrum etmemek maksadıyla, hastalar dahi lamba yakmazlar mehtabın sefabahş (neşe veren) zıyasına başka ışık karıştırmamak için sandallardakiler sigara ateşlerini bile avuçlarının içine saklardı. Bu esnada lüfer tutulur, kulak ve gözlerin kendine düşen hisselerini alabilmesi için, hiç kimse başkasını rahatsız etmezdi.

Gece yarısına kadar süren lüfer âleminde sandallarda aynı zamanda aşçıların da bulunduğunu yine Asaf Muammer'in hatıralarından öğreniyoruz (2015: 32):

Sandala alınmış olan aşçılar, mangalları nar gibi yakarlar, balıkları hemen tutulur tutulmaz ızgara ederek beyefendilerine ikram ederlerdi. Burada da adeta anane haline gelmiş bir tahabat (yemek pişirme) terbiyesi vardı. Balıkları yaprağa veya kâğıda sararak ızgara ederdi. Bunun iki sebebi vardı. Birincisi gaye haline varmış nezaket mahsulü idi. Balıkları buram buram tüttürerek civardakileri rahatsız etmemek, fakir fukarayı rencide etmemek ve estetik bakımdan da balığın doğal rengini bozmamak için.

Bu lüfer âlemleri üzerinden yaşanılanları bir ressamın fırçasını kullandığı ustalıklı kelimelerle anlatan Asaf Muammer, bu döneme de "Lüfer Devri" adını veriyor ve kavramını şöyle gerekçelendiriyor (2015: 30):

O eski balıkçılık âlemleri ne kadar kutsaldı. O âlemleri şimdi şu anda muhayyelemde pırıl pırıl yanan bir avizeye teşbih (benzetmek) ediyorum. Nasıl tarihimizde bir Lale Devri varsa, bir de Lüfer Devri vardır. Boğaz'da oturan ekâbir, lüfer balığına çıkardı. Bilmem ki size bu âlemi bütün şaşaasıyla hikâye edebilecek miyim? Ekseri akşamlar, bazı sultanzadelerin bu ava karıştıkları görülürdü. Mesela Mahmud Celaledin Paşa'nın Celaledin Bey de bu âlemleri kaçırmazdı. Bilhassa çok mühim bir noktayı da belirtmeden geçemeyeceğim. Bu âlemlerdeki nezahet, zarafet, nezaket haddi-azamiye varmıştı. Bütün bu incelikleri nefsine cem etmiş bulunan bu balıkçılık âlemine Lale Devri'ne teşbihle (benzetmek) Lüfer Devri diyorum.

Et ve Balık Kurumu'nun, döneminin çok ilerisinde içeriklerle yayınlanan *Balık ve Balıkçılık Dergisi*'nde Ocak 1955'ten Nisan 1958'e kadar Rıdvan Tezel tarafından, *Yakın Tarihlerden Birkaç Yaprak* başlığı ile yayınlanan 21 mülakat, ismi açıklanmadan Asaf Muammer ile yapılmıştır. Rıdvan Tezel, neredeyse her ay yalısına giderek, "muhterem beyefendi", "aziz muhatabım" gibi hitaplarla seslendiği bu gizemli usta balıkçının adını vermemiştir. Ancak bir tarihçi/akademisyen olarak araştırmalarını titizlikle sürdüren Ruhi Güler, bu kişinin Asaf Muammer olduğunu belirlemiş ve bu mülakatları toplayarak, Asaf Muammer adına, vefatından yaklaşık yarım asır sonra çok değerli bir eser hazırlamıştır.

Bu eserde geçen "Lüfer Devri" kavramını da I. Uluslararası Osmanlı İstanbul Sempozyumu'nda aynı adla bir bildiri olarak sunan Ruhi Güler, kavramın Lale Devri'ne benzetilirkenki ritüelleriyle, hangi tarihleri içerdiğini de bu çalışmada irdeler. Güler (2014) dönemi Cevdet Paşa'nın *Tezakir*'de padişah damatlarının lüfer avına katıldığı rivayetlerini bile eleştirdiği 1858 yılından başlatıp, Sultan Abdülhamid'in saltanatının sonu olan 1909 ile bitirir.

Lüfer Devri ile Lale Devri'ni benzeştiren özelliklerden biri de 'şehr-ayın (şehir ritüeli, şehir eğlencesi)'dir. Asaf Muammer'e göre, lüfer âlemlerinin edebiyat, musiki ve mizah gibi sanat dallarıyla da sıkı ilişkisi bulunmaktadır (2015: 31):

Zira Boğaziçi'nde mehtaplı bir geceye rastlayan bir balıkçılık âlemi musikinin, şiirin, nüktenin çok ahenkli bir şekilde imtizac etmesi dolayısıyla, bambaşka bir hususi-

yet kazanırdı. Balık tutulurken, sandallar arasında şiirler teati edilir, zarif nükteler savrulurken, bazen alat-ı musikiyenin ruhnevaz namelerine, davudi bir sesin cevap verdiği olurdu. Zaman zaman Dede’lerden, Sadullah Ağa’lardan besteler geçilir, diğer sandallardan, sükûnetle, zevkle dinlenirdi. Kanlıca Koyu’ndan akseden bu nağmeler, kulaklarda hoş sedalar hâsıl eder, geceyi daha rengin bir hale sokardı. O kadar çıt çıkmazdı ki, kürekler adeta ses çıkarmayacak bir şekilde denize batar, ne bir iskarmoz gıcirtısı ne de destur duyulurdu. Bu şiir âleminde, ister molla beyler, ister ekâbir olsun, isterse balıkçı olsun gecenin sırrı içinde kaybolurdu.

Lüfer âlemlerinin gerçekleşmesinde en önemli amil lüfer avı olmakla beraber lüferin olmadığı zamanlarda da şiirin, musikinin ve nüktenin Boğaz koylarının mehtaplı gecelerinde yankılandığı görülmektedir. Balıkthane Nazırı Ali Rıza Bey bu eğlencelerin merkezi olan Kanlıca Körfezi’ndeki lüfer devri eğlencelerini şöyle anlatır (Çoruk, 2001’den akt. Güler, 2014: 250):

Boğaziçi’nde balığa çıkanların çoğu lüfer avcılığına düşkün idiler. Lüfer saydıgâhının en meşhuru Kanlıca Körfezi olduğu için mehtap gecelerinde o koca körfez kayık ve sandallarla dolar. Eğer balık çıkmakta ise ortada ses seda çıkmaz. Şayet balık çıkmazsa şarkılar, gazelleri taklitler ayyuka çıkardı. O ne eğlencelerdi. İnsan şimdi hikâyesinde bile bir lezzet buluyor.

Lüferin toplumun bütün katmanlarının ortak tutkusu haline gelmesi, lüfer âlemlerinin Boğaz’a, Haliç’e ve İstanbul’un Marmara kıyılarına yakın mesafede oturanların da katıldığı bir uğraş ve eğlencedir (Güler, 2014: 259).

Balıkçı padişahlar: Sultan Abdülaziz ve Sultan Abdülhamid

Lüferin İstanbul’da toplumun tüm sosyal katmanlarını birleştirici özelliği var. Balıkçı, halk, Osmanlı Saray bürokrasisindeki paşalar ve padişahlara kadar giden, sosyal hiyerarşinin merkezinde bir balık lüfer. “Balık” deyince “lüfer” reaksiyonu veren İstanbullunun (diğer balıkları İstanbullular isimleriyle ister) bir ortak noktada tatlı bir sohbet/muhabbet yakalamasına da yardımcı olan lüfer, “Balıkçı Padişahlar” da yaratmıştır. Sultan Abdülaziz ve Sultan Abdülhamid kamuoyunun lüfer devrini de yaratan ilgisinden uzak kalamamış ve bu dönemin güzelliğine bizzat katılmışlardır.

İstanbul Radyosu’nda sohbet programları yapan Eşref Şefik, Osmanlı sosyal yaşamının bütün katmanlarında etkili olan lüfer tutkusunun başlangıç noktasını Sultan Abdülaziz dönemindeki Abraham Paşa (1833-1918) ile başlatır. Büyükdere’de şimdilerde bir Kuveytli iş adamına satılmış olan Kocataş Yalısı’nın sahibi olan Abraham Paşa önemli bir diplomattır.

Abraham Paşa ayan azalığına kadar yükseldikten sonra İstanbul’un zarif, nüktedan ağniyası içinde zevklerine inanılan insanlardan biri olmuştu: Onun intihab ettiği mesireler, sular ve heveslendiği şeyler kibar sınıfına çabuk yayılırdı. Abraham Paşa’nın balık merakına lüfercilikle tutulduğu eski balıkçıların hatıralarından fark olunur. Abraham Paşa ve balık merakını sirayet ettirdiği ahbabları lüferden başka balıkları avlamaya pek iltifat etmezlermiş (Şefik 1941’den akt. Güler, 2014: 256).

Ali Pasiner de, lüfer merakının Osmanlı bürokrasisindeki başlangıç noktasında görülen Abraham Paşa ile ilgili şu öyküyü anlatır (2001: 19):

Abraham Paşa balık avı sırasında üşümek için kendisine özel bir sandal yaptırmıştır. Sandalın üst kısmını, şimdiki motorlu tekneler gibi camekânla kapattırmış, iç kısmının ambarında da etrafı küpeşteli büyük bir delik açtırmıştır. Paşa oltasını bu delikten bırakıp yıllarca kar kış demeden Boğaz'da balığını tutmuştur. Balık avına meraklı olanlar arasında Sahip Molla Bey ve Sait Halim Paşa'nın da adları sık sık geçer.

Bu arada lüfer merakı bazı Osmanlı padişahlarını da lüfer eğlencelerine katılacak kadar etkilemiştir. Sultan Abdülaziz 1861'de tahta çıktığında halkın hoşlandığı şeyleri merak eder ve aynı zamanda bir padişahla hangi hasletler bulunduğu halkın o padişahı seveceğine dair araştırma yapar. Bu meyanda kendisine lüfer âlemlerinden bahsedilir. Velihtlığı ve padişahlığı zamanında özel hizmetinde ve sohbetlerinde bulundurduğu Nevres Paşa, Sultan Abdülaziz'e Kanlıca Körfezi'nde mehtaplı gecelerde gerçekleştirilen lüfer avını inceden inceye anlatır (Güler, 2014: 259).

Osmanlı'da balık menülerini seven padişahlar arasında Fatih Sultan Mehmed ve II. Mahmud'un adları geçse de lüfer peşinde balığa çıkanlar da vardır. Sultan Abdülaziz ve Sultan Abdülhamid balıkçı padişahlardır. Pasiner, devrinin önemli yazarlarından Münir Süleyman Çapanoğlu'ndan lüfere merak saran, kıyafet değiştirip diğer meraklılar ve balıkçılarla kıyasıya rekabete giren Abdülaziz'in balıkçılık öyküsünü şöyle aktarır (2001: 20-21):

Üstat Recaizade Ekrem'in babası Recai Efendi, zarif ve nüktedan bir adamdı. Ancak aksileştiği, saati saatine uymayan zamanları da vardı. Ve muhakkak ki keyif ehliydi. Lüfer mevsiminde sandalına kurulur, oltalarını alarak hamlacısıyla balık yatağı olan yerlere giderdi. Bir akşam Recai Efendi balığa çıkmıştı. O akşam Sultan Abdülaziz de lüfere çıkmıştı. Yanında başmabeyncisi Nevres Paşa vardı. Her ikisi de kıyafetlerini ustalıkla değiştirmişlerdi. Padişah tek çifte bir sandala binmişti. Bir ara sandallar birbirine yaklaştı. Sultan Abdülaziz, Recai Efendi'yi kızdırmak istedi ve Nevres Paşa'ya "Takılıver ona biraz!" dedi. Sultan Abdülaziz Nevres Paşayı dürterek, Recai Efendi'ye takılmaya devam etmesini fısıldıyordu. Bunu Recai Efendi de gördü. Paşa sesini yükselterek "Biz de bir şey avlayamadık, Nil ve Fırat'ı kurutan mübarek kalemin bugün de denizi kuruttu." dedi. Bu söz Recai Efendi'yi çok öfkелendirdi. "Kabahat sende değil seni kışkırtıp üzerime saldırtan yanındaki kara sakallı da" diyerek hamlacısına (kürekçi) "Çek yalya!" emri verdi. Ertesi gün Abdülaziz'in yaveri, Recai Efendi'yi ziyaret ederek, elindeki kırmızı keseyi, "Bu Atiyye-i Şahane'yi dün akşam lüfer avındaki kara sakallı gönderdi." diyerek verdi.

Bu öykü dışında yazılı belgelere geçmiş, bizzat lüfer avlayan padişaha dair tek bulgu ise Sultan Abdülhamid ile ilgilidir:

Sultan II. Abdülhamid, yalnızca lüfer sever değil aynı zamanda bir lüfercidir. Yakınlarda hatıratı yayınlanan Eğinli Said Paşa, Beykoz'a giden Abdülhamid'in akşamüzeri köyden sağlanan olta takımı ile lüfer avına çıktığını, saat on ikiye kadar on altı kadar lüfer tutulduğunu, bunların iki tanesini padişahın tuttuğunu anlatır (Erkan, 2001'den akt. Güler, 2014: 262).

Lüfere gümüş zoka döktüren sadrazam

Halkın ve balıkçıların lüfer için hazırladıkları zokaları dönem başlamadan kısa süre önce cıva ile parlattıkları bilinir, ancak lüfere merakıyla ünlü sadrazam Said Halim Paşa (I. Dünya Savaşı yıllarında (1913-1917) sadrazam olarak görev yapmıştır) ile üç şeyhülislam çıkaran Pirizade Sahib Molla ailesinden Sahip Molla da, Eşref Şefik’in anılarında lüfer için “gümüş zoka” döktürenler arasındadır (Şefik, 1945’ten akt. Güler, 2014: 262-263).

Said Halim Paşa ile Sahip Molla’nın ünlü gümüş zokalarını ağzında taşıyarak oltalarından kaçmayı başaran lüferler balıkçılar tarafından yakalandığında ise balığa dokunulmaz, derhal paşaların yalılarına bizzat lüferi yakalayan balıkçı tarafından götürülür, karşılığında da bir kese altın ile ödüllendirilirlermiş (Pasiner, 2001: 230).

Yine Ali Pasiner, döktüğü lüfer zokaları da efsane olan Asaf Muammer’i bir reklamcının kaleminden anlatırken, kendisine lüfer devrinin ve lüfer ortak sevdasının bir mirası olarak eliyle döktüğü zokaların kalıplarını hediye ettiği hayalini şöyle öyküye çevirir (2001: 103-109):

Kış yaklaşıyor, bir türlü Kandilli’yi bırakıp şehre inemiyoruz. Burası o kadar güzel ki sert bir karayel esiyor, olta atıp balığa çıkmak istemiyorum. Hemen yanımdaki Edip Efendi Yalısı’nı gezmek geliyor içimden. Edip Efendi’nin torunu, Asaf Bey’in oğlu Muammer Bey yazar, ressam ve bilgili bir denizci ve usta bir balıkçı. Muammer bey zamanında yalı, entelektüellerin toplantı yeri olmuş, pek çok tanınmış edebi simanın yanında üniversite hocaları öğrenci gruplarıyla yalıyı ziyaret ederler, semaverler ateşlenir; edebiyat, sanat, politika üzerine uzun sohbetler edilirmiş. Sanatçılığının yanında usta bir denizci olan Muammer Bey, kotrası “Azade” ile Boğaz’ın rüzgârını yelkenine doldurup sert havalarda bile denize çıkarmış.

Yalının Rumelihisarı’na bakan kabul salonuna giriyorum. Sedirlerden birine oturup pencereden bakıyorum. Sular adeta kaynıyor. Karşıda Bebek Koyu’nda sandallarda, akşam balığı için yem tutuluyor. Kâh yavaş, kâh hızlı akan sulara bakarken içim geçip dalmışım. Odanın kapısının açıldığını hissettim. Elinde kahverengi yağlı kâğıda sarılı bir paketle Asaf Muammer Bey içeri girdi. Paketi masanın üzerine bırakıp “Çok beklettim sizi, efendi oğlum, affedin.” dedi. “Estağfurullah beyefendi haddime mi!” diye cevap verdim. Üzerinde bordo ipek bir ropdöşambir, boynunda şık bir fular, ince bıyıkları ve zarif görünümüyle karşımdaydı. Sedef kakmalı koltuğa oturup bir süre Boğaz’ı seyretti. İkimizde boş yere eski zamanlardaki Boğaz’ı arıyor gibiydik. Mutlaka, o devirde yetişmiş olan Muammer Bey, Boğaz’ın güzelliklerini tadarak balık tutmuş, mehtap ve lüfer âlemlerine katılmıştı.

Hikâyesinde “lüfer devri” kavramının da sahibi olan Asaf Muammer’e dönemi bir kez daha birinci kaynaktan anlattırın Ali Pasiner (2001: 109), öyküsünü lüfer zokası kalıpları mirasını hediye olarak alışı ile şöyle bağlar:

Kaç saat uyumuşum bilmiyorum. Dalmış olduğum uykudan silkinerek uyandım. Camın arasından esen rüzgârdan boynum tutulmuştu. Gözüm Muammer Bey’i aradı. Sedef kakmalı koltuk boştu. Sonra gözüm masaya takıldı. Kahverengi yağlı

kâğıda sarılı paket orada duruyordu. Alıp dikkatle açtım. Muammer Bey'in kendi elleriyle kazıdığı Lüfer zokası kalıpları avuçlarımın içindeydi.

Lüfer'in Toplumsal Ortak Paydasında İstanbullu

Nobel Edebiyat Ödülü sahibi, unutulmaz *Gazap Üzümleri*'nin yazarı Amerikalı romancı John Steinbeck (2002: 175-176) *Balık Üzerine* adlı denemesinde, üç ulusun (Amerikalı, İngiliz ve Fransız) balık tutma süreçlerini, davranışlarını, motivasyonlarını, sürecin amaçlarını ve sonuçlarını katılımsız gözlem metodu ile inceler. Steinbeck'in bu incelemesi, balık kültürünün bireysel değil, toplumsal bir öğrenme biçimi olduğunu; sonuçları bakımından ulusal, sosyo-genetik karakter özellikleri taşıdığını gösterir.

Steinbeck'e göre (2002: 176) Amerikalı, balık tutmayı spordan çok doğaya karşı kişisel savaş olarak algılar. Balığa uygun giysiler, pahalı malzemeler, tekne satın alır ya da kiralar, balıkçılık dilini öğrenir, binlerce kilometre yol yapar ve balığa üstünlüğünü gösterir, balıktan daha güçlü ve zeki olduğunu ispatlar. Amerika'da balıkçılık aynı zamanda politikadır. Hiçbir aday yakaladığı balıkla fotoğraf çekirmeden bir mevki için seçim yarışına girmez. Bu fotoğraf, kişinin mücadeleci, güçlü ve hep kazanan olduğunun balık üzerinden söze gerek kalmadan, görsel ispatıdır.

İngiliz ise, Steinbeck'in gözlemine göre (2002: 177), balıkçılıkla kendine mazur gösterebildiği tüm kaba duyguları açığa çıkarır. İngilizlerin özel mülk tutkusunu, dere ve ırmaklarda balık tutma hakkı ve bu hakkın müzakeresi konularında zirveye ulaşır. Mülkünde daha önce kimsenin tutamadığı en yaşlı ve deneyimli balığı muhtemelen de isim vererek özelleştirdiği, genellikle de *Yaşlı George* dediği alabalığı, üstünkörü bağlanmış yalancı sinek yemli oltasıyla avlar ve yıllarca yerel pub'ta anlatacağı hikâyeyi elde eder. İngiliz için balık kültürü, özel mülkünü de karakter yaptığı bir öykünün kahramanı olmak; bu öyküyü de mülkü gibi ailesine miras bırakmaktır.

Fransız ise statükocu bir balıkçıdır. Balıkçı kımıldamaz ve balıkların da hareketsiz olduğu akla gelir. Herkesin kıyıda kendine ait bir yeri vardır, şemsiyesi, sandalyesi, sardunya saksısı ve basit bambu olta takımı, toplu iğne başı kalınlığında bir olta ucuna takılmış ekmek topağı ile Parisli balık tutmaya hazırdır. "Duygu yok, rekabet yok, ihtişam yok, ekonomi yok. Balık ile balıkçı birbirlerine bulaşmayacaklarına dair karşılıklı söz vermişlerdir. Balıkçı sessizce kendini ve dünyayı gözden geçirir. Kimse onu rahatsız edemez, her türlü baskı ve gerilimden uzaktır" (Steinbeck, 2002: 178).

Fransız için balık kültürü, statükocu yapısını yansıttığı kadar filozofluğunu da ortaya çıkarır. Seine Nehri'nin kıyısında, oltasının ucundaki düşünceleridir. O anda yapısalcıdır, post yapısalcıdır, modernist ya da post-modernisttir. Jacques Lacan da suyun içinde parlayan sardalya konservesi kutusundan "bakış teorisi"ni (2013) çıkarmıştı. Michel Foucault hiç balığa çıkmamıştı ama "balık mı balıkçı mı iktidardır?" sorusu (2014) belki Fransız balıkçısının zihnini kurcalıyor-

dur. Belki akıp giden suları Jacques Derrida gibi yapısöküme (2011) uğrattırıyor ya da Lyotard gibi balığın *arzu ekonomisindeki* (2012) yerini düşünüyordur. Jean Baudrillard’ın *hipergerçekliğinin* (1991) balığı bir ekmek parçasıyla kazara tutarsa, kendisini nasıl sarsacağını irdeliyordur. *Gösteren, gösterilen* ilişkisi içinde dışarıdan verdiği görüntüyü Roland Barthes’ın (2008) gözünden görmeye çalışıyor, sulardaki aksini belki Jean Paul Sartre gibi bulanık ve *bulantılı* (1994) buluyordur. Kuvvetle muhtemeldir ki balıktan sonra Saint-Germain Bulvarı’nda ara sokaktaki puro tütününü ve sabun kokan kitapçısına uğrayacaktır. O gün “balık tutma-ma” eylemi içindeyken düşündüklerini ise akşam Montmartre’daki çatı katı dairesinde dostlarıyla paylaşacaktır.

Steinbeck yöntemiyle Türk’ün balık tutma davranışını gözlemlediğimizde hepsinin toplamı diyebiliriz. Biraz mücadele, biraz öykü yaratma, bir doz da filozofluk. Hepsinden çok da lüfer söz konusu olduğunda bir şehir ritüeline katılmak demektir.

Burgazada’nın balıkçı yazarı Sait Faik’in öyküsünde *Dülger Balığının Ölümü* yaşam mücadelesini (2002), Ahmet Hamdi Tanpınar’ın *Huzur* romanında (daha sonra ayrıntılı değineceğiz) lüfer avı çevresinde gelişen aşk öyküsü (2009) ve yine Asaf Muammer’in sandalındaki teneke kütüphanesinde Aristo’nun, Eflatun’un kitaplarını taşıyan, en çok da Boğaziçi’nin gecesinde sularla yıldızları okumayı seven filozof balıkçısının öyküsünde (2015) bu toplamı rahatlıkla görebiliriz.

Edebiyatçıların Lüfer Anlatıları

Deniz, gizemi, rüzgârı, fırtınası, ışığı, mehtabı, yakamozu ile çok bilinmeyenli bir dünyadır. Bu dünyanın nimeti olan balık ile hem denizi, hem havayı hem de balığı tanımak gibi çetin bir eğitimden, yaşam deneyiminden geçmek zorunda olan balıkçı sürekli bir mücadele içindedir.

Anlatı kurarken ve öykü yaratırken, formülün temeli olan mücadele ve gizem, balık ve balıkçılık konularını güçlü bir öykü üretim alanı haline getirir. Amerikalı yazarlardan Herman Melville’in dünya edebiyatının klasikleri arasına giren başyapıtı *Moby Dick* (2006), Nobel Edebiyat Ödülü sahibi bir başka Amerikalı yazar Ernest Hemingway’in *İhtiyar Adam ve Deniz* (2006) adlı eseri, Massachusetts’in halen Atlantik Okyanusu’ndaki ton balığı avlarında yitirdiği çok sayıda balıkçısının yasını tutan, hüznü, melankolik olduğu kadar da romantik balıkçı kasabası Gloucester’ı da ünlü yapan Sebastian Junger’in *Kusursuz Fırtına* (2009) adlı romanı; hepsinin ortak noktası, balığın yaşam mücadelesine bağlanmış balıkçının yaşamıdır.

Her üç öykü de Hollywood’un dikkatinden kaçmamış, filme çekilmiş ve Oscar dâhil pek çok ödülün sahibi olmuşlardır. Bu üç dev esere konu olan balıklar, balina, kılıçbalığı ve ton balığıdır. Ünlü kadar ebatları da büyük olan bu balıkların peşine öyküleri için düşen yazarlarını da şöhrete kavuşturmuşlardır.

Bizim, Artun Ünsal'ın deyimi ile "Boğazın Efendisi" olan lüferimiz 27-30 santim ile neredeyse yarım kilo olmasına ve şimdilik sadece bir belge (Gökalp, 2017) konu edilmesine rağmen Boğaziçi Medeniyeti'ne kendi adı ile bir dönem armağan etmiş; peşinden padişahları ve gümüş zoka döktüren sadrazamları koşturmuştur. Bu ünün karşısında edebiyatçılarımız da lüfere kayıtsız kalamamış, özellikle İstanbul'u karakter olarak eserlerine ve edebi yaratıcılıklarına her zaman konu ve konuk olarak alan yazarlar lüfere de romanlarında, denemelerinde ve öykülerinde yer vermişlerdir.

Huzur'da ışık operası: lüfer avı

Bu edebiyatçılardan biri de Yahya Kemal Beyatlı'nın öğrencisi, İstanbul Edebiyat Fakültesi'nin efsanevi hocası, İstanbul aşığı Ahmet Hamdi Tanpınar'dır. İstanbul'u dönemi, tarihi, renkleri, ışığı ve tabii ki insanları ile bir empresyonist (izlenimci) ressam gibi kelimeleriyle hayalimizde renklendiren Tanpınar klasik eseri *Huzur*'da, ada vapurunda başlayan aşkın kahramanları Mümtaz ve Nuran'ın eşliğinde şehri okurlarına gezdirir. Mümtaz en bunaldığı günlerden birinde Beyazıt Sahaflar Çarşısı'nda Karekin Deveciyan'ın *Türkiye'de Balık ve Balıkçılık* kitabına rastlar (Tanpınar, 2009: 47). Mümtaz lüfer konusundaki teoriyi Deveciyan'dan, uygulamayı da bir Boğaz çocuğu olarak büyüdüğü için usta bir lüferci de olan sevgilisi Nuran'dan öğrenir. Mümtaz'a göre "aşkınlığın ve sanatın sembolü olarak nurla kuşatılmış olan" Nuran, özellikle Boğaz'daki lüfer avı sahnesinde sanat, büyü, kendilik, kendine yeterlilik ve mutluluk simgesine dönüşür (Parla, 2015).

Mayıs ayında ada vapurunda başlayan, Eylül'e kadar İstanbul semtlerinde süren, Eylül ile birlikte yerini lüfer avına ve Boğaz gecelerine bırakan, Ekim'de gölgelenen, Kasım'da biten ve hüzünlü sürüklenişleri Tanpınar'ın "günün ekmeğinin iki sene paylaşıldığı" diye betimlediği iki yıllık bir aşk hikâyesinin, İstanbul'un mevsimsel değişimleriyle de ritmini bulan ve yitiren anlatısıyla devleşen bir eserdir *Huzur*.

Bu, İstanbul'un karakter olduğu bir aşk hikâyesinden çok Tanpınar'ın İstanbul aşkının destansı anlatımında, Mümtaz-Nuran ikilisi bu aşkın taşıyıcı karakterleridir. Mümtaz'ın "yaşamının incisi" konumuna taşıdığı Nuran'a güçlü hislerle bağlandığını anladığı zaman dilimi, Boğaziçi'ndeki lüfer avı sahnesidir (Tanpınar, 2009: 198-199):

Eylül sonlarına doğru lüfer avı Boğaz'ı tatmak için yeni bir vesile verdi. Lüfer, Boğaz'ın belki en cazip eğlencesidir. Beylerbeyi'nden ve Kabataş'tan başlayarak Telli Tabya'ya ve Kavaklar'a kadar iki kıyı boyunca uzanan akıntı ağızlarında kümelenen bu aydınlık eğlence, bilhassa mehtapsız gecelerde yer yer küçük şehir-ayınlar yapar. Öteki avların bir nevi iş içinde pişme, uzak seferler istemesine mukabil, o bulunduğu yerde, hemen herkesle beraber yapılan oyundur.

Nuran, kayık ışıklarının siyah, mor kadifelerde mahpus elmaslar gibi parıldadığı sulara, biraz ötede bir yeni balıkçı kümesiyle kırılmak üzere onların bittiği yerde başla-

yan o şeffaf karanlığa, vapur dalgalarından, küçük çalkantılardan, bu aydınlık yüklü gölgelerin bin türlü akisle size doğru yükselişine, sizi alıp götürcekmış gibi etrafı sarmasına, velhasıl döşemeleri çok cilalı renkli ve ışıklı bir sarayda yalnız akisten, parıltıdan, ışık sarsıntılarından ibaret, onların küçük nağmeden, musiki cümlelerinden büyük ve müstakil varyasyonlara kadar yükselişinden bir dünyada yaşanıyormuş hissini veren bu lüfer gecelerine çocukluğundan beri bayılırdı.

Mümtaz ve Nuran’ın lüfer gecelerine katılmasını sağlayan, Nuran’ın dayısı Tevfik Bey’dir. Kanlıca’daki yalısında, toplumsal olarak Boğaziçi Medeniyeti’nin lüfer devrini ve mehtap sefalarını yaşamışlıklarına katmış, belleğinde taşıyan Tevfik Bey, bireysel olarak da yüzünü gölgeleyen hüznünde ömrünün hazin tecrübelerini yansıtmaktadır. Yine de çok sevdiği yeğeni ile yıllardır ara verdiği lüfer gecelerine katılmaktan büyük mutluluk duyar. Tanpınar bu mutluluğu, “ihtiyar adamın Boğaz’da lüfer avını sevmesinin, aşkın insan hayatındaki yerini bilmesinin Nuran ile Mümtaz’a büyük yardımı oldu” diye açıklıyor.

Kanlıca körfezindeki lüfer avının “ışık operasının” bu üçlüsü; Tevfik Bey, Nuran ve Mümtaz, bazen eski mehtap sefalarını da canlandırıyorlardı: “Nuran balıktan yorulduğu zaman dayısının mırıldandığı şarkı veya besteye iştirak ediyor, Tevfik Bey, yeğeninin kendisine yardıma geldiğini görünce sesini yükseltiyor, lüfer avı musiki sefasına dönüyordu” (Tanpınar, 2009: 202-203).

Mümtaz’ın hayran ve âşık bakışları altında Nuran’ın lüfer avına odaklanmış hali Tanpınar’ın satırlarında (2009: 204-206) şöyle anlatılıyor:

Asıl mucize Nuran’ın kendisindeydi. Olta elinde, hiç konuşmadan bekleyişinde Mümtaz, çocukların çoğu yapmacık olan ciddiyetlerinin lezzetini bulurdu. Yarı somurtkan, dünya ile alakası sadece elindeki ipte toplanmış bu bekleyiş arasından etrafa ait dikkatleri Mümtaz için daima şaşırtıcı olurdu. Sandaldaki ışıkla aydınlanan kısa hareketleri, küçük çalkantılar içinde suların derinliklerinden doğru, adeta bilinmez âlemlerden biri kendisine yaklaşan ve uzaklaşan çehresi ona her türlü zihni gayretin üstünden kendisine birçok güçlükleri çözen bir büyü tesiri yapardı. O zaman genç adam, biraz evvelki küçük ve nazlı çocuk hayalinin kurduğu havadan çıkar, kendi iç âlem meseleleriyle karşılaşır. Oltanın ilk sarsılışında Nuran’ın yüzü keskin bir dikkatle katılaşıp, sonra balık meydana çıkınca beğenmek ve beğenmemek telaşı başlardı... Nuran’da her sevdiği şeye çocukça bir atılış vardı. Ve bu atılış, neşe yahut sabırsızlık, Mümtaz’ın en hoşuna giden şeydi. Mümtaz bütün bu zenginliklerin kendi dikkatinden geldiğini bilmiyor değildi. Bazen bu hayranlıklar o dereceyi bulurdu ki Mümtaz saadetini kendi gibi bir faniye çok bulur, delice ihtimallerden korkardı.

Nuran, Mümtaz’ın hayran bakışları altında her an kendisini ve etrafındaki şeyleri yeniden yaratıyor sanabilirdi. Genç kadın, canlı güzelliği ve yaratıcı zekâsıyla günlerin kumaşını ikisi için herkeste olduğundan çok başka türlü dokuyordu. Bazen etraf, iri bir firuze içinde yaşıyorlarmış gibi yalnız sakın parıltı olurdu. Karanlık su, yıldızların uzattığı büyük mücevher salkımlarıyla dolar, kıyıdaki gölgeler, öbür kıyıdaki sandalları kovalar gibi adeta yanı başlarında yürürdü.

Lüfer avında Boğaz’ın kâh yakamozları içinde, kâh mehtabında, hepsinden çok da âşık Mümtaz’ın bakışında Nuran ve Boğaziçi iç içe geçer (2009: 206-207):

Mümtaz ara sıra kendine sorar: Birbirimizi mi, Boğaz'ı mı seviyoruz? Bazen çılgınlıklarını ve saadetlerini eski musikinin getirdiği coşkunluğa yorar. 'Bu eski sihirbazlar bizi ellerinde oynatıyorlar.' diye düşünürdü. Artık ne İstanbul'u ne Boğaz'ı ne de sevdiği kadını birbirinden ayırmaya imkân bulurdu.

Lodosa, sise ve lüfere dair

Ahmet Hamdi Tanpınar, *Yaşadığım Gibi*'deki denemelerden birinde İstanbul'un özellikle Boğaz'ın bütün bir zevki ve pitoreski olan lüfer avına yeniden döner (Tanpınar, 2000'den akt. Koç, 2004: 229):

Birden bire denizin bulunduğu bulunması lazım gelen yerde bir ışık kaynaşması oldu. Yüzlerce lamba birden dalgaların hevesine göre inip çıkıyor, adeta dini bir raks yapıyordu. Sanki eski Çırağan eğlencelerinden birindeydik ve yüzlerce beyaz lale, içinden aydınlanmış önümüzden geçiyordu, lüfer avı...

Bir hafta evvel Sarayburnu önünde nebülöz gibi karıncalanmasını gördüğüm ve kendi kendime altın seline karışmadığım için üzüldüğüm lüfer avı. Biz araba vapurunda iken Sarayburnu'na doğru giden kayıklar hakikaten sayılamayacak kadar çoktu. Vapurun neresinden baksak onların bize doğru küme küme geldiklerini ve limana doğru uzaklaştıklarını görüyorduk. Deniz, biraz uzaklaştıkça sararan bu ışıkla eski şairlerin anlattığı bahar çemenlerine dönmüştü. Havanın güzelliğinden bahsederek akıp giden deniz şehri İstanbul'un şairleri, balıkçılar ve balık amatörleri...

(...) Lüferin İstanbul için bütün bir mevsim olduğunu herkes gibi ben de bilirdim... Huzur'da lüfer avından bahsetmişim. Fakat bu kadar muhteşem adeta bayram şeklini hiç görmemişim. Bilgim, bulunduğu Boğaz köylerinden, Kabataş'ta gördüklerimden ibaretti. Şimdi şu anda olduğu gibi pencereden birkaç yüz metre ilerde yirmi, otuz kadar lüfer kayığı, hafif sisin sararttığı ve suda aksini büyüttüğü ışıklar ile arkalarında Üsküdar ışıkları -çok şükür Üsküdar yerinde- inip çıkıyorlar.

Lüfer bayramı: bir İstanbul operası

Tanpınar yine aynı eserinde bir *flanör* olarak İstanbul'u gezerken ve şehri tanırken, yaşanan eksikliklerden birinin de halkın dönem olarak neredeyse takvime işaretli gibi yaşadığı, ancak şehrin rutininin bir cahili olarak kendisinin daha önce fark etmediği Boğaziçi'ndeki lüfer avını yine kelimeleri bir ressamın fırçası gibi kullanarak şöyle anlatır (Tanpınar, 2000: 168-170):

Pazar günü gördüğüm şey büsbütün başkaydı. Hakikaten biz İstanbul'u çok az tanıyoruz. Hemen hemen edebiyatını hiç yapmamışız. Meğer İstanbul'un takviminde her yıl haberimiz olmayan bir lüfer şehir-ayını, lüfer bayramı varmış. Tıpkı eski Venedik dukalarının bütün bir debdebe ve saltanat içinde her yıl Adriyatik'le evlenmelerine benzeyen, hem de sırasına göre haftalarca süren, sadece halkımızın kendi ikliminin emrine uyarak, çocuk çocuk yaşadığı bir bayram!

Gece sisi büsbütün arttı. On bire doğru indiğim Kadıköy iskelesinin bir adım ilerisi karanlığın aşılmaz bir duvarı olmuştu. Yalnız bir noktada Haydarpaşa garının çok uzaklara atılmış ışıkları sudaki akisleri ile beraber bu duvarın üzerinde uzak, çok halı ve zengin bir binbir gece, bir Şehrazad dekoru aksettiriyordu. Manzara o kadar

değişti ki çoluk çocuk bütün bu iskele kalabalığı gecikmeden, şikâyeti aklına bile getirmeden bu masalı doya doya seyretmeye çalışıyordu. Bir ara İstanbul’dan kalkmış bir vapurun haberi geldi. Fakat ben gene Üsküdar’ı merak etmeye başlamıştım. İçimde belki son lüfer kayıklarının dönüşünü görürüm ümidi vardı. Nitekim Üsküdar’dan döndüm. Araba vapuru yalnız kendi ışığının düştüğü yerde suyu buluyor ve yol alıyordu. Makinenin sesi, bazen de pervanenin her dönüşünde birkaç birden doğup parçalanan, köpükten ve elmaştan kanları etrafa sıçrayan bu deniz kızlarının feryadıydı. Fakat başımızı bu ışıkların düştüğü yerden biraz yukarı kaldırıncaya boşluk, siyah ve katı, büyük bir yarasa kanadı gibi adeta alnımızı kanatıyordu. Birkaç lüfer kayığı bu boşluktan çok dolu bakışlar gibi bize doğru geldiler ve arkamızda bıraktığımız karanlıkta sararıp kayboldular. Vapurdan çıkarken şehre baktım, büyük ve muhteşem bir sanat eserini henüz bitirmiş gibiydim. İstanbul’un operasını yaşadığımı biliyordum.

Lüferi öpen Aziz Nesin

Mizah ile muhalefet arasındaki diyalektik bağlantıyı en iyi uygulayan bir başka İstanbullu yazarımız Aziz Nesin (2014: 74-81) *İstanbul’un Halleri* adlı kitabındaki *Boğaziçi Hastalığı* hikâyesinde, sözde İstanbul’un aşırı yoğunlaşmış balık kültürü içinden lüfere beklenmedik bir sevgi gösterisinde bulunur:

Pazar sabahı elime rastgele bir kitap aldım. Sait Faik’in bir hikâyesi çıktı. *Sinagrit Baba*. Sait balıksız, martısız, yosunsuz, denizsiz hikâye mi yazdı? Başka bir kitap çektim. Ruşen Eşref’in *Boğaziçi*. Niyete bakar gibi bir sayfa açtım: “İki sandalci, suya oltalarını atmışlar, parmakları birer haber bekler gibi tetikte idi. O sıra biri ötekine dedi ki: “Balık tutmak para tutmak gibidir”. Kitabı bıraktım, gazeteyi aldım. Havadis: “Boğaz’a balık akını. Dün tutulan balıklardan 10 bin çift palamut denize döküldü.” Balıkçıların bir ilanı: Vatandaş Balık Ye!

Tam bu sırada mutfaktan bir ses:

“Öğleye Kalkan pişirelim, Kalkan tam mevsiminde.”

Balık lafı duymamak için kendimi dışarı attım. Köşe başında balıkçının sesi: “Derya kuzusu bunlar!” Sokağa saparken balıkçı dükkânından sesleniyorlar: “Hey babam hey... Babalık, bu balık başka balık... Oynar... Oynar...”

Köprüye geldim ne göreyim. Köprü’nün Haliç, Boğaz, iki yanı silme balıkçı kayıklarıyla dolu. Denizin yüzü görünmüyor. İskeleye indim, her dubanın üstüne birer adım arayla insanlar çömelmişler, ellerinde olta, balık bekliyorlar. Balık oltaya düştü mü, kulacı açıp kapayıp, oltayı çekmenin bir raconu var. Oltanın iğnesindeki balık, havada küçük, kesik kavisler çize çize çırpınıyor. Güneş ışınları balığın kaygan ıslak sırtında çakıp sönüyor. Canım lüferi insanın serin serin tutup öpesi geliyor.

“Vay lüfer vay... Vah lüfer vah...”

Ahmet Rasim’in *Şehir Mektupları* eserinde yer alan *Vay Lüfer Vay* fıkrası da ‘Edebiyat ve Lüfer’ başlığı altında yer alması gereken klasikleşmiş metinlerden biridir. Metni 1954’te Su Ürünleri Genel Müdürlüğü’nün yayını *Balık ve Balıkçılık* dergisi; “Lüfer öyle bir balıktır ki onu yiyen de unutmaz, tutan da. Yazı-

yı yaşlılarımız hatırlayacaklardır. Gençlerimiz de İstanbul'un balık bakımından kırk senedir aynı İstanbul olduğunu görüp belki hayret edeceklerdir" dipnotu ile yayınlamıştır.

Ahmet Rasim, yazısına İstanbullu kimliği ile lüferi bir araya getiren ünlü cümlesi ile başlar: "Lüfer sözünü duyup da bir parça olsun dönüp bakmayacak İstanbullu farz edemem". Daha sonra Balık Pazarı'nda balıkçı ile lüfer pazarlığını anlatan yazar, sonunda 30 kuruş vererek, iki buçuk okka balığı pişirilmesi için eve gönderir. Lüferin balık pazarına gelmeden önce balıkçı ile mücadelesini "O kurnaz lüfer etinin ne kadar tatlı olduğunu bildiği için, tutulurken ettiği naz, sonra kurnazlık, avcısını fevkalade hırslandırdığı için insanın onu çiğ çiğ yiyeceği gelir" (Rasim, 1954: 18-21) diye aktarır.

Yazar, Boğaz balıkçılığına düşkünlüğünü de neredeyse bir çırpıda 47 tane yüzey ve dip balığını (tür isimleriyle) ve bu balıkların yakalama türlerini de olta ve ağ çeşitleriyle saydıktan sonra, akşam yiyeceği lüferin hayali ile eve gelişini ve aşçıbaşının hatası sonucu yaşadığı hayal kırıklığını şöyle anlatır (Rasim, 1954: 20):

Vay lüfer Vay! diye bağırın o balıkçı benim yerimde olsaydı, benimle beraber sofrada bulunaydı alabildiğine aşçıbaşına küfrederek, "Vah lüfer vah" diye belki ağlardı. Çünkü bizim balıkçılarımız, balığı tanıdıkları gibi pişirmesini de bilirler. Bizim aşçıbaşı lüferi palamut zannederek parçalamış, kızgın tavaya atarak kupkuru çıkarıp sofraya yollamış. Aman efendim çıldırmak işten değil.

"İstanbullusun lüferi bilirsin!"

Aziz Nesin'in tanımladığı gibi denizsiz, balıksız yazı yazmayan Sait Faik de *Sakarya Balıkçısı* adlı öyküsünde, yine İstanbullu kimliği aidiyetine lüferi ilişkilendirmeden edemez ve bu düşünceleri Sakarya köylüsü Hüseyin Ağa'nın ağzından dillendirir (Abasıyanık, 2002: 467):

Harap bir kulübenin önünde durmuştuk. Hüseyin Ağa:

-Sen ne balığı bilirsin, bilsen bilsen uskumru, lüfer balığı bilirsin. Sana bu akşam yedireceğim kılçıklıbalığı İstanbul'da olsan lokmasını yemezsin. Ama köylük yerde bu balığın tadına doyum olmaz.

Akşamüstü güzel tereyağında kızarmış, iç az bir şey pembe, denizin hanos balığına benzer bir balık yediğimi hatırlıyorum. Hüseyin Ağa, bunların adına Hösgün derler oğul, demişti. Bu Sakarya balıklarının etinin lezzetinden ziyade, isimleri hoşuma giderdi. Oklahama, Cılpık, Hösgün... Sakarya balıkları isimleriyle beraber yendiği için lezzetlidir.

Sonuç ve Değerlendirme

Ahmet Hamdi Tanpınar, Ahmet Rasim, Aziz Nesin ve Sait Faik. Hepsinin ortak özelliği İstanbul yazarı olmaları ve yaşamlarının bir parçası olduğu için lüfer balığını da bu yaşanmışlıklarına şahitlik edencesine romanlarına, öykülerine ve denemelerine konu etmeleridir. Tanpınar, romanında aşkın en güçlü olduğu

dönemin şehir-ayininin merkezine lüferi alırken, Ahmet Rasim'in sevgisinden "çiğ çiğ yemek istediği" lüferi Aziz Nesin daha bir sevgi ve şefkat haresi içinde "serin serin öpmek" ister. Sait Faik ise lüferin hayali ile ismiyle ve dostlukla lezzetlendirmeye çalıştığı hösgün balığına katlanırken bulur kendini.

Lüfer balığı çevresinde geçen tüm bu eserler, İstanbullu yazarların aynı zamanda lüferi bir simge, sembol ve göstergibilim üzerinden irdelersek, bir "gösteren" olarak ele aldıklarını ortaya koyar. Gösteren; lüfer, gösterilen; İstanbul ve İstanbullu kimliğidir.

Vahşi, mücadeleci, zor yakalanan ancak tüm bu meşakkatine rağmen yakalandığında lezzeti ve avlama öyküleriyle dillere destan olan lüfer, bir anda İstanbul'un, özellikle de Boğaziçi'nin (İstanbul'un nüvesi) kendisi ya da bir yansıması/belirtisi olarak anlatıdaki hakikate dönüşür. Tıpkı Boğaziçi Medeniyeti'nin öznesi İstanbul ve *İstanbullu Kimliği* gibi lüfer de yok olmaktadır.

Kaynakça

- Abasıyanık, S. F. (2002). *Toplu Öyküler*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Akçura, G. (1993). *Boğaziçi Yazıları*. İstanbul: Mas Matbaacılık.
- Aktürk, Ş. (2007). "Braudel'den Elias'a ve Huntington'a 'Medeniyet' Kavramının Kullanımları". *Doğu-Batı Dergisi*. 41. 147.
- Barthes, R. (2008). *Göstergeler İmparatorluğu*. (T. Yücel, çev.). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Baudrillard, J. (1991). *Sessiz Yağınların Gölgesinde Toplumsalın Sonu*. (O. Adanır, çev.). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Bourdieu, P. (1987). *Distinction, A Social Critique of the Judgement of Taste*. Cambridge: Harvard University Press.
- Çetintaş, B. (2015). "Bir Boğaz Medeniyeti Vardı". *1453 İstanbul Kültür ve Sanat Dergisi*. 22. 13.
- Derrida, J. (2011). *Gramatoloji*. (İ. Birkan, çev.). Ankara: Bilgesu Yayınları.
- Ferguson, N. (2015). *Uygarlık*. (N. Elhüseyni, çev.) İstanbul: Yapı Kredi Yayınları
- Foucault, M. (2014). *Bilginin Arkeolojisi*. (V. Urhan, çev.). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Gökalp, M. (Yön.). (2017). *Lüfer* [Sinema Filmi].
- Güler, R. (2014). "Lüfer Devri". *I. Uluslararası Osmanlı İstanbullu Sempozyumu Bildirileri*. 247-248. İstanbul: İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi Yayınları.
- Hemingway, E. (2006). *İhtiyar Adam ve Deniz*. (O. Azizoğlu, çev.) Ankara: Bilgi Yayınları.
- Hisar, A. Ş. (1997). *Boğaziçi Mehtapları*. İstanbul: Bağlam Yayınları.
- Junger, S. (2009). *Kusursuz Fırtına*. (K. Atak, çev.). İstanbul: Galata Yayınları.
- Koç, M. (2004). *Türk Edebiyatı'nda Boğaziçi ve Boğaziçi Medeniyeti*. İstanbul: Eren Yayınları.

- Lacan, J. (2013). *Psikanalizin Dört Temel Kavramı*. (N. Erdem, çev.). İstanbul: Metis Yayınları.
- Lyotard, J.-F. (2012). *Libidinal Ekonomi*. (E. Sünter, çev.). İstanbul: Hil Yayınları.
- Melville, H. (2006). *Moby Dick*. (S. Eyüboğlu ve M. Urgan, çev.). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Muammer, A. (2015). *İstanbul Balık Kültürü*. (R. Güler, düz.). İstanbul: Küre Yayınları.
- Nesin, A. (2014). *İstanbul'un Halleri*. İstanbul: Nesin Yayınları.
- Parla, J. (2015). *Türk Romanında Yazar ve Başkalaşım*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Pasiner, A. (2001). *İki Boğazın Suları*. İstanbul: Remzi Yayınları.
- Pekin, F. ve Dinç, B. (2004). *Efsanevi Başkent İstanbul*. İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları.
- Rasim, A. (Ocak 1954). "Vay Lüfer Vay". *Balık ve Balıkçılık*. 2(1). 18.
- Sartre, J. P. (1994). *Bulantı*. (S. Hilav, çev.). İstanbul: Can Yayınları.
- Steinbeck, J. (2002). *Amerika ve Amerikalılar*. (A. Yılmaz, çev.). İstanbul: İş Bankası Yayınları.
- Tanpınar, A. H. (2000). *Yaşadığım Gibi*. İstanbul: Dergah Yayınları.
- _____ (2004). *Beş Şehir*. İstanbul: Dergah Yayınları.
- _____ (2009). *Huzur*. İstanbul: Dergah Yayınları.
- Yazıcıoğlu, S. (Mayıs 2013). Medeniyet Kavramı Üzerine Bazı Düşünceler. http://ww3.ticaret.edu.tr/bgur/files/2013/05/sait-yaz%C4%B1c%C4%B1o%C4%9Flu_ders_notu.pdf. 3 Şubat 2018.

YENİ MEDYADA HALKLA İLİŞKİLER ETİĞİ MÜMKÜN MÜDÜR?

Ebru ÖZGEN*

Özet

Yeni medya, bir PR kullanıcısının rüyası gibi görünebilir. Mesajı çeşitli yeni medya sitelerine yaymak kolaydır. Aslında bu bağlantıların birçoğu birbirine bağlantı verir, böylece birinde görünen bir mesaj bir anda pek çok sitede görünür. Halkla ilişkilerde temel konu hedef kitleye bilgiyi yaymak olsa da önemli olan bunu etik biçimde yapmaktır. Zor olan şey, etik olmayan eylemin yeni medyadaki etkisini ölçmektir. Yeni medya, halkla ilişkiler, halkla ilişkiler pratiği ve akademisyenler arasında giderek daha önemli roller oynamakta ve bu geleneksel etik paradigmaları yeni medyanın yarattığı sürekli değişen koşullara nasıl uygulayacağını zorluğuyla yüzleşmektedir. Halkla ilişkiler disiplininin, meslek olarak tanınması ve anlaşılması, kavramsal bir çerçeveye sokulması ve saygı görmesi için meslek ahlak kurallarına uygun hareket etmesi gerekmektedir. Geleneksel olan bile bu anlamda büyük bir sorunla karşı karşıya iken; “yeni medyada halkla ilişkiler ile ilgili etik nasıl oluşturulabilir?” Ne yazık ki, toplumumuzda etik sorunları önleyici yasal yaptırımlar konusunda büyük eksiklikler vardır. Ancak yeni medya, yeni ortamlarda ve yeni teknolojilerle hayatımızda giderek daha fazla yer kapladığı için “yeni medyada halkla ilişkiler etiği” konuşulmalı ve tartışılmalıdır.

Sonuç olarak yeni medya, insanların ilişkilerinin disiplini içinde giderek daha aktif ve önemli bir rol oynamaktadır. Öte yandan halkla ilişkiler ahlakı, geleneksel halkla ilişkilerin yeni paradigmaları ve yeni medya her geçen gün değişiyor ve her gün yeni engellerle karşı karşıya. Artık yeni medya ve halkla ilişkiler ayrılmaz bir süreçtir. Bu nedenle bu çalışmanın amacı, yeni medya çağında halkla ilişkiler etiği üzerine bir tartışma açmaktır.

Anahtar Kelimeler: halkla ilişkiler, etik, yeni medya, etik sorunlar, iletişim.

* Profesör Doktor, Marmara Üniversitesi, İletişim Fakültesi

PUBLIC RELATIONS ETHICS IN THE NEW MEDIA / IS IT POSSIBLE?

Ebru ÖZGEN*

Abstract

New media can look like a PR person's dream. It's simple to spread the message on the various new media sites. In fact, many of these link to each other so that a message appearing on one appears on the others. The main issue in public relations is to disseminate information to the target group, but what is important is to do it ethically. What's difficult is measuring the impact of unethical act in new media. New media plays an increasingly important role in public relations, public relations practices and academics. It faces the challenge of how to apply that traditional ethical paradigms to the constantly changing circumstances created by new media. There is a necessity for the discipline of public relations to act in accordance with professional codes of ethics in order to be recognized and understood as a profession, to be introduced into a conceptual framework and to be respected. Even in the traditional sense, we are facing a major problem which is "how can ethics related to the public relations be created in the new media?" Unfortunately, in our society, ethical problems cannot be brought to trial of preventive legal sanctions and there are major shortcomings in our society about legal sanctions to prevent ethical problems. However, the "ethics of public relations in the new media" should be spoken and discussed because new media is increasingly taking up more space in our lives with new environments and new technologies.

As a result; The new media has an increasingly active role in the discipline of people's relations and plays an important role. On the other hand, public relations ethics, new paradigms of traditional public relations, and new media are changing day by day and facing new obstacles. No longer new media and public relations are inseparable. Therefore, the aim of this study is to open a debate on the ethics of public relations in the age of new media.

Keywords: public relations, ethics, new media, ethics problems, communication.

* Professor Doctor, Marmara University, Faculty of Communication

Giriş

Geleneksel anlamda henüz etik kodlarını halkla ilişkiler uygulamalarının içerisine tam olarak yerleştirememiş ve meslekleşme sürecinde var olan birtakım eksiklikler sebebiyle disiplinin algılanmasında birtakım sorunlar tam olarak çözülememişken, yeni medya kavramının hızla hayatımıza yerleşmesi ve dolayısıyla halkla ilişkiler disiplinin yeni medya eksenli gelişim göstermesi zorunluluğu ortadadır. Bu bağlamda yeni medya etiği tartışmasının halkla ilişkiler bağlamı kapsamını ele almak, söz konusu yeni medya etiği olduğunda halkla ilişkiler etiğinin bu kapsamda nerede ve nasıl konumlanması gerektiğini tartışmak, konuyu çerçeveleyebilmek ve yeni medya düzeni içindeki halkla ilişkilerin etik kodlarını oluşturabilmek için bu çalışma bir ilk adım olabilir. Bu çalışmanın yapılabilmesi için görüşme, gözlem ve yazılı verilerin analizi ışığında nitel araştırma teknikleri kullanılmış, toplanan verilerin analizi ile uygulamada karşılaşılan sorunlar sıralanmış ve çözüm üretme amacıyla bir eylem araştırması yapılmıştır. İletişim fakültelerinde görev yapmakta olan halkla ilişkiler araştırmacıları ve akademisyenleri bu çalışmanın temel araştırma evrenini oluşturmaktadır. Bu araştırma evreni içerisinden seçilen kişilerle gerçekleştirilen birebir ve derinlemesine görüşmeler, alan literatürü üzerinde yapılan taramalar, olgu üzerine yapılan doğrudan gözlemlerle elde edilen verilerin nitel teknikle analiz edilmesi sonucunda elde edilen bulgular, bu makalenin ana çatısını oluşturmaktadır.

Halkla İlişkiler Etiğinde Temel Sorunlar

Geleneksel halkla ilişkiler uygulamalarında gözlemlenen etik dışı sorunlar ve geleneksel medyanın kendi etik ilkeleriyle çelişen davranış biçimleri üzerine çalışmalar sürerken yeni medyada halkla ilişkiler etiği üzerine konuşmak çok da kolay değildir. Dinamikleri henüz yeni yeni kavranmaya çalışılan ve algılama yönetimi süreçlerini yöneten herkes için de varlık göstermeleri zorunluluk halini alan bir ortam olan yeni medya için etik ilkeleri oluşturmaya çalışmak oldukça zor görünmekle birlikte bir gerekliliktir.

Felsefenin en önemli disiplinlerinden biri olan *etiğin* kurucusu Aristo, yalnızca neyin iyi neyin kötü olduğu sorusuyla sınırlı kalmamış; bunun dışına çıkarak filozofların ahlak üzerine olan düşüncelerini de eleştirel bir açıdan ele alarak değerlendirmiş ve onları bir sistematığe kavuşturmuştur. İnsan için doğru ve iyi yaşamın ne olduğu üzerine sistemli düşünceler milattan önce dördüncü yüzyılda filozoflarca düşünülmeye başlanmıştır. Etiğin kaynağı toplumdur. İnsanlar bir toplumu oluştururlar ve bir arada yaşayabilmek için de kurallar koyarlar. Dolayısıyla etiğin kaynağı insanların bir arada yaşama arzusu ve gereksinimidir.

Konuya eleştirel açıdan bakan İrfan Erdoğan'a (2006) göre ise; etik için gereksinim duymak ve onun üzerine konuşmak ancak ahlaksızlık, erdemsizlik ve kötülük olarak nitelenecek üretim ve ilişki tarzının olması ve bu durumdan rahatsızlık duyulması ile oluşur ve gelişir. Bu oluşum aynı zamanda ahlaksız-

lığı üretenlerin de kendi ahlakını korumak için ahlaka sahip çıkmasını, ahlakı da kendi mülkiyetlerine, güç ve kontrol içine almasını ortaya çıkarır (Erdoğan, 2006: 4).

Son yıllarda gündemde hep temiz toplum hayali bulunmaktadır. İş dünyası, siyaset, bürokratlar, toplum, kirlenmiş toplumsal olaylardan söz etmekte ve bu durumdan dert yanmaktadırlar. Bu durumun en temel sebeplerinden birisi, temiz topluma olan talebin en şiddetli ve en samimi olduğu kesimlerde bile gerekli öz değerlendirmenin yapılmamasıdır. Bu anlamda, toplumsal temizliğin yapılabilmesi için iş çevrelerinin üzerine düşen, iş ve çalışma yaşamında “meslek etiği” konusunun daha çok tartışılır hale getirilmesidir (Uras, 2003).

Halkla ilişkiler disiplini açısından etik ilkelerinin ilk çerçevesini Ivy Lee, yayınladığı ‘İlkeler Deklarasyonu’nda çizmeye başlamıştır. Ivy Lee yayınladığı deklarasyonda kamuoyunun dürüstlikle bilgilendirilmesi gerektiği, gizliliğe yer olmadığı ve en iyi bilginin en doğru bilgi olduğunun altını çizmiştir. Ancak o günlerden bugünlere gelindiğinde halkla ilişkiler disiplini açısından etik ilkelerden söz etsek de uygulamada bu duyarlılığı görememekteyiz. Bu gözlemden yola çıkarak, geleneksel manada tam anlamıyla göremediğimiz etik davranışların yeni medya ortamlarında nasıl var edilebileceği ya da edilep edilemeyeceği önemli bir tartışma konusudur.

Son yıllarda halkla ilişkiler, yalanı kullanan, *spin-doctor* olarak görülen bir kavramla eş değer olarak görülmeye başlanmıştır. Pek çok eleştirel yaklaşım, halkla ilişkiler uygulamalarındaki manipülasyon ve propaganda ile olan yakınlığı nedeniyle zaten halkla ilişkileri etik dışı olarak yorumlamaktadır. Pek çok gazeteci, kanun yapıcı ya da meslekten olmayan kişiler arasındaki yaygın inancıya göre ise “halkla ilişkiler etiği” zıtlığın birleşimidir, gerçek dışıdır ve olasılık dışıdır (Bowen, 2007).

Kurumsal sorumluluk felsefesini geliştirmek, konuların kriz haline gelmeden çözümlenmesi, halkla ilişkilerde etik konusunun gelişimi için önemli ve gereklidir. Kurumsal sorumluluk aynı zamanda “kurumsal vicdan” oluşumu için de büyük önem taşır. PRSA (*Public Relations Society of America*), 2000 yılında halkla ilişkilerin etik kodlarını oluşturacak değerleri belli başlıklar altında toplamıştır:

- **Savunma Etiği**; sektörün ve pazarın sesi olmak, gerçekleri ve tüm bakış açılarını yansıtmak, toplumsal eleştirileri iyi okumak ve müşterinin iletişim sürecini yönetirken, bu sorumluluklarla yönetmek temel değerlerin başında olmalıdır.
- **Dürüstlük**; halkla ilişkilerin en önemli ilkesidir ve Ivy Lee’den bugüne dek vurgulanan en temel etik değerdir.
- **Uzmanlık**; bilgi, deneyim, araştırma ve eğitim temelli halkla ilişkiler uygulaması, disiplinin anlaşılır ve güvenilir olmasının zeminini oluşturacaktır.
- **Özgürlük**; baskı altında olmaksızın yapılan tüm eylemlerin sorumluluğu-

nu üstlenmek etiğın temel yapı taşları arasındadır.

- Sadakat; hem temsil edilen danışanlara ve hem de hedef kitleye karşı sadakat önemlidir.
- Adalet; müşteriye, hedef kitleye, rakiplere ve tüm sosyal paydaşlara karşı adil olmak etiğın temelini oluşturmaktadır.

Özne “Yeni Medya” Olduğunda Halkla İlişkiler

Yeni medya ve yeni medyayı kullanan halkla ilişkiler üzerine gelişen literatür, bir yandan bu medyanın sunduğu olanakları çalışırken, diğer yandan da ortaya çıkardığı sorunlar üzerine odaklanma yoluna gitmektedir/gitmelidir.

Bugüne kadar gerek Uluslararası Halkla İlişkiler Derneği’nin (IPRA) *Uluslararası Ahlak Yasası*, gerekse de Halkla İlişkiler Danışmanları Derneği’nin *Meslek İlkeleri* vasıtalarıyla *Halkla İlişkiler Meslek Etiği* oluşturulmaya çalışılmıştır. Bu çalışmaların bir sonraki adımı olan etiğın uygulanmasına dair de pek çok araştırma yapılmış ve bu araştırmaların sonuçları ülkeden ülkeye farklılıklar göstermiştir. H. M. Lloyd’un da belirttiği gibi, “halkla ilişkilerin halkla ilişkileri” konusunda yürütülebilecek en önemli faaliyet, bu etik ilkelere titizlikle uyulmasını sağlamaktır”.

Bu görüşlerden yola çıkarak teknolojinin her geçen gün bize sunduğu farklı platformlar ve yeni medya araçları, halkla ilişkilerin de kaçınılmaz bir biçimde dijitalleşmesini zorunlu kılmış ancak geleneksel anlamda kendi etik ilkelerini uygulamada sorunlar yaşayan disiplin, dijital dünyanın içinde henüz etik çerçevesini de çizebilmiş değildir.

Bu temel problemten yola çıkarak öncelikli olarak yeni medyada halkla ilişkilerin etik sorunlarını belirlemek ve bu sorunların ışığında etik ilkelerin çerçevesini çizebilmek öncelikli adım olarak belirlenmelidir. Yeni medyada etik çerçeve çizildikten sonraki süreç ise uygulamada işlerliğinin nasıl kazandırılacağına ilişkin yöntemler tayin etmek üzerine olmalıdır.

Pavlik’e (2013) göre yeni medyada beş önemli boyut vardır; iletişim yöntemlerinin genişliği, hipermedya, yüksek okuyucu kitlesinin katılımı, dinamik içerik ve uyarılma (akt. Vardal: 2014). *İletişim yöntemlerinin genişliği* konusu; yeni medya ortamlarında haberler, sadece yazılı ya da görüntülü değil metin, ses, video, grafik, animasyon ve 360 derece video gibi imkânların hepsi kullanılabilir. *Hipermedya*; *hipermetin* olarak da adlandırılan bağlantılardır. Kullanıcı bu bağlantı sayesinde haberle ilgili olan tüm bağlantıları görebilir, benzer haberlere anında ulaşabilir. *Yüksek okuyucu kitlesinin katılımı*, internet aktif bir iletişim aracı olduğundan, okuyucu kitle katılımı daha yüksektir ve ek olarak etkileşim olanağı sunar. Burada sözü edilen, teknik iletişim ve sosyal iletişim olanağıdır. *Dinamik içerik ve uyarılma*, haber içeriği online bir ortamda akıcı ve dinamiktir, güncelleme mümkündür ve bu durum yeni medya ortamlarını daha dinamik kılmaktadır ve ek olarak, sınırsız depolama (arşiv) ve kişiselleştirme

(kendi medyasını oluşturma) söz konusudur.

Tüm bunlar kullanıcılar için olumlu özellikler olarak görülürken *depolama* ve *kişiselleştirme* özelliği aynı zamanda yeni medya ortamlarını kullanan tüm bireyler için dezavantaj oluşturabilecek konulardır ve yeni medya etiğinin sınırları çizilirken göz önünde bulundurulmalıdır. Kadir Has Üniversitesi tarafından 4 Haziran 2011 tarihinde düzenlenen “Yeni Medyada Etik: Etik 2.0” başlıklı çalıştayda ise şu sorun alanları ortaya konulmuştur (Binark ve Bayraktutan: 2013, 39):

- Özel yaşamın gizliliği
- Telif/patent hakları
- İçeriğin asıl kaynağının gösterilmemesi
- Üretilen içeriklerin olgunlaşmadan ve doğruluğun teyit edilmeden yayılması
- Kişisel verilerin güvenliğinin sağlanamaması
- Veri madenciliği
- Dijital gözetim
- Haber ve ticari enformasyonun sınırlarının belirsizleşmesi
- Yeni medya ortamındaki yoğun reklam içeriği
- Yanıltıcı etiketleme ve başlıklar
- Nefret söylemi
- Bireyin yeni medyada sadece tüketici olarak konumlandırılması

Yukarıda sıralanmış olan etik problemlere ek olarak Mutlu Binark ve Günseli Bayraktutan (2013) tarafından yapılan “yeni medyada etik sorunlar”a ilişkin saha araştırmasından çıkan farklı sorunlar şu şekildedir:

- Anonimlik duygusu: Anonimlik farklı amaçlar için kullanılabilir ve doğal olarak farklı sonuçlar da doğurabilir. Uydurma isimlerin arkasına saklanmış gerçek kimliklerle, büyük bir özgürlük ve güvenle görüş alışverişi, bilgi transferi, örgütlenme ve çeşitli hareketlere destek mümkündür, bu da özellikle otoriter siyasi rejimlerle mücadele/başa çıkma stratejisi olarak değerlendirilmektedir (Ess, 2010: 32).
- Mecranın yeniliği: Yeni medya ortamlarını kullananlar da yenidir, bir diğer deyişle, “dijital yerlilerin” etik anlayışından farklıdır.
- Troll olgusunun görülmesi: İnternet *troll*lüğü, insanları tahrik ederek ve kızgınlıkla yazılmış cevaplar vereceklerini umarak, e-posta veya çevrimiçi grup mesajları göndermek olarak tarif edilmektedir.

- Yayın içi sorunlar: insan kaynağı eksikliği; özellikle gazetelerin çevrimiçi baskılarında yer alan okur yorumlarına ilişkin olarak bu sorun yoğun olarak dile getirilmektedir. Temelde okur yorumlarına ilişkin editörlük sürecini işletecek insan kaynağına yönelik hem nicel hem de nitel sorunlar olduğu vurgusu yapılmaktadır.

Bu sorunlara ek olarak düşünülmesi gereken başka bir konu da *blogger*ların kurum ya da markaların ticari kaygılar nedeniyle kullanılması konusudur. Bu durum kapitalist anlayış içinde, insanların yanlış yönlendirilmesi için rahatlıkla kullanılacaktır.

Bir diğer konu, markalar hakkında olumlu içerik girilmesi için oluşturulan marka toplulukları da bir etik problem olarak değerlendirme içinde olmalıdır. Kimi zaman kendi öznel topluluklarını oluşturan bu gruplar adeta markaların hediye avına çıkmakta ve zaman zaman markalar için de sorun teşkil etmektedirler. Diğer yandan rakip markaları karalamak için gezinen gruplar da dürüstlükten ve doğruluktan uzak tavırlarıyla meslek etiğini zedelemektedirler. Halkla ilişkiler disiplini açısından da bu sorunlar etik kaygılar olarak değerlendirilmeli ve ek olarak;

- Kanıtlanmamış bilgiyi yayma,
- Kullanıcıların olumsuz yorumlarını silme,
- Sahte hesaplar üzerinden kuruma sempati sunan olumlu mesaj içerikleri girme gibi davranışlar, problemin diğer tarafını oluşturmaktadır.

Yeni medya kullanımı, yaşanan güncel olaylar karşısındaki ani toplumsal reflekslerde çoğu zaman savunulan düşüncenin propaganda aracı olarak değerlendirilebilir. Bu kişileri “yeni medya muhabiri” veya “yazarı” olarak tanımlayabiliriz. Belki de burada Barack Obama’nın seçim kampanyası sırasında aktif olarak kullandığı ve “Yes, We can” mottosunu tüm dünyada aktif olarak yerleştirmesinde yeni medyanın gücünü hatırlayabiliriz. Öyle bir güç ki, bu ifade ABD Başkanlık Seçimlerini etkiledi. Bugün ise bu güç bir lobi faaliyeti haline geldi. *Troll* hesaplar belli bir algıyı yönetmek adına aralıksız çalışmakta ve kitleleri peşinden sürüklemektedir. Bazen bir fotoğraf bazen de bir video kitleleri manipüle etmeye yetebilmektedir.

Yeni medya, doğası gereği kullanıcıya veya hedef kitlesine etkileşim olanağı sağlamaktadır. Elektronik e-postalar ya da bilgisayar oyunları da yeni medya aracı olarak kabul edilmektedir. Bu nedenle hepsinin kendi içinde etik ihlalleri farklılık göstermekte ve ayrı çalışma konuları olarak incelenmelidir. Ancak toplumu sosyal açıdan en çok etkileyen ise yeni medyayı güç olarak kullanabilenlerin, bu gücü milyonlara yönelik “kara propaganda” aracı olarak harekete geçirmeleridir. En basit örnek *Facebook* üzerinden şovenizm yapmak, belirli çıkarlar için insanları yanlış yönlendirmek halkla ilişkiler adına en önemli etik problem olarak karşımıza çıkmaktadır.

Önemli bir diğer etik problem ise, son zamanlarda yeni bir meslek alanı olarak karşımıza çıkan “sosyal medya uzmanlığı” olgusudur. Gerçek anlamda uzmanlığı olmayan, sosyal medyanın kendi dinamiklerinin farkında bulunmayan, sadece sosyal medya hesapları olması nedeniyle bile kendini uzman ilan eden pek çok kişinin çeşitli markaların hesaplarını bilinçsizce ya da stratejisi olmadan yönetmeleri de, etik problem olarak karşımıza çıkmaktadır.

Sonuç ve Öneriler

Bu makalede ortaya konulan gözlemler ve değerlendirmeler de göstermektedir ki tüm iletişim/halkla ilişkiler çevrelerinin asıl çabası “Yeni medya üzerinde halkla ilişkiler disiplini etik çerçevesini nasıl çizmeli?” sorusunu sormak ve bu soruya olabildiğince kapsamlı yanıtlar bulmak olmalıdır. Mesleğin yeni medyadaki uygulama alanlarının başında, kullanıcıları izleme (*monitoring*), hedef kitle takibi olduğu bilinmektedir. Meslek, kurum içi bakıştan uzaklaşarak kurum ve hedef kitle arasında ortada bir yerde durabilmeli ve dijital platform hedef kitleyi izleme olduğu kadar, hedef kitleye kulak verme-dinleme-görüş ve önerilerini dikkate alma boyutuna da önem vermelidir. Dijital platform kâr amaçlı ticari uygulamalar dışında toplumsal projelerin yaşama geçirilmesinde de ağırlıklı kullanılabilirse eğer, bu algı olumlu açıdan yön değiştirebilir. Mesleğin sosyal boyutu, sosyal medyada daha fazla temsil edilebilir ve aslında meslek algısına yönelik bir takım problemlerin üstesinden gelmede yardımcı olabilir.

İnsanların yeni medya okur-yazarlığı konusunda eğitilmesi/bilinçlendirilmesi gereği de önemli bir noktadır. Bu amaçla bilgilendirme toplantıları ve farkındalık çalışmaları yapılmalıdır.

Sosyal medya uzmanlığı ve halkla ilişkiler adı altında düzenlenen sertifika programları denetlenmelidir. Bu konuda iletişim meslek örgütlerine önemli görevler düşmekte ve uygulanabilirliği olan yasal yaptırımların üzerinde çalışması önem taşımaktadır.

Yeni medya davranış modelleri önemli bir araştırma konusudur. Her yıl konuyla ilgili araştırmalar yapılmalı ve sonuçları üzerinden stratejiler geliştirilmelidir. Yeni medya etiği yine aynı yollar üzerinden, yani yeni medya üzerinden oluşturulmalı ve yayılmalıdır. Bu yolla bilgilendirme içerikleri oluşturulmalı, ücretsiz seminerler ve sertifika programları düzenlenmelidir. Gerek meslek etiği üzerinde çalışan akademisyenlerin, gerekse de meslek örgütlerinin bu konudaki hassas tavırları ve ısrarları önemli bir ilk adımı oluşturacaktır.

Uzun soluklu bir iletişim stratejisi ve eğitim içeriği “yeni medyada halkla ilişkiler etiği” için temel oluşturacaktır.

Filtreleme sistemleri ile sanal kimlikler ve sanal topluluklar engellenmelidir.

Geleneksel halkla ilişkiler etik kodları en iyi şekilde yerleştirilmeli ve bu sayede yeni medya etik kodları oluşturmaya yönelik çalışmalar başlayabilmelidir.

Aksi takdirde sadece yazılarda kalan bir tartışmanın ötesine geçememiş ve hep yerimizde saymış oluruz.

Kaynakça

- Ataberk, Ü. (2005). "İletişim Teknolojileri ve Yerel Medya İçin Olanaklar". Sevdâ Alankuş (ed.) *Yeni İletişim Teknolojisi ve Medya*. İstanbul: PS İletişim Vakfı Yayınları.
- Binark, M. (2013), *Yeni Medya Çalışmaları*. Ankara: Dipnot Yayınları.
- Binark M. ve Bayraktutan (2013). *Ayin Karanlık Yüzü: Yeni Medya ve Etik*. İstanbul: Kalkedon Yayınları.
- Bowen, S. (2007). Ethics and Public Relations. www.instituteforpr.org/ethics-and-public-relations.
- Erdoğan, İ. (2006). "Medya ve Etik". <http://irfanerdogan.com/makalelerson/medyaveetik.pdf>.
- Uras, G. (2003). "Çalışanlara Göre İşyerlerinin Sadece %24.8'i İş Etiğine Özen Gösteriyor". *Milliyet*. <http://www.milliyet.com.tr/2003/11/11/business/bus09.html>. 05.09.2006.
- PRSA. (2000). Code of Ethics. <http://www.prsa.org/AboutPRSA/Ethics/documents/Code%20of%20Ethics.pdf>.
- Vardal, B. "Yeni Medya ve Etik". aasrc.org/conference/wp-content/uploads/2015/02/Yeni-Medya-ve-Etik.docx.

MEDYANIN AYDINLANMASI VE ENTELEKTÜELLERİN SORUMLULUĞU: “YÜZELLİLİKLER / 150’LİKLER” VE HATAY’DA YEREL BASIN

Tülây ATAY*, Belkıs ULUSOY NALCIOĞLU**, Suat GEZGİN***

Özet

Yüzyılın düşünürü Noam Chomsky’nin aydın sorumluluğuna dair fikirlerinin ve yorumlarının Hatay yerel basınının gelişimi bağlamında ve 150’likler boyutunda ele alındığı bu çalışmada dört değerli aydının (Mesut(d) Fani Bilgili, Fanizade Ali İlmi, Refik Halit(d) Karay ve Tarık Mümtaz Yazganalp) sürgün geldikleri Hatay’da dönemsel olarak yazın ve düşün alanına sundukları katkılar ele alınmıştır.

Bağımsız zihinlerin toplumların dönüşümündeki rolleri uygarlık tarihi boyunca önemli olmuştur. Tarihi sorumluluklarını sürgünde de olsalar yerine getirmiş olan bu dört bilge insan entelektüel birikimlerini dönemin İskenderun Sancağı’nda ve sonrasında Hatay’da yerel basına, edebiyat dünyasına ve eğitim alanına hiçbir beis görmeden aktarmışlardır.

Anahtar Kelimeler: yerel basın, Hatay, 150’likler/Yüzellilikler, Entelektüelin Sorumluluğu, Noam Chomsky.

* Doktor Öğretim Üyesi, Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi, İletişim Fakültesi

** Profesör Doktor, İstanbul Üniversitesi, İletişim Fakültesi

*** Profesör Doktor, İstanbul Üniversitesi, İletişim Fakültesi

THE MEDIA ENLIGHTENMENT AND THE RESPONSIBILITY OF INTELLECTUALS: “THE 150ERS” AND THE LOCAL MEDIA IN HATAY

Tülâ ATAY*, Belkıs ULUSOY NALCIOĞLU**, Suat GEZGİN***

Abstract

This paper addresses the contributions of four esteemed intellectuals (Mesut(d) Fani Bilgili, Fanizade Ali İlmî, Refik Halit(d) Karay and Tarık Mümtaz Yazganalp) to the fields of literature and thought during the period of their exile in Hatay, based on the ideas and remarks on the responsibility of intellectuals of one of the great thinkers of the century, Noam Chomsky, in the context of the development of local media in Hatay.

Throughout the history of civilization, the role of independent minds has always been important in the transformation of communities. Even though they were in exile, those four scholars fulfilled their historic responsibilities and transferred their intellectual knowledge unimpeded to the local press and the fields of literature and education, first in the district of Iskenderun and then in Hatay.

Keywords: local press, Hatay, the 150ers, The Responsibility of Intellectuals, Noam Chomsky.

We thank Melissa Hauber-Özer (M.Ed, PhD Candidate, George Mason University, Virginia/USA) for assistance with the abstract of the this manuscript.

* Lecturer/PhD, Hatay Mustafa Kemal University, Faculty of Communication

** Professor Doctor, İstanbul University, Faculty of Communication

*** Professor Doctor, İstanbul University, Faculty of Communication

Giriş

Bu çalışmanın ana çıkış noktası İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Gazetecilik Anabilim Dalında gerçekleştirilen “Hatay’da Yerel Medya/Basın Reflekslerine Etnisite Bağlamında Eleştirel Bakış” başlıklı doktora tezi çalışması olmuştur. Hatay yerel basını Osmanlı İmparatorluğu’ndan günümüze dek oldukça canlı bir seyir izlemiştir. Yapılan çalışmada Hatay’da yaşamak zorunda kalan “150’likler (Yüzellilikler)”in Hatay yerel basınının aydınlanmasına sunmuş oldukları katkılar, sözlü tarih yönteminin yanı sıra çalışmanın konusunu teşkil eden kişilerce ve bu kişileri bizzat tanıyanlarca kaleme alınan hatıratlar ile dönemin art planına dair bilgi içeren eserlerden istifade olunmuştur.

Yirminci yüzyılın aktivist dil bilimcisi ve filozof Noam Chomsky entelektüellerin toplumsal sorumluluklarına dair öncelikle, 1967 yılında *The New York Review of Books* isimli dergide “The Responsibility of Intellectuals” başlığı ile yıllar sonra üzerinde çok konuşulacak bir makale kaleme alır. Sonrasında, dönemin Vietnam Savaşı karşıtlığını, İkinci Dünya Savaşı’na atıfta bulunarak ve aydınların sorumluluklarını sorgulayarak irdelediği makalesine ilişkin olarak yayıncı Michael Albert 1993 yılında *Z Magazine* için, Noam Chomsky ile “Entelektüellerin/Aydınların Sorumluluğu” başlığı ile bir söyleşi gerçekleştirir. Chomsky’e göre “aydın” yalnızca “kâtip” olmamalıdır. Entelektüel’in “görevleri” vardır; yanı sıra, “ahlaki sorumlulukları” mevcuttur. Toplum bir aydına “doktriner” destek amaçlı ayrıcalıklar sağlar. Entelektüelin, gerçeği anlamaya çabalayarak ötekiyle birlikte çalışması, öğrendiğini aktarması en önemlisi de “yapıcı” olması “ahlaki yükümlülükleri” arasındadır. Bu noktada ise “çatışma” kaçınılmazdır. Chomsky bu durumu “genç bir gazeteci” ve “mesleğe yeni başlayan öğretim üyesi” örnekleri ile açıklar. Chomsky’e göre bu kimselerin “Fazla bağımsız bir zihinleri vardır”, diğer deyişle kontrolleri güçtür (Chomsky, 1967a, 1967b, 2011: 7-10; Chomsky ve Albert, 2011).

1900’lerin başında sürgüne yollanan ve Lozan Barış Antlaşması gereğince genel af yasası dışında bırakılan yüz elli kişiyi tarih sonrasında “150’likler (Yüzellilikler)” olarak anacaktır. Günümüzdeki adı ile Hatay ili (İskenderun Sancağı), 1920’li yıllarda henüz Türkiye Cumhuriyeti sınırları içinde olmadığından 150’liklerin içinden bazı sürgün isimlere ev sahipliği yapmıştır (Soy-sal, 1985: 5, 6).

Dönemin aydınları olarak betimlenebilecek olan gazeteciler ve yazarlar, sığındıkları Hatay’ın çok kültürlü yapısına, entelektüel yaşamına, yerel basınına ve yazın dünyasına Chomsky’nin söyleminden yola çıkarak ifade etmek gerekirse “bir entelektüelin sorumluluk ve bilinci ile hareket ederek” katkı sunmuşlardır (Bırsel ve Özkaya Duman, 2013; Özkaya, 2015). Mesut(d) Fani Bilgili, Fanizade Ali İlmi (Ali İlmi Fânî Bilgili), Refik Halit(d) Karay (Karakayış), Tarık Mümtaz Yazganalp (Göztepe) Hatay yerel basınına hizmet sunan Yüzellilikler (150’likler)’dir.

“İçli Bir Sürgün” Mesut(d) Fani Bilgili

Yedi yıllık sürgün olduğu Fransa’da kaleme aldığı *Atatürk’ün Hayat Felsefesi* isimli eserinde kendisinden “Paris’in göbeğinde bile eğlenemeyen, avunamayan içli bir sürgün” olarak bahseder Mesud Fani Bilgili. Anne ve babası sürgündeki oğullarını yaşadıkları Kadirli’den Antakya’ya gelerek görme hayalleri ile yaşadılar yıllar boyunca. Mesud Fani Antakya, Hatay’a geldi fakat anne ve babasının ömrü vefa etmedi oğullarını görmeye (Bilgili, 1938: 10-14).

Yüzellilikler listesinde, 27. sırada adı “Cebelibereket Mutasarrıfı Esbaki Fanizade Mes’ut” olarak geçen Mesud Fani Bilgili, yüzellilikler listesinde adı açıklanmadan önce yurt dışına kaçanlardandır. Diğer iki erkek kardeşi de aynı yolu izlemiştir. Kardeşlerinden Ali İlmî, o dönem millî mücadele yıllarında Adana’da, *Ferdâ* gazetesini çıkartmaktaydı. Bir diğer kardeşi ise, Hürriyet ve İtilâf Fırkası Kâtibi Umumisi Genel Sekreteri Adanalı Zeynel Abidin’dir (Bilgili, 1938: 1-60; Karaca, 2007: 71; Soysal, 1985: 60, 149). Daha önce Cebelibereket Maarif Müdürlüğü yapan Mesud Fânî, kardeşinin çıkardığı *Ferdâ* gazetesinde yazılarını “Can Bey” adıyla yazıyordu. Mesud Fânî Fransız işgal yönetimi tarafından Cebelibereket Mutasarrıflığına atanmış ve Millî Mücadele’nin sonunda 150’likler listesine alınmıştır (İslam, 2009: 164).

Fanizadeler, Süleymaniye’den (Kerkük yöresinden) gelerek Adana, Kadirli’ye yerleşmişlerdi. Mesut Fanizade 1980 yılında yaşama veda edene dek Antakya’da avukat olarak yaşamıştır. Ayrıca şiirleriyle ünlenen Mesud Fani, Antakya’da edebiyat ve felsefe öğretmenini görev yapmıştır. Ayrıca ağabeyi Ali İlmi Fani’nin, Rıza Tevfik’e 1935 yılında yazdığı 31 numaralı mektuptan “Sancağ” anlamına gelen *el-Livâ* gazetesini kardeşi Mesud Bey’in “Antakya’nın muhafazakâr eşrafının yardımıyla” arkadaşı Ra’di Azmi Bey ile birlikte çıkardıkları anlaşılır (Fâni, 1998).

Antakyalı Avukat-Gazeteci Nabi İnal ile 7 Aralık 2017 günü Antakya’da, Atatürk Caddesi’ndeki Bilgili Apartmanı’nda yer alan bürosunda yapılan görüşmede Mesut Fani Bilgili hakkında oldukça değerli bilgilere ulaşıldı. İnal, uzun yıllar Hatay Barosu bünyesinde beraber çalıştığı Mesut Fani için “Sorbonne Hukuk mezunuydu, genel kültürü iyi ve oldukça esprili bir kişiliği vardı” diyerek sözlerine başladı. Mesut Bey, Fransa’dan doğrudan Hatay’a gelir. İnal’ın “Sen neden 150’lik oldun?” sorusuna, “...147 kişiyi bulmuşlar, 3 kişi açık kalmış. İlgililer de Atatürk’e 3 isim önermişler: biri ben Mesut Fani, diğerleri abim Ali İlmi ve Hasan Sadık...” yanıtını verir. Nabi İnal, Mesut Fani’nin Adnan Menderes ile Antakya Şehir Kulübü’nde yaşadığı anıya bizzat şahitlik yapar. Mesut Fani, Şehir Kulübü’ndeki yemekte Adnan Menderes’e “Sen gelmiş geçmiş sadrazamların içerisinde en büyüğüsün. Senin uğruna –Asi Nehrini göstererek– nehirler dolusu kan aksa yeridir. Bildiğini yapmaya devam et” der. Adnan Menderes çok duygulanır bu sözler karşısında ve Mesut Fani’nin kendisi için söylediği bu sözleri İstanbul Hilton Otel’inde bir grup iş insanına yaptığı konuşmada kullanır: “...Ben gelmiş geçmiş sadrazamların en büyüğüyüm ve bildiğimi yapmaya devam edeceğim...” ve bu sözler *Akis* dergisinde yayımlanır ve ardından 27 Mayıs gerçekleşir.

Avukat Nabi İnal, Antakyalı CHP'ye mensup bir grup ileri gelenin Menderes'e övgü dolu sözler sarf ettiği için Mesut Fani'yi dışladıklarını belirtiyor. Nabi İnal, "ben bu insanlarla iletişimi kestim ama Mesut Fani bu kişilerle görüşmeye devam etti" diyor ve ekliyor "Mesut Fani çok kalender bir insandı". Nabi İnal, Burhan Felek'in, Mesut Fani'nin hayata veda edişine dair *Milliyet* gazetesindeki köşe yazısına da atıfta bulunarak; Mesut Fani'nin kendisine hiçbir zaman Cumhuriyet karşıtı olmadığını söylediğini iletmektedir (Yümlü, 2010; Felek, 1979).

Mesut Fani ve bu çalışmaya konu olan Tarık Mümtaz Göztepe, Ali İlmi Fani ve Refik Halit Karay Antakya'nın emektar gazetecilerinden Ahmet Abdullahoğlu ile 18 Nisan 2018 tarihinde yapılan görüşme esnasında Hatay yerel basınına hizmet eden aydınlar olarak anılmışlardır.

Ferdâ'nın Sahib-i İmtiyazı Fanizade Ali İlmi (Ali İlmi Fânî Bilgili)

Ali İlmi Fani Bilgili'nin, sürgündeki yıllarında Rıza Tevfik ile mektuplaşmalarından, Hatay'ın yetiştirdiği düşünür ve yazar Cemil Meriç için bir aydın olarak yol gösterici olduğunu öğreniyoruz. Mektuplaşmalar, o dönem Ali İlmi'nin Antakya ve çevresindeki basın ile olan organik bağına bizlere anlatmaktadır. Ali İlmi Efendi, yine kendisi gibi şair olan ve yıllar önce Süleymaniye'den gelip Adana'ya yerleşmiş bulunan, Şeyh Abdalbâki Fânî Efendi'nin oğlu olarak, 1878'de Kadirli kasabasında doğar. Babasının görevi gereği Maraş'ta rüştiye, Adana'da idâdî mekteplerinde okur. Adana'da *Resmî Gazete* muharrirliği, Cebelibereket Tahrirât Müdürlüğü ve Adana Sultanîsi'nde Edebiyat ve Farsça öğretmenliği yapar. II. Meşrutiyet döneminde Meclis-i Mebusân'ın ikinci devresinde (18 Nisan 1912-4 Ağustos 1912) ağabeyinin de üst kademedeki görevli olduğu Hürriyet ve İtilâf Fırkası'ndan Kozan Mebusu seçilir. 1918-1924 yılları arasında çıkarttığı *Ferdâ* gazetesinde "bağımsızlık karşıtı bir dil" kullandığı için gazetenin yazarlarından olan erkek kardeşi Mesud Fânî Bilgili ve Hürriyet ve İtilâfçı diğer ağabeyi Zeynelâbidin İrfânî ile birlikte 150'likler listesinde yerini alır ve yurt dışında sürgünde yaşamaya mahkûm olur. Her üç erkek kardeşin Fransızlarla işbirliği içinde oldukları tarihin iddiaları arasındadır. Ali İlmi Bey, Antakya'ya sürgüne gelmeden önce Adana'da *Rehber-i İtidâl* isimli bir başka gazete çıkartmıştır ve *Volkan* gazetesinde yazılar yazmıştır. 1909-1914 yılları arasında Adana'da basılan *Anadolu* ve 1908-1910 yılları arasında *Teceddüt* isimli gazetelerin başyazarlıklarını yaptı, ancak ne yazık ki her iki gazete de kütüphanelerde yer almamaktadır (Fani, 1998: 10-13; Yanık ve Çiğil, 2016: 28-29; İslam, 2009: 164).

Ferdâ gazetesi, Çukurova'daki Türk birliklerinin bölgeyi tahliye ettikleri ve İtilâf devletlerinin bölgeyi işgale başladıkları, 5 Aralık 1918 tarihinde yayın hayatına başlamıştır (İslam, 2009: 161). *Ferdâ* gazetesi sahip ve yazarlarının, Fransız işgal yönetimiyle iş birliği içinde hareket ettikleri, Fransız yönetimine kamuoyu desteği sağlamaya çalıştıkları iddia olunur. Bu anlayışa ilişkin bazı tespitler aşağıya çıkarılmıştır. *Ferdâ* gazetesinin 5 Ocak 1920 tarihli nüshasında, Kolonel Norman'ın Diyarbakır'a seyahati haber verilmektedir. Haberde, Norman'ın 5 "adminisrotor" ve İlhami Bey'le (*Rehber* gazetesi sahibi Giritli İlhami) beraber

Diyanbakır'a giderken *Ferdâ* muhabirine bir demeç verdiği, bunun özel bir ziyaret olduğu, bir işgal mukaddimesi olarak tefsir edilmemesi gerektiği "amaçlarının bölgeleri değil kalpleri işgal etmek olduğu" ifade edilir. 8 Nisan 1920 tarihli *Ferdâ*'da Adana İşgal Valisi Kolonel Bremond ile yapılan bir mülakat yayınlanmıştır. Bremond bu mülakatta; "Kemalistlerin hudut baskınlarının asayiş bozamayacağı, Bozantı'yı muhasara eden Kemalistlerin kâmilten geri çekildiği, Kozan dağlarında bulunan "eşkiyanın" harekete geçemediği, Haruniye'de çetelerin etkisiz hale getirildiği, Bahçe ve İslahiye taraflarında sükûnet olduğu"nu belirtmektedir. *Ferdâ*'nın 13 Mayıs tarihli nüshasında ise, General Dofieux'nun "Adana'ya servet ve istirahat bahşetmekten başka bir gayelerinin olmadığını" belirten demecine "çok mühim" başlığı altında yer verilmekte, generalin nezaketine vurgu yapılmaktadır. Fransız işgal yönetimince Ali İlmî Efendi'nin babası Fânî Efendi Adana Maarif Müdürlüğü'ne, kardeşi ve gazetenin yazarı Mesud Fânî Cebelibereket mutasarrıflığına tayin edilmiştir (İslam, 2009: 163).

Ancak şunu da göz ardı etmemek gerekir; dönem öyle bir dönemdir ki, İttihat ve Terakki'ye olan husumet, partiyi feshedip yöneticilerinin yurt dışına kaçmalarından sonra da devam etmektedir. 1913'de kurulan ve İttihatçılara muhalif bir kısım partilerin de kendilerini lağvedip daha güçlü muhalefet edebilmek adına kendilerine dâhil olmasıyla güçlenen Hürriyet ve İtilaf Partisi, Mondros Ateşkes Antlaşması'nın imzası ve sonrasındaki milli mücadele dönemlerinde İstanbul Hükümeti'nin çekirdeğini oluşturmuştu. Ülkeyi savaşa ve sonrasında yıkıma, felakete sürükleyen İttihatçılara husumetleri had safhadaydı. Ülkenin mümkün mertebe en az kayıpla ve daha fazla savaşımadan, halka daha fazla yüklenmeden galip devletlerle işbirliği içinde bekasını, hanedanın ve hilafetin muhafazasını, ülkenin zamana yayılacak şekilde iktisadi ve kültürel kalkınmayı gerçekleştirmesini arzu ediyorlardı. Diğer deyişle işgalci kuvvetlerin insafına kalmayı göze almışlardı. Çünkü yokluk içinde verilmeye çalışılan bağımsızlık mücadelesinin başarıya ulaşabileceği düşüncesi bu zümredeki pek çok kişi için imkânsız bir hayalden ibaretti. Daha sonra bahsi geçecek olan Refik Halid Karay da nitekim anılarında tam da bu konuya dikkat çekecektir.

150'likler listesindeki bir sürgün olarak Fanizade Ali İlmî, o dönem özel statüye sahip olup İskenderun Sancağı'na yerleşerek sürgün yıllarında Antakya Lisesi'nde edebiyat öğretmeni olarak görev yapar. Antakya'da yaşadığı sürgün yıllarında basınla ilişkisini ise hiçbir zaman kesmez (Fani, 1998: 15-17).

Mehmet Tekin (1985: 49, 60) kaleme aldığı *Hatay Basın Tarihi* isimli kitabında Ali İlmî Fânî Bilgili'nin Antakya (Hatay) basınına yapmış olduğu katkıları ve 150'liklerin Hatay yerel basınıyla olan ilişkilerine değinir: Antakya'daki sürgün yıllarında Fanizade Ali İlmî'nin, ilk sayısı Halep'te çıkan *Vahdet* isimli gazetede ve *Hatay* gazetesinde, 1950-51 yıllarında yayımlanan *Ayçiçeği* isimli dergide, ilk sayısı Kırıkhan'da 1951 yılında yayımlanan *Sınırtaş* dergisinde yazıları ve şiirleri yayımlanmıştır.

Ali İlmî Fani, Rıza Tevfik'e yazdığı 1932 tarihli 14 numaralı mektupta "*Antakya*" gazetesinde kaleme aldığı bir makalesinin *Yenigün* isimli bir gazetede

eleştirilmesinin kendisini incittiğinden bahseder. Sürgün yıllarında yazdığı bu mektuplar Ali İlmi'nin yaşantısının İskenderun, Antakya, Batıayaz, Şam, Cünye, Reyhanlı, Harbiye, Halep civarında geçtiğinin ipuçlarını vermektedir. 1934 yılında yazılan 20 numaralı mektuptan ise, Pierre Bazantay'ın Hatay üzerine yaptığı doktora çalışmalarında Ali İlmi Fani'nin bir entelektüel olarak ciddi katkılar sunduğu anlaşılır. Ali İlmi Bey edebiyat konusunda yetkin biri olarak o dönem gazetelerinin dilini de mektuplarında eleştirmekten geri durmaz. *Vahdet* gazetesindeki dil kullanımındaki bazı mantıksızlıklardan bahsetmesi bu duruma bir örnektir. Bugünün "gündem yaratma" hevesini o dönemden saptayıp eleştiren Ali İlmi Fani Bilgili 1936 yılında yazdığı bir mektubunda, Antakya'daki gazetelerin kamuoyunu bir takım yazılarla gelecek olaylara hazırladığından bahsetmektedir. 1937 yılına gelindiğinde ise *Vahdet* gazetesinin kapandığı haberini verir Rıza Tevfik'e. Yazar Tarık Mümtaz (Göztepe) Antakya'ya sığınır. Refik Halid ise Fani'ye göre "olanlara seyirci kalmıştır" (Fani, 1998).

"Uysal Bir Sürgün Vatandaş" Refik Halit(d) Karay (Karakayış)

İlhami Soysal *150'likler* isimli kitabında, Asım Us'un 1930-1950 yıllarını kapsayan 'Hatıra Notları'nı referans alarak Refik Halit Karay ile ilgili olarak, eski Posta ve Telgraf Müdür-i Umumisi olan edebiyatçı Karay'ın, o yıllarda Fransız mandası olan Suriye'nin İskenderun Sancağı'ndaki Antakya şehrine yerleşerek gazetecilik ve yazarlıkla günlerini geçirdiğini ve Ulusal Kurtuluş Savaşı'na karşı tutum takınmakla yanlış yaptığını açıkça yazıp söylediğini belirtir (Soysal, 1985: 28; Sarı, 2009: 17). Karay (2009: 12), bu düşüncesini 1963 yılında, 75 yaşındayken kaleme aldığı *Memleket Hikayeleri* adlı hatıratında da dile getirmiştir:

Anadolu Kurtuluş Hareketinin esas ve gaye bakımlarından taraftarı olmakla beraber, komitecilerden (İttihatçılar) birçoğunun o harekete katılmasına bakarak tekrar hortlayacakları ve günün birinde yeni hükümeti de ele geçirerek yine vatani parçalamaları ihtimalinden korkmuş, eski kinini bir türlü yenememiş, o tesir altında atıp tutmuştum. Meğerse haksız değilmişim! Zira ben kaçıp vatanıma en yakın, kapı komşusu bir bölgeye yerleştikten sonra Milli Hükümet, adı geçen komitecileri, hem de Büyük Kurtarıcıyı öldürmeye çalıştıkları için temizlemek zorunda kalmıştı. Biz de bu tarihten itibaren ve temizliğe iyice inandıktan sonra, hükümet aleyhindeki yazılarımızı kesmiş, uysal bir sürgün vatandaşı olmuştuk.

İki kez sürgün cezası almıştı Karay, ilkinde "Kirpinin dediklerinden dolayı"¹ İttihatçılarca 1913 yılında Sinop'a gönderilmiş, Birinci Dünya Savaşı başladığında Sinop'tan Çorum'a geçmesi uygun görülmüş, hatta kendisini ziyaret için

¹ *Kirpi'nin Dedikleri*, Refik Halit Karay'ın Meşrutiyet sonrası parti mücadeleleri çerçevesinde yazdığı mizah yazılarını içeren eseridir. Yazarın II. Meşrutiyet devrinde yazın hayatına başlaması ile kısa bir sürede kendini bulduğu mizah alanında yaptığı çalışmaların bir ürünü olan bu yapıt; başta *Kalem*, *Cem*, *Şehrah* olmak üzere çeşitli gazete ve dergilerde yayımladığı yazıların bir araya getirilmesiyle oluşmuştur. Bkz.: (Ünal, 2013: 339).

gelen annesi, ziyareti sırasında ani bir şekilde hayatını kaybetmişti. Ardından Ankara ve Bilecik'te yaklaşık 7 yıl süren sürgün cezasını tamamlamıştı. Nitekim yukarıda unutamadığını iddia ettiği kininde bu uzun sürgünün de etkisi büyüktü ve bu sürgünden sonra döndüğü İstanbul'da bu kez de *Aydede* mecmuasındaki milli mücadele karşıtı yazılarından ötürü 'Yüzellilikler Listesi'ne dâhil edildiğinden dolayı yurt dışına çıkmak durumunda kalmıştı ve kendini "vatanına en yakın kapı komşusu bir bölgeye atmıştı" (Karay, 2009: 12).

Tuncay Birkan'ın editörlüğünde basılan Karay'ın 1938-1965 yıllarını kapsayan yazılarının yer aldığı eserde kaleme aldığı makaleler gazete isimleriyle yer almaktadır. Karay, *Son Telgraf*, *Tan*, *Akşam*, *Aydede*, *Yeni İstanbul* ve *Zafer* isimli gazetelere yazmıştır. 1922-1938 sürgün yıllarında Halep'te iki gazetede yazmış, ancak bu gazetelere ve yazılara halen tümüyle ulaşılmış değildir (Karay, 2014: 13-14; Karaca, 2007: 123-124).

Aykırı gazetecilik yapan Karay gibi, diğer genel afla Türkiye'ye dönen 150'likler için matbuat kanununda değişiklikler yapılarak *Cumhuriyet* gazetesi öncülüğünde "bu vatan hainlerine" Türk basın hayatında yer verilmemesi amaçlanıyordu. Tuncay Birkan'a göre tüm engellemelere rağmen Karay "muvafık" cephede değil daima "muhalif" cephede yer alarak gazetecilik yapmayı tercih etmiştir (Karay, 2014: 23-38).

Karay (2014: 151-152), *Akşam* gazetesinde 18 Şubat 1947 yılında kaleme aldığı *Suriye'de Matbuat* başlıklı yazısında uzun süre sürgünde yaşadığı Suriye gazeteleri ve basını konusunda yorumlarda bulunmuştur. Suriye gazetelerinin Hatay ili için "Sancak", Adana ili için ise "Kilikya" ifadelerini kullanmalarını eleştirdiği yazısında Suriye basınının halk nazarında itibarsız ve satış rakamlarının ise oldukça düşük olduğundan bahsetmiştir.

Kendi deyişiyle "sığınmayı tercih ettiği, vatanına en yakın, kapı komşusu olan bölgenin tekrar vatan sınırları içine katılması propagandasında az çok emeği geçmiştir" (Karay, 2009: 12). "Sürgünü yalnız memleket özlemi yıkmaz, yıkması için bu özleme utandırıcı bir gönül yarası da karışmalıdır" (Karay, 1998: 195), ki Karay o anlamda müsterihtir.

Hatay Güney Rüzgârı dergisi sahibi emektar gazeteci Mehmet Ali Solak, kendisi ile 19 Mart 2018 tarihinde yapılan görüşme esnasında Refik Halid Karay'ı Antakya'ya ve Hatay'a yerel basında emek veren isimler arasında saymıştır. Karay, sürgündeki dönemlerinde Arapça *El Yevm-ül Cedit* ve Türkçe *Yenigün* gazetelerini çıkartmıştır (Duman, 2013: 16).

Tarık Mümtaz Yazganalp (Göztepe)

Tarık Mümtaz'ın 150'lik listesine girmesi gazetecilik mesleğinden dolayı olmamıştır. Kendisi öncelikle Sultan Vahideddin'e, sonra da Sadrazam Damat Ferit'e yaverlik ettiğinden dolayı Mazhar Müfit Bey tarafından listede olması önerildiğinden dolayı sürgüne uğramıştır. Tarık Mümtaz Bey, Sultan Vahideddin'i son

ana dek yalnız bırakmamıştır. Bir Osmanlı Subayı olarak dönemin gazetelerinde ve dergilerinde yazılar yazmıştır.

Göztepe, 1922 yılında sürgün edildiğinde önce Bulgaristan'a gider ve *Rumeli* gazetesini yayımlar. Daha sonra Suriye'ye geçer ve orada *Musavver es Sahara* ve Kuneytra'da *Març* gazetelerini çıkartır. Ardından Antakya'ya gelir. Tüm yaşamı boyunca kendisini Antakya'da gazetecilik mesleğine adanmış olan Tarık Mümtaz, sonrasında Hatay'da yayımlanmış tek mizah gazetesi olarak tarihe geçecek *Karagöz* gazetesini çıkartmıştır. 1 Ağustos 1933'de okuru ile buluşan gazete zaman zaman kapatılsa da 1939 yılında Hatay'ın ilhakının ardından yayın hayatına son vermiştir. Göztepe, genel affın ardından² Türkiye'ye döndüğünde *Yeni Sabah* ve *Zafer* gazetelerinde görev alır. *Köylü* ise yayımladığı diğer bir gazetedir. Hatay'dan ayrılışından on yıl kadar sonra tekrar döner ve *Ayyıldız*, *Demokrat İskenderun* ve *Kör Kad* isimli gazeteleri çıkartır. 1977 yılında yaşama veda ettiğinde Basın Şeref Kartı sahibidir (Berzeg, 1995; Karaca, 2007; Soysal, 1985; Tekin, 1985; Sarı, 2009).

Antakyalı gazeteci Mehmet Ali Solak, kendisi ile 19 Mart 2018 tarihinde yapılan görüşmede Tarık Mümtaz'dan, sürgün yıllarında, Hatay yerel basınına büyük emeği geçen biri olarak söz eder.

Hatay'da yerel gazeteciliğin önemli ismi 1902 doğumlu Selim Çelenk daha sonra oğlu Gazeteci Günay Çelenk tarafından internet ortamında yayımlanacak anılarında Tarık Mümtaz'ın bir dönem, Fransızların yayımladığı *Antakya* gazetesinde Fransız yanlısı yazılar yazdığını, daha sonra ise *Karagöz*, *Yeniğün* ve Halep'te basılan *Vahdet* gazetelerinde Hatay'ın anavatana katılımına destek niteliğinde yazılar yazdığını söz eder. *Vahdet* gazetesi, aralarında Refik Halit'in de olduğu bir yazar grubu tarafından çıkartılmış ve yayın hayatına Halep'ten sonra İskenderun'da devam etmiştir (Çelenk 1997, ty., ty.1, ty.2).

Sonuç

Hatay, Türkiye'nin etnik bakımdan Türk olmayan farklı unsurlarının her dönem bir arada yaşadığı çok kültürlü bir bölgesi. Çok dinli, çok milletli ve çokkültürlü yapısıyla Türkiye'nin dışından da ilgiyle izlenmiş ve gözaltında tutulmuş bir yöre. Sınır bölgesinde yer alan bir ilin dâhilinde olması da cabası. Bu türden coğrafyalarda yaşayanlar için gerçekte fikir beyanında bulunmak ve bunu yazılı olarak ifade edip üstüne üstlük bir de neşretmek, başka bir deyişle fikir işçiliği

² 1.8.1914 ile 20.11.1922 tarihleri arasında işlenen suçlara af getiren Lozan Antlaşması'na Ankara Hükümeti 150 kişilik bir liste için istisna kabul ettirmişti. 16.4.1924 gün ve 4837 sayılı Genel Af Kanunu'nun 3. maddesi ile 150 kişinin af dışı kalacağı belirtilerek 1.6.1924 gün ve 544 sayılı kararname ile pek çoğu yurt dışında bulunan bu şahısların isimleri ilan olunmuştu. Üç yıl sonra 28.5.1927 günü bu kişiler Türk vatandaşlığından da çıkarılmışlardır. Atatürk'ün onayıyla çıkarılan 26.6.1938 gün 3527 sayılı Af Kanunu ile listeye dâhil olanlar bağışlanarak isteyenlerin Türk vatandaşlığına ve yurda dönebilmeleri kabul olunmuştur. Bkz.: (Karay, 2015: 385).

yapmak çok daha dikkat gerektiren bir durum hasıl etmekte. Hem bölgenin yerlileri için hem de bölgeyi kendilerine sığınak seçmiş olan gazeteciler için bu önemli bir gerçektir.

Hatay'ı bir sığınma alanı olarak seçen Refik Halit de buraya sığındığı tarihte Türkiye Cumhuriyeti sınırları içerisinde yer almasa da, daha sonrasında vatana en yakın bölge olduğu için seçtiğini bizzat ifade ettiği bu coğrafyada yine vatan ve millet sevgisinden kaynaklı olarak muhalefete devam etmiştir. Gazeteci olarak aklını, birikimini, kalemini kullanarak bir entelektüel olarak yeri gelmiş öngörülerde bulunmuş, yeri gelmiş uyarılarda bulunmuş, hatta yeri gelmiş tehditler savurmuş, bir biçimde fikirlerini neşretmiştir. Hatay'a sığınan diğer aydınlar için de aynı durum söz konusudur. Bunu gazetecilik mesleğinin kendilerine yüklediği sorumluluk duygusuyla yapmışlar, bazen yanlış anlaşılmışlar, bazen gerçekten bazı yanlış yönlerde meyledebilmişler ama aslında bütün bunları her zaman için derinlikli bir aydın sorumluluğuyla ve iyi niyetle yapmışlardı. İstedikleri tek şey vatanın selameti, milletin refahıydı. Gerçek entelektüelin yapması gerektiği gibi, hep yapıcı olmak gayretinde ve niyetinde olarak mesleklerini icra etmeye çalışmışlardır. Bu çalışmada da kişileri ön yargılı bir biçimde ya da peşin hükümle yargılamak yerine olup bitenin mümkün olduğunca nesnel ve tarafsız bir gözle tespitine çalışılmıştır. Yaşanılanın, yazılıp çizilenin, zamanın koşulları da dikkate alınarak analizine çalışılmıştır.

Kaynakça

- Berzeg, S. E. (haz.) (1995). "Kafkasya Gerçeği". *Kafkas Diasporası'nda Edebiyatçıları ve Yazarlar Sözlüğü*. Samsun: Sönmez Ofset Matbaacılık.
- Bilgili, M. F. (1938). "Atatürk, Mustafa Kemal, 1881-1938 Atatürkçülük". *Atatürk'ün Hayat Felsefesi*. Hatay.
- Birsel, H. ve Özkaya Duman, O. (2013). "Entellektüel Bir Kadro Hareketi Olarak Hatay Halkevi Dergisi". *Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*. 8(2). 47-58. http://www.turkishstudies.net/Makaleler/1741460664_4Birsel_Haktan-trh_47-58.pdf. 23 Ocak 2019.
- Chomsky, N. (1967a). A Special Supplement: The Responsibility of Intellectuals. <https://www.nybooks.com/articles/1967/02/23/a-special-supplement-the-responsibility-of-intelle/>. 23 Şubat 2019.
- _____. (1967b). The Responsibility of Intellectuals. <https://chomsky.info/1967/0223/#fn21>. 23 Şubat 2019.
- _____. (2011). *Entelektüellerin Sorumluluğu*. (N. Ersoy, çev.). (söyleşi) M. Albert (1993) Z Magazine. İstanbul: BGST Yayınları.
- Chomsky, N., ve Albert, M. (2011, September 27). "The Responsibility of Intellectuals-Part I". *Transcript of Z Video DVD The Chomsky Sessions One: The Responsibility of Intellectuals an interview with Noam Chomsky and Michael*

- Albert. (söyleşi). <https://zcomm.org/zcommentary/the-responsibility-of-intellectuals-part-i-by-noam-chomsky/>. 23 Şubat 2019.
- Çelenk, G. (tarih yok). Hatay'ın Kurtuluş Mücadelesi Anıları - Özgeçmiş. http://selimcelenk.blogspot.com/2008/10/zgemi_11.html. 28 Şubat 2019.
- _____ (23 Temmuz 1997). Hatay'ın Kurtuluş Mücadelesi Anıları - Sunuş. http://selimcelenk.blogspot.com/2008/10/sunu_11.html. 28 Şubat 2019.
- Çelenk, S. (tarih yok-1). Hatay'ın Kurtuluş Mücadelesi Anıları/49 - Sonuç ve Kapanış. <http://selimcelenk.blogspot.com/2008/10/sonu-ve-kapani.html>. 28 Şubat 2019.
- _____ (tarih yok-2). Hatay'ın Kurtuluş Mücadelesi Anıları-Hatay'ın O Günleri ve Bir Düzeltme. <http://selimcelenk.blogspot.com/2008/10/hatayin-o-gnleri-ve-bir-dzeltme.html>. 28 Şubat 2019.
- Duman, O. Ö. (2013). "İşgal'den İltihak'a Hatay'da Entelektüel Bir Kadro Hareketi: 'Yenigün Gazetesi ve Yenigüncüler". *Tarih Okulu Dergisi (TOD)*. 6(16). 397-422. doi: 10.14225/Joh379.
- Fani, A. İ. (1998). *Bir 150'liğin Mektupları-Ali İlmî Fani'den Rıza Tevfik'e Mektuplar*. A. Uçman ve H. İnci (der.). İstanbul: Kitabevi Yayınları.
- Felek, B. (23 Aralık 1979). "Birbirine Girdiler". *Milliyet*. 2-12. <http://gazetearsivi.milliyet.com.tr/Arsiv/1979/12/23>. 28 Şubat 2019.
- İslam, İ. (2009). "Millî Mücadele'ye Muhalif Bir Gazete: Ferdâ". *Dicle Üniversitesi Ziya Gökalp Eğitim Fakültesi Dergisi*. 12. 158-174.
- Karaca, E. (2007). *150'likler*. İstanbul: Altın Kitaplar.
- Karay, R. H. (1998). *Sürgün*. İstanbul: İnkılâp Kitabevi.
- _____ (2009). *Bir Ömür Boyunca*. İstanbul: İnkılâp Kitabevi.
- _____ (2014). *Bu Gazeteciler*. T. Birkan (haz.). İstanbul: İnkılâp Kitabevi.
- _____ (2015). *Minelbab İlelmihrab*. İstanbul: İnkılâp Kitabevi.
- Özkaya, O. (2015). "Hatay'da Basın Hayatı". M. Eriş ve H. Çoruh (ed.). *81 İlde Kültür ve Şehir: Hatay*. (251-260). Hatay: Hatay Valiliği Neşriyatı Boğaziçi Yayınları.
- Sarı, Z. (2009). *Dünden Bugüne Antakya Basını*. Hatay: Antakya Gazeteciler Cemiyeti Yayın Organı.
- Soysal, İ. (1985). *150'likler*. İstanbul: Gür Yayınları.
- Tekin, M. (1985). *Hatay Basın Tarihi*. Hatay: Kültür Basımevi.
- Ünal, Y. (2013). "Refik Halit Karay, Kirpi'nin Dedikleri". *Tarih Araştırmaları Dergisi*. 32(53). 337-342.
- Yümlü, M. (2010). "Yüzellilikler Meselesi, Mesud Fani ve Risalesi Üzerine Bir İnceleme". *History Studies*. 3(1).

EVRENSEL AKLA TEMELLİ POZİTİF BİR ÖZGÜRLÜK DÜŞÜNCESİ: BASIN ÖZGÜRLÜĞÜNÜ KANT'IN DÜŞÜNCELERİYLE YENİDEN YAPILANDIRMAK

Onur DURSUN*, İlker ÖZDEMİR**

Özet

İçinde yaşadığımız kitle toplumunun iletişim aracı olan kitle medyası, insanları bilgilendirirken insan haklarını ihlal edebilmekte ve insan onuruna çeşitli şekillerde zarar verebilmektedir. İktisadi ve siyasi güç ilişkileri içinde işini icra eden medya kuruluşları, siyasi ve iktisadi konumlarını korumak ya da güçlendirmek için toplumu/insanları araç olarak kullanabilmektedir. Özellikle reyting ve tiraj yarışlarının yoğun yaşandığı medya ortamlarında şiddetin her türlü ve insanlıkla bağdaşmayacak içerikler sunulmakta ve bu davranışlar “basın/medya özgürlüğü”ne referans verilerek meşrulaştırılabilmektedir.

Bu çalışma, basın özgürlüğünü Kant'ın evrensel akla dayalı pozitif özgürlük anlayışı ekseninde irdeleyerek mevcut basın/medya özgürlüğü tartışmalarına katkı sunmayı amaçlamaktadır. Bu çalışma, kültürel/törel temelli mevcut basın yasalarının sorunları çözmediği gibi yeni sorunlara neden olduğu, özgürlük/özerklik değil de bağımlılık/yaderklik yarattığı düşüncesine dikkat çekerek evrensel akla dayalı bir basın özgürlüğü anlayışı ortaya koymuştur. Çalışmada Kant'ın özgürlük ve bununla ilintili kavramları açıklanmış ve basın özgürlüğünün, başka bir deyişle medya çalışanlarının özgürlüğünün sınırları Kant'ın düşünceleri doğrultusunda temellendirilmeye çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: basın özgürlüğü, özerklik, pozitif özgürlük, Kant, evrensellik ilkesi, etik ve ahlak yasası.

* Doçent Doktor, Çukurova Üniversitesi, İletişim Fakültesi

** Doçent Doktor, Çukurova Üniversitesi, İletişim Fakültesi

A POSITIVE FREEDOM THOUGHT BASED ON UNIVERSAL REASON: RE-STRUCTURING FREEDOM OF PRESS BY KANT'S THOUGHTS

Onur DURSUN*, İlker ÖZDEMİR**

Abstract

Mass media, the communication tool of the mass society in which we live, may violate human rights and harm human dignity in various ways while informing people. Media organizations operating within economic and political power relations can utilize society/people as means of maintaining or strengthening their economic-political positions. Especially in media environments where rating and circulation races are intense, all kinds of content that is incompatible with humanity and portraying violence is distributed. These contents can be also legitimized via reference to freedom of press/media.

This study aims to contribute to the current questioning of freedom of press/media by examining the freedom of the press/media in the axis of Kant's concept of positive freedom based on universal reason. By drawing attention to existing press/media laws/regulations do not solve the current problems but lead to new dependency rather than freedom/autonomy, the study asserts an approach on an idea of freedom of press/media based on universal reason. In this study, the concept of freedom and the relevant concepts to it are explained. The freedom of press, meaning in other words, the freedom of media employees, is questioned based on the opinions of Kant.

Keywords: freedom of press, autonomy, positive freedom, Kant, universality principle, ethical and moral law.

* Associate Professor, Çukurova University, Faculty of Communication

** Associate Professor, Çukurova University, Faculty of Communication

Giriş

Ey ödev! Sen, hoşla giden, duyguları okşayan hiçbir şey taşımayan, yalnızca boyun eğmeyi isteyen; istemeyi harekete geçirmek için, insanın gönlünde doğal bir nefret uyandıracak ve onu dehşete kaptıracak tehditler savurmayan; yalnızca insanın gönlüne kendiliğinden girecek kapı bulan, ama yine (her zaman sözün dinlenmese bile) istense de istenmese de kendine saygı uyandıran; gizlice ona karşı etkide bulunanlar da, önünde bütün eğilimlerin sustuğu bir yasa ortaya koyan, ey yüce büyük ad! (Kant, 1999: 95)

Özgürlük, günümüzde üzerine düşünmeyi hak eden önemli kavramlardan birisidir. Çünkü yapı içerisine doğan ve kendisini yapıyla var eden insanların büyük bir çoğunluğu, yapının özgürlükle doğrudan ya olumlu ya da olumsuz anlamda ilişkili olduğunu bilir. Bu ilişki, yalnızca günümüzün temel tartışmalarından birisi değil, tarihsel süreci de derinlemesine etkilemiştir. Tarihte, özgürlük duruşuna uğramayan düşünür yok gibidir. Platon başta olmak üzere, Aristoteles, Locke, Milton, Spinoza, Kant, Hegel, Mill, Marx gibi birçok düşünür özgürlük üzerine kafa yormuştur. Bu düşünürlerden bazıları özgürlüğün derecesine, bazıları irade ve bilinçli isteme ile olan bağlantısına, bazıları özgürlüğün yapıyla-devletle olan ilişkisine, bazıları özgürlüğün evrenselliğine, bazıları özgürleşim mücadelesine, bazıları ise basın özgürlüğüne odaklanmıştır. Her düşünür özgürlüğü farklı bir boyutta irdelemiştir.

Sonuç olarak özgürlüğün önemli ve gerekli olduğuna ama sınırlarının olması gerektiğine -resmi olmasa da fiili olarak- ulaşılmıştır. Özgürlüğün önemli ve gerekli olduğu konusunda herkes hemfikirdir. Ama özgürlüğün fiili durumdan kaynaklı olarak resmi düzeyde sınırlarının olması konusu oldukça tartışmalıdır. Özgürlük fikri herkes tarafından kabul edilmekle birlikte bu fikir aynı zamanda her türlü yanlış anlamaya yol açacak biçimde belirsizlikler ile doludur. Özellikle söz konusu basın özgürlüğü olunca, sınır tartışması içinden çıkılmaz bir hal almaktadır. Bu nedenle de basını özgürleştirme fikrinden önce özgürlüğü keyfilikten arındırarak özgürleştirmek gerekmektedir. Howard Selsam'ın aktardığı gibi (1995: 94-95) 1864'te Baltimore'da Abraham Lincoln, özgürlük hakkında şöyle demektedir:

Çoban kurdu koyunun gırtlğından çekip sürer, bunun için koyun çobana teşekkür ederken, kurt onu, aynı eylemi için özgürlüğün yıkıcısı olarak suçlar. (...) Bu yüzden bazılarının özgürlüğün ilerleyişi olarak selamlanan ve ötekilerce tüm özgürlüğün yıkımı diye ağlanan, binlerin kölelik boyunduruğu altından her gün geçişi sürecini görüyoruz.

"Basın özgürdür, sansür edilemez" düşüncesini savunmak kuşkusuz her rasyonel varlığın zorunlu bir eylemi olmak zorundadır. Çünkü basının özgür olması gerektiği ama özünde özgür olmadığı bir dünyada düzeninde yaşıyoruz. Sadece basının değil aslında insanlığın özgürleşemediği bir dünyada bu özgürleşememe durumunun yarattığı güçlükleri her gün çeşitli şekillerde deneyimliyoruz. Özgür olduğumuzu kısmen hissettiğimiz alanlarda ise kendimize göre bir özgürlük ta-

nımı geliştirip, kendi arzularımız doğrultusunda kendimiz için oluşturduğumuz özgürlük -ki Kant'ın şiddetle karşı çıktığı bir durumdur bu- alanında eylemlerimizi meşrulaştırma çabasına giriyoruz. Bu çabayı, kamusal alanın inşacısı iletişimsel eylemi hegemonyasına almış günümüz medya yapıları da veriyor. Hakiki özgürlüğe hakiki anlamda hiçbir zaman deneyimleyememiş/deneyimleyemeyen ya da işine gelmediğinden dolayı böyle bir çabaya hiç yeltenmemiş/yeltenmeyen medya yapıları, mevcut-sınırlı özgürlüğü ise kendi işleyişine uygun, kazanç getirecek şekilde yorumlayabilmektedir. Özellikle televizyon gibi görsel medya ortamları, reyting uğruna insani değerleri hiçe sayabilmekte ve basın/medya özgürlüğüne sığınabilmektedir. Örneğin televizyonların gündüz ve prime-time kuşaklarında yayınlanan içeriklere haklı eleştiriler yöneltildiğinde -ki biz bunu RTÜK Yasası'nın 8/f maddesindeki yayınların "Toplumsal millî ve manevî değerlerine, genel ahlaka ve ailenin korunması ilkesine aykırı olamaz." gibi kültürel/törel temele dayanarak değil de insanın insana şiddeti ya da insanlığın evrensel onuruna aykırılık düşüncesine dayanarak haklı eleştiriler olduğu düşüncesindeyiz- medya kuruluşlarının, bunu basın/medya özgürlüğüne müdahale olarak değerlendirdikleriyle sıklıkla karşılaşırız. Başka bir anlatımla toplumda sembolik/kültürel üretim gerçekleştirerek toplumu şekillendiren ve bunu da ekonomi-politik ilişkilerinden ötürü tecimsel bir mantıkla gerçekleştiren medya, kamusal alanı eşitlik ve uzlaşma üzerine inşa etmenin ötesinde ya kamusal alanda çatışma yaratmakta ya da toplumu pasifleştirerek duyarsız hale getirebilmektedir. Bu tutumunu ise iki kelime ile meşrulaştırabilmektedir: Bunlar "basın" ve "medya özgürlüğü" kavramlarıdır.

Medyanın "özgürlük" düsturundan hareketle şekillendirdiği günümüz toplumlarına bakıldığında özgürlük kullanımının yalnızca iyi şeylere sebep olmadığı görülmektedir. Nefret söylemleri, ötekileştirici içerikler, çocuk istismarı, medyanın bireysel gelişime etkisi, eril şiddet, kadının kadına şiddeti, cinsiyetçi, ırkçı, etnikçi vb. sunumlar/içerikler, dezavantajlı grupların temsil şekilleri, mahremiyet ihlalleri vb. konular günümüzde medya çalışmalarının temel konuları arasında yer almaktadır. Medya, böylesi her türlü içeriği yayınlama ya da her konuyu haberleştirme hakkını "basın özgürlüğü" düşüncesine dayandırabilmektedir. İçerik hazırlamakla görevli medya çalışanları ile içeriğe konu olanların konu oluş biçimleri ya da içerikten etkilenenler/hedef kitleler arasında önemli açmazlar bulunmaktadır. Medya çalışanları "basın özgürlüğü" kavrayışından hareketle her konuyu içeriğe taşıyabileceklerini düşünürken, içeriğe konu olanlar ya da içerikten etkilenenler/hedef kitleler özgürlüklerinin medya aracılığıyla ihlal edildiğini ileri sürebilmektedirler. Böylelikle özgürlüğün iki alanı karşı karşıya gelmektedir: İçerik hazırlayıcısı olarak medya çalışanının özgürlüğü, yani 'basın özgürlüğü'; medyaya konu olan kişinin ya da içerikten etkilenenlerin/hedef kitlelerin özgürlüğü, yani 'bireysel özgürlükler'.

Basın özgürlüğü, medyanın bütün eylemlerini -bir savunma aracı olarak- temellendirdiği bir kavrayışa dönüşmüş durumdadır. Peki, bu kavrayış medyanın bütün eylemlerini haklı çıkarma gücüne sahip midir? Bir haber/içerik kime göre eleştirir, kime göre hakarettir? Medya içeriklerinin yıkıcı etkileri basın özgürlü-

güyle açıklanabilir mi? Yapı/devlet, özgürlüğün/basın özgürlüğünün sınırlarını belirlemeli midir? Ya da gerçekten özgürlüğün sınırları bir şekilde belirlenmeli midir? Bu sorular, cevaplanması oldukça zor sorulardır. Fakat Kant'ın, ahlakın önkoşulu olarak gördüğü özgürlük kavramı, sorularımıza ilişkin kuramsal bir temel oluşturuyor gibidir. Özgürlüğü ahlakın temeline koyan ya da ahlak yasasını özgürlük üzerine inşa eden Kant, yapılarüstü ya da duyularüstü bir özgürlük temellendirmesinde bulunarak, günümüzde içinden çıkamadığımız etik sorunları kuramsal düzeyde ve basit-pratik bir biçimde çözüme kavuşturuyor görünmektedir. Bu çalışma, basın/medya özgürlüğünü Kant'ın özgürlük kavrayışı ekseninde irdelemeyi amaçlamaktadır. Çalışma, Kant'ın ahlak felsefesinden hareketle basın özgürlüğünü daha evrensel bir temelde tartışmaya açarak, başta özgürlük olmak üzere basın özgürlüğünü akılsal/bilişsel-ahlaki-evrensel bir temele oturarak basın özgürlüğünün mevcut-sorunlu temellendirilişine ışık tutmayı ve bu doğrultuda bir öneri oluşturmayı amaçlamaktadır.

Akla Temelli A Priori Bir Özgürlük Arayışı

Özgürlük fikrini merkeze alan ve birbirinin çağdaşı olan iki büyük düşünür Jean Jacques Rousseau ve Immanuel Kant'tır. Özgürlük her ikisi için de insan için vazgeçilmez değer, hedef ve ihtiyaçtır. Kişi kendi iradesi ile bile özgürlüğünden vazgeçmemelidir. Özgürlük özgürce özgürlükten vazgeçme imkanına sahip olmak değil, bir gerçeklik, bir olgu ve aynı zamanda zorunluluktur. Özgürlük, insanın kendi özgür doğasını açığa çıkardığından, aynı zamanda insan olmanın zorunlu bir koşuludur. İnsan, insan olmak istiyorsa, kendi özünü kavramak ve ona sahip çıkmak zorundadır (Schelling ve Wilhelm, 2017: 22). Özgürlük insanı insan kılan bir değerdir ve özgürlüğünden vazgeçen biri aynı zamanda insanlığından da vazgeçmiş olur. *Saf Aklın Eleştirisi*'nde (2017a) "Mesele özgürlüktür ve özgürlük her zaman her türlü belirlenmiş sınırı aşabilir" diyen Kant için özgürlük aklın bir olgusudur ve her konuda kamusal alanda aklını kullanabilen insanın özgür olduğu düşüncesindedir. Bu özgürlüğün sağlanabilmesi için ise öncelikle aklın bir erginleşme durumuna ulaşması, yani kendini, kendi eliyle mahkûm ettiği erginleşme durumundan kurtarması gerekir. Diğer bir ifadeyle insan, aklını başkalarının rehberliği ve yönlendirmesi olmaksızın kullanabilme yeteneği göstermelidir. "(...) O halde Aydınlanma'nın ölküsü, parolası 'Kendi aklını kullanma cesaretini göster!' ya da 'düşünme cesaretini göster!' –*spere aude!*– olacaktır." Kant'a göre aydınlanma için gereken tek şey kuşkusuz özgürlüktür (2014: 13-14).

Felsefe tarihinde önemli bir yere sahip olan Kant, bütün bilme yetilerinin iki egemenlik alanına konumlu olduğunu belirtir. Bunlardan birisi doğa yasası, diğeri ise özgürlük-ahlak yasası alanıdır. Akıl her ikisi için de *a priori* bir yasamacıdır (Kant, 2016: 19). Başka bir anlatımla, değişmeyen ve herkesin sorgulamaksızın kabul etmek zorunda olduğu bu iki yasadaki biri insanın içinde bulunduğu, diğeri ise insanın içinde bulunan yasadır. Doğası (1) ve (2) ahlak yasası. İlk yasa dışsal bir zorunluluk ve fiziğin alanı iken ikincisi içsel bir zorunluluktur ve alanı da etiktedir (Kant, 2002: 2, 2016: 17-18):

İki şey, üzerlerine sık sık eğilip ısrarla düşünülürse, insanın ruhsal yapısını hep yeni, hep artan bir hayranlık ve korkunç saygıyla dolduruyor: üzerimdeki yıldızlı gök ve içimdeki ahlâk yasası. (...) İlki, dıştaki duyular dünyasında benim bulunduğum yerde başlıyor ve içinde bulunduğum bağlantılar ağını, dünyalar üzerine dünyalardan ve sistemler sistemlerinden oluşan, ayrıca da dönemli hareketlerinin sınırsız zamanlarına, bu zamanların başlangıcına ve devamına doğru uzanan uçsuz bucaksız büyüklüğe dek genişletiyor. İkincisi, benim görünmez benliğimde, kişiliğimde başlıyor ve kendimi, gerçek sonsuzluğu olan, ama yalnızca anlama yetisince fark edilebilen bir dünya içinde kendi gözümün önüne getiriyor (Kant, 1999: 174).

Kant'a göre (1999: 106), *a priori* bir özgürlük olmaksızın ne bir ahlak yasası ne de böyle bir yasaya göre bir hesap verme durumu olabilir. Kant düşüncesinde, herhangi bir durumun, herhangi bir bireyde neden olacağı sadece bir davranış şekli olmalıdır. Kant, bunu ahlak yasasının bir zorunluluğu olarak görür ve ona göre bu yasaya ulaşmak hiç de zor değildir. "(...) dolayısıyla dürüst ve iyi, hatta bilge ve erdemli olmak için ne yapmak gerektiğini bilmek için hiçbir bilime ve felsefeye gereksinim olmadığını burada göstermek kolay olur" (Kant, 2002: 19).

Liberal düşünür Locke, ihtiyacımız olanın "mutlak bir özgürlük, doğru ve hakiki bir özgürlük, eşit ve tarafsız bir özgürlük" olduğunu söylemektedir (Duprat, 2013: 138). Kant ise özgürlüğün bir olgunluk derecesine ya da bir ön erginliğe bağlı olarak takdir edilemeyeceğini, ihsan edilemeyeceğini, verilemeyeceğini düşünmektedir. Burada özgürlüğü koşullara göre takdir etmek ve ertelemek gibi bir lüksün olmadığı sonucu çıkmaktadır. Kant şunu yazmıştır:

Her ne kadar aslında akıl adamların kullandığı bir ifade olsa da şunun bana pek uymadığını ifade edeyim: şu (kendi yasal özgürlüğünü geliştirmekte olarak tasarılan) halk henüz olgunlaşmamıştır; bir toprak sahibinin serfleri özgürlük için henüz olgunlaşmamışlardır; genel olarak insanlar henüz inanma özgürlüğü için olgun değildirler. Ama böyle bir hipotez takip edilirse, özgürlük asla ortaya çıkmayacaktır. Zira özgürlük için olgunlaşmak için, özgürlük durumuna gelmek gerekir (özgürlük içinde güçlerini yararlı biçimde kullanabilmek için özgür olunmalıdır (akt. Nancy, 2006: 101).

Kant (2017: 53), ahlakın en yüksek temel kavramlarının *a priori* bilgiler olduğunu, ama bunların *Aşkınsal Felsefe* alanına girmediğini belirtir. Kant'a göre ahlak yasası en sıradan akılla bile bulunabilir. Diğer bir anlatımla ahlak, insanların birbirlerine öğretebilecekleri bir şey değil, insanın kendisinin bulabileceği bir şeydir. "Demek ki, istemenin ahlaksal olarak iyi olması için ne yapmak gerektiğini bulabilmek için, keskin, derinlere ulaşan bir bakışımın olması gerekmez (...)" (Kant, 2002: 19).

Kant, ahlak yasasının öncülü olan özgürlüğü açıklayabilmek için öncelikle ahlak yasasının ne olduğunu ya da herhangi bir durumda sergilenecek eylemin ahlakiliğini neyin belirleyeceğini temellendirmeye çalışır. Bu amaçla *maksim*, *a priori* ve *a posteriori*, *düşünümsel* ve *duyumsal*, *isteme* ve *eğilim*, *ödev*, *emir* ve *buyruk*, *amaç* ve *araç*, *özerklik* ve *yaderklik* gibi özgürlük ve ahlak yasasıyla doğrudan bağlantılı kavramlara açıklık kazandırır. Çünkü özgürlük ve ahlak yasası *a prioridir* ve bu nedenle de *düşünümseldir*. Ancak iyi bir *isteme* ahlaki olabilir.

Eğer isteme iyiye, herkes için geçerli ve zorunlu bir ödevdir ve bu nedenle de bir *buyruktur*. Ödevi ve ondan doğan buyruğu yerine getirmek için gereken tek şey, insanın kendi aklını kullanmasıdır. Birey kendi aklını kullanarak iyi ve herkes için geçerli olabilecek bir şey istiyorsa ancak o zaman özerktir. İnsan, üzerinde eylemin gerçekleştiği bir *araç* değil, başlı başına bir *amaçtır*, amaçlar krallığında yaşayan bir varlıktır. Fakat *a posteriori* nitelikli *duyumsal* bilgiler özgürlük ve ahlak yasası alanına girmezler. Çünkü duyumsal bilgiler bireysel hazzı ve güdüyü gidermeye yönelik olduğundan *eğilim* özelliği gösterirler ve nesne bağımlı olduklarından dolayı da bireyi özerk değil, aksine *yaderk* kırlarlar ki, *yaderklik* özerkliğin ve dolayısıyla özgürlüğün karşıtı olarak bağımlılığı işaret eder. Kant'ta sıraladığımız bu kavramların tümü birbirleriyle yakından ilişkilidir. Konumuzun anlaşılabilirlik kazanması için bu kavramlar, yeri geldikçe açıklanacak ve genel düşünceyle bağlantıları kurulacaktır.

Kant, öncelikle insanı bir amaç olarak görür ve araçsallaştırılamayacağını savunur. İnsan bir araç değil, kendinde bir amaçtır. Başka bir anlatımla, insan hiçbir ereğe ulaşmak adına araç olarak kullanılamaz. İnsan bir amaç olarak vardır, kendine ve akıl sahibi varlıklara yönelttiği her türlü eyleminde her zaman bir amaç olarak davranmalı ve onları amaç olarak görmelidir. Ve Kant'ın "kategorik buyruk"u şöyle der: "Her defasında insanlığa, kendi kişinde olduğu kadar başka herkesin kişisinde de, sırf araç olarak değil, aynı zamanda amaç olarak davranacak biçimde eylemde bulun" (2002: 46). Kant, insanı bir amaç olarak gördüğünden toplumu da bir amaçlar krallığı olarak tarif eder:

'Krallık' derken ise, çeşitli akıl sahibi varlıkların, ortak yasalar aracılığıyla kurulan sistematik birliğini anlıyorum. Şimdi yasalar amaçları genel geçerlilikleri bakımından birdediklerinden, akıl sahibi varlıkların kişisel farklılıkları, aynı şekilde de özel amaçların her türlü içeriği soyutlanırsa, sistematik bir şekilde birbirine bağlanmış tüm amaçları (kendileri amaç olarak akıl sahibi varlıklar olduğu kadar, bunların her birinin kendine koyabileceği amaçları da) kapsayan bir bütün, yani yukardaki ilkele göre olanaklı olan bir amaçlar krallığı düşünülebilir (2002: 51).

Kant'a göre (1999: 52-53), akıl sahibi bir varlığın kendisinin amaç olabilmelerini sağlayan yegâne koşul ahlaklılıktır. İnsan ancak amaçlar krallığında ahlaklılık yoluyla yasa koyucu bir üye olabilir. Bireyin değerini de zaten bu yasa belirler. Bu yasa bireyi, daha genel ifade etmek gerekirse akıl sahibi tüm varlıkları yaderklikten kurtararak özerkleştirir.

Kant düşüncesinde akıl insanı insan kılan şeydir. Kant'ın ifadesiyle (1999: 69), "akıl sırf hayvanlarda içgüdü'nün gördüğü işe hizmet etmek" için değildir. İnsanlar onlara biyoloji tarafından dayatılan ihtiyaçlarıyla sınırlı kalmayan varlıklardır. Gelecekleri üzerine düşünebilir, olmayan şeyleri hayal edebilir ve kendi amaçlarını belirleyebilirler, belirlemelidirler de. İşte bu nedenle, yani akıl sahibi varlıklar oldukları için insan bir araç değildir ve her insan kendinde bir amaçtır. İnsan bir nesne değil bir özne, *mef'ul* (başkalarının eylemlerinden etkilenen) değil kendi eylemlerinin failidir. Kant için diğer insanları nasıl görürsek görelim, her şeyden önce tüm insanları kendinde bir amaç olarak eşit haklara

ve eşit onura sahip varlıklar olarak görmemiz ve bu çerçevede herkesin haklarına ve onuruna saygı göstermemiz gerekir (Neiman, 2016: 214-215, 225).

Yaratılmış dünyada her şeyi insan, isterse ve elindeyse, sırf araç olarak kullanabilir; yalnızca insan ve onunla birlikte her akıl sahibi yaratık, kendi başına amaçtır. Yani o, özgürlüğünün özerkliği sayesinde, kutsal olan ahlâk yasasının öznesidir. İşte bunun için her isteme, hatta her kişinin, kendisine yönelmiş kendi istemesi bile, akıl sahibi varlığın özerkliğiyle uyuşmanın şu koşuluyla sınırlanmıştır: bu varlığı, etkilenen öznenin istemesinin kendisinden çıkabilecek bir yasaya göre olanaklı olmayan hiçbir amaca bağımlı kılmamak; yani bu varlığı hiçbir zaman yalnızca araç olarak kullanmamak, aynı zamanda kendisini amaç olarak kullanmak (Kant, 1999, 96).

Kant, insanın ahlak yasasının öznesi, yani etik bir özne olduğu kanısındadır. Bu ahlak yasası da özgür bir isteme biçimi olarak insanın istemesinin özerkliği üzerinde temellendiğinden dolayı insanın sadece bu yasaya boyun eğmesi gerekir ve bu yasaya aklın nesnel zorunluluğu nedeniyle uymak, özgürlük kaybı değil, bizatihi *özgürlüğün kendisidir* (Kant, 1999: 143).

Maddi değeri olan her şey araç olarak kullanılabilir; insan maddi değeri bakımından da bu kuralın dışında kalır; çünkü “ahlaki bir varlık olarak insan (*homo noumenon*) kendisinin fizik varlığını ahlaki olan bir amaca bağlamadan araç olarak kullanamaz” ve “kişilerden başka mutlak değer taşıyan hiçbir şey yoktur”. Bu açıdan, var olmaları insanın istemesine değil de doğaya dayanan ve akıl sahibi olmayan varlıklar göreceli olarak araç değeri taşırlar. Ama akıl sahibi olan varlıklar kişi olarak adlandırılırlar. Çünkü insanın doğası kendisine, kendi başına bir amaç olma niteliği yüklemiştir (Mengüşoğlu, 2014: 55-56). Bu yüzden insana insanca muamele etmek demek, insana özgü yanını, yani değerini/onurunu kabul ederek, saygı ile davranmaktır ki, bu da insanı bir amaç olarak görmek ve asla bir araç olarak kullanmamaktır (Kaygı, 2006). Kant, kişinin bir eylemde bulunurken temel amacının kendine ve başkalarına insan olarak muamele etmek, yani ne kendisinin bir araç olarak kullanılmasına izin vermek ne de başkasını bir araç olarak kullanmak değil, ancak bunu aklından bile geçirmeden insanları kendinde bir amaç olarak görmesi ve buna uygun davranması durumunda onun eyleminin ahlaksal (etik) bir değer taşıyabileceğini söyler (Kuçuradi, 2015: 68). Şöyle ki Kant, insanı araç olarak gören ya da herhangi bir eyleminde insanı araç olarak kullanan -ki günümüz medya içeriklerinin reyting ve tiraj kaygısı için yaptığı şeydir bu- hiçbir yaklaşımı hiçbir şekilde kabul etmez ve onaylamaz. Çünkü bu, özgürlükle ve doğal olarak da ahlak yasasıyla bağdaşmaz.

Özerklik, Yaderklik ve Özgürlük

Özerklik, Kant etiğinin temel sorunudur. Özerkliğin (otonominin) zıddı ise yaderklik (heteronomi)'tir. Yaderklik, istemenin kendisi tarafından değil de başka bir şey, örneğin bir eğilim tarafından belirlenme durumudur. Doğal varlık alanı ve dolayısıyla insanın doğal yanı ya da doğal bir varlık olarak insanın içinde bulunduğu alan, otonom değil heteronom bir alandır. Kant etiğinde insan aklın yasalarına göre hareket ettikçe özgür, otonom; hareketlerini doğa yasalarına

göre düzenledikçe özgür olmayan, diğer doğal varlık dünyası gibi heteronom bir varlıktır. Buradan fenomenler dünyasında doğa yasalarının bulunması gibi, ahlaklı olmanın temelinde de özgürlük olduğu sonucu çıkmaktadır (Mengüşoğlu, 2014: 63, 65, 67). Böylece kişi, doğa ya da nedensellik yasası ile belirlenmişlikten özerkliğe terfi etmiş olur. Özgürlük ise ancak ahlaka özgü özgürlükte tam bir yetkinliğe kavuşabilir (Hasner, 2010: 88).

Adorno'nun işaret ettiği gibi Kant'taki özerklik kavramı kişinin kendisine koyduğu yasa olması itibarıyla eylemlerimize kılavuzluk edecek olan kendi kodumuzu ilan ederek, ahlaklı davranma arzusunu işaret etmektedir. Ancak Kant'ın özerklikle kast ettiği sadece bu değildir. "Kant'ta özerklik fikri en baştan beri evrensellik fikrini içerir". Kişinin kendine koyduğu yasa kişisel ihtiyaç ve eğilimlerle veya bireyselliğimin tesadüfi doğasıyla ilgili olmamalıdır. Şöyle ki, "Kendime koyduğum yasa öyle bir türden olmalıdır ki, onun evrensel bir yasamanın, yani başka bireylerin özgürlüğünü ve özerkliğini ihlal etmeyen bir yasamanın temeli olduğunu hayal edebilmeliyimdir" (Adorno, 2015: 118-119). Kant etığının reddettiği işte bu evrenselliğe karşıt olan yaderkliktir. "Yaderklik bana başkalarının dayattığı, kendi aklımın kendime koyduğu bir yasa olmaksızın aldığım yasadır." İşte Kant felsefesinde özgürlük, Adorno'nun da vurgulamış olduğu gibi, kişinin kendine yasalar koyması demektir (2015: 15):

Kendime yasalar koymuyorsam, kendi aklımın yasalarına uyarak davranmıyorsam, kendimi yaderkliğe, benim dışımda geçerli olan yasalara bağımlı kılarım ve böylece özgürlüğümü kaybetmiş olurum. Kant'taki bu yaderklik kavramı sadece siyasi anlamda bir özgürlüksüzlüğe, bir başka deyişle, bana başkalarının dayattığı normlara körü körüne uyma ihtiyacına karşılık gelmez. Aynı zamanda aklım üzerindeki her türlü kısıtlamaya da karşılık gelir. Nitekim kaynakları ne olursa olsun her türden dışsal etkenin yurttaş özgürlüğüm üzerindeki kısıtlamalarını olduğu kadar kendi içgüdülerimi ve kendi ihtiyaçlarımı da içerir.

Özerklik ve yaderklik kavramları özgürlük ve ahlak yasasıyla doğrudan bağlantılıdır. Özerklik özgürlük ve bağımsızlıktır ve ahlakidir; yaderklik ise bağımlılıktır ve bu nedenle ahlak yasasıyla bağdaşmamaktadır (Kant, 2014). Kant'a göre, insan kendi istemi dışında bir yasaya uymaya ve ona göre eylemde bulunmaya başka bir şey tarafından zorlanıyorsa bu tamamen zorunlulukla bağlantılı bir durumdur ve bu durumdan ahlaki bir maksim/ilke hiçbir zaman elde edilemez. Çünkü bu buyruk kategorik değil, her durumda hipotetik (koşullu) bir buyruktur ve hipotetik buyruklar duruma göre değişebilme potansiyeli taşıdığından etik bir maksim (ilke) olma niteliği taşıyamazlar. Bu yüzden insanın kendine koyduğu yasalar bütün koşullu ilkelerin ve yaderklik sayılan diğer bütün ilkelerin karşısına konularak, istemenin özerkliği ilkesinden ödün verilmemelidir (Kant, 2002: 50). Bunun için de her akıl sahibi varlık kendisine, bir düşünce varlığı olarak, duyular dünyasına değil, anlama yetisi dünyasına ait bir varlık olarak bakmalıdır. Çünkü duyular dünyasına ait olduğu ölçüde doğa yasaları altında (yaderklik) hüküm sürerken, düşünülür dünyaya ait olarak, doğadan bağımsız olan, deneysel olmayıp sırf akılda temelini bulan yasalar altında kendine özerklik temelinde yasalar koyabilir ki, bu doğal zorunlulukların ötesine geçen düşünülür dünyaya aittir. İnsanı insan yapan, doğal zorunluluk-

ların ötesine, yani düşünülür dünyaya geçip bu dünyada özerk akıl yürütebilen ve kendi kendine yasalar koyabilen etik bir varlık olmasıdır (Kant, 2002: 71). Burada Kant'ın ortaya koyduğu özerk akla dayalı özgürlük görüşünde insan, eğer eyleminin belirleyicisi kendi kendine koyduğu yasa ise özgürdür. Yani Kant'ın yasa dediği şey, başkalarının (toplumun, devletin ya da başka kişilerin) koyduğu yasalara göre eylemesi ya da doğasına ya da eğilimlerine uygun davranması değil, bunların ötesine geçip kendi kendine evrenselleştirilebilir nitelikte yasalar koyması ve bu yasalara ya da maksimlere (ilkelere) uymasıdır.

Mutluluk ve Barış İlkesine Karşı Sorumluluk ve Ödev İlkesi

Kant ahlaklılık ilkesi ile mutluluk ilkesi arasında ayırım yapar. Ona göre, ahlaklılık ilkesi en üstün ilkedir. Burada mutluluk ilkesi duyu(m)lar dünyasına ve zorunluluklar alanına ait iken, ahlaklılık ilkesi ise insanı insan kılan düşünümlemler dünyasına ve özgürlük alanına aittir. "Herkes kendini mutlu kılmalı" gibi bir buyruğun aptalca bir buyruk olacağını, çünkü bir insanın zaten kendiliğinden kaçınılmazcasına istediği bir şey olan mutluluğun hiçbir zaman ona buyurulamayacağını söyleyen Kant'a göre, bir insanın mutlu olmak için istediği her şeyi yapamayacağı için mutluluk için bir buyruk öne sürülemez. Kant için (1999: 43) ahlaklılığı ödev adı altında buyurmak çok akıllıcadır ve bu buyruğun insanın arzu ve eğilimleriyle çatışabilir olması nedeniyle ahlaklılığın bir buyruk olması kaçınılmaz bir durumdur.

İnsanın peşinde olduğu mutluluk idesi çerçevesinde zevk alma, koşulsuz bir iyiyi işaret etmez, o yalnızca iyi duyma, başka bir deyişle kendini iyi hissetmeye dair değişken bir durumdur ve bu yönüyle haz ya da zevk alma aklın bir kavramı değil, bir duyum nesnesinin deneysel kavramıdır diyen Kant, bu çerçevede insanların mutluluk ve başarı için en uygun aracı seçmelerini işaret eden araçsal aklın ya da başka bir deyişle stratejik aklın egemenliğini işaret etmektedir. Ancak bu amaca götüren aracın kullanılmasına ve buradaki eyleme "akıllıca bir düşünüp taşınmayı gerektirdiğinden" yine de de iyi dendiğini; ancak bu iynin kayıtsız şartsız bir iyi değil, insanın duyumlarına, haz ve acı duygusuna dayalı olarak koşullu olarak iyi denilebileceğini öne sürer. Dolayısıyla mutluluk arayışına ait istemler ve eylemler hem hipotetik (koşullu), hem de başkalarının (toplumun, diğer insanların) bakışına bağlı olduğu için yaderktirler.

Kant'a göre, ahlak yasasının temeline konması gereken iyi ve kötü kavramlarının ahlak yasasından önce deneysel olarak ve duyumlarla (haz ve acı) belirlendiği savunulamaz. Bir pratik yasanın temeline iyi ve kötü kavramlarını koyduğumuzda, akla dayalı olan ve eğer a priori bir iyi ve kötü kavramını içeren bir ahlak yasası yok ise ve ahlak sadece deneysel kavramlara ve duyumlara (haz ve acıya) bırakılır ise, Kant bunun saf pratik bir yasayı düşünme imkanını bile ortadan kaldıracağını öne sürer. Ahlak yasasını bir nesne ve duyum olarak iyi kavramı belirleyemez, bunun aksine, ahlak yasası ilk önce akıl yoluyla iyi kavramını -iyi kavramını kayıtsız şartsız hak ettiği ölçüde- belirler ve mümkün kılar.

Duyulur hazlarla ilgili şeylere iyi ya da kötü denilerek duyu(m)lardan ahlak yasasına ulaşılmaya çalışıldığını, ancak bunun yanlış; aksinin ise, yani ahlak yasasından iyi ya da kötüye gidilmesinin doğru olduğunu söyleyen Kant için ahlak yasası her zaman önceliklidir (Kant, 1999: 70-71). Fenomenal dünyanın ya da duyular dünyasının kategorileri doğa kategorileri olup, özgürlüğün kategorileri değildir ve etik düşünüm alanına ait olan özgürlüğün kategorilerinin, doğa kategorileriyle karşılaştırıldıklarında, gözle görülen bir üstünlükleri vardır.

Doğanın kategorileri, yalnızca, genel kavramlar aracılığıyla, bizim için olabilecek her görüş için, genellikle nesnelere belirsiz bir biçimde işaret eden düşünce biçimleridir; buna karşılık özgürlüğün kategorileri özgür kişisel tercihle ilgili olduklarından, temel pratik kavramlar olarak, duyusalıktan alınması gereken görünüm biçiminin temeli üzerinde değil, akılda, dolayısıyla düşünme yetisinin kendisinde -verilmiş olarak- bulunan bir saf istemenin biçiminin temeli üzerinde kuruludurlar (Kant, 1999, 73).

Kant'a göre, mutluluk ilkesinin ahlaklılık ilkesinden ayırt edilmesi bu iki ilkenin birbirinin karşıtı olduğu anlamına gelmemektedir. Ahlaklılık ilkesine temel olan saf pratik aklın istediği "kişinin mutluluk isteminden vazgeçmesi değil, yalnızca ödev söz konusu olduğu zaman mutluluğu hiç hesaba katmamasıdır". Kişinin kendi mutluluğu için uğraşmasının bir ödev de olabileceğini söyleyen Kant (1999: 102), buna karşın, kişinin mutluluğunu geliştirme uğraşının hiçbir zaman dolaysız, yani doğrudan ve koşulsuz bir ödev olamayacağını belirtir. Kant, özgürlüğü bireysel isteğin ötesine taşır, yani öznel isteme özgürlük değildir. İstemede hem ahlaklılık hem de yasallık olmak zorundadır. Özgürlük tat veren, hazcı, hazzı yönelmiş bir durum değildir (1999: 128-129).

Her iyi davranışın ahlaklı davranış olmadığını vurgulayan Kant için, yalnızca ödüller ve cezaları düşünerek eyleyenlerin iyi eğitilmiş evcil hayvanlardan bir farkı kalmaz. Bu nedenle ahlaki eylemlerin ödül beklentisi ve ceza korkusunun ötesine geçen özgür eylemler olması gerekir ve böylece akıl sahibi varlıklar olarak kişiler kendi sınırlarını kendileri belirlerler. İnsan ancak kendi sınırlarını kendisi belirleyerek ve kendisinin koyduğu bu sınırlara uyarak özgür olabilir. Eylemlerimizin ödüllendirilip ödüllendirilmeyeceğini bilmeden hareket etmek, yaderk olmamak, özerk olmak demektir ve özerklik etik bir özne olmanın vazgeçilmez ön-kşuludur (Neiman, 2016: 250-251).

Kant'a göre özgürlük, teorik aklın bütün ideleri için doğrudan doğruya kavranamaz bir ide olsa da mümkün kılınabilirliğini *a priori* olarak bildiğimiz tek ide olması özelliği ile en üstün ide olma özelliğini taşır. Çünkü özgürlük ahlak yasasının varlık temelidir. Eylemlerimizin nedeni kendi içimizde olursa özgürdür ve özgürlük aynı zamanda etik olandır; çünkü özgür irade ahlaki (etik) olmayı ya da olmamayı seçebilme gücüyle ilgilidir. Ahlak yasasına dayalı olarak düşünmemiş olsaydık özgürlüğü kabul etmekte hiçbir zaman kendimizi haklı göremezdik. Ama özgürlük de olmasaydı, içimizde ahlak yasasıyla hiç karşılaşmazdık (Kant, 1999: 4). Anlaşılabacağı üzere özgürlük ve ahlak kavramları birbirlerinin nedeni gibidirler. Ahlak özgürlüğün özgürlük de ahlakın temelidir ve her ikisi de Kant'ta aklın birer olgusudur.

Duyum ve Düşünüm: Aklın Pratik Kullanımı

Kişinin ben sevgisini yadsımayan, ancak bunun pratik bir ilke haline getirilmesinin kendini beğenmişlik halini alabileceğini işaret eden Kant, pratik akla dayalı evrenselleşebilir özellikte yasalar koymanın "ben sevgisinin öznel koşullarını yasalar olarak kabul ettirmek isteyen"leri engelleyebilecek olanın da ödev duygusuna dayalı nesnel ahlak yasası olduğuna işaret eder. Saygıya değer olanın bu olduğunu öne süren Kant, burada akıl sahibi bir varlık olarak sorumluluk ve ödev duygusu ile etik maksimlerimizi belirlerken eğilimlerimizin ve duygularımızın üzerine çıkarak salt akla dayalı ve evrenselleşebilir maksimlere dayanmamız gerektiğini söyler. Bu nedenle hiçbir özel duygu türü etik maksimlerin belirleyeni olmamalı ve ahlak yasasından önce gelmemelidir (Kant, 1999: 82-83). Kant'a göre (2017a: 466),

Bir istenç, eğer yalnızca ve yalnızca duyusal dürtüler yoluyla, e.d. *patolojik* olarak belirleniyorsa, salt *hayvansaldır (arbitrium brutum)*. Ama duyusal dürtülerden bağımsız olarak ve dolayısıyla yalnızca us tarafından tasarılanan güdüler yoluyla belirlenebiliyorsa özgür istenç (*freie Willkür*) olarak adlandırılır (*arbitrium liberum*), ve bununla ister zemin isterse sonuç olarak bağlı olan her şeye *kılgısal* (pratik) denir.

Kant, insanların mutlu olmaya ve mutluluklarının peşinde koşmaya hakları olduğunu düşünür. Ancak, kendisi bir mutluluk ahlakçısı değil ödev ahlakçısıdır. Mutluluk arzusu ve isteğinden türeyen yasayı pragmatik olarak adlandıran Kant'a göre, etiğin en temel sorusu mutlu olmayı hak ediyor muyum sorusudur ki, mutlu olmaya yaraşır olmak -eğer böyle bir yasa varsa- işte bu yasa ahlak yasasıdır. "Pragmatik yasa mutluluktan pay almayı istiyorsak ne yapılması gerektiğini öğütlerken, ikincisi ise yalnızca mutluluğa yaraşır olabilmek için ne yapmamız gerektiğini bildirir". Pragmatik yasa deneyimlere dayanır; "çünkü deneyim aracılığıyla olmaksızın ne doyurulacak hangi eğilimlerin olduğunu ne de doyumlarını sağlayabilecek doğa-nedenlerinin hangileri olduğu" bilinemez. Ahlak yasası ise eğilimleri ve bu eğilimleri doyuracak nesnelerden bağımsızlaşan bir düşünüş biçimi ile akıl sahibi bir varlığın özgürlüğünü işaret eder. İlki hipotetik ve yaderk iken, ahlak yasası akla ve özgürlüğe (aklın özgürlüğüne ve özgürlüğün aklına) dayalı ilkelere göre mutluluğun paylaştırılması ile bağdaşabilmesini sağlayan koşulları irdelemektedir. Böylece özgürlüğe dayalı olan ahlak yasaları doğal zorunluluklara ve eğilimlere değil, saf aklın idealleri üzerine dayanabilir ve *a priori* bilinebilir (Kant, 2017a: 468).

Burada mutluluk peşinde sadece eğilimlerini tatmin etme peşinde koşan ve bu eğilimlerini doyurmak için nesneleri ve bunun da ötesinde insanları da birer araç kullanan stratejik ve araçsal bir aklın değil, her insanı kendinde bir amaç olarak gören evrensel erdem duygusunun peşinde olduğunu gördüğümüz Kant, hakiki erdemin, insanın dürtüsel eğilimlerinden ve başarıya yönelik stratejik akıl yürütme biçimlerinden çıkarılamayacağı düşüncesindedir. Hakiki erdem bunlardan bağımsız olan yüce ve soylu olan evrensel ilkelere bağlıdır. Bu ise "insan doğasının güzellik ve asalet duygusudur". Kant burada öznel ya da yerel duygulanım biçimlerini değil, aklın yanı sıra evrensel bir duygulanımı

ve her insanı bir amaç olarak gören ve dolayısıyla her insana eşit saygı duymayı özgürlüğün ve ahlakın temeli olarak ele almaktadır (Kant, 2017b: 59-60).

Kant'a göre, bir eyleme ahlaksal bir değer verebilen şey, ne korku, ne de eğilimdir, yalnızca yasaya saygı güdüsüdür. Bu yasaya saygı, adı geçen yasa kişide kendi özgür iradesinin, toplumda ise o toplumun her biri birer yasa koyucu gibi davranan üyelerinin ortak iradesinin ürünü olduğu için (dolayısıyla e ne eğilimlere ne korkuya ne de zorunluluklara dayanmadığı için) özgürlüğün ta kendisidir. Kişinin kendi koyduğu yasaya, toplumun da kendi koyduğu yasalara itaat etmesi özgürlükle bağdaşır (Kant, 2002: 57-58). İyi istemeyi her şeyin üzerinde tutan ve istemenin özerkliğini ahlaksal ilkelerin olmazsa olmazı sayan Kant, istemenin özerkliğini, istemenin kendi kendine (istenen nesnelerin her türlü özelliğinden bağımsız olarak) bir yasa olmasında arar. Böylece özerkliğin ilkesi şudur: "Ancak ve ancak, seçişinin maksimleri aynı istemede aynı zamanda genel yasalar olarak kavranacak şekilde seçmek" (Kant, 2002: 58).

Akla Dayalı Evrensel ve Pozitif Yasalara Ulaşabilme Çabası

Yaşam, bireyin kendini var etmeye çalıştığı bir süreçtir. Bu süreçte birey, istek, arzu, tutku, beklenti gibi birtakım güdülerini/taleplerini gidermeye çalışır ve çeşitli eylemlerde bulunur. Burada sıraladığımız durumların hepsi aynı zamanda birey için birer öznel maksimdir. Yukarıda da belirttiğimiz gibi Kant için maksim, her şeyden soyutlanmış isteme şeklinde bir eylemse ahlaki, arzularına boyun eğmiş eğilim şeklinde bir eylem ise ahlaki değildir. Şöyle ki, daha önce de işaret ettiğimiz gibi, isteme, yalnızca dürtüler aracılığıyla belirleniyorsa, yani patolojikse hayvansal [eğilim] (*arbitrium brutum*); duysal dürtülerden bağımsız biçimde ve akıl tarafından tasarılanan güdüler aracılığıyla belirleniyorsa özgür isteme (*freie Willkür*)'dir (Kant, 2017: 466).

İstemenin elinden, herhangi bir yasaya boyun eğmekten çıkabilecek bütün dürtüleri aldığım, isteme için ilke işini görecektir genel olarak eylemin genel yasaya uygunluğundan başka bir şey kalmıyor; yani maksimin aynı zamanda genel bir yasa olmasını isteyebileceğim şekilden başka türlü hiç davranmamalıyım (Kant, 2002: 17).

(...) öyleyse kesin buyruk bir tek tanedir, hem de şudur: ancak, aynı zamanda genel bir yasa olmasını isteyebileceğin maksime göre eylemde bulun (...) eyleminin maksimi sanki senin istemenle genel bir doğa yasası olacaktı gibi eylemde bulun..." (2002: 38, 54-55).

İşte burada üzerinde durulması gereken ilke akla dayalı evrenselleştirilebilir *maksimler* ya da kısaca evrensellik ilkesidir. Bu kategorik *imperatif*'in en çok bilinen ilk *maksimidir*. "Ancak genel (evrensel) kural olmasını isteyebileceğin bir maksime göre eyle". Başka bir deyişle ancak evrensel kural olmasını isteyebileceğin bir ilkeye dayalı olarak eylemde bulun. Hipotetik *imperatif*'in karşılığı olarak kategorik *imperatif*, yani koşullu buyruğun bir karşılığı olarak kesin buyruk, yani ahlaki buyruk, Kant'a göre, eylemin sonucuna ve diğer insanların bu eylem hakkındaki olası değerlendirmelerine bakarak eylemeyi kabul etmez.

İnsanı eyleme yönelten ne saygınlığını korumak, ne statü elde etmek, ne de ödül beklentisi ve ceza korkusu değildir. Burada esas olan bunlara dayanmadan ve eylemin olası sonuçlarını düşünmeden, başka bir yarar ya da zarardan kaçınma beklentisi olmadan, her biri bir amaç olan ve bir fiyatı değil kendinde değeri olan ve başka bir şey ile ölçülemez insan onuruna yakışanı yapmaktır. Örneğin doğruyu söylemek ya da yalan söylememek hiçbir başka kurala (hipotetik olana, koşula) bağlanamaz. Başkalarına hiçbir zararı olmasa da, bana ya da başkalarına yararı olsa da, asla yalan söylenmemelidir. Burada ahlaki buyruk bir kez koşula bağlandığında o evrensel bir ilke ya da yasa olmaktan çıkar ve duruma göre davranmak, şartlara göre davranmak ya da durumdan vazife çıkarak davranmak öne çıktığından insanlar ve insan toplulukları hiçbir kalıcı etik ilkeye sahip olamazlar (Kant, 2002: 59).

Evrensellik ilkesi ile insan aklını ve özgürlüğünü bağdaştıran Kant'a göre, ahlakiliğin, başka bir deyişle etiğin temeli olan istememize (iyi isteme) özgürlük yüklemek yetmez. Bunun yanına bir de genel ya da evrensel olabilme, başka bir deyişle kendimiz için isteyebileceğimiz ve ilke olarak koyabileceğimiz şeyin herkes için, her insan için, bir ilke olabilmesini de isteyebilmektir. Bizim için bir yasa görevi gören ahlaklılık, bütün akıl sahibi varlıklar, yani bütün insanlar için de geçerli olmalıdır. Burada tekilden evrensele geçen Kant için (kendisi öyle söylememiş olmasa bile), özgürlüğün, sadece tekil varlıklar olan insanların tamamen özgür iradeleriyle uyacakları yasaları ve ilkeleri belirlemesinin ötesinde, insanlığı oluşturan bireylerin hepsinin özgür bir biçimde, koşullara ve zorunluluklara bağlı olmaksızın karar alamadığı ve kendi yasalarını koyamadığı bir dünyada özgürlüğün yaşama şansının olmadığı sonucunu çıkarmak mümkündür.

İnsanın ve insanlığın özgürlüğü her insan tekinin özgür olması gerektirir. Birimiz bile tutsak isek hiçbirimiz tam anlamıyla özgür birer insan olarak kabul edilemeyiz. İnsanın özgürlüğü doğanın ve deneyimin alanında ortaya çıkmaz. Doğanın ve eğilimlerin alanı zorunluluklar ve koşullar alanıdır. İnsanın özgürleşimi özerk bir biçimde akıl yürütmesinde ve akıl yürüten bireylerin bu akli ortaklaştırılabilmesinde yatmaktadır. Burada Kant'ın yarım bıraktığı ortaklaştırma ve akli evrenselleştirme işini *İletişimsel Eylem Kuramı* (2001) ile Habermas'ın tamamlamaya çalıştığını söyleyebiliriz. Kant'a göre, aydınlanmış bireyler olarak başkalarının aklının kılavuzluğuna dayanmadan ancak özerk akıl yürütme yoluyla eylemde bulunan ve kendi yasasını kendi koyan insanlar pratik açıdan özgür varlıklar haline gelebilirler. Ve böylesi aydınlanmış, özgür bireylerin oluşturduğu, akıl sahibi varlık olarak herkesin etik birer özne (birer yasa koyucu) olarak davranabildiği ve kendi koyduğu yasalara uyan toplumlar özgür bir toplum olma niteliğini taşıyabilirler.

Kant etiğinin ilkesi akıldır, akılla mutlak biçimde ve hiçbir şart olmaksızın uyuşan bir eylem biçimidir. Burada bireyin tikel doğasını görmezden gelen Kant, kendini akla dayalı kuralların evrensel yapısıyla sınırlandırmaktadır (Adorno, 2015: 112). Bu çerçevede tikel/özel bir akıl olmanın ötesine geçmeyi

kendine amaç edinmiş, kendisi için istediğini bütün insanlar için de isteyebilen ve böylece evrensel olarak geçerli olabilen ilkelerle hareket etmeyi kendine şiar edinen insanların oluşturduğu bir evrensel insanlık idesine dair bir akıl söz konusu olmaktadır. Böylece Kant'ın özgürlük düşüncesinde insan ve insanlık idesi ile bireysellik ve evrensellik aynı noktada buluşabilmektedir (Kant, 2002: 66). Kant için, insanı diğer canlılardan, insanlık idesini de diğer düşünme biçimlerinden ayırt eden özellik insanın doğa alanına ait olmanın ötesine geçebilmesi ve böylece deneyimlenebilir ve gözlemlenebilir bir dünyanın ötesinde düşünülür dünyaya ait olan akıl sahibi bir varlık olması ve de bu akıllı kimsenin kılavuzluğuna ihtiyaç duymadan kullanabilmesi, yani aklını kullanabilme cesaretini gösterebilmesidir.

Rousseau ve onun düşüncelerine büyük önem verdiğini bildiğimiz Kant için gerçek özgürlük, kuralızsızlık ya da başıboşluk eğil, kendi kurallarını koyma ya da kendini yönetme yeteneğiyle doğrudan ilişkilidir. Hiçbir kuralın olmadığı bir durumda değişken arzularımızın kölesi olma ve hayatımıza yön verme yerine hayatın içinde sürüklenmemiz kuvvetle muhtemeldir.¹ "Carpe diem" yani anı yaşa felsefesinin getirdiği serbestlik akla ve özgür iradeye sahip olan insanlara özgü bir durum değildir. Bunu negatif özgürlük olarak işaret eden Silier'e (2016: 75-76) göre; "negatif özgürlük başkalarına boyun eğmeden ve bağımlı olmadan rastgele arzuların peşinden koşulmasıyla eşanlamlıdır". Bu negatif özgürlük kavramını hem Rousseau hem de Kant reddetmektedirler. Bunun yerine koydukları ilke ise toplumsal boyutu göz ardı etmeyen bir pozitif özgürlük kavramıdır. Pozitif özgürlük ise "en genel tanımıyla insanın kendi yaşamına egemen olması, yani evrensel yasayı kendi düşünümüyle bularak ona saygı ve bağlılık göstermesidir." Pozitif özgürlük kişinin kendi hayatını özgür iradesi ve bilinciyle yönlendirebilmesi anlamına gelen ahlaki özgürlük ve başkalarıyla birlikte toplumsal yaşamı demokratik olarak yönlendirebilmesi anlamına gelen politik özgürlükle de doğrudan ilgilidir (Silier, 2016: 75-77). Özgürlük bir gelişigüzellik, keyfilik, yasadızsızlık demek değildir. İnsanın özgür olması, uyması gereken hiçbir yasanın bulunmaması demek değil, tersine, kendi iradesinin yasasına uymasıdır. Burada sözü edilen ilk özgürlük anlayışı, Kant'a göre, olumsuz anlamda bir özgürlük iken, ikincisi pozitif anlamda özerklik ilkesine dayalı bir "yasaya uyma" durumudur (Heimsoeth, 1986: 144). Şöyle ki Kant için bireyi özgür ve etik kılan, negatif özgürlük değil, insanları evrensel yasalara uymaya davet eden pozitif özgürlüktür.

İstemenin özerkliği bütün ahlak yasalarının ve bu yasalara uygun ödevlerin tek ilkesidir. Buna karşılık kişisel tercihin yaderkliği herhangi bir yükümlüğün temeli olmadığı gibi, üstelik böyle bir yükümlülük ilkesine ve istemenin ahlaklılığına karşıdır. Ahlaklılığın tek ilkesi, yasanın her türlü içerikten (yani arzu edilen bir nesneden) bağımsız olmasından ve yine de kişisel tercihin sırf, bir maksimin alabileceği genel bir yasa koyucu biçim tarafından belirlenmesinden ibarettir. Bu bağımsızlık ise negatif anlamda özgürlüktür, oysa saf olarak pratik aklın bu kendi kendine yasa koyması,

¹ *Fata volentum ducunt nolentum trahunt*: "Alın yazısı kesin kararlı olanları yürütür, ayak direyenleri ise sürükler"- Seneca.

pozitif anlamda özgürlüktür. Böylece ahlak yasası saf pratik aklın özerkliğinden, yani özgürlüğün özerkliğinden başka bir şey ifade etmez. Bu özgürlüğün kendisi bütün maksimlerin biçimsel koşuludur ve maksimler ancak bu koşula bağlı olduklarında, en yüksek pratik yasayla uyusabilirler (1999: 38).

Kant için nedensellik yasalarından bağımsızlık negatif anlamda özgürlüğü işaret ederken, pozitif anlamda özgürlük, akıl sahibi varlık olarak insanın bu yasalardan bağımsız bir biçimde kendine yasalar koymasıdır. Saf bir düşünülür dünyaya işaret eden bir olgu sağlayan, hatta bu olguyu pozitif olarak belirleyen şey insanın kendine koyduğu yasalardır ve insanın bu yetisi, yani kendine yasalar koyabilme yetisi bir özgürlük yetisidir. Ahlak yasası, gerçekte, özgürlük aracılığıyla kurulan nedenselliğin bir yasasıdır, dolayısıyla da duyular-üstü bir doğanın imkanının yasası olduğundan özgürlük alanına aittir (Kant, 1999: 49, 54).

Kant'a göre, ahlak yasasını insanın kendisi bulur, başkalarınca dayatılan yasalar ahlaki olamazlar. Eylemlere soylu, yüce, büyük diyerek, insanları bu eylemleri yapmaya zorlamanın *ahlaksal yobazlık* olduğunu söyleyen Kant, insanların eylemlerini belirleyen nedenin ödev olduğunda ısrar ederken, başkaları tarafından değil yasaya/kendilerine koydukları yasaya saygının esas olması gerektiği konusunda ısrarlıdır. Özerkliği ahlaki davranışın ön-kşulu olarak gören Kant, eylemin *maksiminin* yaderk olması ve ödev dışı bir nedenle yapılması durumunda insanların gurura ve kibre kapılmasını doğru bulmamaktadır. Kant'a göre (1999: 93-94), "ahlaksal yobazlık saf pratik aklın insanlığa koyduğu sınırların aşılmasıdır." Bu nedenlerle, daha önce de vurguladığımız gibi, ahlak yasasına uygun olarak yapılacak olanı bulmanın çok da zor olmadığını, bunun için üstün bir anlama yetisine sahip olmak gerekmediğini, en sıradan anlama yetisine sahip insanların da bunu başarmasının mümkün olduğunu söylemektedir (1999: 42). Özetle Kant'a göre, evrensel ilkelerin sınırlarını aşındırma potansiyeline sahip olmasından dolayı negatif özgürlük kullanımı, özgürlüğü sağlayacak ilke değil onu yok edecek ilke gibidir. Evrensel özgürlük ilkelerinin korunması önemlidir ve bu da ancak pozitif bir özgürlük anlayışıyla sağlanabilir.

Sonuç Yerine: Basın/Medya Özgürlüğünün Sınırlarını Ne Belirlemeli?

Basın özgürlüğü, basının gündelik yaşamın iletişimsel eylemini denetimine almasından bu yana tartışılan temel konulardan birisidir. Basın özgürlüğü artık sadece haber medyasını değil; radyo, televizyon, sinema, yayıncılık ve bunların yeni ortamı olan internet gibi tüm kitle iletişim mecralarının içeriklerini kapsamaktadır. Başka bir anlatımla iletişim araçlarının gelişmesi ve çeşitlenmesiyle bu kavramın kapsamı da genişlemiştir. Basın özgürlüğünden yalnızca haber medyası çalışanları değil, yazarlar, senaristler, yapımcılar, yönetmenler, sunucular, oyuncular, uygulayıcılar vb. birçok medya çalışanı yararlanmaktadır, yararlanmalıdır da. Peki, tüketim aşaması? Medyayı üretim ve tüketim süreciyle ele almak zorunda olduğumuz için, medya özgürlüğünü de üreticiler ve tüketiciler bağlamında düşünmek zorundayız. Bunu belirtme nedenimiz, basın

özgürlüğünün genel bir yasa olarak herkesi -hem üreticiyi hem de tüketiciyi- bağlamak zorunda olduğuna dikkat çekebilmektir.

Günümüzde basın/medyanın sınırlarını belirlemeye çalışan çok sayıda yasa/yönetmelik bulunmaktadır. Anayasalar ve basın kanunları başta olmak üzere birçok kanunda medyanın işleyişine yönelik maddeler yer almaktadır (Dursun, 2013). Bu metinlerdeki maddelerin birçoğu basını özgürleştirmenin ötesinde ona kültürel/törel temelli sınırlar koymaya çalışmaktadır. Basını özerkleştirme, ideal bir basın oluşturma çabasına yönelik maddeler ise medya sahiplerinin pek işine gelmemektedir. Hakların karşılıklı korunabilmesi için kuşkusuz bu tür yasaların olması bir zorunluluktur. Ama tarihsel süreç, oluşturulan yasaların özerkliğe değil de yaderkliğe neden olduğuna çok kez şahitlik etmiştir. Adorno'nun (2015:142) da işaret ettiği gibi, bireyler tarih boyunca toplumun yapısını hep kendisini kısıtlayan ve kendisine dışarıdan kurallar koyan, yaderk bir şey olarak deneyimlemiştir. Ve böylece toplum ve bireyin çatışan çıkarları arasındaki bu çatışmada özgürleşemeyen bireyler topluma ya da zamana uyum sağlamak adına kendilerinin koymadığı yaderk yasaların tutsağı olmuşlardır.

North Briton'ının 1762 yılının ilk sayısında, Wilkes "Basın özgürlüğü, Büyük Britanyalıların doğuştan getirdiği bir haktır ve bu ülkenin özgürlüklerinin en sağlam kalesine hak ettiği saygı gösterilir" ifadesini kullanmaktadır (akt. Williams, 1965: 207). Basın özgürlüğünün doğuştan gelen bir hak olduğu ve herkesin buna saygı göstermesi gerektiği düşüncesi çok önemlidir. Kant da zaten özgürlüğün *a priori* olduğu kanısındadır. Fakat sorun, doğuştan getirilen hakların öznel ya da araçsal amaçlarla harmanlanarak kullanılmasıdır. Bu günümüz medyasının temel çıkmazlarından birisidir. Medyanın başarı yönelimli ve stratejik eylem temelli işleyişi, başka bir ifadeyle tekelleri-kapitalist yapıları-şı aslında kendi özgürlüğüne bilinçli olarak kendi eliyle zarar verdiği anlamına gelmektedir.

Basın özgürlüğünün, içerik üretimi açısından kapsamı medya çalışanları olsa da tüketim açısından alanı insanlıktır. Başka bir ifadeyle, basın özgürlüğü hakkı sadece medya çalışanlarına değil, insanların tümüne aittir, evrensel niteliklidir ve bundan dolayı pozitif olmalıdır. Fakat özgürlükten çok bir "özgürlük yanılması" yaşadığımız çağımızda özgürlüklerin arttığını ve evrensel bir anlayışın hâkim olduğunu söylemek mümkün görünmemektedir. Rousseau'dan yola çıkarak bunun temel nedenini özgür iradenin bireycilikle karıştırılması olduğunu söyleyen Silier'e (2016: 76) göre, böylesi bir bireyselliğin ancak ve ancak adil bir toplumda gerçekleştirilebileceği göz ardı edilmiştir. Bu strateji/ araçsal aklın öne çıkması ile iletişimsel aklın göz ardı edilmesi ve baskı altında tutulan iletişimin tahrif edilmesi ile birlikte sistem dünyasının yaşam dünyamızı sömürgeleştirmesi ve böylece hem düşün hem de yaşam dünyamızın yok-sullaşmasının bir sonucudur. Öne çıkan bu stratejik/araçsal akıl, Rousseauvari bir ifadeyle, merhamet duygularımızın ve bununla ilişkili olarak vicdanımızın ve başkalarıyla ortaklıklarımızın önüne geçmiştir. Böylece, rekabetin egemen

değer olduğu kapitalist bir yaşam biçimi içinde, toplumsal özgürlüğü düşlemek ve hayata geçirmeye çalışmak yerine toplumu ve başkalarının özgürlüğünü, kendi özgürlüğünün de olanağı ve yol açıcısı değil de kendi özgürlüğüne yönelik bir tehdit olarak algılamaya başlayan insanlar diğer, insanların özgürleşmesinin kendini kısıtlayacağına inanmaya başlamış ve özgürleşmek için birlikte mücadele etmek, birbirleriyle mücadele etmeye dönüşmüştür. Bu kapitalist anlayış medyanın da düsturu olduğundan özgürlük kullanımı, yıkıcı boyutlara ulaşmıştır. Medya, insani duyguları törpüleyen, insanları birbiriyle rekabete iten ve hatta ekranlarda kavgalara sürükleyen içerikleriyle evrensel ahlaka ve buna bağlı olarak da özgürlüğe aykırı bir yapıya dönüşmüştür. Oysa özgürlük, özünde demokratik ve etik bir ilkedir. Dolayısıyla basına topluma ve siyasal yapıya uyum sağlamaya ve egemen güçlerin iznine dayalı törel temelli değil, hak ve etik temelli bir özgürlük anlayışı gerekir. Basın özgürlüğünün ilk ve en önemli şartı basının bağımsızlığıdır. Basın, özellikle güç (politika) ve para (ekonomi) odaklı sistem dünyasından bağımsız olmalıdır. Nasıl ki insanın özerkliği onun özgürlüğünün temel koşulu ise, basının özerkliği/bağımsızlığı da (politik ve ekonomik güçlerden, sistem dünyasından) basın özgürlüğünün temel varlık koşuludur.

Kant'ın amaçlar krallığı, ebedi barış düşüncesi ve her insanı kendinde bir amaç olarak gören etik kuramı ile bize sağladığı bilgiler, Kuçuradı'nın de (2006: 1-6) işaret ettiği gibi, "diğer insanlarla insan onurunu paylaştığımızın bilincine varmamızın- çeşitli kimliklerimiz ne olursa olsun kendimizi her şeyden önce insan olarak görmemizin- ve başkalarını, çeşitli kimlikleri ne olursa olsun, her şeyden önce birer insan olarak görebilmemizin yolunu" açmaktadır. Buradan medya için çıkartabileceğimiz temel etik kural, medya çalışanlarının ırk, dil, din, etnik, kültür vb. yapay oluşumlardan bağımsız herkesi kapsayacak ve hiç kimseyi ötekileştirmeyecek içerikler üretmesi kuralıdır.

8 Kasım 1956 tarihli dersinde etiğin bir tür vicdan azabı olduğunu söyleyen Adorno, etiği kişinin kendisiyle ilgili vicdanı olarak tarif etmiş ve baskılardan bağımsız konuşma girişimi olduğunu dile getirmiştir. Adorno'ya göre etik, aslında ahlakın vicdan azabıdır ve kendi ahlakçılığından utanan türden bir ahlaktır. Etik, vicdanın vicdan azabıdır (Adorno, 2015: 19, 23). İşte etik ve ondan ayrılması mümkün olmayan özgürlük, bütün insan eylemleri gibi ifade ve basın özgürlüğünü de şans ve rastlantı alemine terk etmemeyi işaret ettiği, bunun tam aksine insan davranışının ölçülmesini sağlayabilecek özgül bir evrensellik alanı vaat ediyor olduğu için önemlidir.

Doğuştan gelen adalet sevgisi olarak tanımladığı vicdana büyük önem veren Rousseau ise merhametin bir uzantısı olan vicdanın bizi asla yanıltmayacağını öne sürerken tıpkı Kant gibi, özgürlüğün kendi koyduğu yasalara uymak olduğunu düşünmekte ve yaşamını sadece kendini düşünerek düzenleyenlere kötü insan, yaşamını bütün insanları düşünerek düzenleyenlere ise iyi insan diyebileceğimizi söylemektedir (Rousseau, 1969: 241). İşte tam bu noktada bizim medya için önerdiğimiz etik'e dayalı özgürlük anlayışı ortaya çıkmaktadır.

Kitle iletişim sistemlerinin aktörleri/üreticileri, üretimlerini, dogmatik ya da törel olmayan evrensel-akıllı vicdanın söyledikleri doğrultusunda gerçekleştirmelidirler. Medya çalışanının, yazılı yasaların tanımlamadığı ya da istisnai durumlarda itimat edebileceği tek makam kendi vicdanı olmalıdır. Zaten Kant'ın bu anlamda vicdana duyduğu güven tamdır (1997: 107-108):

Vicdan adını verdiğimiz, içimizdeki şu şaşırtıcı yetinin yargılamaları, bu söylenenlere tamamiyle uyar. Bir insan, anımsadığı yasaya aykırı bir davranışını, istemeden yapmış bir hata, hiçbir zaman tam olarak kaçınılamayacak salt bir dikkatsizlik, dolayısıyla doğa zorunluluğunun akışınca sürüklenip götürüldüğü bir şey olarak istediği kadar süslemeye ve kendisini suçsuz ilân etmeğe uğraşırsa uğraşsın, yine de farkındadır ki, savunmasını yapan avukat, içindeki davacıyı bir türlü susturamamaktadır; meğer ki bu haksızlığı yaptığı sırada sırf kendinde olsun, yani özgürlüğünü kullanıyor olsun. Yine de kabahatini, kendi kendine dikkat etmeyi gitgide ihmal etmekten doğan belirli kötü bir alışkanlıkla açıklar, öyle ki bu kabahati bu alışkanlığın doğal sonucu olarak görececek hale gelse bile, bu, onun kendi kendini suçlamasını ve kınamasını engellemez.

Etik bakış demek kişinin öz-sevgisini ve öz-saygısını yitirmeden ama bencilliğe de düşmeyerek olaylara ilkesel yaklaşması, ilkelerini evrenselleştirmek istemesi ve bütün bunları yaparken de sadece kendi iyiliğini değil herkesin iyiliğini aynı şekilde düşünebilmesidir (Bailer, 1965: 5). Etik bakış açısında öne çıkan vicdanın yanı sıra “yaşamını bütün insanları düşünerek düzenlemek” fikridir ki burada evrensellik vurgusu yine öne çıkmaktadır. Dolayısıyla çalışmada da sıklıkla değindiğimiz gibi basın özgürlüğü de evrensel kurallara dayalı olmayı vaat eden akıl ve etik ölçüler içinde düşünülmeli ve basın özgürlüğünün temeli ve ölçütü ahlak değil etik (inanç ve kültür değil, akıl), yani yerel; yerli ve ulusal, milli değerler değil; evrensel değerler ve insan hakları olmalıdır (Adorno, 2015: 180).

Dünyanın daha adil ve yaşanır bir dünya olması için hiç kuşkusuz buna inanmak, yani inanç gereklidir. Teorinin fazla formalist (biçimsel) ve kasvetli bulunmasına karşın Kant (Kuçuradi, 2006: 1-6), pozitif ve iyimser bir düşünürdür. İnsanın potansiyeline, aklına ve gücüne ve her şeyin insan eliyle değiştirilebileceğine inanan, insandan ve insanlıktan umudunu kesmemiş bir düşünürdür. Dış güçlerin boyunduruğundan kurtulan ve kendi aklını kendisi kullanma cesaretiyle sahip olan insanlara güvenmektedir. Kant'ın ve aydınlanma düşüncesinin bize bıraktığı ve sahip çıkılması gereken miras budur ve dış güçlerden medet ummak yerine her şeyin insan eliyle değişebilir olduğuna olan bu inanç korunmalı ve güçlendirilmelidir. İlerlemeye duyduğumuz bu inanç, Kant'ın işaret ettiği ve Habermas'ın da vurguladığı gibi daha az akli değil daha çok akli gerektirmektedir. Post-modernistlerin iddia ettiği gibi dünya çok akıldan değil, az akıldan dolayı mustarıptır. Ancak akli geliştirerek ve akli bir ölçü olarak kullanarak insanlığın gelişmesi için gerekli koşulların ne olduğunu bulabilir ve bunu gerçekleştirecek adımlar atabiliriz. Dolayısıyla, insanlığın ilerlemesine duyulan ve asla kaybetmememiz gereken bu inanç akla, etiğe ve özgürlüğe dayalı bir inanç olmak durumundadır. İnsanlıktan feragat edip, başkaları tarafından kullanılmaya hazır, hatta bizzat kendimizi bu hizmet için sunan/hazırlayan birer

nesne ya da kaynak haline dönüşür isek, değiştirebileceğimiz tek şey, artık birbirinden farkı da kalmayan, izlediğimiz televizyon kanalı ya da dizisi olabilir.

Çalışmamızı şu farkındalıkla bitirmekte fayda vardır. Asıl olan basın özgürleşmesi değil toplumun özgürleşmesidir. Zaten özgürleşemeyen bir toplumda basının özgürleşmesi ya da özgürlüğü dile getirmeye çalıştığımız anlamda kullanılması mümkün değildir. Özgürlük idesini gerçek anlamda içselleştirememiş toplumların medyası özgürlük anlayışından özgürleşmiştir ki, daha önce vurguladığımız gibi, özgürlük vazgeçilemez bir değerdir ve özgür olmaktan özgürce vazgeçmek ve araç olmayı kabullenmek özgürlüğe dâhil edilemez. Basın ya da medya özgürlüğü insanların düşünce ve ifade hürriyetine katkıda bulunduğu, bunun önünü açmaya yaradığı ölçüde değerlidir ve bundan ayrılmaz bir biçimde genel bir özgürlük kavramıyla birlikte düşünülmelidir: İletişim özgürlüğü. İletişim özgürlüğü ise özgürlüklerin eşit dağıtıldığı ve oluşturdukları bir toplumun asli unsurları olarak herkesin söz hakkı eşitliğine sahip olduğu bir toplumda mümkündür. İşte özgürlükçü ve eşitlikçi olan, dolayısıyla iletişim hakkı ve özgürlüğünün özgür ve eşit dağıtıldığı bir toplumda, özgür ve eşit tartışma kendisinden bekleneni ancak akılcı bir tartışma olur ise yerine getirebilir. Bu ise yaderkliği değil özerkliği, yani manipülasyonlardan ve dış güçlerden/otoritelerden bağımsızlaşmış özgür düşüncenin gelişmesi ve ifade edilmesini, yani bir ifade ve iştirak toplumunu işaret eder. Bu toplumun temel özelliği ise yasalarını dış güçlerden alan değil de kendi oluşturan ve bunlara uyan insanlardan oluşmasıdır.

Bu söylediklerimizin bütün medya çalışanları için de geçerli olabileceğini ve hatta olmak zorunda olduğunu söyleyerek sözümüzü şöyle noktalayalım: Medya çalışanları, özgürlüğü bulabilecek ve uygulayabilecek yetiye sahiptirler. Eylemlerinin etik olup olmadığını tartabilecekleri dışsal herhangi bir mekanizmaya gerek duymamalıdır. Çünkü her insan gibi onlar da akıl ve akli evrensel kullanabilme yoluyla insan için saygın ve evrensel olanı, böylece de ahlaki olanı ve dolayısıyla özgürlüğü bulabilecek kapasiteye sahiptirler. Burada önemli olan, hakiki anlamda özgürlüğü bulma ve ikilemlere/çıkılmazlara düştüklerinde de vicdanının kendisine anlattığına kulak verebilme yeteneği ve özveri gösteribilmeleridir. Ancak böyle bir medya hak ihlallerinden kurtulabilir. Aksi takdirde güç (siyaset) ve para (ekonomi) dünyasının oluşturduğu yasalarla biçimlenen bir yapı, medyayı ve toplumu özgürleştirmeyeceği gibi, insanlığı da tek başına iyiye yükseltmeye muktedir olamayacaktır.

Kaynaklar

- Adorno, T. W. (2015). *Ahlak Felsefesinin Sorunları*. (T. Schröder, haz., T. Birkan, çev.). İstanbul: Metis Yayınları.
- Bailer, K. (1965). *The Moral Point of View*. New York: Random House.
- Duprat, G. (2013). *Düşünce Özgürlüğü ve Hoşgörü*. (İ. Yerguz, çev.). Ankara: Dost Kitabevi.

- Dursun, O. (2013). "Efforts Of Control of Political Power over the Social Media In Turkey". *Fourth Annual Asian Conference on Media and Mass Communication, Proceeding Book*. 1-13. Japonya: IAFOR.
- Hasner, P. (2010). "Immanuel Kant: Ahlak ve Politika İlişkisi". (H. Çörekçioğlu, der. ve çev.). *Kant Felsefesinin Politik Evreni*. (81-124). İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Heimsoeth, H. (1986). *Immanuel Kant'ın Felsefesi: Kant'ı Anlamak için Anahtar Kitap*. (T. Mengüşoğlu, çev.). İstanbul: Remzi Kitabevi Yayınları.
- Kant, I. (1999). *Pratik Aklın Eleştirisi*. (I. Kuçuradi, Ü. Gökberk, F. Akatlı, çev.). Ankara: Türkiye Felsefe Kurumu Yayınları.
- _____ (2002). *Ahlakın Metafiziğinin Temellendirilmesi*. (İ. Kuçuradi, Ü. Gökberk, F. Akatlı, çev.). Ankara: Türkiye Felsefe Kurumu Yayınları.
- _____ (2014). *Seçilmiş Yazılar*. (N. Bozkurt, der. ve çev.). İstanbul: Sentez Yayıncılık.
- _____ (2016). *Yargı Yetisinin Eleştirisi*. (A. Yardımlı, çev.). İstanbul: İdea Yayınları.
- _____ (2017a). *Arı Usun Eleştirisi*. (A. Yardımlı, çev.). İstanbul: İdea Yayınları.
- _____ (2017b). *Güzellik ve Yücelik Duyguları Üzerine Gözlemler*. (A. Fethi, çev.) İstanbul: Hil Yayıncılık.
- Kaygı, A. (2006). "Kesin Buyruğu Doğru Anlamak". (İ. Kuçuradi, haz.). *Barışın Felsefesi, 200. Ölüm Yıldönümünde Kant*. (7-53). Ankara: Türkiye Felsefe Kurumu Yayınları.
- Kuçuradi, İ. (2006). "Altın Kural"a Karşı "Kesin Buyruk". (İ. Kuçuradi, haz.). *Barışın Felsefesi, 200. Ölüm Yıldönümünde Kant*. (1-6). Ankara: Türkiye Felsefe Kurumu Yayınları.
- _____ (2015). *Etik*. Ankara: Türkiye Felsefe Kurumu Yayınları.
- Kuehnn, M. (2011). *Immanuel Kant*. (B. O. Doğan, çev.). İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Mengüşoğlu, T. (2014). *Kant ve Scheler'de İnsan Problemi: Felsefi Antropoloji İçin Kritik Bir Hazırlık*. Ankara: Doğu Batı Yayınları.
- Nancy, J. L. (2006). *Özgürlük Deneyimi*. (A.U. Kılıç, çev.). İzmir: ARA-lık Yayınları.
- Neiman, S. (2016). *Ahlaki Açıklık: Yetişkin İdealistler İçin Bir Kılavuz*. (N. Tokdoğan, çev.). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Poole, R. (1993). *Ahlak ve Modernlik*. (M. Küçük, çev.). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Rousseau, J. J. (1969). *Emile*. Londra: Everyman's Library.
- Schelling, F. ve Wilhelm, J. V. (2017). *İnsan Özgürlüğünün Özü Üzerine*. (M. B. Albayrak, çev.). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

- Selsam, H. (1995). *Etik: Yeni Değerler ve Özgürlük*. (Y. Demirekler, çev.). Ankara: Yaba Yayınları.
- Silier, Y. (2016). *Özgürlük Yanılsaması: Rousseau ve Marx*. İstanbul: Yordam Kitap.
- Tepe, H. (2016). *Teorik Etik: Etiğin Bilgisel Sorunları*. Ankara: Bilgesu Yayıncılık.

GENTRIFICATION IN ISTANBUL: GENERATING INSIGHTS THROUGH PHOTOGRAPHY

Çeyiz MAKAL FAIRCLOUGH*

Abstract

Gentrification is a process that describes the regeneration of run-down districts of a city; people from high income groups move into an area and, over time, the original residents move out. This process can be seen in Istanbul during the 1980s when some buildings in the central areas of the city were restored and are now used by people of upper social classes, income groups, cultures and lifestyles. Slum clearance programmes and the building of new apartment blocks has resulted in the gentrification of many parts of the city. This study focuses on one district of Istanbul that has been affected by this type of gentrification. The purpose of the study was to explore what role photography might have in developing an understanding of the gentrification process. The research included a photo-elicitation exercise with some of the residents to understand the effect of gentrification on their lives. This paper outlines the context around gentrification, the methodology employed by the researcher and the findings from the study. The study concludes that visual methodologies can provide valuable data, giving a better understanding of the process and impact of gentrification in Turkey.

Keywords: gentrification, photography, visual methodologies, photo-elicitation.

* Lecturer/PhD, Beykent University, Faculty of Fine Arts

İSTANBUL'DA KENTSEL DÖNÜŞÜM: FOTOĞRAF ÜZERİNDEN KAVRAYIŞ GELİŞTİRME

Çeyiz MAKAL FAIRCLOUGH*

Özet

Kentsel dönüşüm bir şehrin gözden düşmekte olan bölgelerinin yenilenmesini açıklayan bir süreçtir; yüksek gelire sahip gruplar bölgeye yerleştirilir ve zaman ilerledikçe ilk etapta bölgede yaşayan nüfus o bölgeden taşınır. Bu süreç İstanbul'da 1980'lerde restore edilmiş merkezi bölgelerdeki bazı binalarda görülebilmektedir ve bu alanlar şimdilerde yüksek gelirli, kültürlü ve belirli bir yaşam kalitesine sahip üst düzey sosyal sınıflar tarafından kullanılmaktadır. Gecekondu yıkma programları ve yeni apartman bloklarının inşa edilmesi, şehrin birçok bölümünde gerçekleştirilen yeni kentsel dönüşümün sonucudur. Bu çalışma, İstanbul'da bu tip bir kentsel dönüşüm geçirmiş olan bir bölgeyi ele almaktadır. Çalışmanın amacı, gelişen kentsel dönüşüm sürecini anlamada fotoğrafın nasıl bir rolü olduğunu araştırmaktır. Araştırmaya kentsel dönüşümün bazı bölge sakinlerinin hayatlarında nasıl bir etki yarattığını anlamak için fotoğraflık uyarım metodu dâhil edilmiştir. Bu çalışmada, kentsel dönüşüm bağlamında, araştırmacı tarafından kullanılan metodoloji ve araştırmadan elde edilen bulgular özetlenmektedir. Çalışma, görsel metodolojilerin değerli veriler sağlayabildiği ve böylece Türkiye'deki kentsel dönüşüm süreci ile etkilerinin daha iyi kavranabileceğinin sonucuna varmaktadır.

Anahtar Kelimeler: kentsel dönüşüm, fotoğrafçılık, görsel metodolojiler, fotoğraflık uyarım.

* Doktor Öğretim Üyesi, Beykent Üniversitesi, Güzel Sanatlar Fakültesi

Introduction

Gentrification is a term first used by the British sociologist Ruth Glass in 1964 and was applied to what was happening in cities in UK and US in the 1950s and 1960s; the regeneration of run-down districts of the city by the middle classes resulting in the working-class residents being displaced. Glass (1964: xix) drew attention to the social consequences of this process: "Once this process of 'gentrification' starts in a district it goes on rapidly until all or most of the original working-class occupiers are displaced and the social character of the district is changed". Subsequent definitions of gentrification tended to relate back to Glass's original description: "By gentrification I mean the process by which working class residential neighbourhoods are rehabilitated by middle class homebuyers, landlords and professional developers" (Smith, 1982:139).

There is however a different type of gentrification that is not about rehabilitation of existing property at all but instead can be described as new-build gentrification. Davidson and Lees (2005) described a new build type of gentrification that involved reclaimed industrial land and so did not result in direct displacement. In Turkey, however, there is a further variation on this type of gentrification. There is new build on reclaimed industrial land but there is also a process of slum clearance to generate space for luxury apartments which does involve direct displacement. This process has been described as follows (Islam, 2005: 125):

High-rise apartment blocks are constructed on the land once occupied by one or two storey squatter settlements, resulting in both the displacement and replacement of the squatter population by middle and upper middle-income groups. These renewal projects involve the construction of luxury apartment blocks

He further points out that whilst squatter owners may be reimbursed the squatter renters have no rights: "Squatter renters are not regarded as the participants of the project and are displaced involuntarily" (Islam, 2005: 125).

Various sociological studies have been conducted on gentrification in Turkey. Uzun (2003) for example, conducted a detailed and insightful sociological study of gentrification in Istanbul and Ankara, drawing on three case studies. One of these case studies related to an urban renewal project in Ankara in a squatter settlement. The methodologies used for that study involved a combination of standard qualitative and quantitative social science research methodologies. Uzun (2003) refers to three methods used to collect data, the first was the collection and analysis of written and visual materials related to the survey area, the second involved the interviewing of key informants and the third was a sample survey. Photographs appear in the published report to provide additional context.

The project undertaken by the author focuses on the type of gentrification described by Islam (2005) above in one district of Istanbul and is similar in some respects to the Ankara case study provided by Uzun (2003). There is

large-scale construction taking place (see *Figure 1* below) on land previously occupied by squatter settlements. Most of the long-term residents of this area come originally from the Black Sea region of Turkey.

Figure 1

This project differs from other studies on gentrification in Turkey however as photography was an integral feature of the research methodology at each stage of the project. This paper sets out the research objectives and methodology, the three stages of fieldwork and some of the challenges encountered and the findings and conclusions from the project. It references some published findings on the first two stages of the project but focuses particularly on the final stage of research, the photo-elicitation, and what the research says about gentrification in Istanbul.

Aim, Objectives and Methodology

As an artist and photographer, the author was inspired to document a rapidly changing landscape and to find out whether photography might help to provide some insights into the process of gentrification described above by Islam (2005) and its social consequences.

The aim and principle research objective for this project was to explore what role photography might have in developing an understanding of the gentrification process in Istanbul and its effects on resident communities. Gentrification is a complex socio-economic phenomenon. This project explores whether photography can do more than just add context and a backdrop and instead form an integral part of a research project into gentrification. Can a photographer help to reveal aspects of gentrification which would not be possible within a non-visual research approach?

Other objectives were to:

- Document the transformation of a city district and a community in transition;
- Gain a deeper understanding of the Black Sea community in Istanbul and their perspective on the social impact of gentrification;
- Understand more about how the different communities interact.

There were three distinct and interconnected stages to this project, each with its own specific methodological approach. Underpinning the methodology however was a reflexive approach that acknowledged the role of the researcher within the process. As Rose (2012: 183) states: "(...) reflexivity is an attempt to resist the universalising claims of academic knowledge, and to insist that academic knowledge, like all other knowledges, is situated and partial". Pink (2013: 3) refers to "(...) the centrality of subjectivity in the production of knowledge" and indicates that visual methodologies are no more subjective than written texts. The researcher was not attempting to uncover objective facts about the process of gentrification but instead recognised and reflected upon her role in the process and the fundamental subjectivity inherent within qualitative research.

The researcher also adopted a rigorous ethical approach to ensure that no harm could come to the participants in the project. The most important feature of this approach, which formed an integral aspect of the whole methodology, was the principle of collaboration. This is an approach recommended by Pink (2013: 63): "However, anxiety and harm to participants might also be limited and at best avoided by taking a collaborative approach to visual research".

Stage 1: getting started

Fairclough (2017) sets out the origins of this research project including the importance of getting to understand the locality by spending a lot of time within the community and making local contacts. The researcher worked alongside the community that she was studying for over three years. By living and working in the community, the researcher became a known and recognisable figure and was able to observe the life of the community in the shops, markets and restaurants.

Hammersley and Atkinson (1995) describe four possible roles for a researcher conducting social science fieldwork: complete participant, participant as observer, observer as participant and complete observer. The participant as observer, the role adopted by the author for this project, is characterized by "comparative involvement: subjectivity and sympathy" (1995: 104).

The process of gaining access, establishing trust and building rapport was critical to the success of this project. Given the closed nature of this community, this required considerable tact and sensitivity. Prosser and Schwartz (1998)

emphasise the importance of these early stages in the process and the added complexity arising from using visual methodologies: “All qualitative researchers confront the process of establishing rapport with subjects, but cameras present additional complexities for subjects and researchers alike” (1998: 106).

Pink (2013) points to the potential value in using the camera to help build rapport with project participants but acknowledges that it may not always be the best approach to start taking photographs straightaway: “In some contexts photographing can help to initiate the research process and to establish relationships with participants, while in others it may be more appropriate to wait several months before beginning to photograph...” (2013: 78).

For this project, the researcher made contact initially with an elderly woman who was a respected figure in the community. She acted as a gatekeeper and through her she got to know other members of the community. By taking the time to establish these relationships, before taking any photographs of individuals, it was possible for the researcher to establish a rapport which subsequently made taking photographs much easier. It also provided her with access that she would otherwise not have had.

It was also the case, however, that when the researcher did introduce the camera into her interactions with individuals who helped her to build rapport with members of the community. When taking photographs in the streets, the camera prompted conversations. Prosser and Schwartz (1998: 107) comment on the importance of these early interactions involving the camera:

Whatever the opening, whether discussions of our activities, our equipment, or the weather, these first encounters with community members can (and should) be used to lay the groundwork for future data collection. Our identity as friend or foe is often established during these initial exchanges.

In these early exchanges some individuals, especially men, were suspicious of motivations, thinking that perhaps the researcher was a journalist. She was able to address these concerns by saying that she knew women from the local community. These interactions quickly became very positive and individuals spoke about how their locality was changing and their hopes and fears for the future. In these early exchanges the researcher did not record the conversations with members of the local community. This would potentially have aroused suspicions. Instead, these early exchanges helped to shape thinking about the direction of the research and laid the foundations by establishing trust within the community.

Stage 2: photo-documentation and data analysis

The researcher realised from the early interactions with the local community that the process of gentrification that was rapidly taking place was having a profound impact on the local community. Simply taking photographs of

what seemed interesting would not enable her to gain a deeper understanding of what was happening. She needed a structure in order to explore the social impacts of gentrification. She adopted therefore the principles of photo-documentation, which Rose (2012: 301) describes as follows:

Photo-documentation is a method that assumes photographs are accurate records of what was in front of the camera when its shutter snapped (...) and takes photographs in a systematic way in order to provide data which the researcher then analyses.

Inspired by the methodology of Suchar (1997), who studied the gentrification of Lincoln Park in Chicago through photo-documentation, the researcher established her own guiding questions to help focus attention and adapted these as the project evolved. The initial questions were:

- Where do members of this community live, work, shop, eat and socialise?
- To what extent do members of this community mix with the other communities in the neighbourhood?

Also inspired by Suchar, the researcher identified connections between different images to help illustrate aspects of the gentrification process. Fairclough (2018) referenced this stage of the project and pointed out that the images of the shops built by the original Black Sea community, compared to the shops built by the new middle-class residents, highlighted the sharp division between the communities. Fairclough (2018) also pointed out that the building of new dry cleaners and groceries sent a signal that an infrastructure for the new community was being developed and anticipated the likelihood of the existing infrastructure disappearing as more land is taken over by the developers.

Whilst adopting the basic principles of photo-documentation, which helped to provide a framework for this stage of the study, the researcher recognised that the quasi-scientific approach suggested by Rose (2012) above and implemented by Suchar (1997) would not necessarily provide her with the results she was looking for. She adopted a more reflexive approach, recognising the inherent subjectivity of the photographs she was taking.

To help with the analysis of the images the researcher developed a 'visual diary'. The process of selecting images and writing up notes on them enabled the researcher to analyse whether the photographs were helping to address the initial questions and stimulated ideas about how to take the project forward. Keeping a visual diary helped to maintain a degree of critical distance whilst acknowledging the role of the researcher within the process:

The notion of photographs as visual diary reintroduces the researcher and the qualities of the medium into the research process. That is, a diary is a self-reflexive and media-literate chronicle of the researcher's entry, participation in, and departure from, the field. The images generated within this paradigm are acknowledged to be the unique result of the interaction of a certain researcher

with a specific population using a particular medium at a precise moment in space and time (Prosser and Schwartz, 1998: 108).

Prosser and Schwartz (1998) contrast the 'visual diary' with the 'visual record', the purpose of which is to systematically record visual details for ethnographic or other forms of study.

The outcome of this stage of the research was a collection of photographs that explored questions around gentrification. The photographs helped to illustrate the specific type of gentrification that was taking place, a process of clearing areas and building new properties. The working-class residents from the Black Sea region were living and working in very close proximity to the newly arrived middle-class residents but the images suggested that there was probably little contact between them. The situation of the slum area so close to the new buildings in *Figure 2* is striking.

Figure 2

The photographs suggested to the researcher that the residents might be feeling anxious about the process of gentrification and concerned about whether they would be able to retain their culture and way of life. She decided therefore to develop the project further in order to explore in greater depth what residents thought and felt about their community and what was happening to it. The images also prompted her to explore the gentrification process from the perspective of the new middle-class residents.

Stage 3: photo-elicitation

The researcher decided that the best way to dig deeper into what people felt about gentrification was through a methodology called photo-elicitation.

Harper (2012) describes photo-elicitation as follows: "The process involves inserting a photograph (or other image, though most are photos), into the research interview" (2012: 156). He differentiates photo-elicitation, which usually involves researcher generated images, from photo-voice, which usually involves images produced by the participants of the research. In this instance, the researcher chose to use images that she had generated from the previous stage of the project. The rationale for this approach was that she would be able to test out assumptions that she had drawn from the images. In addition, the researcher wanted to contrast how people from different communities responded to the same images. Harper goes on to describe the process as follows: "Usually the researcher asks the subject to identify, explain or reflect on elements in a photograph that the researcher has made during the research process..." (2012: 157). This description accurately reflects the approach adopted by the researcher for this project.

Photo-elicitation as a methodology was established by John Collier. Collier (1986) realised that involving the subjects of the research in the research process through photographs helped to build rapport and a more collaborative approach, especially when dealing with uncomfortable issues. He also realised that photographs helped to structure the interview and prompted the interviewee to be open about difficult subjects. In particular, he found that using photographs helped to stimulate memories. Harper (1998: 35) also pointed to these two advantages of using photographs in an interview process. Photographs helped to build a collaborative approach and were particularly useful in stimulating feelings and memories in the interviewee.

It was clear therefore to the researcher that photo-elicitation would be a suitable methodology to find out more about what people felt about gentrification. The researcher identified individuals that she had met during the first two stages of the project. These individuals consisted mainly of working-class residents and community leads, who originated from the Black Sea region of Turkey. In addition, the researcher identified middle-class residents, who were living in the new luxury apartments. She conducted a series of semi-structured interviews with these participants, using a set of fourteen photographs of the area undergoing gentrification taken during 'stage 2' of the project.

Prior to conducting the interviews, the researcher developed an information sheet and consent form. The information sheet set out the purpose of the research, how the information would be kept and stored and addressed issues around anonymity. For this stage of the research, the researcher needed to record the interviews and so required the formal consent of the participants. The researcher selected fourteen images for the photo-elicitation exercise which addressed a range of issues. The photographs showed where people lived, shopped and worked and provided information on the culture of the working-class residents. The researcher acknowledged that she had some assumptions going into this exercise. Her basic assumption in interviewing the Black Sea residents, based on earlier interactions, was that they would have

some concerns or doubts about the changes that were taking place. Her assumption about the middle-class residents was that broadly they would be in favour of the way the area was being developed. Whilst acknowledging these assumptions and the subjective nature of the images selected, the researcher aimed to keep the interviews as open as possible, allowing the interviewees as much scope as possible to express their thoughts and feelings. The researcher developed an outline structure for the interviews, numbering each photograph, and developed a series of open questions to stimulate discussion. She fully recognised the collaborative nature of semi-structured interviews: “(...) meanings and understandings are created in interaction, which is effectively a co-production, involving researcher and interviewees” (Mason, 2002: 63). The interviews were conducted over a period of four weeks.

The researcher analysed the data generated by the interviews by listening back to the recorded interviews and identifying recurrent themes. She realised that the responses from the interviewees contained different types of data. The interviewees made observations about the images which included information about, for example, local history as well as social, cultural and economic life. These observations sometimes included also an emotional response to the images and ranged across time, looking back to what used to be, what is now and what may be in the future. The respondents provided insights into the process of gentrification through their observations and gave the researcher an understanding of the impact on their lives of this process through their emotional responses. The researcher therefore analysed the responses to the images initially from these two perspectives, identifying the different and recurrent observations made by the interviewees and the strength and frequency of different emotional responses. One other prism through which the researcher viewed the transcripts was by comparing the responses of the interviewees from the different communities.

Several images prompted strong feelings of nostalgia amongst the long-term residents of the area. The image in *Figure 3* for example provoked a strong emotional response as interviewees reminisced about a time when the river was clean and full of fish. One respondent said that as child he used to swim and fish in the river and another reminisced about a farmer who kept goats along the river. It was clear from the long-term residents that the river used to be an extremely important and cherished feature of local life. Thoughts and emotions about the past were followed by observations about the current state of the river and how polluted it was. Some offered an explanation as to how the river had become so polluted. The new middle-class residents had of course a very different reaction to this image, as it had no past associations for them. One interviewee was unaware that there was a river nearby and was shocked to discover that there was. The middle-class residents also focused on environmental concerns but with no understanding of how the river had become polluted. One interviewee expressed a concern about potential flooding.

Figure 3

The long-term residents of Black Sea origin expressed remarkably consistent views about what was important to them and the way they would like to live. More than anything else, they kept on returning to the themes of community and culture. Images that showed shops for example prompted them to comment on how local shop keepers knew everyone, would still serve them even if they had no money and would open late at night if asked to do so. The image in *Figure 4* also prompted observations about culture and community. One interviewee commented on how residents who grew vegetables would often give them to neighbours who needed them. He spoke about how growing vegetables was central to the culture of the Black Sea region where they had all originated from. This image provoked a very different response of course from the middle-class residents who saw a badly maintained piece of land next to a building that looked like a shack. The image in *Figure 5* surprised all the respondents, both the long-term residents of Black Sea origin and the newly arrived middle-classes. The long-term residents saw this as an ideal of how they would like to live. It reminded them of how many people used to live before the process of gentrification had started and they were surprised, though happy, to see that it still existed. They felt that this represented a good and healthy way to live, close to nature. One respondent contrasted

this image with the image in *Figure 1* where people live on top of each other but have no sense of living in a community. The middle-class residents also thought that this image represented something appealing, commenting on its peaceful quality, but were surprised to discover that it was situated very close to them. This points to a critical difference in the outlook of the different communities. The long-term residents wanted to retain a form of village life on the fringes of the city, with its own individual characteristics and features, whereas the new residents had an entirely different concept of what constituted city life and were happy with their locality being absorbed into the wider city.

Figure 4

Figure 5

All the respondents, both the long-term residents and the newly arrived middle class residents, provided insights into the process of gentrification whilst commenting on the images. Both groups confirmed that there was no interaction between the two communities, even though they lived in the same place within metres of each other. The middle-class residents had never entered, for example, the shops or markets that were used by the Black Sea residents. The respondents of both communities commented on the fact that the new buildings were designated as being in a different part of Istanbul to the squatter settlements, even though the new building were within the same locality. The middle-class residents referred to the promotion of those apartments that did not overlook the original town but instead looked towards the city. Everything was done to highlight the proximity to the nearby financial and business districts and downplay the existence of the original town. Both communities also commented on the building of a road which enabled the middle-class residents to enter the area where they lived without going through the squatter settlement. One community leader from the Black Sea region referred to open meetings where the developers highlighted the benefits that would arise for the local population from the development of the area, including better facilities and higher quality accommodation. He noted that there was no opportunity to ask any questions. This reflected a wider view that the original residents had very little say over how the area was being developed. This lack of involvement increased the level of anxiety about the future. The primary concern of the residents related to the social impact of the gentrification process and the loss of a sense of community. In addition, there were very practical concerns around the potential displacement of people. For local business people, there were concerns over how they would in future make their living.

The photo-elicitation process uncovered a range of emotions. The strongest and most frequently expressed emotion during the interviews with the long-term residents was nostalgia and sadness for a way of life that was disappearing. The main features of this way of life were community spirit and an affinity with nature. This emotion sometimes changed into expressions of resentment or anger. The image in *Figure 1* for example prompted resentment at the speed and scale of the change and the impact this was having on their way of life. There was a view that there had been little consultation with the community over the development of the area. Respondents felt that economic drivers had been paramount and that social and other factors were not considered. Although respondents did express resentment, this feeling was lessened to an extent by a recognition that things could not be as they were before and that changes were inevitable. One other emotion that flowed from nostalgia about the past was concern about the future. It was clear that the residents were unsure about what this all meant for the future. The middle-class residents did not react with such strong emotions though the images did prompt some feelings of concern for the resident population. They also

expressed concerns about pollution and environmental damage and in this respect responded in a similar way to the long-term residents.

Summary of Findings and Conclusion

There is a type of gentrification currently taking place in Istanbul which involves the building of luxury apartment blocks on land once occupied by squatter communities. This research project, through focusing on one district, has identified some important aspects of this process. In the area that forms the basis of this study, the scale of the gentrification process is quite staggering. The character and social profile of the area is being transformed through the building of apartment blocks and the influx of new middle-class residents. The researcher found evidence of significant social barriers between the communities, with little or no interaction between them. The major driver behind the process of gentrification is economic, with a demand for property close to the financial and business districts of Istanbul. Some of the long-term residents had done well financially from this process as land they owned had been bought by the developers. Some had been able to buy new apartments but, wherever possible, they preferred to remain in their original squatter homes. Others, especially those who rent properties, faced an uncertain future. There appeared to be a lack of consultation about how the development of the area should proceed which has led to frustration about the process. This failure to engage the local population in the process can lead to resentment. Uzun (2003: 373) makes a similar observation about his case study in Ankara, that there was a failure to construct an organisation that would inform, persuade and motivate people and enable their participation.

It was clear from the research that despite the investment in the area, including the building of roads, there were concerns about the potential negative impact on the local community. Whilst recognising the economic benefits, long-term residents were deeply concerned by the profound social impact of the development and the consequences it might have on community relations. It was clear that the new middle-class arrivals and the long-term residents held different concepts about the type of life they wished to lead and what it means to live in a city. There were some indications that the communities could find some common ground, especially around pollution and the environment.

Photography has been integral to this research project. The photographs in 'stages 1 and 2' highlighted the nature of the gentrification process, the extraordinary contrasts between the old and the new. They helped to give a sense of how the long-term residents might have felt and therefore suggested possible avenues of further research and enquiry, which were explored in the photo-elicitation stage. The qualitative research conducted during the photo-elicitation stage has generated findings that would not be possible

through more conventional social science research methodologies. By using photographs in the interviews, the researcher has been able to generate insights into how people feel about the process of gentrification. It is unlikely that standard interviews would have been able to generate the same quality of response. As Harper (1998) pointed out, photographs help to stimulate memories and feelings in the interviewee. As gentrification can have such profound, life-changing consequences, it is important to understand how people who are affected by it really feel. What this study shows is that ultimately what matters to people is a sense of well-being and identity, which is linked to their values and culture and the connections they have within their community.

References

- Davidson, M. and Lees, L. (2005). "New-Build "Gentrification" and London's Riverside Renaissance". *Environment and Planning A*. 37(6). 1015-1032.
- Fairclough, C. M. (2017). "A City Transformed: Visualising the Social Effects of Gentrification in One District of Istanbul". C. Cinar and M. S. Akim (eds.) *International Interdisciplinarity in the Arts Symposiums 1: Cinema/Photography, Book of Proceedings*. (32-44). Istanbul, Turkey: Cinius.
- _____ (2018). "The Value of Photography as a Methodology within the Social Sciences". *Etkileşim*. 1(2). 108-123.
- Glass, R. (1964). "Introduction: Aspects of Change". Centre for Urban Studies (ed.) *London: Aspects of Change*. London: MacKibbon and Kee.
- Hammersley, M. and Atkinson, P. (1995). *Ethnography Principles in Practice*. London: Routledge.
- Harper, D. (1998). "An Argument for Visual Sociology". Prosser, J. (ed.) *Image-Based Research*. Padstow: TJ International Ltd.
- _____ (2012). *Visual Sociology*. Abingdon: Routledge.
- Islam, T. (2005). "Outside the Core: Gentrification in Istanbul". Atkinson, R. and Bridge, G. (ed.) *Gentrification in a Global Context: The New Urban Colonialism*. Taylor & Francis e-Library.
- Lees, L., Slater, T., Wyly, E. (2008). *Gentrification*. New York: Routledge.
- Mason, J. (2002). *Qualitative Researching*. London: SAGE Publications.
- Pink, S. (2013). *Doing Visual Ethnography*. London: SAGE Publications.
- Prosser, P. and Schwartz, D. (1998). "Photographs within the Sociological Research Process". Prosser, J. (ed) *Image-Based Research*. Padstow: T J International Ltd.
- Rose, G. (2012). *Visual Methodologies*. London: SAGE Productions.
- Smith, N. (1982). "Gentrification and Uneven Development". *Economic Geography*. 58(2). 139-155.

- Suchar, C. (1997). "Grounding Visual Sociology Research in Shooting Scripts". *Qualitative Sociology*. 20(1). 33-55.
- Uzun, C. Nil. (2003). "The Impact of Urban Renewal and Gentrification on Urban Fabric: Three Cases in Turkey". *Tijdschrift voor Economische en Sociale Geografie*. 94(3). 363-375.

FIKİRLERİN İFADESİ İÇİN ÖZGÜR BİR ALAN VAADİ GERÇEKLEŞTİ Mİ?

Bahar MURATOĞLU PEHLİVAN*

Özet

Bu çalışma, sosyal medyanın suskunluk sarmalını kırmada başarılı olup olmadığını anlamaya yönelik ipuçları bulma amacıyla tasarlanmıştır. Bu amaçla önce Suskunluk Sarmalı Kuramı incelenmiş, yeni iletişim teknolojilerinin fikirlerin ifadesi açısından nasıl imkanlar sunduğuna yönelik literatür aktarılmış ve sosyal medyanın suskunluk sarmalı ile ilişkisi üzerine farklı kültürlerde yapılmış çalışmalardan bahsedilmiştir. Daha sonra ise, Türkiye'deki sosyal medya kullanıcılarının tutumlarını araştırmak amacıyla kullanıcıların fikirlerini çevrimiçi ortamda ifade ederken ne gibi davranışlar gösterdiklerini, gündelik hayatlarındaki kısıtlamalardan etkilenip etkilenmediklerini ve negatif tepkilerden çekinip çekinmediklerini ölçen anketin sonuçları aktarılmıştır. Araştırmanın bulguları, daha önceki literatürle uyumlu olarak, sosyal medyanın özgürlük vaadini yerine getirmede başarılı olamadığına ve suskunluk sarmalının çevrimiçi ortamda da işlediğine işaret etmektedir.

Anahtar Kelimeler: sosyal medya, suskunluk sarmalı, Elisabeth Noelle-Neumann.

* Dr. Öğretim Üyesi, Antalya Akev Üniversitesi, Sanat ve Tasarım Fakültesi

SOCIAL MEDIA AND THE SPIRAL OF SILENCE: DID THE PROMISE OF A FREE SPACE FOR OPINION EXPRESSION COME TRUE?

Bahar MURATOĞLU PEHLİVAN*

Abstract

This study was designed to gain an insight on whether social media is successful on breaking the spiral of silence or not. For that purpose, first the Spiral of Silence Theory and the literature on what possibilities new communication technologies offer regarding opinion expression were discussed. Afterwards, studies conducted on different cultures on the relationship between social media and the spiral of silence were mentioned. Thereafter, to understand the social media users' attitudes in Turkey; results of the survey that was designed to measure the behaviors of the users while they are on social media, whether they are affected by real life limitations, and whether they hold back due to negative reactions they might get, were discussed. Results of this study corresponds to previous literature as they indicate that social media is not successful to keep the promise of freedom and the spiral of silence works on social media as well.

Keywords: social media, the spiral of silence, Elisabeth Noelle-Neumann.

* Lecturer/PhD, Antalya Akev University, Faculty of Art and Design

Giriş

Solomon Asch'in 1955 yılında *Scientific American* dergisinde yayınlanan *Opinions an Social Pressure* (Fikirler ve Sosyal Baskı) isimli makalesi bireylerin, çoğunluğun uzlaştığı fikirler karşısında kendi yargılarından nasıl vazgeçtiği ya da kendi fikirleri konusunda nasıl sessiz kaldığı üzerine çarpıcı kanıtlar sunuyordu. Solomon Asch'in tasarladığı deneyde katılımcılara iki adet kart gösteriliyordu. Kartlardan biri üzerinde tek bir çubuk, diğesinde ise üç çubuk bulunuyordu ve katılımcılardan üzerinde tek çubuk bulunan karttaki çubuğun uzunluğunun, diğerkarttaki çubuklardan hangisiyle eşit olduğunu söylemeleri isteniyordu. Aslında kendisi bunu bilmesede, grubun içerisindeki tek denek, önce herkesin cevabını dinleyen ve en son cevap veren kişiydi ve diğerkileri bilinçli olarak yanlış cevap verdiği durumda denek kendi yargısıyla ilgili tereddüde düşerek diğerkileriyle aynı görüş bildirme ve yanlış cevap verme eğilimi gösteriyordu. Çubukların boyutunun birbirinden oldukça farklı olduğu durumlarda bile çoğunluğun baskısı işlemeye devam ediyordu (Asch, 1955).

Çoğunluk fikirlerinin bireyler üzerindeki etkisi sosyal psikolojiden siyasete, sosyolojiden iletişim çalışmalarına kadar pek çok alanda kendine yer bulmuş olsa da temelde araştırmacıların ilgisini çeken şey aynıydı: İnsanların baskın fikirleri kabul etmesini sağlayan şey neydi? İnsanlar neden kendi fikirlerine güvenmek yerine çoğunluğa uymayı tercih ediyorlardı? Çeşitli çalışmalar bu süreçte işleyen dinamiklerle ilgili olarak; otoriteye itaat, izolasyon korkusu, sosyalleşme ve sosyal kontrol gibi kavramlar üzerinde durmuştur.

Elisabeth Noelle-Neumann'ın 1974 yılında "The Spiral of Silence: A Theory of Public Opinion" (*Suskunluk Sarmalı: Bir Kamuoyu Kuramı*) başlığıyla yayınlanan makalesi de, benzer sorulara cevap arayarak, iletişim çalışmalarında yankı uyandırmış ve bugün halen geçerliliğini koruyan önemli bir kuram haline gelmiştir. Noelle-Neumann'a göre baskın görüş, kendisine uygun olmayan fikirleri ifade edenleri izolasyon ile tehdit eder. Kamuoyunda genel kabul görmüş fikirlere sahip olanlar kendine daha güvenli ve kendini daha rahat ifade edebilir durumdayken; farklı fikirlere sahip bireyler, daha az kendinden emindir ve izole edilme korkusuyla kendini ifade etmekten çekinir. Böylece çoğunluk fikirleri kendine daha fazla alan bulurken, azınlık fikirleri daha az ifade edilir ve daha az ifade edildikçe de, dile getirilme şansları gittikçe azalır. İşte bu noktada da bir *suskunluk sarmalı* ortaya çıkar (Noelle-Neumann, 1974).

Noelle-Neumann'ın (1974) hipotezine göre; bireyler çevrelerini gözlemleyerek o esnada hangi fikirlerin kabul gördüğünü, hangi fikirlerin yükselişte ya da düşüşte olduğunu belirlemeye çalışır. Bireyin kendi sahip olduğu fikirler, o esnada kabul görüyor ya da gelecekte kabul görecektir şekilde güç kazanıyorsa ifade edilme ihtimalleri daha yüksektir. Bunun nedeni kişilerin yaşadığı izolasyon korkusudur. Ancak eğer ki bireyin fikri o esnada ana akım değilse, fakat gelecekte kabul göreceği öngörülüyorsa, o zaman söz konusu izole edilme korkusunun fazla bir etkisi olmaz.

Noelle-Neumann (1974), dönemin tartışmalı konularıyla ilgili yaptığı anket çalışmalarıyla hipotezlerini desteklerken, kitle medyasının bu noktada önemli bir araç olduğunu da belirtmiştir. Bireyler, kitle medyasının hangi haberleri ve konuları öne çıkardığına bakarak söz konusu takip işlemini gerçekleştirebilir.

Noelle-Neumann'ın 1977 yılında yayınlanan bir başka çalışması, bireylerin oy verme tercihleri ve yakın oldukları siyasi parti ile ilgili başka kişilerle tartışma isteklerinin, söz konusu siyasi akımın yükselişte olup olmadığına bağlı olduğunu ortaya koymuştur. Bireyler kendi görüşleri yükselişteyken, kamusal alanda rahatlıkla tartışabileceklerini belirtirken; kendi görüşleri düşüşe geçtiğinde, karşı tarafın kendisiyle aynı fikirde olup olmadığına göre karar verme eğilimine girmiştir.

Benzer şekilde Noelle-Neumann'ın verdiği bir başka örnek 1965 Almanya seçimleridir. Hristiyan Demokratların ve Sosyal Demokratların oyları eşit gibi görünürken, üstelik kimin kazanacağına yönelik beklentiler de aşağı yukarı birbirine yakinken; seçimlere iki ay kala Hristiyan Demokratların kazanacağına yönelik beklenti artar ve seçim söz konusu partinin zaferiyle sonuçlanır. Burada gerçekleşen Noelle-Neumann'a göre, kazanması beklenen tarafı destekleyenlerin daha güvenli olması, fikirlerini daha rahat ifade etmesi ve dolayısıyla Hristiyan Demokratların daha fazla görünürlük kazanmasıdır. Eş zamanlı olarak, Sosyal Demokratları destekleyenler sessizleşmiş, kendilerini daha az ifade etmiş ve giderek daha az görünür olarak oy kaybetmiştir (Noelle-Neumann, 1991: 258).

Noelle-Neumann ve Petersen (2004: 349) ayrıca, insanların yalnızca izolasyondan korkmadığından aynı zamanda kendilerinin de benimsemedikleri fikirler karşısında karşı tarafı izole eden ve onaylamayan tepkiler verdiğinden bahseder. Öte yandan suskunluk sarmalının yalnızca tartışmalı konularda ve ahlaki yönü olan meselelerde "başka bir deyişle ideolojinin, ajitasyonun ve duyguların devreye girdiği" durumlarda ortaya çıktığını vurgular.

Kuramın bir başka yönü, suskunluk sarmalının herkes için işlemediğini; *sabit fikirli* olarak nitelenen bireylerin her ne olursa olsun fikirlerini söylemekte ısrarcı olduğunu belirtir. Bu kişiler fikirlerinde karardır ve çevredeki baskın görüşlerden etkilenmez (Matthes vd. 2010: 775). Bu görüş, İsviçre'de dönemin gündem konularıyla ilgili yapılan ve bireylerin fikirlerinde ne kadar karardlı olduklarının da ölçüldüğü bir çalışma ile de desteklenmiştir (Matthes vd. 2010).

Bu çalışmanın temel sorusu, izolasyon korkusunun ve suskunluk sarmalının, genel olarak fikirlerin özgür ifadesi için yeni bir alan olarak sunulan sosyal medyada işleyip işlemediği ile ilgilidir. Bu amaçla araştırmanın verilerine geçmeden önce yeni iletişim teknolojilerinin, fikirlerin ifade edilmesi açısından nasıl olanaklar sunduğuna; daha sonra da suskunluk sarmalı ve sosyal medya üzerine yapılmış çalışmalardan oluşan literatüre bakılacaktır.

Yeni Medya ve Fikirlerin İfadesi

İnternet yaygınlaşmaya başladığında sunduğu olanaklar açısından büyük bir özgürlük vaadi olarak görülmüştü. Özellikle birtakım sosyal hareketlerin daha geniş kitlelere ulaşması için sosyal medyanın oldukça umut verici bir platform olduğu düşünülmüştü (Uldam, 2016: 201-202). Artık vatandaşlar kitle medyasının içerikleri karşısında pasif kalmayacak ve siyasi propagandanın empoze ettiklerine bağımlı olmayacaktı. Bireylerin kendi fikirlerini ve farklı bakış açılarını ifade etmek, yayınlamak ve böylelikle de geniş kitlelere duyurmak için yeni bir alanı vardı (Loader ve Mercea, 2011: 759).

Yeni iletişim teknolojilerinin yarattığı söz konusu alan, geleneksel medyanın egemenliğini sarsma potansiyeline sahipti ve demokratikleşmeye katkı sağlamak için yeterli özellikleri bünyesinde barındırıyordu. Sosyal medya, profesyonel olma zorunluluğu bulunmadan ve kitle medyasının merkezileşmiş yapısından bağımsız bir şekilde bireylerin erişimine sunuluyor ve bilgi akışı üzerindeki tekeli kırılıyordu (Loader ve Mercea, 2011: 759).

İnternet aynı zamanda radikal ve alternatif medyanın ya da fikirlerin de kendine yer bulabileceği bir alan olarak göze çarpmaktaydı. Geleneksel kitle medyası tarafından dışlanmış görüşler, kendilerini ifade etmek ve destekçileriyle iletişim sağlamak için yeni medyayı kullanıyor ve böylelikle seslerini duyurabiliyordu (Downey ve Fenton, 2003: 196-198).

Kellner'e (1997) göre de bilgi üzerindeki tekeli ve denetimi kırmak ve demokratik katılımı sağlamak için söz konusu yeni iletişim teknolojileri oldukça önemlidir. Kellner yayıncılıktaki tek yönlü akışın aksine, yeni medyanın vatandaşların fikirlerini ifade etmesine olanak sağladığından ve çok yönlü akışa izin verdiğinden bahsetmişti. Ancak potansiyel olarak demokratikleştirme kapasitesine sahip yeni teknolojilerin, tam tersi yönde kullanılabileceğini de sözlerine eklemişti.

Zaman geçtikçe, İnternet'in ve sosyal medyanın özgürleştirici ve sosyal hareketleri geniş kitlelere ulaştırma gücünün yanı sıra; hükümetlerin, şirketlerin ve diğer çeşitli kuruluşların söz konusu hareketlerin gelişimini izleyebilmesi için de büyük bir fırsat olduğu dile getirilmeye başlandı (Uldam, 2016: 201-202). Sosyal medyanın gücüne şüpheli yaklaşanlar, sosyal medyanın farklı fikirlerin ifade edilmesiyle demokrasiye katkı sağladığı kadar aykırı seslerin bastırılması için de kullanıldığına dikkat çekti (Shirky, 2011: 38).

Bireylerin sosyal medyaya dâhil olması ve orada fikirlerini ifade etmesi üzerine yapılan tartışmaların en başta gelenlerinden biri gözetlenme olgusu üzerinedir. Söz konusu platformun bireylere özgürlük alanı tanıdığı kadar; hükümetler, ticari şirketler ya da çeşitli kurum ve kuruluşlar için vatandaşlar hakkında bilgi toplanabilecek, kayıt tutulabilecek ve vatandaşların tutum ve davranışlarının izlenmesine olanak sağlayacak yeni bir mecra olduğu da çok geçmeden kabul edildi. Örneğin *Facebook*'un hızlı yükselişi, bilgilerin tek bir yerde toplanmasıyla hem bireylerin görünürlüğünü hem de gözetlemeyi art-

tırdı. Bireylerin de gözetleme eylemini gerçekleştirebilmesi, ilk başta merkezi olmayan bir izleme sistemine işaret etse de bazı grupların gizlilik ayarlarını aşacak şekilde daha ayrıcalıklı bir gözetleme yapabiliyor olması, yine merkezileşmiş bir izleme sistemini çağırıştırıyordu. Bireylerin birbirini izlediği kadar, çeşitli kurumlar ve iş dünyası da belirli grupları kendi çıkarları için gözetlemeye başlamıştı. Sosyal medya aynı zamanda emniyet teşkilatı tarafından da profesyonel olarak kullanılıyordu. Böylece sivil polislerin çevrimiçi ortamda suç teşkil edebileceğini düşündükleri alanlara girebilmesi ve gizli bilgilere ulaşabilmesine olanak sağlanmıştı (Trottier, 2011: 4-7).

Sosyal medyada gözetleme, ticari olarak ve pazarlama amacıyla da gerçekleşmeye başladı. Yeni iletişim teknolojileri sayesinde şirketler, potansiyel müşterilerine ulaşabiliyor ve verimliliği yüksek bir reklam politikasına sahip olabiliyordu (Campbell ve Carlson, 2002: 587). Bir başka deyişle sosyal medyanın sunduğu özgürlük olanağı ve yeni bir kamusal alan vaadi, gözetlenme ve kayıt altına alınma ile sarsılmıştı. Hem ticari kurumlar hem de resmi kuruluşlar, bireyler kadar sosyal medyadan faydalanmaya başlamış ve gerek kamuoyunu gerekse de bireyleri izlemek için yeni bir yöntem bulmuştu.

Sonuç olarak, tüm bu tartışmalardan yola çıkarak, İnternet'in temelde dijital iz takibi ile mahremiyeti engellediği sonucuna varmak yanlış olmayacaktır. Çevrimiçi ortamda yapılan her eylemin bir iz bırakması ve bu izlerin takip edilebilmesi, yeni medyanın sunduğu özgürlük ortamını ciddi anlamda tehdit eden bir bilgi olarak ortaya çıkmaktadır; çünkü "iz, izleyene, izlenen aleyhinde bir güç kullanma potansiyeli demektir" (Atabek, 2006: 3).

Sosyal Medya ve Suskunluk Sarmalı

Tüm bu bilgilerin ışığında, sosyal medyanın suskunluk sarmalını kırma ve bireylere fikirlerin ifadesi için daha özgür bir alan sunma konusunda başarılı olup olmadığı oldukça tartışmalıdır. Hem kendi çevresi, hem de çeşitli kurum ve kuruluşlar tarafından izlendiğinin ve çevrimiçi ortamda gerçekleştirdiği her eylemin iz bıraktığının farkında olan bireyin izolasyon korkusu olmadan görüşlerini ifade edebileceği fikrine şüpheyile yaklaşmak yanlış olmayacaktır.

Liu ve Fahmy (2011) tarafından yapılmış bir araştırma, bireylerin çevrimiçi ortamda kendilerini daha az izole hissettiklerini ancak yine de aynı gerçek yaşamda olduğu gibi izolasyon korkusu ile çoğunluğun baskın fikirleri karşısında farklı görüşleri ifade etmekten kaçındıklarını ortaya koymuştur. Aynı çalışmanın bir başka bulgusu, sanal ortamda fikirleri ifade etme isteği ile yüz yüze ortamda fikirleri ifade etme isteği arasında da bir korelasyon olduğudur. Gearhart ve Zhang (2014) çalışmalarında suskunluk sarmalının sosyal medyada da geçerli olduğu sonucunu ortaya koyan verilere ulaşmıştır. Bu araştırmalara paralel olarak, İnternet üzerindeki tartışma forumları ile ilgili yapılan bir araştırmada da çevrimiçi ortamda izolasyon korkusunun işlediğini ve suskunluk sarmalının devrede olduğunu göstermiştir (Askay, 2014).

Güney Kore'deki gazetecilerin *Twitter* kullanımı üzerine yapılmış bir başka araştırma ise gazetecilerin kendi fikirleri ile *Twitter* kullanıcılarının fikirleri arasında büyük bir farklılık olduğunu gördükleri zaman tartışmalı konularda fikir beyan etmek konusunda daha çekinceli davrandıklarını gözlemlemiştir (Lee ve Kim, 2014). Benzer şekilde, *Twitter* üzerine yapılmış bir başka çalışmada, bireylerin fikirlerinin çoğunluğun fikirleriyle uyumlu olduğu zaman *Twitter*'da görüşlerini daha fazla dile getirdiğini ve bu anlamda suskunluk sarmalının çevrimiçi ortamda da işlediğini bulmuştur (Miyata vd. 2015).

Bu çalışma, Türkiye'deki sosyal medya kullanıcıları üzerinde gerçekleştirilmiş ve sosyal medyanın suskunluk sarmalını kırma konusunda ne kadar başarılı olduğu Türkiye özelinde incelenmeye çalışılmıştır.

Yöntem

Türkiye'deki sosyal medya kullanıcıları için suskunluk sarmalının işleyip işlemediğini görmek amacıyla sosyal medya ve fikirlerin ifadesi ile ilgili 7 soru içeren bir anket hazırlanmıştır. Anket soruları Mayıs 2018'de hem sosyal medya üzerinden paylaşılmış hem de Antalya Akev Üniversitesi öğrencilerine uygulanmıştır. Öğrenciler anketi ders saatleri içerisinde cevaplamıştır. Sorular 5'li 'Likert Ölçeği'nde, 1 "Kesinlikle Katılmıyorum" ve 5 "Kesinlikle Katılıyorum" olacak şekilde sorulmuştur. Toplam katılımcı sayısı 169'dur. Anket soruları aşağıdaki gibidir:

1. Negatif tepki almaktan çekindiğim için toplum içerisinde ifade edemediğim fikirleri, sosyal medyada ancak gerçek ismimi gizleyerek ifade ederim.
2. Eğer bir düşüncemi toplum içerisinde söyleyemiyorsam, sosyal medyada da dile getirmeyi tercih etmem.
3. Negatif tepki çekmesinden korktuğum bir fikri, sosyal medyada ancak paylaşımlarımı takip edenlerin benimle aynı fikirde olduğunu bilirim ifade ederim.
4. Toplumda kabul görmeyen bir fikri sosyal medyada gerçek ismimi saklayarak dahi ifade etsem, kimlik bilgilerine ulaşılabilirliğinden çekinirim.
5. Sosyal medyanın gizlemek istediğim kimlik bilgilerinin saklı kalması açısından güvenli olduğunu düşünmüyorum.
6. Toplumda kabul görmeyen fikirleri sosyal medyada ifade ettiğim için ortaya çıkabilecek sonuçlardan (linç, hedef gösterilme, büyük negatif tepki, yasal yaptırımlar) çekiniyorum.
7. Toplumda kabul görmeyen bir fikri, sosyal medyada ancak paylaşımlarımı takip edenlerin büyük negatif tepki vermeyeceğini bilirim ifade ederim.

Bulgular

Anket sorularının güvenilirliği *Cronbach's Alpha* ile 0,746 olarak, yeterli seviyede ölçülmüştür. Anket katılımcılarının 102'si kadın, 56'sı erkektir. 11 kişi ise cinsiyet belirtmemiştir. Katılımcıların en yüksek puan verdiği sorunun "Sosyal medyanın gizlemek istediğim kimlik bilgilerinin saklı kalması açısından güvenli olduğunu düşünmüyorum." olduğu gözlemlenmiştir ($M=4,15$, $SD=1,26$). En yüksek puan verilen ikinci soru ise "Eğer bir düşüncemi toplum içerisinde söyleyemiyorsam, sosyal medyada da dile getirmeyi tercih etmem." olarak ölçülmüştür ($M=3,53$, $SD=1,6$). Aynı soruda, uygulanan 'bağımsız örneklem t testi' sonucu, kadınların ve erkeklerin ortalamaları arasında da anlamlı fark bulunmuştur ($p<0,05$). Bu soruda kadın katılımcıların yanıtlarının ortalaması ($M=3,77$, $SD=1,54$), erkek katılımcılara ($M=3,23$, $SD=1,58$) oranlara daha yüksek olarak ortaya çıkmıştır. Tüm soruların ortalamasına, aynı şekilde 'bağımsız örneklem t testi' ile baktığımızda da kadın katılımcıların ortalaması ($M=2,78$, $SD=0,90$), erkek katılımcıların ortalamasından ($M=2,57$, $SD=0,85$) bir miktar yüksektir ancak söz konusu fark istatistiksel olarak anlamlı değildir ($p>0,05$).

Öte yandan, katılımcıların en düşük puan verdiği soru "Negatif tepki almaktan çekindiğim için toplum içerisinde ifade edemediğim fikirleri, sosyal medyada ancak gerçek ismimi gizleyerek ifade ederim." ($M=1,53$, $SD=1,03$) olarak gözlemlenmiştir. En düşük ortalamaya sahip ikinci soru ise "Negatif tepki çekmesinden korktuğum bir fikri, sosyal medyada ancak paylaşımlarımı takip edenlerin benimle aynı fikirde olduğunu bilirim ifade ederim." ($M=2,03$, $SD=1,47$) olarak ölçülmüştür.

Diğer soruların ortalamaları ise şu şekildedir:

- Toplumda kabul görmeyen bir fikri sosyal medyada gerçek ismimi saklayarak dahi ifade etsem, kimlik bilgileri ulaşılacağından çekinirim: $M=2,70$, $SD=1,64$
- Toplumda kabul görmeyen fikirleri sosyal medyada ifade ettiğim için ortaya çıkabilecek sonuçlardan (linç, hedef gösterilme, büyük negatif tepki, yasal yaptırımlar) çekiniyorum: $M=2,74$, $SD=1,49$
- Toplumda kabul görmeyen bir fikri, sosyal medyada ancak paylaşımlarımı takip edenlerin büyük negatif tepki vermeyeceğini bilirim ifade ederim: $M=2,15$, $SD=1,36$

Katılımcılar yaş gruplarına göre ayrıldığında ise, sorulara verdikleri yanıtların ortalaması ve standart sapması, aşağıdaki gibi şekillenmiştir:

1. grup (18-25 yaş): $M=2,4$ $SD=0,8$
2. grup (26-35 yaş): $M=3,21$ $SD=0,82$
3. grup (36-45 yaş): $M=2,70$ $SD=0,92$
4. grup (46-55 yaş): $M=2,55$ $SD=0,66$

5. grup (56-65 yaş): $M=2,54$ $SD=0,97$

6. grup (66 ve üzeri yaş): Bu yaş grubunda tek katılımcı olduğundan ortalama ve standart sapma ölçülemedi.

Ortalamalara baktığımızda en yüksek ortalamaya sahip grup 26-35 yaş aralığı olarak göze çarpmaktadır. En düşük ortalamaya ise 18-25 yaş grubu sahiptir. Uygulanan tek yönlü 'Anova Testi' sonucu, yaş grupları arasında anlamlı fark olduğu bulunmuştur. Hangi yaş grupları arasında anlamlı fark olduğunu bulmak üzere uygulanan *post-hoc testi* (Tukey) sonucunda ise 1.(18-25) ve 2.(26-35) yaş grupları arasında anlamlı fark olduğu gözlemlenmiştir ($p<0,05$). Diğer yaş grupları arasındaki farklar ise istatistiksel olarak anlamlı değildir ($p>0,05$). Katılımcıların sorulara verdiği yanıtların genel ortalaması ise $M=2,69$, $SD=0,89$ olarak ölçülmüştür.

Tartışma ve Sonuç

Elde edilen bulgular sonucu, katılımcıların en yüksek oranda katıldıklarını ifade ettiği soru "Sosyal medyanın gizlemek istediğim kimlik bilgilerinin saklı kalması açısından güvenli olduğunu düşünmüyorum." olarak ortaya çıkmıştır. Soru, 5'in "kesinlikle katılıyorum" anlamına geldiği 'Likert ölçeğinde', "4,15" gibi oldukça yüksek bir yanıt ortalamasına sahiptir. Buradan anlaşıldığı üzere katılımcılar sosyal medya platformlarına güvenmemekte ve gizli kalmasını istedikleri bilgilerinin ifşa olabileceğini düşünmektedir. Bu açıdan bakıldığında bireylerin sosyal medya kullanırken toplumda genel kabul görmeyen fikirlerini gündelik yaşama göre daha rahat ifade edeceklerini düşünmek çok doğru olmayacaktır. Sosyal medya ortamları güvenilirmez ve bilgi sızdırmaya müsait olarak algılandığına göre vatandaşların kendilerini yeteri kadar özgür hissetmesi çok olası görünmemektedir.

Katılımcıların en yüksek oranda katıldıklarını ifade ettiği ikinci soru "3,53" ortalamaya sahip olan "Eğer bir düşüncemi toplum içerisinde söyleyemiyorsam, sosyal medyada da dile getirmeyi tercih etmem." ifadesidir. Söz konusu bulgu bize açıkça katılımcıların sosyal medyada fikirlerini ifade ederken büyük çoğunlukla gündelik hayattaki kısıtlamaları ya da çekinceleri yaşadıklarını söylemektedir. Bu soruyla ilgili ilginç bir başka bulgu, kadın ve erkek katılımcıların ortalamaları arasındaki anlamlı farktır. Kadınların bu ifadeye erkeklerden daha çok katılım gerçekleştirdiği gözlemlenmiştir. Bu da demektir ki, kadınlar gündelik yaşamdaki kısıtlamaları sosyal medya ortamında daha fazla hissederken; erkekler, sosyal medya platformlarını kullanırken kadınlara kıyasla gerçek yaşamın kısıtlamalarından daha az etkilenmektedir. Yukarıda açıklandığı gibi sosyal medya ortamlarının güvenilir olarak görülmediği düşünülürse bireylerin sosyal medyada toplumda genel olarak kabul görmeyen fikirlerini ifade ederken kaygı hissetmesi doğal olarak kabul edilebilir. Djerf-Pierre ve Wängnerud (2016) tarafından yapılmış bir araştırmada, kadınların kişisel ve sosyal riskler

karşısında erkeklere kıyasla daha fazla kaygı duyduğu bulgusuna ulaşılmıştır. Söz konusu kaygıların yüksekliği, kadınların sosyal medyada fikirlerini ifade ederken daha çekingen davranmasının nedeni olarak görülebilir. Benzer şekilde tüm sorular için kadınların ortalaması erkeklerinkinden biraz daha yüksektir ancak söz konusu fark, her ne kadar bu bilgilere paralel olsa da, istatistiksel olarak anlamlı değildir.

Katılımcıların genel olarak en az katıldıklarını ifade ettiği soru “1,53” ortalama ile “Negatif tepki almaktan çekindiğim için toplum içerisinde ifade edemediğim fikirleri, sosyal medyada ancak gerçek ismimi gizleyerek ifade ederim.” olarak gözlemlenmiştir. Söz konusu bulgu, Türkiye’deki sosyal medya kullanıcılarının gerçek isimlerini gizleyerek toplumda genel kabul görmeyen fikirleri ifade etmek gibi bir tercihi olmadığını göstermektedir. Bunun bir sebebi, yukarıda bahsedildiği gibi, sosyal medya platformlarının saklı kalması istenen kişisel bilgilerin gizliliğini koruma konusunda güvenilir bulunmaması olarak düşünülebilir. Bu durumu ölçmek için sorulan “Toplumda kabul görmeyen bir fikri sosyal medyada gerçek ismimi saklayarak dahi ifade etsem, kimlik bilgileri ulaşılabilirliğinden çekinirim.” sorusunun ortalaması 5’li Likert ölçeğinde, “2,70” olarak bulunmuştur. Söz konusu ortalama çok güçlü bir katılımı göstermemekle birlikte, orta değer bir miktar üzerindedir. Öte yandan bir diğer neden olarak, katılımcıların genel olarak gerçek hayatta ifade etmedikleri fikirleri sosyal medyada ifade etmeyi tercih etmiyor olmaları gösterilebilir. Kimlik bilgilerini gizlemek, söz konusu tercih üzerinde herhangi bir değişiklik yaratmamaktadır.

Katılımcıların en az katıldıkları ikinci soru ise “2,03” ortalama ile “Negatif tepki çekmesinden korktuğum bir fikri, sosyal medyada ancak paylaşımlarımı takip edenlerin benimle aynı fikirde olduğunu bilirsem ifade ederim.” olarak ölçülmüştür. Burada katılımcılar, sosyal medyada genel kabul görmeyen fikirlerini ifade edip etmeme konusunda bir tercihte bulunurken, takipçilerinin görüşlerinden bağımsız davrandıklarını ifade etmektedir. Bu durumun olası bir sebebi, bireylerin paylaşımlarının sadece takipçileri tarafından görülebileceğine inanmıyor olması olabilir. Bir başka deyişle, yine sosyal medya ortamlarının güvenilir bulunmaması bir etken olarak görülebilir. Öte yandan paralel bir soru olan “Toplumda kabul görmeyen bir fikri, sosyal medyada ancak paylaşımlarımı takip edenlerin büyük negatif tepki vermeyeceğini bilirsem ifade ederim.” sorusu “2,15” gibi düşük bir katılım ortalamasına sahiptir. Bu veri katılımcıların takipçilerinin görüşlerinden bağımsız davrandığı yorumunu destekler görünmektedir. Ancak “Toplumda kabul görmeyen fikirleri sosyal medyada ifade ettiğim için ortaya çıkabilecek sonuçlardan (linç, hedef gösterilme, büyük negatif tepki, yasal yaptırımlar) çekiniyorum” sorusuna baktığımızda ortalamanın “2,74”e yükseldiğini görürüz. Bu bulgu, katılımcıların kendi takipçilerinin tepkilerini bir kısıtlayıcı etken olarak düşünmediklerini; fakat daha geniş ölçekte tepkiler söz konusu olduğunda çekincelerinin arttığını göstermektedir.

Yaş gruplarının ortalamalarına baktığımızda ise, 26-35 yaş arası grup “3,21” ortalama ile gündelik yaşamdaki kısıtlamaları sosyal medya ortamında en çok hisseden ve en çekingen davranan yaş aralığı olarak göze çarpmaktadır. 18-25 yaş aralığındaki grup ise “2,4” ortalama ile söz konusu kısıtlamalardan en az etkilenen ve sosyal medyada en özgür davranan yaş aralığı olarak gözlemlenmiştir. Söz konusu iki yaş grubu arasında istatistiksel olarak anlamlı bir fark vardır. 26-35 yaş aralığındaki grup doğum tarihi olarak 1983-1992 yılları aralığına rastlar. Bu dönem 1980 askeri darbesi sonrasındaki siyasi iklimi kapsar ve genellikle bu yıllarda doğanlar Türkiye’nin apolitik nesli olarak anılır. Büyük siyasi çatışmaları, ardından gelen darbeyi ve sıkıyönetimi görmüş ebeveynlerin, yaşadıkları korku ile çocuklarını siyasetten uzak tutma eğilimi gösterdiği; buna medyanın magazinleşmesi de eklenince apolitik bir neslin ortaya çıktığı tartışılabilir. Her ne kadar bu konunun tartışılması mevcut makalenin sınırlarını aşsa da söz konusu yaş grubunun sosyal medyada fikirlerini ifade ederken daha çekingen davranmasının bir nedeni olarak düşünülebilir. Ancak bu etkiyi ölçmek için daha detaylı araştırmalara ihtiyaç vardır. 18-25 yaş grubu ise 1993-2000 yılları aralığında doğan kuşağa işaret eder. Söz konusu kuşak hem katılımcılar arasındaki en genç yaş grubu hem de yeni iletişim teknolojileriyle en erken yaşta tanışan ve söz konusu teknolojilere en aşina nesil olarak dikkat çeker. Bu yaş aralığı bir anlamda Marc Prensky’nin (2001) *dijital yerliler* olarak tanımladığı kuşağın Türkiye’deki versiyonu olarak düşünülebilir. Bu kuşak yeni medyanın içine doğmuş ve yeni medyanın dilini en iyi kullanan nesildir. Bu nedenle söz konusu yaş grubunun sosyal medya kullanırken kendini oldukça rahat hissetmesi olağan görünmektedir. Ancak yine de söz konusu etkiyi ölçmek için daha detaylı araştırmalara ihtiyaç vardır.

Sonuç olarak, araştırmanın tüm bulgularını göz önüne aldığımızda, sosyal medya ortamlarının vaat ettiği özgürlüğü gerçekleştirmedi ve suskunluk sarmalını kırmada ilk başta öngörüldüğü kadar başarılı olamadığını söylemek yanlış olmaz. Bireyler, sosyal medyayı güvenilir bulmamakta ve gerçek yaşamdaki kısıtlamaları çevrimiçi ortamda da hissettiklerini ifade etmektedir. Sosyal medyanın aynı zamanda hem resmi kurumlar hem de ticari şirketler tarafından çeşitli amaçlarla vatandaşları izlemek için kullanılması, özgürlüğü kısıtlayan bir başka etmen olarak göze çarpmaktadır. Bireylerin gözlemlendiklerinin bilincindeyken kendilerini özgür hissetmeleri çok olası görünmemektedir. Bu anlamda araştırmanın sonucu var olan literatürle uyumludur. Sosyal medya toplumda genel kabul görmeyen fikirlerin rahatça ifade edilebileceği yeni bir alan olma idealini kaybetmiş görünmektedir.

Kaynakça

- Asch, S. E. (1955). “Opinions and Social Pressure”. *Scientific American*. 193(5). 31-35.
- Askay, D. A. (2014). “Silence in the Crowd: The Spiral of Silence Contributing to The Positive Bias of Opinions in an Online Review System”. *New Media & Society*. 17(11). 1811-1829.

- Atabek, Ü. (2006). "İnternette Etik Sorunların Ekonomi Politik Bağlamı". *Küresel İletişim Dergisi*. 2. 1-9.
- Campbell, J. E. ve Carlson, M. (2002). "Panopticon.com: Online Surveillance and the Commodification of Privacy". *Journal of Broadcasting & Electronic Media*. 46(4). 586-606.
- Djerf-Pierre, M. ve Wängnerud, L. (2016). "Gender and Sociotropic Anxiety: Explaining Gender Differences in Anxiety to Social Risks and Threats". *International Journal of Public Opinion Research*. 28(2). 217-240.
- Downey, J. ve Fenton, N. (2003). "New Media, Counter Publicity and the Public Sphere". *New Media & Society*. 5(2). 185-202.
- Gearhart, S. ve Zhang, W. (2014). "Gay Bullying and Online Opinion Expression: Testing Spiral of Silence in the Social Media Environment". *Social Science Computer Review*. 32(1). 18-36.
- Kellner, D. (1997). "Intellectuals, the New Public Spheres, and Techno-Politics". *New Political Science*. 169-188.
- Lee, N. ve Kim, Y. (2014). "The Spiral of Silence and Journalists' Outspokennes on Twitter". *Asian Journal of Communication*. 24(3). 262-278.
- Liu, X. ve Fahmy, S. (2011). "Exploring the Spiral Of Silence in the Virtual World: Individuals' Willingness to Express Personal Opinions in Online versus Off-line Settings". *Journal of Media and Communication Studies*. 3(2). 45-57.
- Loader, B. D. ve Mercea, D. (2011). "Networking Democracy?". *Information, Communication & Society*. 14(6). 757-769.
- Matthes, J., Morrison, K. R., Schemer, C. (2010). "A Spiral of Silence for Some: Attitude Certainty and the Expression of Political Minority Opinions". *Communication Research*. 37(6). 774-800.
- Miyata, K., Yamamoto, H., Ogawa, Y. (2015). "What Affects the Spiral of Silence and the Hard Core on Twitter? An Analysis of the Nuclear Power Issue in Japan". *American Behavioral Scientist*. 59(9). 1129-1141.
- Noelle-Neumann, E. (1974). "The Spiral of Silence: A Theory of Public Opinion". *The Journal of Communication*. 24(2). 43-51.
- _____ (1977). "Turbulences in the Climate of Opinion: Methodological Applications of the Spiral of Silence Theory". *The Public Opinion Quarterly*. 41(2). 143-158.
- _____ (1991). "The Theory of Public Opinion: The Concept of the Spiral of Silence". *Annals of the International Communication Association*. 14(1). 256-287.
- Noelle-Neumann, E. ve Petersen T. (2004). "The Spiral of Silence and the Social Nature of Man". L. Lee Kaid (Ed.) *Handbook of Political Communication Research*. (339-356). New Jersey: Lawrence Erlbaum Associates Inc. Publishers.

- Prensky, M. (2001). "Digital Natives, Digital Immigrants Part 1". *On the Horizon*. 9(5). 1-6.
- Shirky, C. (2011). "The Political Power of Social Media: Technology, the Public Sphere, and Political Change". *Foreign Affairs*. 90(1). 28-41.
- Trottier, D. (2011). "A Research Agenda for Social Media Surveillance". *Fast Capitalism*. 8(1). 1-13.
- Uldam, J. (2016). "Corporate Management of Visibility and the Fantasy of the Post-Political: Social Media and Surveillance". *New Media & Society*. 18(2). 201-219.

SÖYLEMİN KAPATILMA VE AÇIMLAMA SAVAŞIMINDA EDWARD SNOWDEN

Serkan BULUT*

Özet

Günümüz toplumu, kültür endüstrisinin yaşam pratikleri ile her şeyi tüketen ve ondan haz alan bir hayat yaşamak amacındadır. Öyle ki bilgi bile sadece enformasyon boyutuyla tüketimin nesnesi konumuna gelmiştir. Diğer yandan saf bilgi, iktidarın, kendini yeniden inşa etmek için yararlandığı bir araç haline dönüşmüştür. Bilgi, toplumu tüm yönetsel süreçler hakkında aydınlatan güçlü bir olgu olduğu için yeterince bilgi sahibi olan bireyler, bu bilgiyi her türlü yaşam alanlarında ve süreçlerde kullanacakları için özgürleşmektedirler. Böylelikle politik olanın da ayırdına vararak daha iyi yönetim, daha fazla insan hakları ve daha sağlam bir demokrasi umudu için özgür ve saf bilgiye ihtiyaç duyarlar. Tüm insanlığın yararına olan bilgi bir yanıyla büyük bir güç aracına da çevrilebilir. Küresel yönetim mekanizmaları ve aktörleri için bilgi kısmen özgür bırakılmalıdır. Onlara göre toplumun refahı için kamusala dair bilgi sadece yönetim mekanizmalarını ellerinde tutan seçkin sınıfın elinde olmalıdır. Bu nedenle asıl bilgi saklı tutulur. Aynı zamanda bu bilginin nereden ve hangi yolla biriktirildiği de bir başka tartışma konusudur. Devletler toplumu ve bireyi ayırt etmeksizin gözetim altında tutmakta, onlara dair her türlü veriyi elindeki tüm olanaklarla (dijital veya diğer ortamlar aracılığı ile) toplamaktadırlar. Böylelikle konuşulan, yazılan ve paylaşılan hiçbir bilgi kişiye özel kalamamaktadır.

Mevcut durum böyle iken bilginin özgürlük olduğu bilincini paylaşan söylem aktörleri insanların hayatlarına dair bilgiye sınırsız erişimi ve gerçeklikler hakkında gerekli bilgiye sahip olmaları için söylemi açıklama savaşımına girmektedirler. Edward Snowden, bu açımlayıcılara verilebilecek iyi bir örnektir. Bu çalışmada toplumun dijitalleşmesinin yarattığı kültür ve aldığı hal, bilginin dijital ortamlarda akışı, söylemin kurulması, kapatılması ve açılması savaşımı Edward Snowden Olayı örneğinde tartışılmaktadır.

Anahtar Kelimeler: açıklama, Edward Snowden, gözetim, kapatılma, söylem.

* Araştırma Görevlisi, Çukurova Üniversitesi, İletişim Fakültesi

IN THE STRUGGLE FOR CLOSURE AND EXPLANATION OF DISCOURSE: EDWARD SNOWDEN

Serkan BULUT*

Abstract

Today's society aims to live a life that is consuming everything with the life practices of the culture industry. Even the knowledge has become the object of consumption with only the information dimension. On the other hand, pure knowledge has been transformed into a tool for power to rebuild itself. Since knowledge is a powerful phenomenon that illuminates society about all managerial processes, individuals who have enough knowledge are free to use this information in all kinds of living spaces and processes. Thus, realizing what is political, they need free and pure knowledge for better governance, human rights and a better hope of democracy. When they understand the political better, they need free and pure knowledge for better management, human rights and a more robust hope for democracy. On the other hand, information can be turned into a great instrument of power for the benefit of all mankind. Global governance mechanisms and actors think that information should be partially freed. According to them, for the welfare of society, knowledge of the public should be only in the hands of the elite class who holds the managerial mechanisms. Therefore, the original information is reserved. At the same time, where and how this information is accumulated is another topic of discussion. States keep the society and the individual under control, and collect all kinds of data about them with all the means (via digital or other media). Thus, no information that is spoken, written or shared can be personal.

While this is the case, discourse actors who share the consciousness that knowledge is freedom, engage in the struggle to explain discourse in order people to have unlimited access to information and acquire the necessary knowledge about the realities. Edward Snowden is a good example of this. In this study, the culture created by the digitalization of society and the state, the flow of information in digital environments, the struggle for the establishment, closure and dissemination of discourse are discussed in the case of the Edward Snowden Incident.

Keywords: explanation, Edward Snowden, surveillance, closure, discourse.

* Research Assistant, Çukurova University, Faculty of Communication

Giriş

"Günümüzün sorunu artık ne olduğumuzu keşfetmek değil, olduğumuz şeyi reddetmektir..." Michel Foucault

Tarih yapıcılar ve bu yapıcılarının inşa ettiği tarihsel olguları kabul etmeyen aykırılar arasında bir söylemin kapatılma ve açıklama sorunsalı, bilginin üretimi, paylaşımı ve kullanımı sorunu mevcuttur. Bir tarafta hakim kültürü, politikayı, sanatı ve eğitimi üreten iktidar söylemi, bir tarafta bu söyleme uyum göstermeyen marjinal birey ve topluluklar vardır. Toplumsal kuralların yasaya ve vicdana uymayan yanlarını kabul etmeyen söylem aktörleridir bu kişiler. Zaman zaman tarihin akışını da değiştirebilmişlerdir. Bilinen tarih galiplerin yazdığı tarihtir. Walter Benjamin, 1938 tarihinde kaleme aldığı *Tarih Felsefesi Üzerine Savlar* adlı kısa eserinde tek doğrultulu tarihin, egemen gruplar ve toplumsal sınıflarca inşa edilen geçmişin bir temsili olduğunu öne sürdü. Yani tarihi, egemen sınıflar oluşturmuştur. Bunu söyleyerek Benjamin, geçmişin ve tarihin bize aktardıklarının hakikatle olan ilişkisini tartışmaya açmıştır. Bize kadar ulaşan şeylerin, egemen söyleme en çok uyan şeyler olduğunu dile getirmiştir. Sözelimi, okulda savaşların tarihlerini, barış antlaşmalarını, hatta devrimleri öğrendiysek de beslenme biçimlerindeki ya da cinsel tutumlardaki kökten değişimlerden ya da benzeri şeylerden bize asla bahsedilmedi. Tarihin hiçbir döneminde tüm yaşama biçimleri ele alınmamıştır. "Tarih, zamanında iktidarı ele geçirmiş olan soyluların, egemenlerin ya da orta sınıfın önemseydiği olayları anlatır. Yoksullar ve yaşamın 'alt/aşağı' kabul edilen boyutları 'tarihi yapmazlar'" (Vattimo, 2012: 11).

Her dönem içerisinde sosyolojik olarak birbirine eklektik biçimde meydana gelen bir dizi olay yaşanmaktadır. Fakat dijital çağ bireyinin göz önüne alması gereken şey olayların yaşanırılığından çok, bu olayların yaşanma biçimidir. Çünkü tanıklık etmek yaşayan her bireyin içerisinde evrildiği bir süreçtir. Ancak bu sürecin ne kadar doğru bir tanıklık süreci olduğu bu olayların ne biçimde okunabildiği ile yakından ilişkilidir. Temel meselenin bir özne ve iktidar süreci olduğunu görebilmek sosyolojik okumalar yapmaya bağlıdır. Bu anlamda Fransız sosyolog Foucault'ya uzanmak açıklayıcı olacaktır. Günümüzde insan bedeni iktidarlardan tarafından kapatılmış, kuşatılmış ve kontrol altına alınmıştır. Foucault bunu *dispositif* kavramı ile açıklamaktadır. Foucault'ya göre "dispositif'ler; söylemler, kurumlar, mimari biçimler, düzenleyici kararlar, yasalar, idari tasarruflar; bilimsel, felsefi, ahlaki önermelerden oluşan heterojen bütünlükler; bu söylemsel ve söylemsel olmayan öğeler arasındaki ilişkilerin oluşturduğu sistemlerdir" (Foucault, 2005: 18). Bu dispositif düzeni, iktidarın temel hiyerarşik ilişki ve iletişim biçimlerini güdümler, geliştirir ve böylece insan bedenini ve düşüncesini kontrol altında tutar. Toplulukların bilinç ve bilinçaltılarında gerçeklik veya hakikatlere ilişkin imgeleri bu kuşatma sayesinde şekillenmektedir. Bu kuşatmayla, üzerlerinde fiziki şiddet kullanılmadan, insanların itaatkâr olmaları sağlanmakta ve onlar da temel egemen değerlerle uyumlu uysal kişiler haline gelmektedir.

Bu işleyiş belki de günümüz enformasyon toplumunda hayatın her alanı için hiç şu anki kadar geçerli olmamıştı. Bugün, tüm insanlığın yararına olacak şekilde düşünülmesi, okunması ve arşivleştirilmesi gereken olaylar cereyan etmektedir. Teknolojik determinizmin olumladığı teknolojik bir çağda yaşadığımızı iddia etmekten ziyade, bu kısmı atlayıp sadece bu durumun yarattığı karmaşayı anlamlandırma sürecinde teknolojinin yarattığı olanaklar ve olumsuzlukları analiz etmek gerekmektedir. Keza bazı daha özel durumlarda bu işlemin gerekliliği kendini göstermektedir. Tüm söylediklerimiz ışığında burada aklımıza gelen şeyin ne olabileceğini sorgulamak gerekir. Tarih, bilgi ve enformasyon çağı, hafıza, bellek, imge, meydan okuma, iktidar, özne kavramlarını birlikte düşünmek ve bazı olayları ve süreçleri bu bağlamda kavramlaştırmak gerekmektedir. Günümüzde, bilgiye erişimin çok çabuk gerçekleştiği, ancak bilgiyi küresel boyutta kontrol eden bir takım dijital ve siyasal sistemlerin mevcut olduğu bir dönem yaşanmaktadır. Bu haliyle küresel sansür sistemleri, toplumların yararına olan özgür bilgi üzerinde bir mekanizma kurarak kendi çıkarlarına olmak kaydıyla bilgi üzerinde bir kapatılma gerçekleştirmektedir. 2013 yılının Mayıs ayında ABD’de Amerikalı bilgisayar uzmanı, eski Merkezi İstihbarat Teşkilatı (CIA) ve eski Ulusal Güvenlik Dairesi (NSA) çalışanı Edward Snowden, tüm dünyada ses getiren NSA belgelerini ve NSA ile CIA’nın tüm dünyada kişisel ve kamusal bilgileri nasıl gözetlediğini medyaya ifşa etmiştir. İşte bu noktada sadece bu belgelerin yarattığı endişe ve güvenlik bunalımları değil aynı zamanda bilgi hakkı, paylaşımı ve bu paylaşımları gerçekleştiren kişilerin terörist mi kahraman mı olup olamayacağı söz konusu olmuştur. Aslında bu durum beraberinde dijitalleşmenin getirdiği birtakım dönüşümlerin olumlu ve olumsuz sonuçların da tartışılmasına alan yaratmaktadır. Kitle iletişim araçlarının, kültür endüstrisi ile paralel gelişimi her alanda tüketimi tetiklediği gibi bilginin de tüketilmesini, metalaşmasını ve değersizleştirilmesini birlikte getirmiştir. Bir yandan bilgiye rahat ulaşabilme olduğu değersizleşme, bir yandan dijitalleşmeyle birlikte bu dijital ortamlarda bulunan sabit enformasyona ulaşmanın bilgiye ulaşmak olarak değerlendirilmesi söz konusudur. Bu nedenle bilgiye ulaşma talebinin değişmesi, öte yandan hükümetlerin toplumu ve bireyleri gözetlemesinin yarattığı güvensizlik sorunu ve gerektiğinde bilginin kapatılması ve saklanması durumu sorgulanması gereken yeni durumlar olarak ortaya çıkmaktadır.

Bir Bilgi Açıklayıcısı: Edward Snowden

Dünya gündemini uzunca meşgul eden, dikkatleri çeken ve kimilerince bir kahramanlık, kimilerince ise bir hırsızlık olayı olarak görülen bir durum yaşanmıştır. Amerikalı bir Ulusal Güvenlik Ajansı çalışanı, çalıştığı kurumda yapılan yasa dışı eylemleri onuruna yediremeyerek bazı kanıtlar toplamış ve gazeteciler ile iletişime geçerek eğer haber değerleri varsa bu belgeleri haberleştirebileceklerini, yoksa da boş vermelerini dile getirerek onlara ulaştırmıştır. Ve bu belgeler *The Guardian* gazetesi tarafından tüm Dünya’ya servis edilmiştir.

Peki, Edward Snowden tam olarak kimdir? Snowden aslında Amerikan İstihbarat Örgütü'nde çalışan bir teknik işler uzmanıdır. Özel Kuvvetler Komutanlığı'na katılmak istemiştir ama geçirdiği fiziksel bir kaza bunun olmasını engellemiştir. Bu nedenle yeni adresi NSA olmuştur. Bu kurumda görevli olarak bir süre Cenevre'de bulunmuştur. Ancak bu görevi esnasında vicdanını yaralayan bir takım gözetim faaliyetlerine tanık olmuş ve bunun insan hakları ihlalleri olduğunu düşündüğü için bu durumu insanlara duyurma kararı almıştır. 2008'de göreve gelen Obama yönetiminden umutludur. Ancak yine hayal kırıklığına uğrayınca nihayet 2013 yılında edindiği bilgileri medyaya sızdırmaya başlamıştır. "Snowden, en son Booz Allen adlı bir şirketin Hawaii ofisinde görev yaparken *The Guardian* muhabiri Glenn Greenwald'a ABD'nin istihbarat yöntemleri hakkında bilgi sızdırmaya başlamıştır. Hawaii'deki evini 1 Mayıs 2013 itibarıyla boşaltan Snowden, Hong Kong'a giderek ABD'yi terk etmiştir" (Tüysüzöglü'nden akt. Sezgin, 2014: 26).

Snowden, özellikle yasa dışı olan bu gözetim ve özel hayatın gizliliğine aykırılık durumlarını kendisine dert edinmeye başlamasından sonra bu durum karşısında bir şeyler yapabilmek için uzun süre uğraş vermiştir. Bilginin bir kontrol aracı olmasından, toplumların gözetilmesinden ve takip edilmesinden duyduğu rahatsızlığı da olay sonrası yapılan söyleşilerde açıkça dile getirmiştir. Amacı insanları uyarmak, kullandıkları teknolojik cihazların bazı özel yanlarını bilmesini sağlamak ve bu konuda onları düşündürmektir. Özellikle telefon üzerinden yapılan dinleme, takip etme ve kaydetme eylemleri Snowden'in en çok karşı çıktığı durumlardan biri olmuştur. *Türkiye* gazetesinin ilgili haberine göre, Snowden NSA ve FBI tarafından kullanılan telefon dinleme ve internet kullanıcılarını takip etmek için kullandıkları *PRISM* (Prizma) adlı programı ile insanların gizli ve özel bilgilerini yasal olmayan yollarla kayıt altına aldığı ifşa etmiştir. Ayrıca bu program *Facebook*, *Google*, *Microsoft*, *Yahoo*, *PalTalk*, *AOL*, *Skype* ve *Apple* gibi teknoloji devlerinin de kullanıcılarının kişisel hesaplarına doğrudan bağlanıyor ve bilgileri edinebiliyordu. "Bu bilgi öncelikle *The Guardian* gazetesinde, ardından da *The Washington Post* gazetesindeki haberler ile gündeme gelmişti" (*Türkiye Gazetesi*, 2017).

Snowden, yaptığı eylemin bir suç olduğunun kabul edilmesi durumunda ifşa olayını tek başına gerçekleştirmediğini, hatta bilgileri kendi tercihlerine bırakarak gazetecilere ulaştırdığını dile getirmiştir. Ancak bu durumun bir suç olarak kabul edilmesinin zor olduğu açıktır. Keza haberler ile ortaya çıkan bilgiler ilginçtir. Dinlemeler, kayıtlar ve takip etmeler kamu-özel sektörlerin iş birliğinde gerçekleştirilmiştir. Olayın temelinde NSA'nın *Prizm* programı olsa da *Verizon*, *Facebook*, *Google*, *Microsoft* ve *Yahoo* gibi özel kuruluşların da ismi geçmekteydi. *BBC*'nin 2014'teki ilgili haberi bu ilişkiler ağını açıkça ortaya koymaktadır. Olay *The Guardian* gazetesinin, ABD Ulusal Güvenlik Ajansı'nın (NSA) Amerikalıların on milyonlarca telefon kayıtlarını topladığını bildirdiği Haziran 2013'teki haberi ile patlak vermiştir. Gazete, telekomünikasyon şirketi *Verizon*'un tüm telefon verilerini günlük olarak NSA'ye devretmesini sağlayan gizli mahkeme emrini yayınlamıştır. Daha sonra yayınlanan *The Washington Post* ve

The Guardian'ın ilgili haberlerinde NSA'nın *Prizm* adlı gözetim programının, *Facebook*, *Google*, *Microsoft* ve *Yahoo*'nun da aralarında yer aldığı dokuz büyük internet kuruluşunun sunucularını doğrudan izlediği ve dinlediği açıklanmıştır. İngiltere'nin elektronik dinleme ajansı GCHQ da, *Prism* aracılığıyla online şirketler hakkında bilgi toplamakla suçlanmıştır. Kısa bir süre sonra *The Guardian*, eski CIA Sistem Analisti Edward Snowden'in ABD ve İngiltere'nin gözetim programları hakkındaki sızıntıların arkasında olduğunu ortaya çıkarmıştır (BBC, 2014). Ancak suçlamalar bununla sınırlı kalmadı. Dönemin BM Genel Sekreteri Ban Ki-Moon da Snowden'a karşıydı. Sızıntıların yanlış bulunduğunu ve kamu yararının aksine büyük sıkıntıların ortaya çıktığını açıklıyordu (Sezgin, 2014: 25-27):

Ban Ki-Moon'un bu açıklamasından üç gün sonra önce Venezuela Devlet Başkanı Nicolás Maduro, Snowden'a insanî sığınma verebileceklerini belirtmiş ve daha sonra da Nikaragua Devlet başkanı Daniel Ortega şartların elvermesi durumunda Snowden'a sığınma hakkı verebileceklerini ifade etmişlerdir. Bütün bunlar olurken önce 20 Temmuz'da *The Guardian*'ın ofisindeki bilgisayarlar yok edilir ve akabinde de 18 Ağustosta Glenn Greenwald'un mesai arkadaşı David Miranda, Heathrow Havalimanı'nda tutuklanır.

Snowden, en temel olarak *Prism* programı özelinde olan bu gözetleme eylemlerini ahlaki bulmamış ve gözetleme olgusu ve söylemini kendince açıklamıştır. Ona göre, bir halk arasında geniş bir destek varsa, bilinçli ve istekli bir karar olduğu için, en vasat ve ahlaki açıdan yanlış programda bile bir meşruiyet düzeyi olduğu tartışılabilir. Bununla birlikte gizli, kamu gözetimi dışında uygulanan programlar meşruiyetten yoksundur ve bu bir problemdir. Aynı zamanda gözetim, kamuoyunun yararına olmaksızın muazzam kamusal etkilere sahip kararların meydana geldiği bu karanlıkta yönetilmenin tehlikeli bir normalleşmesini temsil etmektedir (Lucas, 2014: 29). Ne yazık ki medya çemberleri, Snowden'in, NSA gözetiminin kamu bilgisi kapsamını ve ölçeğini yapmak için hareket ettiği ahlaki ve politik ciddiyeti, yani daha az gösterişli ama daha hayati bir tarafını gizlemiştir. Snowden'in öngördüğü gibi, bu sızdırmayı alma kararı büyük bir şahsiyete dönüştü ve Obama yönetiminin pasaportunu aniden iptal etmesinin ardından onu bir hükümetin takdirine bağlı olarak vatansız bir hale getirdi. Küresel bir güç olarak zayıflayan organların kalıntıları, zahmetli yüksek teknoloji casusluğuna son vermeye doğru gitmektedir (Scheuerman, 2014: 2). Snowden, Assange ve bu minvalde söylemi açığa çıkaran isimlerin yurtsuzlaştırılması, dünya ülkelerinden ret almaları ve kitlelerin kendi haklarına sahip çıkması gibi durumlarla daha da geçerli bir hale gelmektedir.

Toplumsal ve Bireyin Gözetlenmesi

Edward Snowden Olayı, uzun bir zamandır tartışma konusu halinde devam eden, üzerinde çalışmalar yapılan ve hatta sosyolojik ve tarihsel onlarca örnekle açıklanan gözetim konusunu gündeme getirmiştir. Kontrol kavramının en uç örneklerinden biridir gözetim olgusu. Bu alanda ünlü düşünürler de kay-

gılarını dile getirmişlerdir. İnsan hakları kavramı ile çelişen bu olgu, yasa dışı faaliyetlerin yasal kurumların eylemleri haline gelmesi şeklinde gerçekleştirilebilir. İlk başta hapishane, hastane, okul ve diğer kamu kurum ve kuruluşlarında gerçekleşmesi ile eleştirilen bu eylemler, günümüzde teknolojinin geldiği noktaya itibarı ile yaşamın her alanına ve anına yayılmış bir faaliyet haline gelmiştir. Gözetim olgusu düşünürler arasında ciddiyle ele alınan bir konu olmuştur. Örneğin Max Weber, Karl Marx'tan farklı olarak gözetim kavramının sınıf ilişkileri kapsamında sınırlandırılmamasını öngörerek bu olguyu, bürokrasiyle açıklamıştır. Weber'e göre modern örgütlenmeleri ve örgütleri akılcı bir yapı ile değerlendirmek gerekir. Bu durumda gözetim de, bu akılcı yapı içerisinde bir yer tutmaktadır. Diğer yandan Michel Foucault'nun tespitleri, bu olgunun bürokrasinin çok ötesinde bir olgu olduğunu ortaya koymuştur. Bu durum sadece örgütlerle değil toplumun daha geniş bir disiplin alanına göre değerlendirilmelidir. "Gözetim" kavramı bu nedenle sosyal analizde merkezi bir yer almaktadır. "Foucault'ya göre modern toplumun kendisi, disiplinler bir toplumdur; bu toplumda iktidar teknikleri ve stratejileri daima var olmuştur. Bunlar başlangıçta ordular, hapishaneler, fabrikalar gibi belirli kurumlar içinde gelişmeler bile etkileri sosyal hayatın dokusuna nüfuz eder" (Arslan, 2014).

Foucault, gözetim kavramını en detaylı analiz eden isimlerden biridir. Ona göre gözetim kavramı iktidarın yapısı ile anlaşılabilir. Günümüz devletleri her ne kadar demokratik kurumlar olduklarını iddia etseler de gözetim gibi temel insan haklarına en aykırı faaliyetlerden birini toplumu ve bireyi kontrol amacı ile vazgeçilmezleri haline getirmişlerdir. Gözetim fiziksel, duygusal, kültürel ve diğer maddi veya soyut eylemlerle gerçekleştirilmektedir. Demokrasiye son derece aykırı olan kontrol ve disiplinci toplumlarda daha fazla görülmektedir. Her ne kadar durum böyle olsa da Snowden Olayı göstermiştir ki, demokrasisi ile övünen ABD bile hem kendi yurttaşlarını hem de dünyanın geri kalan toplumlarını teknolojik ilerlemeler ile elde edilen programlar aracılığı ile gözetim altında tutmaktadır. Buna benzer durumlar Foucault'nun 'panoptikon' kavramı ile açıklanabilmektedir. Ona göre, *panoptikon* sadece mimari bir yapıyı ifade etmez, ayrıca iktidar ve gözetim sistemlerinin işleyiş mekanizmalarını da açıklar. *Panoptik* yapı kontrol ve disiplin sistemidir. "Foucault panoptik toplumu, 'kişisel ve sürekli gözetim biçimi altında, denetim/cezalandırma/ödüllendirme (...) ve ıslah biçimi altında; yani, bireylerin bazı kurallara göre dönüştürülmesi ve şekillendirilmesi biçimi altında bireylere uygulanan bir iktidar biçimi' olarak algılar" (Dolgun, 2004). Şöyle ki, aslında gözetim iktidar denilen kavramın mevcudiyeti ile ortaya çıkmış karakteristik bir durumdur. Bir disiplin yöntemi ve yönetim biçiminin karşılığıdır. Kamudan öze doğru tüm yaptırımlar -ceza, ödüllendirme, kontrol etme ve denetleme-, diğer bir deyişle toplumun ve tekil insanların yasalar, mevzuatlar, yönetmelikler, gelenek-görenekler ve diğer toplumsal kurallar ile dönüştürülmesi altında uygulanan bir iktidar biçimidir. Otorite kendisine temel hak olarak, tüm bu eylemleri gerçekleştirerek düzeni sağlama ve toplumu ıslah etmeyi görmektedir. Bu felsefe bir iktidar ve devlet aklına işaret etmektedir. Bu devlet yapılanması Foucault felsefesinde *polis*

kavramı ile açıklanmaktadır. *Polis*, hukuk kurumları ile adalet, ordu ve finans kurumları ile birlikte toplumları yöneten bir akıl ve sistem olarak işlev görmektedir. İnsanlar bu kurumlar ile girmiş oldukları iletişim döngüsü içinde şekillenirler. ‘Polis’i ilgilendirenler, insanların bir toprak üzerinde birlikte yaşamaları, mülkiyet ilişkileri, ürettikleri, pazarda mübadele ettikleri şeylerdir. İnsanların yaşama tarzıyla, maruz kaldıkları hastalıklar ve kazalarla da ilgilenir. “Tek kelimayle ‘polis’in gözetlediği yaşayan, faal ve üretken insandır. Turquet’in ifadesiyle, ‘polis’in hakiki nesnesi insandır” (Foucault, 2014: 116). Toplumun üremesi, çeşitlendirilmesi, fikirlerin çoğulluğu veya azlığı, her türlü farklılığın, çok sesliliğin ve başkalık durumlarının yaşama şansı ‘polis’ aygıtının elindedir. Gözetim bu elinde bulundurma eyleminin en temel aygıtlarından biri haline gelmektedir. Konusu, amacı ve nesnesi insan olan otoritenin insana ait olanı denetlemesi kaçınılmazdır. Genel olarak insan faaliyetlerinin alanı, şu dört kategoriye bölünebilir: Çalışma veya ekonomik üretim; cinsellik, aile, yani toplumun yeniden üretimi; dil, söz; oyunlar ve bayramlar gibi oyunsal faaliyetler (Foucault, 2011: 77-78).

Her ne kadar insan faaliyetleri bu dört alanla sınırlandırılabilirse bile dünya üzerinde bu kısıtlamalara uymayacak nitelikte, aykırı ve marjinal denilebilecek birçok birey bulunmaktadır. Bu kişiler esasen toplumsal yeniden üretim mekanizmalarının da dışında olan kişilerdir. Eylemsel boyutta olduğu gibi söylemsel anlamda da sıra dışı nitelikte isimler mevcuttur. Her ne kadar Foucault bu kişilere peygamberler ve şairleri örnek olarak verse de aktivistler, bilim insanları, ‘hacker’lar ve söylem aktörleri de diğer örnekler şeklinde sıralanabilir. Snowden da bir söylem aktörüdür. Çünkü var olan normlara uymaz bunların söylemleri. “Dördüncü olarak bütün toplumlarda oyunlardan ve bayramlardan dışlanan kişiler vardır. Bazen dışlanan kişinin kendisi bayramın nesnesi olabilir. İbranilerdeki günah keçisi ayininde olduğu gibi” (Foucault, 2011: 77-78). Bu yönüyle topluma doğruyu söyleyen, gizliliği aktaran ya da sızdıran ve gözetimin karşısında duranlar da son derece marjinal bir konum sergilemektedirler. Çünkü yukarıda tanımlanan özelliklerin dışında kalmaktadırlar. Edward Snowden, çağımızın günah keçilerinden biri olmayı göze alarak söylemini gözetim aygıtlarının karşısında durarak inşa etmiştir. Bu yönüyle söylemi açıklamayı, toplumu gözetim ve denetimden çıkarmak biçiminde anlamakta ve uygulamaktadır.

Söylemin Kapatılması ve Açıklanması Savaşımında Edward Snowden

“Bu tip şeyler yapan bir toplumda yaşamak istemiyorum... Söylediğim her şeyin kayıt altına alındığı bir dünyada yaşamak istemiyorum. Bu benim destekleyebileceğim ya da altında yaşayacağım bir koşul değil.” Edward Snowden (MacAskill, 2013)

Günümüzde toplumların karşı karşıya kalabileceği en yaygın örneklerden biri dijital söylemin mekanı olan internetin, kapatılma ve engellemelere maruz kalmasıdır. Basın için bunun adı sansür iken bir de sansürün görünmeyen biçimleri mevcuttur. Genel olarak internet üzerinden gerçekleşen üç tür engelle-

meden bahsedilebilir. Bunlar, IP, DNS ve *Proxy* kullanarak gerçekleştirilen URL engellemeleridir. Bunlardan IP ve UEL engellemeleri benzer teknikler olup en temelinde adresler üzerinden bir web sayfası engellemesidirler. DNS engelleme biraz farklıdır. Bu yolla web sayfalarının IP adresleri bulunamaz ve başka IP adreslerine yönlendirmeler yapılır. Daha teknik bir engelleme yöntemi de anahtar kelime engellemesidir. Burada engellenen bulunması istenmeyen bir takım yasaklı kelimelerdir. “Bir diğer yöntem İnternet arama hizmeti veren kurumların devletler ile işbirliğine girerek istenmeyen veya yasa dışı web sitelerinin arama sonuçlarında listelenmesini engellemesidir. Bu yöntem ile erişimin engellenmesi yerine web sitelerinin bulunmalarının zorlaştırılması hedeflenmektedir” (Köse ve Özen, 2010: 114).

Peki, burum karşısında bilgiyi yayanların yaptıkları eylemi ne olarak değerlendirmek gerekiyor. Biz çalışmamızda buna açıklama olarak adlandırdık. Türk Dil Kurumu, “açıklama” kavramını, “bir konuyu, bir sorunu ya da bir yazıyı ayırtılarına değin gözden geçirerek anlatma, yorumlama ve çözümleme işi. Bir tümcenin, bir koşuğun, bir yazının iyice anlaşılması için sözcüklerini, deyimlerini çağının özellikleri içinde yorumlayarak aydınlatma” (Açıklama, 2018) olarak tanımlıyor. Burada “çağının özellikleri içinde” ifadesine dikkat etmek gerekmektedir. Keza bu ifadeyi söylemin açıklanması olarak kabul edersek, içinde bulunulan çağın ayrı bir söyleminin varlığını da kabul etmiş olmaktadır. Peki, günümüz dijital söyleminin teknik olarak engellenmesi olarak okunacak temel gelişmelerin nedeni nedir? Castells çağımızda oluşacak olan ağların (iletişimin oluşturduğu dijital ağlar da bu ağlara örnektir) toplumsal çıkarlardan daha büyük bir toplumsal belirleyiciliği olduğunu dile getirir. Ona göre (Castells, 2005: 621):

(...) akışların iktidarı, iktidarın akışlarının önüne geçer. Ağda yer almak ya da almamak, her ağın diğerleri karşısındaki dinamikleri, toplumumuzda baskın olmanın ve değişimin başlıca kaynaklarıdır: bu yüzden de ağ toplumu dememiz yerinde olur bu topluma; sosyal morfolojinin sosyal eyleme üstün olmasının damgasını vurduğu bir toplumdur bu. Şeffaf olmayan bir iktidar için bu ağları kontrol altında tutabilmek hayattır. Çünkü yine ifade ettiğimiz gibi bilgi, bilginin yayılımı ve kapatılması iktidarın bir güç ve hâkimiyet göstergesidir.

Ancak dijital olandan önce dijital olmayan söylemin kapatılması ve engellenmesi sorunu gelmektedir. Artık bireyden önce toplumun ve genel olarak iktidara ait olmayan söylemin kapatılması söz konusudur. Foucault (2011: 106-107), günümüzde henüz anlam veremediği çok genel bir kapatılmanın hüküm sürmeye başladığından söz eder: “Nazi kamplarına benzer kamplar, bu yeni kapatılmanın kanlı, şiddetli, insanlık dışı biçimini gösterdiler. Yahudiler, eşcinseller, komünistler, Çingeneler, siyasi ajitatörler, işçiler, hepsi aynı kampa. Ve günümüzde, aynı şeyin daha gizli, daha örtülü bir biçimde, görünüşte bilimsel bir tarzda olduğu görülmektedir”. Ancak bu kapatılma her alanda olduğu gibi şekil itibarıyla değişiklik göstermekle birlikte söylem ve bilginin kapatılması boyutuyla tüm varlığı ile işlemektedir. Devlet sistem olarak hala en güçlü örgütlü aygıtken karşısında belki de hiç ummadığı alternatif bir güç

olan bir ağ toplumu ve dijital söylemin ürettiği dijital kültür oluşmaktadır (Castells, 2005: 623):

Ancak ağın morfolojisi, aynı zamanda, iktidar ilişkilerinin anlamlı bir biçimde yeniden örgütlenmesinin de kaynağında yer alır. Ağlar çok olduğundan, ağlar arasındaki iç işleyiş kuralları ile makaslar, toplumların şekillendirilmesinin, yönlendirilmesinin, yanlış yönlendirilmesinin başlıca kaynakları haline gelmişlerdir. Toplumsal evrim ile enformasyon teknolojilerinin uyumlu hale gelmesi, sosyal yapı çerçevesindeki etkinliklerin gerçekleştirilmesi için somut bir zemin hazırlamıştır. Ağlar halindeki bu somut zemin, baskın toplumsal süreçlere damgasını vurur, böylece toplumsal yapının kendisini şekillendirir.

Bu açıdan devletlerin iç işleyişi ve diplomatik etkinlikleri düşünüldüğünde Snowden'ın yarattığı açıklama sonucu bu işleyişin merkezinde vatandaşlar olduğu görülmektedir. Dijital ağlarda oluşan muhalif söylemler ve 'hack' kültürünün yaygınlaşmasıyla iktidarın yayılmasını istemediği bilgilerin bile ağlar üzerinden hızlıca yayılması akışların gücünü istenmediği biçimde arttırmış ve kapatılmaların önünde engel oluşturmuştur. Max Kirchner ise Snowden'ın durumunu Foucault'nun üzerinde durduğu *Parrhesia* kavramı açısından değerlendirmiştir. *Parrhesia* kavramı Foucault'nun Freud eleştirilerini ön plana alır. İlk olarak, *Parrhesia* kavramı belirli bir hakikati söyleme görevinin sonucu olarak bir eylemi amaçlar. İkinci olarak, bireyselden sürece doğru ontolojinin evrilmesi olarak düşünülebilir. Ve sonuç olarak, iktidara karşı doğruyu söylemek şeklinde bir olay olmaya başlar (Kirchner, 2014: 22). Bu bağlamda düşünüldüğünde Snowden, gerçeği üretmemiştir ama sadece onunla karşılaşmış ve onu açıklamıştır. Foucault'ya göre 'hakikat tarihin kendisidir'. Bu süreçte hakikatin keşfinden onun, onu açıklamaya doğru, Snowden hakikate bağlıdır ve onun tarafından inşa edilendir. Ancak eğer bir kişi Snowden'ı bu süreç boyunca hakikati üreten kişi olmasından ziyade inşa edilen bir özne olarak anlıyorsa, bir diğeri de olayı başlatandan ziyade onu açıklayan bir başlangıç noktası olarak kabul edebilir. Ontolojinin bireysellikten olaya doğru bu evrilmesi, doğruyu söyleyenin hakikati üreten koşullar tarafından üretildiğini düşünmemize önyak olur. Deleuze'e göre doğruyu söylemenin kendisi, bir etki olarak veya daha açık bir ifadeyle, olayın özneye ürettiği bir arzu, niyet olarak düşünülmelidir. Bu nedenle, eğer olayı özneyi eyleme zorlayan bir şey olarak düşünürsek, doğruyu söylemek anlamındaki muhbirlik gönülsüz bir eylem olarak anlaşılabilir. Bu yüzden Snowden Olayı, eylemlerini kontrol eden rasyonel bir bireysellik olmaktan çok ihtiyaçtan doğan bir eylem olarak ele alınmalıdır (Kirchner, 2014: 42-43).

Sonuç: Bir Kapatılma ve Açıklama Savaşımı

Diyalektik felsefeyi savunan ya da savunmayan birçok düşünürün, ortaya koydukları tezlerde birbirini etkileyen en az iki güç dengesinden bahsettikleri görülebilir. Tarihi ve bilimi anlamlandırırken de bu durumdan bahsedilebilir. Bazıları savaş ve barış dönemleri, kimi ezen ve ezilen sınıflar, kimi de iktisat ve

siyaset üzerinden düşünce sistemlerini geliştirdiler. Ancak bu durum daha çok resmi tarih açısından geçerlidir. Bir de tarihi alışılmış olanın dışında değerlendirilen ve yorumlayan düşünürler vardır. Örneğin Foucault, Eco ve Ricoeur bunlardan bazılarıdır. Bu isimler tarihi olguları farklı yorumlayan önemli düşünürlerdir. Tıpkı iletişim anlatılarında bahsedilen kameranın gördüğü alanın, olayın yaşandığı alanın tümünü yansıtamayacağı gibi resmi tarihin de tüm tarihsel olguları açıklayamayacağı bir gerçektir. Günümüzde siyaset, iktisat, tarih, arkeoloji ve antropoloji gibi pek çok sosyal bilimler alanında bilgi ve iktidar, “öteki”nin kimliği üzerinden kurulur. Bu nedenle özellikle sosyal bilimlerde bilimsel bilgi üretebilmenin yolu bu “öteki”yi iyi tanımak ve anlamlandırmaktan geçmektedir. Her anlamda bir öteki, her alanda yaratılabilir. Söylemin ve bilginin açılınması ve kapatılması savaşımında merkezi iktidarlara ve bunun karşısında bulunan öteki’ye düşen rol açısından Edward Snowden Olayı iyi bir örnek teşkil etmektedir.

Günümüz dijitalleşmesinin getirdiği bir dijital kültür, bunun dijital ortamlarda ürettiği söylem aracılığı ile bir akış ve bu akışın iktidarının, iktidarın bu mecralardaki akışının önüne geçebilme potansiyeli söz konusudur. Nitekim Snowden, Assange, Swartz gibi dijital söylemin bu açılımcıları, akışların oluşturduğu iktidara birer örnektir. Bir iddia zıddını doğurur. Şeffaf olmayan, toplumu ve bireyi ayırt etmeden gözetim altında tutan, tüm mahrem bilgi ve belgeye ulaşip bunu kapitalist-küresel pazarda sistemin lehine kullanan bir ‘göz’den bahsetmek mümkünse, bu söylemi açılacak olan tepkisel bir güçten de bahsetmek mümkündür. Bir zamanların komplo teorileri olarak filmlere konu olmuş bir olgu, şimdi yaşamın tüm gerçekliğiyle ancak belgesel olabiliyor. Günümüzün dijitalleşmesinin getirdiği sonuçlardan birinin de *hack* kültürü olduğu söylenebilir. Gözetim altında tutulan bir insanlık ve şeffaflığın söz konusu olmadığı ulusal ve küresel bir sistemde bilgiyi açılmanın yolu olarak görülen ‘hacker’lık şimdiden bir kültür haline dönüşme yolunda ilerlemektedir. Öyle ki bu günlerde akademilerde bile saygın bilim insanları tarafından bunun eğitiminin verilmesi tartışılmaktadır. Aslında içinde yaşanan dijital ağ toplumunda elektronik kültürün söylemlerini açıklayabilmek ve bu bağlamda söylem üretebilmek için gerekli bir yöntem olduğu kabul görmektedir. Diğer yandan Edward Snowden ya da benzer olaylar üzerinden bu eylemlerin birer sivil itaatsizlik örneği olup olmadığı da tartışılan bir başka konudur. Ancak benzer ve farklı yönlerinin olduğu görülmüştür. Sivil itaatsizliğin, yasaların ya da hükümet politikasının değiştirilmesini hedefleyen, kamuoyu önünde icra edilen (aleni), şiddete dayanmayan, vicdani, ancak yasal olmayan politik bir eylem olarak düşündüğümüzde Snowden Olayı da kamusal olması, yasal olmaması, şiddete dayanmayan ve vicdani olması bakımından sivil itaatsizliğe benzerlik göstermektedir. Ancak Snowden bu eylemini gerçekleştirdiğinde bir resmi kurum çalışanıydı ve kendisinin ifadesi ile bile amacının hükümeti yıpratmak, değiştirmek değil insanları var olan sistemle ilgili bilgilendirmek olduğu görülmektedir. Doğrudan haksız ya da adaletsiz olarak görülen etkili bir hukuki uygulamayı önlemeyi amaçlamanın aksine sadece potansiyel olarak meşru ka-

bul edilecek bir direniş ve kamuoyunu aydınlatmayı hedeflediğinden bahsedilebilir.

Son olarak, bilginin iktidarın bir aracı olması yorumları üzerinden değerlendirme yapmak gerekmektedir. Aslında bu açıklama eylemlerini, iktidarın bilgiyi saklaması ve bir güç haline getirmesine karşı verilmiş bir mücadele olarak anlamak gerekir. Hesap vermekten kaçan neo-korporatist düzenin sirayet ettiği bir dünyada, bilginin komplo, yozlaşma, sömürü ve baskının aracı haline gelmesine karşı verilen meşru bir direniş. Çünkü demokratik ülkelerde bile söz konusu bilginin iktidarı olduğunda, otoriter eğilimlerin arttığını görmek ve söylemek mümkün hale geliyor. Bu bağlamlarda düşünüldüğünde, günümüz tüketici ağ toplumunun kültür endüstrisinin bilgi ve bilimi bile eğlence ve tüketimin nesnesi haline getirmesine karşı dijital ağlardaki (bilgi) akış iktidarının yarattığı iktidardan da yararlanılarak, bu tip eylemleri söylemin kapatılması ve açıklaması mücadelesi ve savaşımı olarak görmek gerekmektedir.

Kaynakça

- "Açıklama". (2018). *Türk Dil Kurumu*. <http://tdk.gov.tr/>. 26 Mayıs 2018.
- Arslan, B. (6 Ağustos 2014). Gözetim Toplumu. <http://barsarslann.tumblr.com/post/93946236240/gozetim-toplumu>. 4 Kasım 2018.
- BBC. (17 Ocak 2014). "Edward Snowden: Leaks that Exposed US Spy Programme". <https://www.bbc.com/news/world-us-canada-23123964>. 3 Haziran 2018.
- Castells, M. (2005). *Enformasyon Çağı: Ekonomi, Toplum ve Kültür, Cilt 1: Ağ Toplumunun Yükselişi*. (E. Kılıç, çev.). İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Dolgun, U. (2003). "Gözetim Toplumu'nun Yükselişi: Enformasyon Toplumu'ndan Gözetim Toplumu'na". *Yönetim Bilimleri Dergisi*. 1(3). <http://ybd.dergi.comu.edu.tr/dosyalar/Ybd/gozetim-toplumunun-yukselisi-enformasyon-toplumundan-gozetim-toplumuna-engl-2017-02-13-235.pdf>. 4 Kasım 2018
- Foucault, M. (2005). *Özne ve İktidar*. (İ. Ergüden ve O. Akinhay, çev.). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- _____ (2011). *Büyük Kapatılma*. (İ. Ergüden ve F. Keskin, çev.). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Gidda, M. (21 Ağustos 2013). "Edward Snowden and the NSA Files – Timeline". *The Guardian* <https://www.theguardian.com/world/2013/jun/23/edward-snowden-nsa-files-timeline>. 3 Haziran 2018.
- Kirchner, M. (2014). *Speaking Truth to Power: Theorising Edward Snowden's Whistleblowing Through Michel Foucault's Concepts of Parrhesia and The Event*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Bristol: University of Bristol School of Geographical Sciences.

- Köse, G. ve Özen, K. (2010). "İnternet'te Sansür Üzerine Bir Değerlendirme". *Bilgi Yönetiminde Teknolojik Yakınsama ve Sosyal Ağlar*. 2. 22-24.
- Lucas, G. R. (2014). "NSA Management Directive #424: Secrecy and Privacy in the Aftermath of Edward Snowden". *Ethics & International Affairs*. 28(1). 29-38.
- MacAskill, E. (10 Haziran 2013). "Interview, Edward Snowden, NSA Files Source: 'If They Want to Get You, in Time They Will'". *The Guardian*. <https://www.theguardian.com/world/2013/jun/09/nsa-whistleblower-edward-snowden-why>. 21 Ekim 2018.
- Scheuerman, W. E. (2014). "Whistleblowing as Civil Disobedience: The Case of Edward Snowden". *Philosophy & Social Criticism*. 40(7). 609-628.
- Sezgin, F. (2014). "Edward Snowden Olayı'nın ABD-Rusya İlişkileri Üzerindeki Etkileri". *Uluslararası Sosyal Araştırmalar ve Yönetim Dergisi*. 1(1). http://www.researchgate.net/profile/Fatih_Sezgin/publication/272079191_Edward_Snowden_Olay%27nn_ABD-Rusya_likileri_zerindeki_Etkileri/links/54d9e3590cf2970e4e7d07d7.pdf. 22 Mayıs 2018.
- Türkiye Gazetesi*. (21 Kasım 2017). "Edward Snowden Kimdir? (Snowden Nerede, Prizma Nedir?)". <http://www.turkiyegazetesi.com.tr/editorunsectikleri/521502.aspx>. 29 Mayıs 2018.
- Vattimo, G. (2012). *Şeffaf Toplum*. (Ü. H. Yolsal, çev.). İstanbul: Say Yayınları.

KANT'A VE FOUCAULT'YA GÖRE AYDINLANMA

Canan EYİGÜN*

Özet

Aydınlanma, 18. yüzyıl Avrupa'sı düşünce alanında yaşanan köklü değişim dönemidir. Akıl, doğa yasası ve ilerleme gibi kilit sözcüklere sahip olan bu dönem, insan aklının ön plana çıkma çabalarını ifade eder. Bu çalışmada "Aydınlanma Nedir?" sorusuna cevap arayan Kant ve Foucault'nun görüşleri doğrultusunda 'aydınlanma' kavramının açıklanması amaçlanmıştır. Aydınlanmaya dair iki görüş ele alınmış, Kant ve Foucault'nun aydınlanma anlayışları değerlendirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Aydınlanma, Kant, Foucault, akıl, ilerleme.

* Doktora Öğrencisi, Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü

LOOKING INTO ENLIGHTENMENT FROM THE ASPECT OF KANT AND FOUCAULT

Canan EYİGÜN*

Abstract

Enlightenment is the period of radical change in the field of idea in the 18th century Europe. This period, which has key words such as mind, nature law and progress, expresses the efforts of the human mind to come to the forefront. In this study, it is aimed to explain the concept of enlightenment according to the opinions of Kant and Foucault who are seeking answers to the question "What is Enlightenment?". Two views on enlightenment are taken into consideration; Kant and Foucault's understanding of enlightenment is evaluated.

Keywords: Enlightenment, Kant, Foucault, mind, progress.

* PhD Student, Marmara University, Institute of Social Sciences

Giriş

Aydınlanma Çağı akıl, bilim, ilerleme ve yasa gibi kavramların damga vurduğu bir dönemdir. Bu dönemde aydınlanmacılar ya da aydınlanma filozofları olarak adlandırılan birçok düşünürün karanlık bir dönem olarak görülen Orta Çağ'dan kurtulup aydınlığa kavuşmak için çaba göstermesi söz konusudur.

Aydınlanma anlayışı, başvurulması gereken tek kılavuzun akıl olduğunu ileri sürer. Bu nedenle aklın özgürce kullanımı Aydınlanma döneminin en önemli tartışma konularından biri olarak karşımıza çıkmaktadır. Aklın kamusal ve kültürel olarak baskı altına alınması özgürce kullanımını engellediğinden, bireysel ya da toplumsal mutluluğa ulaşmanın zorlaştığı vurgulanmaktadır. Bireysel ve toplumsal yaşamın yeni bir anlayışla inşa edilmeye çalışıldığı bu dönem, düşünce ve kültür alanındaki değişimleri de tetiklemiştir.

Immanuel Kant'ın 1784'te *Aydınlanma Nedir? Sorusuna Yanıt* başlığını taşıyan makalesinde yer alan "Sapere aude! Aklını kendin kullanma cesaretini göster!" cümlesi, Aydınlanma döneminin parolası olmuştur. Bu makalede Kant'ın insan aklına ve özgürlüğüne atfettiği önemin yanı sıra Aydınlanma'ya ilişkin görüşleri de bulunmaktadır. Kant'tan 200 yıl sonra Michel Foucault'nun 1984'te "Aydınlanma Nedir?" başlığını taşıyan dersinde Kant'ın Aydınlanma anlayışına gönderme yapıldığı görülmektedir.

Çalışmada, 18. yüzyılda Avrupa'da ortaya çıkan değişim ve dönüşüm sürecini anlamak için öncelikle Aydınlanma'nın ne anlama geldiğine ve bu çağın özelliklerine değinilecektir. Aydınlanma Çağı'nın temsilcilerinin kim olduğu, dönemin öne çıkan kurumları ve düşünce yapıları kısaca ele alınacaktır. Daha sonra çalışmanın odak noktasını oluşturan "Aydınlanma Nedir?" sorusuna cevap arayan Alman düşünür Immanuel Kant ile Kant'ın aydınlanma anlayışını yorumlayan ve bazı noktalarına eleştiri getiren Fransız düşünür Michel Foucault'nun Aydınlanma'ya dair görüşlerine yer verilecektir. Bu doğrultuda her iki düşünürün Aydınlanma'ya yönelik düşünceleri değerlendirilecektir.

Aydınlanma'nın Kavramsal Çerçevesi ve Özellikleri

Avrupa'da 1688 İngiliz Devrimi'nden 1789 Fransız Devrimi'ne kadar uzanan, kabaca 18. yüzyıl olarak adlandırılan dönem Aydınlanma Çağı, bu çağın düşünürleri ise Aydınlanmacılar ya da Aydınlanma filozofları olarak adlandırılmaktadır (Ağaoğulları, 2015: 517).

Başka bir tanıma göre Aydınlanma, Avrupa'da 17. yüzyılın ikinci yarısıyla 19. yüzyılın ilk çeyreğini kapsayan ve bu dönemlerin önde gelen filozoflarının aklı insan yaşamında mutlak yön gösterici ve yönetici olarak gördüğü, bilgiye erişme ve aydınlanma yönünde çabaların olduğu, bilimsel keşiflerin hız kazandığı kültürel ve felsefi eleştiri çağına verilen isimdir (Cevizci, 1999: 88). Aydınlanma'ya dair bir diğer tanım ise "Avrupa düşüncesinin, aklın, deneyimin, dinsel ve geleneksel otoritelere kuşkuyla bakmanın ve seküler, liberal ve demokratik

toplumların ideallerinin tedrici biçimde şekillenmesinin vurgulanmasıyla somutlaşan dönemi" (Marshall, 1999: 48) şeklindedir.

Düşünceler yumağı olan Aydınlanma Çağı'nda akıl, bilim, ilerleme ve yasa gibi kavramlar ön plana çıkmıştır. Aklın kullanılmasına ayrı bir önem atfeden bu dönem, 'akıl çağı' olarak da bilinmektedir. Ahmet Cevizci (1999: 31), akıl çağını şu şekilde tanımlamaktadır:

Felsefede 17. yüzyılın ikinci yarısından başlayıp, 19. yüzyılın ilk yarısına dek uzanan ve her alanda aklı temele alan Aydınlanma çağına verilen bir diğer ad. Akıl çağını belirleyen üç önemli kabul vardır: 1. Ezeli-ebedi doğruların oluşturduğu rasyonel bir düzen vardır; 2. insan zihni bu doğruları anlamaya bu hakikatlerin bilgisine ulaşmaya fazlasıyla yetilidir ve nihayet 3. insanın bu doğruları anlamaya yetili olan zihninden başka, aynı doğruları temele alıp seçimde bulunan, bu bilgiler ışığında eylemeye istekli ve yetili bir iradesi vardır.

Aydınlanma, Avrupa'yı kapsayan bir entelektüel hareket olarak olayların ve nesnelerin olduğundan daha iyi olabileceğine yönelik bir optimizm, akla ve düşünceye öncelik veren bir entelektüalizm, toplumsal ve insani olaylara karşı duyarlılık, metafizikle ortodoksinin zayıflamasıyla otoriter kurumlara duyulan saygı bağlamında her yerde benzer özellikler taşımıştır. Diltthey'in kavramlarıyla ifade edilecek olursa aklın özerkliği, entelektüel kültürün dayanışması, ilerlemenin kaçınılmazlığına inanma ve tinin aristokrasisi Aydınlanma'nın çizgilerini belirleyen temalardır (Beck'ten akt. Çiğdem, 2001: 14-15).

Aydınlanmanın en önemli temsilcileri arasında Voltaire, David Hume, Diderot, Rousseau, Helvetius, Condillac, D'Alembert, D'Holbach ve Immanuel Kant gibi isimler bulunmaktadır. Aydınlanma düşüncesi bir sistem kurmayı amaçlayan kuramsal kitaplarla değil, daha çok deneme, roman, hikâye, tiyatro gibi edebi eserlerle ve ansiklopedik çalışmalarla dile getirilmiştir. Bunlar aracılığıyla düşünceye pratik bir boyut kazandırmak, insanı iyileştirip toplumu yeniden düzenlemek amaçlanmıştır. Aralarındaki farklılıklara rağmen bütün Aydınlanma düşünürleri her türlü ön yargıya, boş inanca karşı çıkıp insanın mutlu olmasını sağlayacak toplumsal-siyasal düzene duyulan özlemde birleşmektedirler (Ağaoğulları, 2015: 517-518).

Aydınlanma edebiyat, sanat, bilim, din ve felsefe gibi alanlar aracılığıyla yayılma imkânı bulmuştur. Bütün bu alanların ele aldığı ana mesele ise akıl ve ilerleme inancı olarak karşımıza çıkmaktadır. İlerleme, Marshall'a (1999: 335) göre, bilginin giderek gelişip derinleşmesi ve yaşam kalitesinin artırılmasıdır. İlerlemeci bir anlayışa sahip olan Aydınlanma, insanlardaki cehaletin ortadan kaldırılması, bilen insanın kendisinin efendisi haline gelmesi olarak anlaşılabilir.

Aydınlanma'nın en önemli kurumu olarak 'Ansiklopedi' kabul edilmektedir. Bilgilerin derlenip toplanmasının ve topluma ulaştırılmasının en tipik örneklerinden olan Ansiklopedi, kilise tarafından tepki görmüştür. Ansiklopedi yazarları arasında Diderot, Voltaire, Montesquieu ve Rousseau bulunmaktadır.

Ansiklopedi cehalete, ön yargılara, hoşgörüsüzlüğe, bağnazlığa, dinsel baskılara, siyasal ve toplumsal haksızlıklara karşı kullanılan bir silah konumundadır. Diderot Ansiklopedistlerin parolasını, Voltaire'e yazdığı bir mektupta; "Çürük inançlara, softalara, yobazlara, cahillere, kaçıklara, kötülere ve zorbalara aman yok!" (Diderot'dan akt. Ağaoğulları, 2015: 519) olarak açıklamıştır.

Günümüz dünyasını şekillendiren düşünce yapısı Aydınlanma'nın bir ürünüdür. Siyasal alanda tanrı kökenli olduğu kabul edilen mutlak monarşilerin yerine halk egemenliğine dayanan meşruti rejimlerin gerekçesini sunan "toplum sözleşmesi" anlayışı bu çağda güçlü bir şekilde temsil edilmiştir. Locke, Montesquieu ve Rousseau'nun görüşleri tüm "izm"lerin kökeni olmuştur. Ayrıca günümüz adalet ve özellikle cezalandırmanın amacı anlayışı, Aydınlanma düşünürlerinden Cesare Beccaria'dan kaynaklanmaktadır. Beccaria, doğaya aykırı olduklarından idam ve işkenceye karşıdır. Çağdaş eğitimin temel ilkelerine de ilk olarak Aydınlanma Çağı'nda rastlanmaktadır. Rousseau, *Emile* başlıklı kitabıyla verilen eğitim sonucunda bireyin nasıl bir şekil alacağını açıklayarak modern eğitime kuramsal bir katkı sağlamıştır (Ateş, 2012: 77-79).

Aydınlanma düşüncesi, hümanizmi içinde barındırır. Mutluluğu arama, ahlaklı toplum anlayışı ve savaş karşıtlığı bu dönemde yaşayan düşünürlerin üzerinde kafa yorduğu meselelerdendir. Aydınlanma hareketi içerisinde yer alan düşünürler düşünce ve ifade özgürlüğü, dinsel eleştiri, akıl ve bilime duyulan ihtiyaç, toplumsal ilerleme, eğitim, eşitlik, bireycilik gibi kavramlara dikkat çekmişlerdir.

Düşünce ve ifade özgürlüğü Voltaire, Kant ve Hume'un üzerinde durduğu kavramlardandır. Voltaire, zihinsel kölelikten kurtulmak için düşünce ve ifade özgürlüğüne sahip olmanın önemine dikkat çekerken; Hume, cehaleti ortadan kaldırdığına inandığı için bu konuyu ele almaktadır. İnsanların akıllarını kullanmayı öğrenerek doğruyu, gerçeği kavradığı ve mutlu bir toplum olma yolunda ilerledikleri iddia edilmiştir. Eşitliğe önem veren Aydınlanmacıların kadın-erkek eşitliği söz konusu olduğunda farklı bir tavır sergiledikleri görülmektedir. Kadının erkeğe göre hem bedensel hem de entelektüel yönden daha zayıf olduğunu kabul ederler. Zekâ, servet ve cinsiyet bakımından eşitsizliklerin olduğunu ileri süren düşünürler, dogmalardan, ön yargılardan kurtulmayı ve özgürleşmeyi ise bütün insanlar için istemektedirler (Ağaoğulları, 2015: 526-527).

Dine yönelik kuşku ve eleştirel tutum Aydınlanma anlayışına yön veren en önemli özelliklerden biri olmuştur. Din, iktidarlarını korumak isteyen din adamlarının elinde dogmalarla, gizemlerle ve hurafelerle doldurulur. Cehaletin üretildiği ve beslendiği bir alan haline gelen din, insanın aklını kullanmasının önünde engel olarak görülür. Dinin ya da din adamlarının oluşturduğu korkunç ortamdan çıkmak için hoşgörüyü, hoşgörünün hâkim olabilmesi için de merkezi bir iktidara sahip olunması gerektiğine dikkat çekilir. Ağaoğulları'na (2015: 530) göre Aydınlanmacılar, din ile devlet işlerinin kesin bir biçimde birbirinden ayrılmasına işaret eden laikliğe değil; dinsel alanın mutlak bir biçimde siyasi iktidara bağlı kılınması anlamında dünyeviliğe varmışlardır.

Aydınlanma'nın evrensel niteliği bütün insanlarda var olduğu kabul edilen akıl ile açıklanmaktadır. Her bireyin kendisi için doğru ve yararlı olduğuna inandığı şeyi yaptığında toplumsal iyiye ulaşılabilceği, böylece evrensel ahlaka da sahip olunabileceği söylenmektedir. Batı kökenli bir anlayışı temsil eden Aydınlanma'nın başka coğrafyalara yayılması edebiyat, sanat ve bilim aracılığıyla gerçekleşmiştir.

İnsanların ne kadar aydınlanırlarsa o kadar özgür olacaklarına inanılan bu dönem, aklın önderliğinde değişime yapılan bir çağdır. Aydınlanma, kendi aklını kullanma cesaretini gösteren ve evrensel ilkelere göre hareket eden insanın bozulmuş yapıları değiştirerek yeni, eşit ve mutlu bir düzen kurabileceğine olan inancı yansıtmaktadır.

Kant'ın Aydınlanma Anlayışı

"Sapere aude! Aklını kendin kullanma cesaretini göster!"

Immanuel Kant tarafından 1784 yılında kaleme alınan ve "Aydınlanma Nedir? Sorusuna Yanıt" başlığını taşıyan makale şöyle başlamaktadır:

Aydınlanma, insanın kendi suçu ile düşmüş olduğu bir ergin olmama durumundan kurtulmasıdır. Bu ergin olmayış durumu ise, insanın kendi aklını bir başkasının kılavuzluğuna başvurmaksızın kullanamayışıdır. İşte bu ergin olmayışa insan kendi suçu ile düşmüştür; bunun nedenini de aklın kendisinde değil, fakat aklını başkasının kılavuzluğu ve yardımı olmaksızın kullanmak kararlılığını ve yükükliliğini gösteremeyen insanda aramalıdır. 'Sapere aude! Aklını kendin kullanma cesaretini göster' sözü şimdi Aydınlanma'nın parolası olmaktadır (Kant, 1984: 213).

Kant, aklını kullanmayan insanın düşünce ve kanaatlerinde başkalarına bağlı olduğunu söyler ve ekler; "benim yerime düşünen bir kitabım, vicdanımın yerini tutan bir din adamım, perhizim ile ilgilenerek sağlığım için karar veren bir doktorum oldu mu, zahmete katlanmama hiç gerek kalmaz artık" (Kant, 1984: 214). Böylece, tembellik ve korkaklık nedeniyle aklını kullanma cesaretini gösteremeyen insanların çoğunun kendi rızalarıyla erginleşmemiş oldukları sonucu ortaya çıkmaktadır. İnsanın bu ergin olmama durumuna düşmesinin sebebi kendisidir ve bu durumdan kurtulmanın formülü yine kendisinde saklıdır.

Kant, yönetilenler ile yöneticiler arasındaki ilişkiye de dikkat çekmektedir. Denetim ve yönetim işlerini üzerlerine almış kişilerin yönetilenleri diledikleri gibi yönlendirdiklerini söylemektedir. Yönetilenlerin kendi başlarına hareket etmelerinin tehlikeli olduğu ileri sürülerek yönetilenler korkutulmakta, cesaretleri kırılmaktadır. Kant (1984: 214) da "Birkaç düşüşten sonra bunu göze alanlar sonunda yürümeyi öğreneceklerdir" sözüyle, denemekten korkmayan ve aklını kullanma cesaretine sahip olan kişilerin yöneticilerin baskısından kurtulabileceklerini; kendi başlarına hareket etme özgürlüğüne sahip olabileceklerini ifade etmektedir.

Ergin olmayıştan kurtulan pek az kişinin var olduğuna işaret eden Kant, kitlenin aydınlanmasının bireye göre daha kolay olduğunu söylemektedir. Çünkü kitlenin içerisinde bağımsız düşünebilen birkaç kişi her zaman bulunmaktadır. Bu kişiler, önce kendilerini daha sonra da bağımsız düşünmenin kişi için bir ödev olduğunu açıklayarak toplumu boyunduruk altından kurtaracaklardır (Kant, 1984: 214). Kamuyu yavaş da olsa aydınlanma aşamasına taşıyacak bu kişiler aydınlar diye adlandırılan gruptur.

Kant'a (1984: 215) göre, "aydınlanma için özgürlükten başka bir şey gerekmez ve bunun için gerekli olan özgürlük de özgürlüklerin en zararsız olanıdır." Bu özgürlük, akli her yönüyle ve her bakımdan çekinmeden kitlenin önünde kullanma özgürlüğüdür. Burada Kant'ın, aklın özel ve kamusal olmak üzere iki şekilde kullanımından bahsettiği görülmektedir. İnsanın yalnızca özel işlerinde değil, kitlenin önünde de bağımsız bir akılla düşünebilmesi gerekmektedir. Yalnızca bu tutumun insanlara ışık ve aydınlanma getirebileceği söylenmektedir.

Kendi aklını kullanan kimseler, kendilerinden beklenen toplumsal görevleri en iyi biçimde yerine getirebilen kimselerdir. Bunlar, kamu işlerini sürdürürken çeşitli bürokratik ve siyasi mekanizmalara itaat etmek yerine sorgulayan, görüş bildiren ve öneriler üreten kişilerdir. Kendilerini yalnızca içinde yaşadıkları topluma değil, tüm insanlığa karşı sorumlu hisseder, eylemlerinde kararlılık ve cesaret gösterirler (Saygın, 2013).

Kant aklın kamusal kullanımında özgür, özel kullanımında ise özgür olmadığı sonucuna varmaktadır. Aklın kamusal olarak kullanılışını, bir bilginin bilgisini ya da düşüncesini onu izleyenlere, okuyanlara yararlı olacak bir biçimde sunması olarak açıklamaktadır. Aklın özel olarak kullanımı ise, kişinin kendi işi çerçevesinde kendisine emanet edilen bir görevi yerine getirmesi şeklinde yorumlamaktadır. Kamunun çıkarlarını etkileyen bazı işlerde belirli mekanizmalara gerek duyulur ve bu durumlarda akli kullanma tartışmasına izin verilmez, itaat beklenir. Örneğin, bir vatandaşın kendisine düşen vergiyi ödememesi bu tür davranışları yaygınlaştıracığından kişi cezalandırılabilir. Ancak bir bilgin olarak aynı vatandaş kamu önünde vergilerin adaletsizliğinden bahsettiğinde, yurttaşlık yükümlülüklerine karşı gelmiş sayılmamaktadır. Bir papaz işi gereği kilisenin öğretilerine uygun bir şekilde dini öğretmekle yükümlüdür. Kilisenin hizmetkârı olarak görevine uygun bir biçimde vaaz verirken kişisel görüşlerine yer veremediğinden dolayı özgür değildir, otorite adına konuşmak zorundadır. Din adamının cemaat önünde aklını bir eğitimci gibi kullanması, aklın özel kullanımındır. Buna karşın bir bilgin olarak yazılılarıyla halka hitap ederken ise, aklını kamu hizmeti amaçlı kullanır ve bu durumda da kendi adına konuşmanın sınırsız özgürlüğünden yararlanmış olur (Kant, 1984: 216).

Din, Kant'ın üzerinde durduğu önemli konulardan biridir. Kant'a (1984: 220) göre "din bakımından ergin olmayış her şeyden çok daha tehlikeli, zararlı ve onur kırıcıdır." İnsanların kendi çabalarıyla dogmaların, haksızlıkların üstesinden gelecekleri, birtakım uydurma ölçütlerin ortadan kaldırılması için çalışacakları ileri sürülmektedir.

Kant 18. yüzyılı 'aydınlanmış bir çağ' olarak değil, 'aydınlanmaya giden bir dönem' olarak görmektedir. İnsanların, başkalarının rehberliğine ihtiyaç duymadan hareket edebilmesi, evrensel aydınlanmaya ulaşabilmesi için daha fazla yol alması gerektiğini, kendi suçu ile düşmüş olduğu ergin olmama durumundan yavaş yavaş kurtulduğunu vurgulamaktadır. "Friedrich Yüzyılı" olarak da adlandırdığı bu dönemde ender de olsa aydınlanmış bir hükümdar ve yöneticiye rastlamak mümkündür (Kant, 1984: 219-220). Bilim ve sanatla ilgili konular üzerinde söz sahibi olma ya da koruyuculuk rolü yöneticilerin çıkarlarına uygun düşmemekle birlikte, bu alanlarda özgürlük tanıyan bir yöneticinin ilerici bir yaklaşıma sahip olduğu söylenebilir. Kant için vatandaşların akıllarını özgürce kullanmasına izin veren, yasalar hakkındaki görüşlerini önemseyen aydınlanmış bir yönetici, vatandaşların istedikleri konularda düşünmelerine izin veren ama itaat etmelerini bekleyen yöneticidir.

Bu noktada yasal despotizm olarak da adlandırılan, mutlak bir güçle donanmış bulunan ve Aydınlanma'nın ilkelerini benimseyen, uygulayan monarşik bir siyasal yapı olarak tanımlanabilecek 'aydın despotizmi' anlayışı ortaya çıkmaktadır. Temelinde Platon'un 'filozof-kral' saptaması yatan aydın despotizmi, filozofların aydınlanmış ya da aydınlanmaya yatkın olan yöneticilerle kurdukları ilişkilerle beslenmiştir. Kant'ın Prusya Kararı II. Friedrich'e yaptığı göndermelerin yanı sıra, Voltaire'in II. Friedrich ile kurduğu yakın ilişki ve Diderot'yu mali sıkıntılarından kurtaran, kütüphanesini satın almasından sonra koruma görevi veren Rus Çariçesi II. Katerina ile kurduğu ilişki aydın despotizminin örneklerini oluşturmaktadır. Despotlar filozofların saygınlıklarından yararlanırken, filozoflar da savundukları görüşleri monarklar aracılığıyla hayata geçirebilecekleri inancındadırlar (Ağaoğulları, 2015: 534-536).

Kant aklını kullanma, özgür düşünme ve özgür davranmaya dair görüşlerini şu şekilde sonlandırmaktadır (1984: 221):

Özgür düşünme ve eyleme, yönetimlerin, yani hükümetlerin ilkelerini de etkileyecek ve kendilerine göre insanı kullanarak onu sömürebilecekleri ya da ondan yararlanabilecekleri düşüncesi, makinadan daha fazla şey ifade eden insanın insansal onuruna uygun davranma düşüncesine dönüşecektir.

Kant'ın Aydınlanma anlayışı insana ve onun aklına olan inancı barındırmaktadır. Ona göre akıl yoluyla hayatın anlamını çözmeyi başaran insan erginleşmektedir.

Foucault'nun Aydınlanma Anlayışı ve Eleştirisi

Foucault için Aydınlanma kendi düsturunu, kendi kurallarını formüle eden ve genel düşünce tarihi karşısında olduğu kadar şimdiki zaman karşısında da duran, kendi tarihsel konumunu görebileceği bilgi, cehalet ve yanılsama biçimleri karşısında da yapmak zorunda olduğu şeyleri söyleyen bir dönemdir (Foucault, 2014: 166).

Foucault, Kant'ın "*Aydınlanma Nedir? Sorusuna Yanıt*" adlı metninde ele aldığı meselenin şimdiki zaman; yani güncellik meselesi olduğunu söylemektedir. Felsefenin ilk kez kendi söylemsel güncelliğini sorunsallaştırdığı bu metin, genelde bir insan topluluğuna ait olma sorununu değil; insanın kendi güncelliğinin karakteristik özelliğini yansıtan kültürel bütünlükle ilişki içinde olan belirli bir "biz"e ait olma sorunudur (Foucault, 2014: 164). Burada Foucault'nun Aydınlanma'ya ilişkin vurgulamak istediği şimdiye dair bir düşünüşe sahip olması ve farklı olanı arama çabası içerisinde olmasıdır.

Aydınlanma'yı 18. yüzyıldan bu yana düşüncelerimize nüfuz etmiş bir felsefi sorun olarak gören Foucault, Aydınlanma'nın tarihsel bir boyuta sahip olduğunun da altını çizmektedir. Aydınlanma ya da akıl sorusunun Kant'tan günümüze kadar bütün felsefi düşüncelerde var olduğunu, Kant'ın hem tarihte bir olay, bir kopuş, bir altüst oluş, bir başarısızlık olarak, hem de tarihte ve insanlığın ilerlemesinde etkili bir değer olarak güncelliğin devrimsel yüzüyle karşılaştığını (Foucault, 2014: 171) ifade etmektedir.

Foucault, Kant'ın Aydınlanma'yı hemen hemen negatif bir biçimde ele aldığını, onu bir çıkış yolu olarak tanımladığını söylemektedir. Kant'a göre Aydınlanma'yı karakterize eden çıkış, insanları "olgunlaşmamışlık" statüsünden kurtaran bir süreçtir. Olgunlaşmamışlıktan kast edilen şey irademizin aklımızı kullanmamızın gerekli olduğu durumlarda başka birinin otoritesini kabullenmeye sürüklenmesidir (Foucault, 2014: 176). Burada Kant'ın insanın yerine düşünen bir kitaba, vicdanının yerini tutan bir din adamına sahip olduğunda kendi aklını kullanmayı önemsememe durumlarına dair verdiği örneklerle gönderme yapılmaktadır.

"Aydınlanma, istenç, otorite ve aklın kullanılması arasında önceden var olan ilişkinin değişikliğe uğratılmış bir hali diye tanımlanmaktadır." Kant'ın çıkışı belirsiz bir şekilde gösterdiğini söyleyen Foucault, bu çıkışın bir olgu, bir süre olarak nitelendirilmesinin yanında bir görev olarak sunulduğunun altını çizmektedir. Yani Kant'taki, insanın ergin olmama statüsünden bizzat kendisinin sorumlu olduğu ve bu durumdan kurtulmanın yolunun kendisinde gerçekleştireceği değişiklikle mümkün olduğu vurgusu Foucault (2014: 176) tarafından da yapılmaktadır. Aydınlanma'nın parolası olarak kabul edilen "Aklını kullanma cesaretini göster!" sözü insanın hem kendisine hem de başkalarına önerdiği bir yönerge olarak kabul edilmektedir. Foucault'ya (2014: 177) göre:

Aydınlanma, hem insanların topluca katıldıkları bir süreç hem de kişisel olarak gösterilebilecek bir cesaret edimi diye düşünülmelidir. İnsanlar tek bir sürecin hem unsurları hem de failleridir. Sürece katıldıkları ölçüde aktör olabilirler ve söz konusu süreç, insanlar bu sürecin gönüllü aktörü olmaya karar verdikleri ölçüde gerçekleşir.

Foucault, Kant'ın aklın özel ve kamusal kullanımı için yaptığı açıklamaları eleştirmektedir. Kant'ın yaptığı ayırım aklın kamusal kullanımda özgür, özel kullanımda ise itaatkâr bir durumda olması gerektiğini söylerken; Foucault, terim olarak bakıldığında bunun vicdan özgürlüğüne zıt bir durum oluşturduğuna dikkat çekmektedir. Kant'ın özel-kamusal alan karşıtlığının özgürlükle olan bağına

şüpheyile yaklaşmakta ve sorunun her durumda aklın kullanımına ihtiyaç duyulan kamusal biçimi nasıl alacağını ve insanların bilme cesaretini nasıl gösterecekleri sorunu olduğunu dile getirmektedir (Foucault, 2014: 178). Foucault'ya göre Aydınlanma sadece bireylerin düşünce özgürlüklerinin güvence altında olduğunu görecekları bir durum değildir. "Aklın evrensel, özgür ve kamusal kullanımları üst üste bindiğı zaman orada Aydınlanma vardır" (Foucault, 2014: 179).

Foucault'nun Kant'a getirdiğı bir diğeri eleştiri de kamusal alanda istenilen değişikliklerin yönetici tarafından yapılması gerektiğini umması aşamasındadır (2014: 179):

Kant, sonuç olarak da II. Friedrich'e pek gizli olmayan bir biçimde bir tür sözleşme-rasyonel despotizmin özgür akılla sözleşmesi denebilir buna- yapmayı önerir: Özerk aklın kamusal kapsamda ve özgürce kullanılması, itaat etmek gereken siyasi ilkenin evrensel akılla uyumlu olması koşuluyla, itaati sağlamanın en iyi güvencesi olacaktır.

Aydınlanma'yı eleştiri çağı olarak da gören Foucault, Kant'ın metninin eleştirel düşünce ile tarih üzerinde düşünmenin kavşağında durduğunu söylemektedir. Bu metnin yeni olan yanı *bugün* üzerine düşünmesidir (Foucault, 2014: 180).

Modern felsefe kavramına da değinen Foucault, bu felsefenin iki yüzyıl önce sorulan "Aydınlanma nedir?" sorusuna cevap arayan bir felsefe olduğunu, modernliğin ise kaçıp giden şimdiye duyarlı olma olgusu değil, şimdiyi "kahramanlaştırma" isteminden oluştuğunu dile getirmektedir (Foucault, 2014: 182). Belli bir dönemin karakteristik özelliklerini simgeleyen modernleşmenin Aydınlanma'nın devamını ve gelişmesini ifade ettiğı iddiası, tıpkı Kant'ın metninde göze çarpan güncel olanı anlama meselesiyle örtüşmektedir.

İnsanın şimdiyle olan ilişkisini tarihsel boyutuyla ve özerk bir özne olarak kurmayı sorunsallaştıran ve bu durumun felsefi bir sorgulamayla Aydınlanma'da kök salışını vurgulayan Foucault, aynı zamanda bizi Aydınlanma'ya bağlayabilecek bağın sadakat değil tam tersine tarihsel varlığımızın bir eleştirisi olacağını söylemektedir (Foucault, 2014: 184).

Foucault'nun Aydınlanma'nın şantajı olarak bahsettiğı durum ise, ya Aydınlanma'dan yana ya da Aydınlanma'ya karşı olma baskısıdır. Aydınlanma'nın büyük ölçüde bağı olunan siyasi, ekonomik, toplumsal, kurumsal ve kültürel olaylar bütünü olarak ayrıcalıklı bir analiz alanını oluşturduğunu, hakikatin gelişmesi ve özgürlük tarihinin birbirine bağlanma girişimi olduğunu kabul eden Foucault, Aydınlanma'nın asıl anlamını kendini basitleştirici ve otoriter bir alternatif biçimde sunabilecek her şeyi reddetmesiyle bulduğunu belirtmektedir. Aydınlanma'nın iyi ve kötü yönlerini bulmak için diyalektik düşünceyi devreye sokmak gerekmektedir (Foucault, 2014: 185). Foucault, entelektüel ve siyasi bir ikilem olarak dayatılan Aydınlanma'dan yana ya da Aydınlanma'ya karşı olma şantajından kurtulmanın bireyin kendisine ve geçmişine ilişkin edindiğı bilinci aydınlığa kavuşturması için atması gereken önemli bir adım olarak görmektedir.

Foucault, Kant eleştirisini tarihsellik boyutuyla sürdürür. Bu tarihsellik, öznenin bir akış içerisinde olmasıyla hümanizm karşıtlığı bir zemin hazırlarken deneyimin geçiciliği gösterilerek tümele karşı tikele dikkat çekilmektedir (Kulak, 2016). Hümanizm ve Aydınlanma'yı birbirinden farklı gören Foucault, ikisinin gerilimli bir ilişki içerisinde olduğunu söylemektedir. Aydınlanma'nın Avrupa toplumlarının gelişmesinde yer alan bir olaylar bütünü ve karmaşık bir tarihsel süreç olduğunun unutulmaması gerektiği, hümanizmin ise Avrupa'da zaman içinde daima değer yargılarıyla ortaya çıkan, defalarca boy gösteren temalar bütünü (Foucault, 2014: 185) olduğunu vurgulamaktadır. Foucault'ya göre Aydınlanma özgür, eşit, felsefi, bilimsel, toplumsal, siyasi, sanatsal ve kültürel yönleri bulunan bir harekettir. İlkel olarak yenilikçi olan Aydınlanma, tarihsel olarak da köklü değişimlerin peşinde olduğundan ilerlemecidir. Uzun bir süreç olarak düşünülmesi gereken Aydınlanma, Fransız İhtilali'yle soluklanmış, son bulmamıştır (Göçmen, 2013).

Ön yargılardan, boş inanç ve safsatalardan uzak durulduğunda özerk ve evrensel bir özne tasarımına ulaşılabileceğine inanan Kant'ın aksine Foucault, böyle bir öznenin varlığından söz edilemeyeceğini savunmaktadır. Özne her zaman ve her yerde tarihsel bağlamda oluşmakta ve Aydınlanma öznenin bu özelliğini görmezden gelmektedir. Özne, iktidar ilişkilerinden kopuk değildir ve zaman-mekân öncesi bir özne tasarımı Aydınlanma'nın yanılgısıdır. Öznenin verili olmayıp inşa edilen bir varlık olduğu gerçeği ve bu inşa sürecinde genel kuralların olmayışı Aydınlanma'nın gözden kaçırdığı noktalardandır (Saygın, 2013). Öznenin kendisi hakkındaki düşüncelerini oluşturan bilgi eksen, iktidar eksen ve etik eksenden söz eden Foucault (2014: 191), tarihsel bir ontoloji içerisinde bilginin öznelinin kurulduğundan bahsetmektedir.

Bütün bu değerlendirmelerden sonra Foucault (2014: 192), Aydınlanma'nın bizi hâlâ olgunlaştırmadığını; Kant'ın akıl yürütmelerinin ise, şimdiki zaman ve kendimiz üzerinde eleştirel sorgulamaya yönlendirdiğinden dolayı anlam ifade ettiğini söylemektedir.

Sonuç

Akıl, bilim, ilerleme, yasa, özgürlük gibi konuları ele alan Aydınlanma Çağı günümüzde de devam eden tartışmaların tohumlarının atıldığı dönemdir. 'Düşünceler yumağı' olarak da adlandırılan bu dönemde her alanda aklın temel alınması, insan aklı ve iradesine olan inanç ön plana çıkmıştır. Edebiyat, sanat, bilim, din ve felsefe gibi alanlar vasıtasıyla topluma ya da etkilemek istediği kitleye ulaşmayı amaçlayan bu hareket, insanın başkalarının aklına ihtiyaç duymadan hareket edebileceğini; başvuracağı tek kılavuzun kendi aklı ve iradesi olduğunu savunmaktadır. İnsanın aklını kullanma cesaretini gösterebilmesi için eğitilmiş, en önemlisi de özgür olması gerekmektedir.

Akla yaptığı vurgu nedeniyle 'Akıl Çağı' olarak da bilinen Aydınlanma, özgürlük ve eşitlik meselelerine de fazlasıyla değinmiştir. İnsanların felsefi eşit-

liğini dile getiren Aydınlanma filozofları yasalar önünde herkesin eşit olduğunun altını çizmişlerdir. Ancak söz konusu kadınlar olduğunda farklı bir durum takınan, kadının erkeğe göre hem bedensel hem de entelektüel yönden zayıf olduğunu söyleyen, cinsiyetlerin hukuksal eşitliğini görmezden gelen filozofların çağına çelişkiler çağı da demek mümkündür. Öyle ki Voltaire'in "Hepimiz insan olarak eşitiz, ama toplumun eşit üyeleri değiliz" sözü politik ve sosyo-ekonomik eşitsizliklerin, insanlar arasındaki ayrımın varlığını göstermektedir. Yine bu dönemde bazı Aydınlanmacıların aydın despotizmini meşru hale getirme çabaları, insanın özgür olduğu ve aklını bir başkasının boyunduruğu altında kullanmaması gerektiği düşüncesine ters düşmektedir.

Kant, aklını başkasının kılavuzluğu ve yardımı olmadan kullanmanın özgür düşünme ve hareket etmek için gerekli olan en önemli şey olduğuna "Aydınlanma Nedir? Sorusuna Yanıt" adlı yazısında sıkça yer verirken bir yandan da aklın özel ve kamusal kullanımı adı altında düşüncede özgürlüğe sınırlama getirmiştir. 'Friedrich Yüzyılı' olarak da adlandırdığı dönemin aydın despotizmini nasıl onayladığını göstermiştir. Aydınlanmış ya da aydınlanmaya yakın olan yöneticilerin daha fazla güçleri olursa kötülüklerle mücadelede daha güçlü olacakları düşüncesi, filozofların yöneticilerle yakın ilişki kurmalarını meşru laştıran görüşü oluşturmuştur. Ancak bu yöneticilerin tiranlığa kayan keyfi uygulamaları filozofları bir süre sonra bu anlayıştan uzaklaştırmıştır. Aydınlanma filozoflarından Diderot'nun bir dönem yakın ilişkiler kurduğu Çariçe Katerina için ifade ettiği "Tanrı bizi bu filozof bozuntusu hükümdardan korusun" sözü, bu konudaki görüşlerin değiştiğini göstermektedir. Aydınlanma'ya ulaşmak insanın kendi suçuyla düşmüş olduğu ergin olmama durumundan akli aracılığıyla kurtulmasıyla mümkündür. Kant içinde yaşadığı dönemi aydınlanmış bir dönem olarak görmemiş, Aydınlanma'ya giden bir dönem olarak adlandırmıştır. Bu da Aydınlanma'nın tamamlanmamış bir süreç olduğunu göstermektedir.

Foucault, şimdiki zamanın eleştirisini barındırdığı için Kant'ın Aydınlanma'ya dair görüşlerini değerli bulmuştur. Aydınlanma'nın tarihsel boyutuna dikkat çeken Foucault, insanın olgunlaşmasındaki siyasal ve toplumsal etkilere değinmiş, Kant gibi insanın olgunlaşmamasındaki temel suçun insana ait olduğunu söylemiştir. Foucault, Aydınlanma'yı insanların hem unsur hem de birer fail olarak katıldıkları bir süreç olarak görmüştür. Aydınlanma'dan söz edebilmek için bu süreçte hem özel hem de kamusal aklın beraber kullanımından da söz etmek gerektiğini belirtmiş, aydın despotizmi anlayışına ve itaat kültürüne karşı çıkmıştır. Aydınlanma'ya götürecek olan şeyin sadakat değil eleştiri olduğunu vurgulayan Foucault, taraf tutmaya ya da karşı olmaya zorlayan Aydınlanma'nın şantajını da eleştirmiştir. Foucault'nun öznenin tarihsel bağlam içerisinde oluştuğunu dolayısıyla ön yargılardan uzak bir evrensel özne inşasının mümkün olmadığını savunmuştur. Aydınlanma'nın öznenin zaman ve mekânla olan ilişkisini görmezden gelen anlayışını eleştirmiş, verili olmayan öznenin çeşitli kodlar aracılığıyla inşa edildiğine dikkat çekmiş, insanlığın hâlâ olgunlaşmadığını söylemiştir.

Sonuç olarak Aydınlanma'nın tamamlanmamış olduğunu söyleyen Kant ile insanlığın hâlâ olgunlaşmadığını söyleyen Foucault'nun bu noktada birbirlerine yaklaştıklarını söylemek mümkündür. Hem Kant hem de Foucault akıl yoluyla hayatın anlamını çözmeyi başaran insanın erginleşeceğine inanmış, ancak böyle bir olgunluğa ulaşılmış dönemin henüz yaşanmadığını belirtmişlerdir.

Kaynakça

- Ağaoğulları, M. A. (2015). *Sokrates'ten Jakobenlere Batı'da Siyasal Düşünceler*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Ateş, T. (2012). *Siyasal Tarih*. İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Cevizci, A. (1999). *Paradigma Felsefe Sözlüğü*. İstanbul: Paradigma Yayınları.
- Çiğdem, A. (2001). *Aydınlanma Düşüncesi*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Foucault, M. (2014). *Özne ve İktidar*. (I. Ergüden ve O. Akinhay, çev.). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Göçmen, D. (2013). Adorno/Horkheimer ve Foucault'nun Aydınlanmacılık Eleştirisi ya da Aydınlanmacılığın Anlamı Nedir?. https://dogangocmen.files.wordpress.com/2013/11/adorno_horkheimer_foucault-ve-aydc4b1nlanmacc4b1lc4b1k.pdf. 25 Kasım 2017.
- Kant, I. (1984). *Seçilmiş Yazılar*. (N. Bozkurt, çev.). İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Kulak, Ö. (2016). Kant ve Foucault: Aydınlanma, Devrim ve Toplumsal Değişim. <https://viraverita.org/yazilar/kant-ve-foucault-aydinlanma-devrim-ve-toplumsal-degisim>. 26 Kasım 2017.
- Marshall, G. (1999). *Sosyoloji Sözlüğü*. (O. Akinhay ve D. Kömürcü, çev.). Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları.
- Saygın, A. (2013). Kant'ın Aydınlanma Görüşü ve Foucault'nun Eleştirileri Üzerine. https://www.academia.edu/29148072/Kant_%C4%B1n_Ayd%C4%B1nlanma_G%C3%B6r%C3%BC%C5%9F%C3%BC_ve_Foucault_nun_Ele%C5%9Ftirileri_%C3%9Czerine_Alk%C4%B1m_Sayg%C4%B1n_Kahve_Molas%C4%B1_12.04.2013-26.04.2013. 24 Kasım 2017.

YEREL İNTERNET GAZETECİLİĞİ: ÇORUM ÖRNEĞİ *

Meltem Dudu ÇINAR**

Özet

Gelişen bilgi teknolojilerinin gücüyle birlikte geleneksel gazetecilik anlayışında yaşanan dijital dönüşüm yerel basın için de önemli fırsatları beraberinde getirdi. Yeni medyadaki gelişmelerle birlikte gazetecilikte haberciliğin önüne eklenen yeni kavramlar ortaya çıktı. Bu gelişmelerle birlikte gazetecilik pratikleri de değişime uğradı. Bu araştırmada yerel gazetelerin internetle birlikte nasıl bir gelişim süreci yaşadığı incelendi. Araştırmada altı yerel gazetenin web sitelerindeki haberler bir hafta boyunca incelendi, veriler toplandı ve toplanan veriler de SPSS programıyla analiz edildi. Ayrıca araştırma örnekleminde yer alan gazetelerin yetkilileriyle derinlemesine görüşmeler yapıldı ve bu görüşmeler haberlerin nicel analiziyle birlikte değerlendirmeye alındı. Araştırmada, gazetelerde yer alan haberlerin içeriği açısından yerellik unsurunun değişime uğramadığı, gazetelerin yeniliklere uyum sağlamaya çalıştığı, ancak internet teknolojisinin gazetecilik mesleğine sağladığı avantajları tam olarak değerlendiremedikleri saptandı.

Anahtar Kelimeler: yerel basın, yeni medya, yerel internet gazeteciliği.

** Bu çalışma, Üsküdar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yeni Medya ve Gazetecilik Yüksek Lisans Programında, Prof. Dr. Süleyman İrvan'ın danışmanlığında hazırlanmış olan aynı başlıklı yüksek lisans tezinden üretilmiştir.*

** Genel Yayın Yönetmeni, Çorum Umut Radyo

LOCAL INTERNET JOURNALISM: ÇORUM AS A CASE STUDY *

Meltem Dudu ÇINAR**

Abstract

Digital transformation that came with the developing information technologies has brought significant opportunities for the local press. With developments in new media, new concepts have emerged to define new journalistic practices. In this study, the transformation process of local journalism in the internet era was investigated. News articles published in the websites of six local newspapers were analyzed for a week. Data were collected and SPSS program was used to analyze the data. In-depth interviews were conducted with the authorities of the newspapers. Interviews and quantitative data were evaluated together. The results showed that local perspective in news content has not changed. Although the newspapers have tried to adapt to the new advancements, they did not fully use the advantages of internet technology.

Keywords: local press, new media, local internet journalism.

** This study is based on the thesis conducted in Üsküdar University Institute of Social Sciences New Media and Journalism Program under the supervision of Prof. Dr. Süleyman İrvan with the same title.*

** Editor in Chief, Çorum Umut Radio

Giriş

İnternette yaşanan gelişmelerle birlikte yerel gazeteler de internet sayfaları aracılığıyla coğrafi sınırları aşarak daha büyük kitlelere ulaşabilme imkânına sahip oldular. Özellikle yerel basın bu sayede yörelerinde yaşanan gelişmeleri dünyaya aktarabilmektedir. Yerel yayın yapan gazeteler, kentin sorunlarını daha geniş kitlelere ulaştırabilmekte ve internet aracılığı ile ülke kamuoyunun dikkatine sunabilmektedirler.

İletişim teknolojilerinin yaygınlaşmasıyla ortaya çıkan internet haberciliğinde gazeteciler de daha nitelikli olmak zorundadır. Gazeteciler, haber toplayıp yazma gibi mesleki bilgilerinin yanında bilgisayar kullanımı, bazı yazılımları iyi kullanabilme ve teknolojik gelişmeleri yakından izlemek durumunda kalmışlardır. Habercilik açısından dönüşümlerin yaşandığı bu süreçte yerel internet gazeteciliği de yeni ve önemli bir alan olarak ortaya çıkmıştır. Yerel gazete ve gazeteciler gelişen teknolojiye ayak uydurmaya başlamıştır. Ancak internet ve internet gazeteciliğinin sahip olduğu imkânların işlerlik kazanabilmesinde yerel basın kuruluşlarının imkânları dâhilinde yararlanabildiklerini göz ardı etmemek gerekir. Bu açıdan değerlendirildiğinde yerelde internet gazeteciliği, araştırılması gereken önemli bir konu olarak ortaya çıkmaktadır.

Bu çalışmanın amacı, Çorum'da basılı olarak yayın yapan üç yerel gazetenin web siteleri ile yalnızca internette yayımlanan üç yerel internet gazetesinin web sitelerinin karşılaştırılması ve özelliklerinin tespit edilmesidir.

İnternet gazeteciliği, yaygın basında olduğu kadar yerel basında da önemli avantajlar sağlamaktadır. Bu çalışmada, Çorum'da yayın yapan yerel internet gazetelerinin internet gazeteciliğinin imkânlarından ne ölçüde yararlandıkları incelenmektedir.

Çalışmada yeni medya kavramı ile yerelde gazetelerin son gelişim süreci ile dönüşüm tespiti yapılmaya çalışılmıştır. Yerelde basılı gazetelerin web siteleri ile internette yayın yapan yerel internet gazetelerinin web sitelerinin karşılaştırılarak yerel gazetelerin internet ortamını nasıl kullandıklarının tespit edilmesi amaçlanmıştır. Çalışmada çevrimiçi gazetecilik uygulamalarının yerel basına sunabileceği imkânlar ele alınmıştır. Yerel basının çevrimiçi imkânlarını kullanarak küresel bir yapıya dönüşebileceğine dikkat çekilmektedir.

Gazeteler ve Yerel Gazetecilik

Gazeteler önemli bir kitle iletişim aracıdır. Haberin okura taşıyıcısı konumundadır. Gazeteci asıl işi habercilik olan kişidir. Gazetenin ve gazeteciliğin amacı ve görevi, doğrunun ve gerçeklerin aranıp bulunacağı alanı yaratma ve korumadır. Tokgöz'e (1994: 57) göre, gazeteler öncelikle kendi vicdanlarına, sonra okura karşı sorumludur. Gazetecilik sorumluluğunu taşıyan kişiler haberlerini ön yargısız ve taraf tutmadan yazmalıdırlar.

Alemdar'a göre gazetecilik, günlük yaşanan olayları tanıma, anlama ve değerlendirme, olaylara eleştirel bir bakış açısıyla yaklaşma becerilerini gerektirir. Gazeteciler, kamuoyunun bağımsız temsilciliği görevini üstlenmiş kişilerdir (Girgin, 2002: 242). Basın sözlüğünde yerel gazete şöyle tanımlanmaktadır: "Dağıtımı ülkenin genelinde yapılmayan ancak basıldığı yörede dağıtıldığı için basıldığı yöre ile ilgili haberlere geniş yer veren basındır" (Gezgin, 1998: 129). Yerel basının kavramsal anlamda farklı şekillerde tanımları yapılmaktadır. Coğrafi sınırları belirlenmiş bir bölgedeki halkı bilgilendiren, eğiten, kamuoyunun oluşumuna katkı sunan, bölge halkının iletişim kurumu özelliği taşıyan araçlar "yerel basın" olarak tanımlanmıştır. Bazı tanımlarda özellikle yerel basının coğrafi sınırlılığı belirgin olarak nitelendirilmiştir (Vural, 1999: 44).

Gezgin'e (2007: 177-178) göre, yerel medyanın işlevlerini üç ana başlık altında özetlemek mümkündür:

- Yöneten ve yönetilen ilişkisi bağlamında kamu hizmetlerinin işleyişinin halka duyurulması yerel basının temel işlevidir. Denetim adına, yönetimin halk adına denetlenmesi, kamuoyu yaratılması yerel basının başlıca sorumluluklarındandır. Temel gazetecilik işlevlerinin yerine getirilmesinin yanı sıra, yerelde yönetim hizmetlerinin duyurulması, yerel yönetim yurttaş ilişkilerinin sağlanması yerel basının işlevlerindendir.
- Yerel basının işlevlerinden olan eğitim işlevi, yerel medyada toplumsal kimliği ile önem kazanır.
- Ulusal iradenin yansımada gerekli olan demokrasi kültürünün yerleşebilmesi yerel basının önemli işlevlerindendir.

Yerel medya, yerel yönetim adına kamuoyunu bilgilendirir. Gerekli zaman da kamuoyu adına yerel yönetimi denetler. Kamuoyunun sesini yöneticilere ulaştırır. Demokratik hayatın sağlıklı bir şekilde gelişip sürdürülebilmesi için medya büyük bir sorumluluğa sahiptir. Medyanın işlevi sadece haber vermek değildir. Haberi inşa ederken halkın eğilim ve duygularını ortak bir noktada buluşturmayı hedefler. Bu şekilde halkın ortak düşünce ve duygularını paylaşma noktasında yönlendiricidir. Böylelikle halkın dolaylı da olsa katılımı sağlanmış ve bu açıdan demokrasinin gelişmesi de hız kazanmış olur (Vural, 1996: 1058).

Dünyada ve Türkiye'de İnternet Gazeteciliğinin Gelişimi

İnternet gazeteciliği 1970'li yılların sonlarına doğru bilgisayar ve yeni iletişim teknolojilerindeki gelişmelerin iletişim alanına uygulanması ile ortaya çıkmıştır. Yeni medya kendine özgü yapısıyla araç ve ortam farklılıklarını bir araya getirmiştir. İletişim uyduları, denizaltı iletişim kabloları, bilgisayarlar, telekomünikasyon sistemleri ve sayısal ağlar, yeni iletişim teknolojileri ve yeni medyanın bileşenleridir (Vural, 1999: 119).

Gürçan'a (1999: 68) göre internet gazeteciliği geleneksel gazeteciliğin haber oluşturma sürecinden yararlanan ancak basım yerine haberleri internet

aracılığı ile yayımlama sürecidir. Finansal anlamda internet gazeteciliğinin pahalı yatırımlara gereksinim duyulmayan bir yapısı vardır. Hem yazılı basın hem de görsel medyanın fonksiyonlarını bünyesinde barındırır. Online yayımlanan ilk gazete ABD’de ortaya çıkmıştır. 1995’te sekiz büyük gazete (*The Washington Post, Times, Mirror, Tribune* gibi) baskıya hazır gazetenin sayfalarını olduğu gibi internet ortamına aktarmasıyla bu süreç başlamıştır. ‘Yeni Yüzyıl Yayın Ağı’ adı ile bir şirket kurarak haber yayıncılığında sanal dönemi örgütsel olarak başlatmışlardır. Daha sonra diğer ülkelerin gazeteleri de internet ortamında online olarak yayımlanmaya başlamıştır (Gürcan, 2002: 32). İlk zamanlarda internet gazeteleri geleneksel gazetelerin internet ortamına aktarılması ile ortaya çıkmıştır. Ancak günümüzde, basılı gazetelerin haberleri dışında da haberlere yer vererek farklı bir boyut kazanmıştır (Aydoğan, 2013: 31).

12 Nisan 1993 tarihi Türkiye’de internetin miladı olarak kabul edilmektedir. ODTÜ’de ilk internet bağlantısı bu tarihte gerçekleşmiştir. İnternetle birlikte geleneksel yayın yapan gazeteler, gazete sayfalarını internet ortamına taşımaya başlamışlardır. Türkiye’de içeriğini internete taşıyan ilk yayın (Temmuz 1995) *Aktüel* dergisidir. Dergi, Boğaziçi Üniversitesi bilgisayarları aracılığıyla üniversitenin öğrencilerinin güncellemeleri ile internet ortamına taşınmıştır. Haberlerini internete taşıyan ilk gazete ise *Zaman* gazetesi olmuştur (2 Aralık 1995). Ancak, gazete tamamıyla yazılı baskısını internete aktarmamıştır. Geleneksel gazeteyi tamamıyla internet ortamına aktarabilen ilk gazete ise *Milliyet* gazetesidir (27 Kasım 1996). Ardından *Hürriyet* ve *Sabah* gazeteleri basılı gazetelerini tamamıyla internet ortamına aktarmıştır (1 Ocak 1997). *Radikal* gazetesi 28 Mart 1998’de, *Cumhuriyet* gazetesi 7 Mayıs 1998’de haberlerini internet ortamına aktarmıştır (Yüksel, 2014: 102).

Türkiye’deki ilk internet gazetesi, *Xn (Eksen)*’dir. Gazete, 1996 yılının Ocak ayında haberlerini sürekli güncelleyerek yayına başlamıştır. Ayrıca bazı köşe yazıları da gazetede yer almaktaydı. Türkiye’de internet gazeteciliğinin yaygınlaşmasının nedenlerinden biri de 1996 yılında Türkiye’de ulusal internet altyapı ağı olan TURNET’in faaliyete geçmesidir. TURNET’in faaliyete geçmesiyle birlikte internet mecrasına yatırım yapan ticari oyuncu sayısı da artmıştır (Aydoğan, 2012: 23). 2000 yılının başlarında pek çok bağımsız haber sitesi yayına geçmiştir. Bu geçişte medyada yaşanan ekonomik krizin etkisi oldukça büyüktür. Bu durum ise Türkiye’de internet gazeteciliğinin gelişmesini olumlu etkilemiştir.

Tokgöz’e (2000) göre internet gazeteciliğinin üç dönemi vardır. Birinci dönem, geleneksel yayın yapan gazetelerin kendi gazeteleri için ürettikleri haberleri olduğu gibi internete aktardıkları dönemdir. İkinci dönemde, gazeteciler internet sayfaları için haberler üretmiştir. Üçüncü dönemde ise, kullanıcı ya da içeriği denetleme imkânı sunan interaktif iletişimin sağlandığı dönemdir (2000: 69). Haber artık yalnızca yazıyla, görüntüyle veya sesle değil, tüm bunların bir araya geldiği, okuyucu veya izleyicinin herhangi bir ücret ödmeden hızlı ve kolay bir şekilde her yerden erişebildiği, sürekli güncellenen ve farklı

araçlarla 24 saat kesintisiz olarak verilebilir hale gelmiştir. İnternet haberciliği ile birlikte okur istekleri ve haber alma alışkanlıkları da değişmiştir. Bu da haberin içeriğinden sunumuna, gazetecilerin çalışma şekillerine kadar her şeyi farklılaştırmıştır. Okurların pasif bir kitle olmaktan çıkıp haber sürecine katılmalarıyla birlikte gazetecilik işlevleri yeniden değerlendirilmeye, gazetecilik pratiği de değişmeye başlamıştır.

Karaduman'a (2003) göre, İnternet gazeteciliğinin üç dönemden geçtiğini söyleyebiliriz: İlk dönemde gazeteciler geleneksel gazeteleri için ürettikleri haberlerini internet sayfalarına aktarmaktaydı. Haberler internet için üretilmemekteydi. İkinci dönemde haber içeriklerini internet için üretmeye başladılar. Üçüncü dönemde ise tek yönlü iletişimin yerine interaktif iletişim sağlanmıştır (Karaduman, 2003: 142-143).

Yerel Medyanın Yeni Medyaya Entegrasyonu

Yeni iletişim teknolojilerinin gazetecilik için sunmuş olduğu imkânlarla birlikte gazetecilik de değişim süreci geçirmekte, haber üretim biçimi de bu süreç içerisinde incelenmesi gereken bir konu haline gelmektedir. Fakat yeni iletişim ortamını, eski geleneksel veya mevcut iletişim ortamında ayrı ayrı ele almamak; medyayı eski-yeni biçiminde değerlendirmemek gerekir. Her ikisi de sistem içerisinde bir bütündür (Törenli, 2005: 16). Bilgi teknolojisinin yaygınlaşmasıyla medya merkezlerinin de yeniden yapılanma gereksinimi ortaya çıkmıştır. Geleneksel yayıncılık ortamları dijital yayıncılık ortamlarına dönüşmekte, küresel ve dijital bir ortamda haber işleme ayrı bir bilgi ve beceri gerektirmektedir. Geleneksel ortamlarda yayın yapan gazetelerin finansal ve teknik açıdan internet ortamına girmeleri çok da zor olmamıştır. İnternet tecrübesi olmayan gazeteler dahi basit teknik yardımlarla ellerinde mevcut olan haber metinleri, görsel malzemeler, geleneksel yayın sürecinin elektronik dizgi ve sayfa düzenini internet ortamına aktarmaları mümkün olmuştur (Çelikel, 2004: 1067).

İnternet gazeteciliğinin pek çok avantajı vardır. Bu avantajlar bir iletişim mecrası olarak internet ortamının özelliklerinden kaynaklanmaktadır. Bu açıdan internet teknolojisinin barındırdığı özellikler, medya için olanak ve potansiyeller sunmaktadır. İnternet gazeteciliği tüm medyada önemli olanaklar sağlamakla birlikte, yerel basının yerellik niteliğine sahip olmasından dolayı özel bir önemi olduğunu söyleyebiliriz. İnternet ve internet gazeteciliğinin avantajlarını Karaduman (2003: 143) şöyle sıralıyor:

- Haberleri anlık verebilmesi ve sürekli güncelleyebilmesi,
- Okurun habere anlık ulaşabilmesi,
- Multimedya temelinde ses-grafik-görüntü dosyaları kullanma özeliğinin olması,
- Haberleri arşivleyebilme ve istenildiği zaman kolayca ulaşabilme,

- Okurla interaktif etkileşim sağlanabilmesi ve okurun anında geri bildirimde bulunabilmesi,
- Haberle ilgili web sitesinin link verme özelliğinden dolayı arka plan bilgilerine kolaylıkla ulaşabilme,
- Diğer medyada yer almayan farklı haberleri bulabilme.

İnternet, aynı zamanda her yere ulaşabilen bir teknolojik özelliğe sahiptir. Ağlar aracılığı ile tüm dünyayı kapsayan bir yapıya sahiptir. İnternet ve internet gazeteciliği de özellikle yerel basın açısından önemli bir başka niteliğe sahiptir. Yerel haberlerin coğrafi sınırları aşarak kapasitesinin genişlemesini sağlamıştır. Yerel bir gazete, internet ortamında haberlerini dünyanın başka bir ülkesinde yaşayan herkese duyurabilmektedir (Atabek, 2003: 65).

İnternet yayıncılığı yapan yerel gazeteler, internetin sağladığı bu imkânları kullanarak bulundukları yörede yaşanan haberleri, yerel kültürlerini, sorunlarını dünyanın her yerinde yaşayan insanlara aktarabilme olanağına sahip olmuşlardır. Böylelikle mevcut sınırlar ortadan kaldırılmış olup, insanlara erişimin kapsamı oldukça genişlemiştir. Bu sayede haberlerini internet ortamına taşıyan gazeteler, yurt içinde ve yurt dışında yaşayan ve kendi yöreleri ile ilgili gelişmelere duyarlı olan hemşerilerine yaşadıkları yöreye dair haberleri anlık olarak iletmış olur (Gürçan, 2002: 114).

Dünyanın en pahalı işlerinden biri de haberdur. Çünkü içerik oldukça önemlidir. Geleneksel basın işletmelerindeki kâğıt, baskı ve dağıtım gibi maliyetler internet gazeteciliğinde yoktur. İnternet gazeteciliğinin en büyük avantajı çok az maliyetle yayın yapma olanağı sunuyor olmasıdır. Maliyeti yüksek olan geleneksel gazete ve televizyonun aksine online gazetecilik için iyi bir bilgisayar donanımına sahip olmak yeterlidir. Bu özelliği ile internet gazeteciliği 21. yüzyılda daha etkin olarak kullanılacak gibi görünmektedir (Gürçan, 1999: 36). Pahalı maliyet gerektirmeyen internet gazeteciliği ile yazılı ve görsel unsurların bir arada sunulabilmesi internet gazetelerinin çoğalmasını sağlamıştır. İnternet sadece geleneksel gazetelere değil küçük sermaye gruplarına ve internet dışında başka bir yayın organı olmayan kişilere de yayın yapma imkânı sunmuştur. Bazıları için bir bilgisayar bile işin teknik kısmı için yeterlidir. Yine bazıları hiçbir emek harcamadan içeriği doldururken, bazıları da kendi emekleriyle internet için özgün yayınlar yapmıştır. Bu da internet gazeteciliği için bir çelişkiyi beraberinde getirmiştir (Dağtaş ve Derelioğlu, 1999: 183).

Yerel İnternet Gazeteciliği Üzerine Bir Araştırma

Yöntem

Araştırmada nicel ve nitel araştırma yöntemleri kullanılmış, birden çok veri toplama yöntemi tercih edilmiştir. Araştırmanın örneklemini altı yerel gazetenin web siteleri oluşturmaktadır. Bunlardan üç tanesi basılı gazetelerin in-

ternet versiyonlarıdır. Diğer üç tanesi sadece internette yayın yapan internet gazeteleridir. Örnekle; *Çorum Haber* (<http://www.corumhaber.net/>), *Çorum Hakimiyet* (<http://www.corumhakimiyet.com/>), *Kesin Karar* (<http://www.kesin-karar.com/>), *Yayla Haber* (<http://www.yaylahaber.com.tr/>), *Habercim19* (<http://www.habercim19.com>) ve *Çorum Post* (<http://www.corumpost.com>) internet gazeteleri alınmıştır.

Araştırmada altı gazetenin 6 Mart 2018-12 Mart 2018 tarihleri arasındaki bir haftalık web sayfaları incelenmiştir. İlk üç gazetenin aynı zamanda basılı gazeteleri de vardır. İncelenen web sitelerinin; 1) Kullanım kolaylığı, 2) İçerik, 3) Güvenilirlik, 4) Güncelik, 5) Etkileşim kriterleri bakımından gösterdiği özellikler tespit edilmeye çalışılmıştır. Gazetelerin belirtilen tarihler arasındaki tüm haberleri incelenmiştir. Haberler, önceden oluşturulan “Yerel İnternet Gazeteciliği Haber İnceleme Formu” çerçevesinde SPSS programına aktarılmıştır. Araştırmada 888 haber incelenmiştir.

Araştırma kapsamında konunun bütüncül bir biçimde ele alınıp değerlendirilmesi için, söz konusu yerel gazetelerin genel yayın yönetmeni veya yetkilileri ile görüşmeler yapılmıştır. Süreçle ilgili anlattıkları, gazete haberlerinin oluşum süreciyle birlikte değerlendirmeye alınmıştır. Görüşmecilerin ifadelerinden elde edilen nitel verilerin işlenmesinde betimsel kayıt tekniği kullanılmıştır. Görüşmecilerin ifadelerindeki gerçek ve özgün ses korunarak görüşmecilerin ifadelerindeki gramer yapısı da değiştirilmeden orijinal şekliyle yazıya dökülmüştür. Tabloların analizi yapılırken, görüşmelerden aktarımlar da yapılmıştır. Belli konulardaki değerlendirmelerde görüşmecilerin aktarımları da kullanılmıştır. Görüşmecilerin aktarımları çoğu zaman alıntılarla aktarmak suretiyle, belli bir konu başlığındaki değerlendirmede, görüşmenin akışı içerisinde ait olduğu bağlam ve konu başlığında kullanılarak konunun bütünlüğü sağlanmaya çalışılmıştır.

Sınırlılıklar

Araştırmanın sınırlılıkları şöyle sıralanabilir:

1. Araştırma bulguları sadece Çorum ili ile sınırlandırılmıştır. Diğer illerdeki internet medyası farklı özellikler gösterebilir ve bu da Çorum’daki yerel medyaya ilişkin sağlıklı analizler yapılmasına engel oluşturabilir. Bu nedenle de araştırmanın kapsamı dışında bırakılmaları tercih edilmiştir.
2. Nicel araştırma bir haftalık süreyi içermektedir, bunu da sınırlılık olarak görmek gerekir.
3. Nicel araştırmaya sadece haberler dâhil edilmiştir. Köşe yazıları ve yazı dizileri araştırma dışında bırakılmıştır.
4. Çalışma sadece internet gazeteciliğini konu aldığı için basılı yerel gazeteler dışarıda tutulmuştur.

Varsayımlar

Araştırma kapsamında aşağıdaki varsayımlar sınanmıştır:

1. Yerel internet gazeteleri siyaset ağırlıklı habercilik yapmaktadırlar.
2. Yerel internet gazeteleri ajans haberleri ağırlıklı gazetecilik yapmaktadır.
3. Yerel internet gazeteleri yayımladıkları haberlerin kaynağını belirtmektedirler.
4. Yerel internet gazetelerinde ağırlıklı olarak yerel nitelikli haberler yayımlanmaktadır.
5. Basılı gazeteler internet sayfalarını basılı gazetede yayımladıkları haberleri paylaşmak için kullanılmaktadırlar.
6. Yerel internet gazeteleri haberlerinde doğruluğa önem vermektedirler.
7. Yerel internet gazeteleri özel habere yoğunlaşmadıkları için ters piramit tekniğini kullanılmaktadırlar.
8. Yerel gazeteler haber paylaşımı için sosyal medya ikonlarını tercih etmektedirler.
9. Yerel internet gazeteleri çevrimiçi yayıncılığın sağladığı tüm olanakları kullanılmaktadırlar.

Bulgular ve yorumlar

Araştırma doğrultusunda örneklem grubundan toplanan verilerin çözümlemesiyle elde edilen sonuçların tabloları, yorumları ile birlikte sunulmuştur.

Tablolar ve şekiller yorumlanırken, elde edilen verilerle, gazete yetkililerinin anlatımındaki ortak bazı kavramlar da belirlenerek tabloların ve şekillerin yorumlanmasında içerik analizi yöntemi de ek olarak kullanılmıştır. Tabloların ve şekillerin yer alışı aşağıdaki örneklerdeki gibi olmuştur:

Tablo 1'e göre gazetelerin haber konularına verdikleri önem konusunda ciddi farklar söz konusudur. Genelde siyaset haberleri birincil haber konusu (Yayla Haber dışında) olurken, siyasete en fazla yer veren gazete ise Kesin Karar gazetesidir. İkinci sırada eğitim haberleri gelmektedir. Eğitime en fazla Yayla Haber yer vermiştir. Eğitimi, asayiş haberleri takip etmektedir. Asayiş haberlerine en fazla Çorum Post, en az da Yayla Haber yer vermiştir. Dördüncü sırada kültür haberleri gelmektedir. Kültür haberlerine en fazla Çorum Hakimiyet, en az da Habercim 19 yer vermiştir. Beşinci sırada ekonomi haberlerinin gelmesi ilginçtir. Yayla Haber, ekonomi haberlerine oransal olarak en fazla yer veren gazetedir. Çorum Post ise neredeyse ekonomi haberlerine hiç önem vermemek-

tedir. Sağlık haberleri gazetelerin en az önem verdikleri haber konusudur; hat-
ta *Çorum Post*'ta incelenen hafta hiç sağlık haberi yayınlanmamıştır. "Diğer"
başlığı ile yayınlanan haber sayısı da oransal olarak oldukça fazladır. Hiçbir
kategoride yer almayan bu haberlerin içeriği; iş yeri açılışı, kurdele kesimi, dü-
ğün, ziyaret, vb. haberlerdir. Yerel gazetelerin, yerel için öneme sahip bu tür
etkinlikleri önemsediklerini ve fazlaca yer ayırdıklarını söylemek mümkündür.
Yerelde insanların bu konuları önemsemeleri, gazetelerin bu türden etkinlik
haberlerine fazla yer vermesinde önemli bir etkindir diyebiliriz. Gazetelerin
haber konularına bakış açılarında istatistiksel olarak anlamlı farklılıklar söz ko-
nusudur.

Tablo 1. Gazetelere göre haber konularının dağılımı

			Haberin konusu							Top- lam
			Siyaset	Eğitim	Kültür	Ekonomi	Sağlık	Asayiş	Diğer	
Gazetenin adı	Çorum Haber	Sayı	52	43	39	20	11	33	83	281
		Gazeteye göre %	18,5 %	15,3 %	13,9 %	7,1 %	3,9 %	11,7 %	29,5 %	100,0 %
	Çorum Halkimiyet	Sayı	26	11	18	10	6	10	35	116
		Gazeteye göre %	22,4 %	9,5 %	15,5 %	8,6 %	5,2 %	8,6 %	30,2 %	100,0 %
	Kesin Karar	Sayı	52	19	14	12	5	21	21	144
		Gazeteye göre %	36,1 %	13,2 %	9,7 %	8,3 %	3,5 %	14,6 %	14,6 %	100,0 %
	Yayla Haber	Sayı	30	33	19	22	12	14	51	181
		Gazeteye göre %	16,6 %	18,2 %	10,5 %	12,2 %	6,6 %	7,7 %	28,2 %	100,0 %
	Habercim 19	Sayı	27	11	9	11	10	20	29	117
		Gazeteye göre %	23,1 %	9,4 %	7,7 %	9,4 %	8,5 %	17,1 %	24,8 %	100,0 %
	Çorum Post	Sayı	9	4	5	2	0	10	19	49
		Gazeteye göre %	18,4 %	8,2 %	10,2 %	4,1 %	,0 %	20,4 %	38,8 %	100,0 %
	Toplam	Sayı	196	121	104	77	44	108	238	888
		%	22,1 %	13,6 %	11,7 %	8,7 %	5,0 %	12,2 %	26,8 %	100,0 %

Ki-kare Testi

	Value	df	Asymp. Sig. (2-sided)
Pearson Chi-Square	64,301 ^a	30	,000

Tablo 2. Gazetelere göre haberlerin özgünlük durumu

			Haber özgün mü, ajans haberi mi?			Toplam
			Özgün	Haber ajansından alınma	Diğer medyadan aktarma	
Gazetenin adı	Çorum Haber	Sayı	257	19	3	279
		Gazeteye göre %	92,1%	6,8%	1,1%	100,0%
	Çorum Hakimiyet	Sayı	95	17	4	116
		Gazeteye göre %	81,9%	14,7%	3,4%	100,0%
	Kesin Karar	Sayı	111	33	0	144
		Gazeteye göre %	77,1%	22,9%	,0%	100,0%
	Yayla Haber	Sayı	150	31	0	181
		Gazeteye göre %	82,9%	17,1%	,0%	100,0%
	Haberçim 19	Sayı	88	18	7	113
		Gazeteye göre %	77,9%	15,9%	6,2%	100,0%
	Çorum Post	Sayı	33	16	0	49
		Gazeteye göre %	67,3%	32,7%	,0%	100,0%
Toplam		Sayı	734	134	14	882
		%	83,2%	15,2%	1,6%	100,0%

Ki-kare Testi

	Value	df	Asymp. Sig. (2-sided)
Pearson Chi-Square	58,142 ^a	10	,000

Tablo 2'ye göre gazetelerin neredeyse hepsinde özgün haberlere daha çok yer verilmektedir. Özgün haberlere en çok yer veren gazete, *Çorum Haber*'dir. Gazetenin yetkilisi kendisiyle yapılan görüşmede "Yazı İşleri Müdürü Filan gibi konumdakilerle beraber on beş kişiyiz. Bunun habere giden, sporu da sayarsak sekiz on kişi sahadadır" demektedir. Özgün haber üretiminde muhabir sayısının diğer gazetelere göre daha çok olması büyük bir etkindir diyebiliriz. Yine *Çorum Haber* yetkilisi konuya dair şunları söylüyor: "Ajans haberleriyle ilgili bir hesaplama yapmadık ama yarının altındadır. Yani ajans ve diğer şeyler daha az-

dır. Bizzat kendi elemanlarımızla izlediğimiz haberlerimiz daha fazladır.” Oransal anlamda son sırada yer alan *Çorum Post* ise sahada tek muhabirle haber üretmektedir. Eleman sayısının yetersizliğinin özgün haber üretiminde etkili olduğunu söyleyebiliriz. *Çorum Post*’un ajanstan alınan haberler sıralamasında ilk sırada yer almasının nedeni de aynıdır diyebiliriz. Haberin özgünlük durumuna göre; ikinci sırada *Yayla Haber*, üçüncü sırada *Çorum Hakimiyet*, dördüncü sırada *Habercim 19*, beşinci sırada ise *Kesin Karar* gazetesi yer almaktadır. İstatistiksel anlamda değerlendirildiğinde yerel gazetelerin özgün haberlere ağırlık verdiklerini, bunun yanında haber ajanslarından da yararlandıklarını, diğer medyadan ise çok az haber aldıklarını görmekteyiz.

Tablo 3. Gazetelere göre haber kaynağının belirtilme durumu

			Haber kaynağı belirtilmiş mi?		Toplam
			Evet	Hayır	
Gazetenin adı	Çorum Haber	Sayı	261	20	281
		Gazeteye göre %	92,9%	7,1%	100,0%
	Çorum Hakimiyet	Sayı	101	14	115
		Gazeteye göre %	87,8%	12,2%	100,0%
	Kesin Karar	Sayı	143	1	144
		Gazeteye göre %	99,3%	,7%	100,0%
	Yayla Haber	Sayı	179	2	181
		Gazeteye göre %	98,9%	1,1%	100,0%
	Habercim 19	Sayı	28	89	117
		Gazeteye göre %	23,9%	76,1%	100,0%
	Çorum Post	Sayı	17	32	49
		Gazeteye göre %	34,7%	65,3%	100,0%
	Toplam	Sayı	729	158	887
		%	82,2%	17,8%	100,0%

Ki-kare Testi

	Value	df	Asymp. Sig. (2-sided)
Pearson Chi-Square	434,508 ^a	5	,000

Tablo 3'e göre gazetelerin haber kaynaklarını belirtmedeki durumları farklılıklar göstermektedir. Kesin Karar, hemen hemen tüm haberlerinde kaynak gösterirken; Habercim 19, kaynak gösterme konusunda en az hassas gazete durumundadır. Haberlerine kaynak göstermede Yayla Haber ikinci, Çorum Haber üçüncü, Çorum Hakimiyet dördüncü, Çorum Post ise beşinci sırada yer almaktadır. Habercim 19 ve Çorum Post dışındaki gazetelerin haberlerinin çoğunluğunda kaynak gösterdikleri görülmektedir. Ajanslardan ve diğer kaynaklardan aldıkları haberlerde mutlaka kaynak gösterdiklerini belirten Habercim 19'la yapılan mülakatta, "haberlerinin çoğunda niçin kaynak göstermedikleri" sorusu yöneltildiğinde, gazete yetkilisinin yanıtı şöyle olmuştur. "Kendi ürettiğimiz haberlerde eğer vermiyorsak (kaynak) Habercim 19 mecrasında yayınladığımız için, o zaten Habercim 19'undur". Çorum Post yetkilisi de neredeyse aynı yanıtı vermiştir: "Kendime ait sitem olduğu için kaynak gösterme gereği duymuyorum. Post'ta çıkan her şey benden sorulur." Ajans haberleri dışında neredeyse hiç kaynak göstermeyen iki gazete de aynı gerekçeyle sitede kaynak gösterme gereği duymadıklarını dile getirmekte birlikte, Habercim 19 yetkilisi bu uygulamanın basılı gazetede çalıştıkları dönemden kalan eski bir alışkanlık olduğunu söylemektedir.

Tablo 4. Gazetelere göre haberin yerel ya da ulusal nitelikli oluşu

			Haber yerel mi, ulusal mı?		Toplam
			Yerel	Ulusal	
Gazetenin adı	Çorum Haber	Sayı	277	4	281
		Gazeteye göre %	98,6%	1,4%	100,0%
	Çorum Hakimiyet	Sayı	108	8	116
		Gazeteye göre %	93,1%	6,9%	100,0%
	Kesin Karar	Sayı	130	13	143
		Gazeteye göre %	90,9%	9,1%	100,0%
	Yayla Haber	Sayı	175	6	181
		Gazeteye göre %	96,7%	3,3%	100,0%
	Habercim 19	Sayı	112	5	117
		Gazeteye göre %	95,7%	4,3%	100,0%
	Çorum Post	Sayı	47	1	48
		Gazeteye göre %	97,9%	2,1%	100,0%
Toplam		Sayı	849	37	886
		%	95,8%	4,2%	100,0%

Ki-kare Testi

	Value	df	Asymp. Sig. (2-sided)
Pearson Chi-Square	16,961 ^a	5	,005

Yerel basın her ne kadar çevrimiçi olanaklarını kullanarak teknik anlamda küresel bir yapıya dönüşse de haber anlamında yerelliğini korumaktadır. *Tablo 4*'teki verileri oransal anlamda değerlendirdiğimizde; *Çorum Haber* yerel habere en fazla yer veren gazetedir. İkinci *Çorum Post*, üçüncü *Yayla Haber*, dördüncü *Habercim 19*, beşinci sırada *Çorum Hakimiyet* ve ardından *Kesin Karar* gelmektedir. Gazetelerin yetkilileri, yapılan mülakatta haberlerde yerelliğin korunması için çaba gösterdiklerini ifade etmektedirler. *Çorum Haber* yetkilisinin, "Ulusal haberlere yer veriyor musunuz?" sorusuna verdiği yanıt şöyledir: "Çok fazla değil. Yani ajanslardan gelen ülke çapında çok önemli bir konu varsa onu değerlendiriyoruz, ama biz yerelde kalmayı tercih ediyoruz. Çünkü Türkiye haberlerine veya dünya haberlerine her yerden ulaşma imkânı var insanların." Haberlerinin çoğunluğu yerel haberlerden oluşan, ancak tabloya göre oransal anlamda en fazla ulusal habere yer veren *Kesin Karar* gazetesi yetkilisi ise, bu haberleri dahi yerelle özdeşleştirerek yayımladıklarını ifade ediyor:

Meselâ diyelim ki hayvan hakları ile ilgili yerelde yapılan faaliyetlerde ne varsa. Hayvan hakları ihlâli varsa yerelde bunu ön plana çıkarmaya çalışıyoruz. Kültür sanat alanında da öyle. Türkiye'ye bakıyoruz. Bunun Çorum'da da yerel bir uygulaması var mı? Yerel temsilcileri var mı? Bunun Çorum'daki yerel bir ayağı var mı? Buraya bakıyoruz. Biz burayı ön plana çıkartmak istiyoruz. İşte Çorum'da da bu var. Haberlerimizin büyük bir çoğunluğu yerel zaten.

Tablo 5. Gazetelere göre basılı gazetenin haberinin kullanılma biçimi

			Haber basılı gazetenin haberi ise benzeşik mi, farklı mı?		Toplam
			Benzeşik	Farklı	
Gazetenin adı	Çorum Haber	Sayı	216	1	217
		Gazeteye göre %	99,5%	,5%	100,0%
	Çorum Hakimiyet	Sayı	86	0	86
		Gazeteye göre %	100,0%	,0%	100,0%
	Kesin Karar	Sayı	144	0	144
		Gazeteye göre %	100,0%	,0%	100,0%
Toplam		Sayı	446	1	447
		%	99,8%	,2%	100,0%

Ki-kare Testi

	Value	df	Asymp. Sig. (2-sided)
Pearson Chi-Square	16,961 ^a	5	,005

Tablo 5'e göre, basılı gazetesini sadece PDF olarak web sitesine taşıyan Kesin Karar haberlerini bir gün önce basılı gazetesinde yayımlamakta, ertesi gün

gazeteyi olduğu gibi web sitesinde paylaşmaktadır. Diğer iki gazete ise, haberlerini önce web sayfasında sonra yapısal anlamda değiştirmeden olduğu gibi basılı gazetelerinde yayımlamaktadır. İnternet ortamı gazetelere haberlerini ertesi günü beklemeden anlık sunabilme ve daha çok okura ulaşabilme imkânları vermiştir. Gazeteler, internetin sunduğu avantajları kullanmaktadırlar. *Çorum Haber* yetkilisi konuya dair şöyle söylemektedir: “Dünyada habere ulaşım artık çok yoğun şekilde internet üzerinden gerçekleşiyor ve *Çorum Haber*’in de elbette bu konuda geri kalmaması lazım diye düşündük ve yazılı basının yanı sıra internet sayfamızla da çok daha geniş kitlelere ulaşma yolunu seçtik ve bunda da doğru yaptığımızı düşünüyoruz.” *Çorum Hakimiyet* yetkilisi de basılı gazetelerindeki haberleri daha çok okur kitlesine anlık verebilme avantajını kullandıklarını ifade etmektedir. *Kesin Karar* internet ortamını kullanarak daha çok okur kitlesine ulaşsa da internetin anlık haber sunabilme avantajını kullanamamakta, haberlerini ancak bir gün sonra web sitesinde yayımlayabilmektedir. Gazete yetkilisi konuya ilişkin şöyle diyor:

Bizden kaynaklanmayan teknik bir nedeni var. O neden şu. Bizim sitemizi yapan arkadaşlar şehir dışında. Yani Bursa’da yapıyorlar. Dolayısıyla bizim internet sitemizin yazılımıyla ilgili bir problem var. Yani başlı başına tek tek haberleri atamıyoruz. Bu nedenle ancak köşe yazarlarımızı koyuyoruz. Ve bir de bu sorun çözülene kadar okur gazeteyi PDF olarak toptan görsün istiyoruz. Sabahın erken bir saatinde değil de öğleye doğru bir saatte atıyoruz. Çünkü, insanlar önce basılı gazeteden okusun, sonra basılı gazetenin ulaşmadığı insanlar da biraz daha geç bir saatte de olsa gazetedeki halini görsün istiyoruz.

Gazetelerin tümünün de haberlerini her iki ortamda da değiştirmeden yayınladıklarını söyleyebiliriz.

Tablo 6. Gazetelere göre, haberlerin yapısının doğruluk ve açıklık durumu

			Haberin yapısı doğru ve anlamaya açık mı?		Toplam
			Evet	Hayır	
Gazetenin adı	Çorum Haber	Sayı	280	1	281
		Gazeteye göre %	99,6%	,4%	100,0%
	Çorum Hakimiyet	Sayı	115	1	116
		Gazeteye göre %	99,1%	,9%	100,0%
	Kesin Karar	Sayı	144	0	144
		Gazeteye göre %	100,0%	,0%	100,0%
	Yayla Haber	Sayı	181	0	181
		Gazeteye göre %	100,0%	,0%	100,0%
	Haber-cim 19	Sayı	116	1	117
		Gazeteye göre %	99,1%	,9%	100,0%
	Çorum Post	Sayı	49	0	49
		Gazeteye göre %	100,0%	,0%	100,0%

Toplam	Sayı	885	3	888
	%	99,7%	,3%	100,0%

Ki-kare Testi

	Value	df	Asymp. Sig. (2-sided)
Pearson Chi-Square	3,146 ^a	5	,678

Tablo 6'ya göre gazetelerin haberlerinde yapısal anlamda bir sorun olmadığı söyleyebiliriz. Okurların haberi kolaylıkla anlayabilmeleri için haberler sade bir dille yazılmalı ve anlaşılır olmalıdır. Haberlerin olaya, zamana, mekâna, olayın oluş biçimine, olayın oluş nedenine, olayı kimin gerçekleştirdiğine dair nesnel bilgileri içermesi gerekmektedir. Haberin 5N-1K kuralına uygun biçimde oluşturulması gerekmektedir. Haber, "kim?, ne?, nerede?, ne zaman?, nasıl?, neden? (niçin?)" sorularına cevap verebilmelidir. Yapılan araştırmada, Çorum yerel medyasının haberlerini oluştururken bu konulara çok dikkat ettiklerini söyleyebiliriz. İncelenen gazetelerin konuyla ilgili bu kadar titiz davranmalarının bir diğer nedeni de bu gazetelerin gerek basılı gazetesi bulunan internet gazetelerinin, gerekse sadece internette yayın yapan gazetelerin çalışanlarının tecrübeleri de bu konuda etkindir diyebiliriz.

Tablo 7. Gazetelere göre, haber yazım tekniği

			Haber hangi teknikle yazılmış?				Toplam
			Ters piramit tekniği	Düz piramit tekniği	Dörtgen tekniği	Serbest yazım tekniği	
Gazetenin adı	Çorum Haber	Sayı	246	3	5	27	281
		Gazeteye göre %	87,5%	1,1%	1,8%	9,6%	100,0%
	Çorum Hakimiyet	Sayı	102	3	4	7	116
		Gazeteye göre %	87,9%	2,6%	3,4%	6,0%	100,0%
	Kesin Karar	Sayı	125	2	3	14	144
		Gazeteye göre %	86,8%	1,4%	2,1%	9,7%	100,0%
	Yayla Haber	Sayı	163	2	6	10	181
		Gazeteye göre %	90,1%	1,1%	3,3%	5,5%	100,0%
	Haberçim 19	Sayı	94	2	3	18	117
		Gazeteye göre %	80,3%	1,7%	2,6%	15,4%	100,0%
	Çorum Post	Sayı	42	2	2	3	49
		Gazeteye göre %	85,7%	4,1%	4,1%	6,1%	100,0%

Toplam	Sayı	772	14	23	79	888
	%	86,9%	1,6%	2,6%	8,9%	100,0%

Ki-kare Testi

	Value	df	Asymp. Sig. (2-sided)
Pearson Chi-Square	15,870 ^a	15	,391

*Tablo 7'*ye göre, gazetelerin oransal anlamda en fazla geleneksel gazetelerin de çoğunlukla tercih ettikleri ters piramit tekniğini kullandıklarını söyleyebiliriz. Web sayfalarındaki uzun yazılar nedeniyle oluşan ekran kaydırmalarının okuyucunun ilgisini dağıtarak sayfadan uzaklaştırması bir etken olabilir. Gazeteler web sitelerinde haberlerini çoğunlukla ters piramit olarak, en önemli unsurları ve sonucu içeren kısa bir girişten sonra haberin detayını sunmayı tercih etmişlerdir. İnternet okurları haberleri daha yüzeysel okudukları için haberciler de haberin önce ana temasını aktarma gereksinimi duymuş olmaları, yani okur tercihleri bunda etkindir diyebiliriz. *Çorum Post* gazetesi yetkilisi internet okurunun özelliklerini anlatırken şöyle diyor: "İnsanlar artık telefonla haberin içeriğini okumadan başlığa göre yorum yapıyorlar." Oransal olarak ters piramit tekniği kullanımında *Yayla Haber* gazetesi ilk sırada yer alırken, *Habercim 19* son sırada yer almaktadır. Yine gazetelerin haberlerinde serbest yazım tekniğini de kullandıkları ve *Habercim 19*'un bu teknikte ilk sırada, *Yayla Haber*'inse son sırada yer aldığını söyleyebiliriz. Gazetelerin diğer teknikleri kullanma oranları ise oldukça düşüktür.

Tablo 8. Gazetelerin haber paylaşımı için kullandıkları sosyal medya ikonları

	Facebook	Twitter	LinkedIn	Google	Pinterest	GMail	Tumblr
Çorum Haber	281	281	281	281	281	-	-
Çorum Hakimiyet	116	116	-	116	-	-	-
Yayla Haber	181	181	181	181	1	-	-
Habercim 19	117	117	117	117	117	-	-
Çorum Post	49	49	49	49	49	49	49

Tablo 8, bütün gazetelerin haberlerinin farklı sosyal medya mecralarında paylaşımına önem verdiklerini göstermektedir. Gazeteler arasında en çok sayıda sosyal medya ikonu kullanan gazete *Çorum Post*'tur. Bu gazete, Türkiye'de en yaygın kullanılan *Facebook* ve *Twitter* dışında, *LinkedIn*, *Google*, *Pinterest*, *GMail* ve *Tumblr* ikonu da kullanmaktadır. *Çorum Haber*, *Yayla Haber* ve *Habercim 19*, *Facebook* ve *Twitter* dışında *LinkedIn*, *Google* ve *Pinterest* ikonlarına yer vermektedirler. *Çorum Hakimiyet* ise sadece *Facebook*, *Twitter* ve *Google* ikonları kullanmaktadır.

Çorum Haber gazetesi yetkilisi, sosyal medyada haber paylaşım ikonlarına dair şöyle söylüyor: "Şimdi biz *Facebook* ve *Twitter*'da da haber veriyoruz. Özellikle *Facebook*'ta çok izleyicimiz var. Hatta teknik arkadaşlarımız otuz bin

civarında izlenirlikten söz ediyorlar. Toplamda biz aşağı yukarı Çorum'un içinde ve dışında elli bin kişiye hitap ediyoruz." Yetkili, diğer ikonlardan ziyade ikisini kullandıklarını, bu sayede daha çok sayıda okuyucuya ulaştıklarını belirtiyor. Diğer medya ikonları olsa bile gazetenin haber paylaşımı için *Facebook* ve *Twitter*'i tercih ettiğini söyleyebiliriz.

Çorum Hakimiyet gazetesi yetkilisi, sosyal medyada haber paylaşım ikonlarına dair şöyle söylüyor:

Sosyal medya alanlarının hepsini kullanmaya gayret ediyoruz. Twitter, Facebook. Bunların hepsi her ne kadar başka bir insanın, firmanın tanıtımı için bizim mecramızı seçmesi ihtiyacı varsa bizim de tanıtım için başka mecralara ihtiyacımız var. Biz de bu sosyal mecraları kullanabildiğimiz kadar kendimizi tanıtmak ve haberlerimizi yaygınlaştırmak için kullanıyoruz. Malum, bir gazeteciyi en mutlu eden şey, daha çok okunmasıdır. Yani etkisi gücüdür.

Haberlerinin altında üç ayrı sosyal medya ikonu olmasına rağmen *Çorum Hakimiyet* yetkilisi de haberlerini özellikle *Twitter* ve *Facebook*'ta paylaşarak daha çok kişiye ulaşma gayretinde olduklarını ifade ediyor.

Yayla Haber'in haberlerinde *Facebook*, *Twitter*, *LinkedIn*, *Google*, *Pinterest*'ten oluşan beş ayrı sosyal paylaşım ikonu bulunuyor. Gazete yetkilisi haberlerin site dışında mutlaka sosyal medyada paylaşılması gereğini belirterek şunları söylüyor:

Sosyal medyada paylaşmadığınız zaman insanlar gelmiyor zaten. Artık şey değişti. Yani internet mecrası bizim on yıl önce başladığımızda hayret edenler bugün o internetin artık önemini kavradı. İnternetin önemi kalmadı. Çünkü neden? Sosyal medyada bu işi görüyor. Türkiye'de bugün artık Facebook ve Twitter. Her ikisi de. Türkiye genelinin tamamında bu internet gazeteciliğini yapan arkadaşlar bu iki sosyal medya hesabını da kullanıp paylaşırlar.

Yayla Haber'in de haberlerini sosyal medyada paylaşma konusunda diğer gazeteler gibi düşündüğünü söyleyebiliriz. *Yayla Haber* de beş paylaşım ikonu olmasına rağmen haberlerini diğer gazeteler gibi *Facebook* ve *Twitter*'da paylaşarak haberlerin daha çok kişiye ulaştığını ifade etmektedir.

Habercim 19'un haberlerinde *Facebook*, *Twitter*, *LinkedIn*, *Google*, *Pinterest*'ten oluşan beş ayrı sosyal paylaşım ikonu bulunuyor. *Habercim 19* yetkilisi de paylaşım ikonlarında haberlerinin paylaşıldığını belirtirken, sosyal medya kavramında diğer gazeteler gibi haberlerini daha çok *Facebook* ve *Twitter*'da paylaştığını ancak diğer gazetelerin aksine sosyal medyadan çok okuyucu ile sitede etkileşime geçtiklerini ifade ediyor.

Çorum Post'un haberlerinde *Facebook*, *Twitter*, *LinkedIn*, *Google*, *Pinterest*, *GMail*, *Tumblr*'dan oluşan yedi ayrı sosyal paylaşım ikonu bulunmaktadır. Bu kadar çok sosyal paylaşım ikonu bulunmasına rağmen gazete yetkilisi özellikle *Facebook* ve *Twitter*'a vurgu yapıyor. Konuya dair şöyle söylüyor:

Biz bu haberlerimizi genelde Face aracılığıyla, Twitter aracılığıyla okutuyoruz. Evet bu paylaşımları yapıyoruz. Mesela Face beğeni sayfamızda Çorum merkezde 11 bin

beğenimiz var. Çorum merkezde takipçimiz 5 bin şu anda. Geriye kalan kısmı da ilçe ve İstanbul, Ankara, İzmir’de yaşayan Çorumlular ağırlıklı olarak takip ediyor. Yurt dışında da bayağı bir takipçimiz var. Yani Amerika, Almanya, Fransa’da Facebook daha ağırlıklı. Çorum’dan 4 bin 500 takipçimiz var. Ankara’dan bin 793 İstanbul’dan bin 60 takipçimiz var. Mesela Almanya’da 122 takipçimiz var. Facebook sayfamızdaki takipçilerimizin kullandıkları dile kadar istatistiklerini vermişler.

Gazete yetkilisi, tüm paylaşım siteleri açık olmasına rağmen diğer gazetelerin de çoğunlukla tercih ettiği *Facebook* ve *Twitter*’ı haber paylaşımında daha çok kişiye ulaşmak için kullandıklarını ve bu sayede daha fazla okura ulaştıklarını ifade etmektedir. Genel bir değerlendirme yaparsak, Çorum internet gazeteleri her ne kadar çok haberlerinin altında çok sayıda sosyal medya ikonuna yer vermelerine karşın, ağırlıklı olarak *Facebook* ve *Twitter* mecralarını haber paylaşımı için yeterli görmektedirler. Bu iki sosyal medya mecrasının Türkiye’de en popüler sosyal medya mecraları olması da bu durumu açıklamaktadır.

Sonuç

Bu araştırmada, yerel internet gazeteciliği Çorum ili özelinde irdelenmeye çalışılmış, yeni medya kavramı ile yerelde gazetelerin son gelişim süreci ile dönüşüm tespiti yapılmaya çalışılmıştır. Birden fazla analiz tekniği kullanılarak elde edilen bulgular, analiz öncesi oluşturulan varsayımların biri dışında desteklenmediğini göstermiştir.

“Yerel internet gazeteleri siyaset ağırlıklı habercilik yapmaktadırlar” şeklindeki ilk varsayım büyük oranda desteklenmiştir. Altı gazetede yayımlanan toplam haberlerin yüzde 22.1’i siyaset konulu haberlerden oluşmaktadır. Bu oranla siyaset haberleri ilk sırada yer almıştır. Sadece *Yayla Haber* gazetesinde siyaset haberleri (%16.6) eğitim haberlerinden (%18.2) daha azdır.

“Yerel internet gazeteleri ajans haberleri ağırlıklı gazetecilik yapmaktadır” şeklindeki ikinci varsayım desteklenmemiştir. Tahminlerimizin aksine, Çorum’da yayın yapan yerel internet gazeteleri ajans haberlerinden çok kendi ürettikleri özgün haberleri yayımlamaktadırlar. *Tablo 2*’deki verilere göre, altı gazetede yayımlanan toplam haberlerin yüzde 83.2’si özgün haberdur. Haber ajanslarından alınan haber oranı yalnızca yüzde 15.2’dir. Gazeteler içinde en fazla özgün haber yayımlayan *Çorum Haber* gazetesidir (%92.1), en az özgün haber yayımlayan ise *Çorum Post* (%67.3) gazetesidir.

“Yerel internet gazeteleri yayımladıkları haberlerin kaynağını belirtmişlerdir” varsayımı da kısmen desteklenmiştir. *Tablo 3*’teki verilere göre, *Habercim 19* ve *Çorum Post* dışındaki gazetelerin haberlerinin çoğunluğunda kaynak gösterdikleri görülmektedir.

“Yerel internet gazetelerinde ağırlıklı olarak yerel nitelikli haberler yayımlanmaktadır” şeklindeki dördüncü varsayım desteklenmiştir. Her ne kadar internet olanaklarıyla ulusal ya da uluslararası nitelikte haberler yayımlamak kolaylaştıysa da, yerel internet gazeteleri yerel nitelikte haberler yayımlamaya

devam etmektedirler. *Tablo 4*'teki verilere göre, altı gazetede yayımlanan haberlerin yüzde 95.8'i yerel, yüzde 4.2'si ulusal nitelikli haberlerdir.

"Basılı gazeteler internet sayfalarını basılı gazetede yayımladıkları haberleri paylaşmak için kullanmaktadırlar" şeklindeki beşinci varsayım desteklenmiştir. Elde edilen bulgulara göre, araştırmaya dâhil olan ve basılı gazeteleri de olan üç yerel gazetenin de internet ortamında yayımlanan haberlerini basılı gazetelerinde de yayımladıklarını, aynı haberleri her iki mecrada kullandıklarını söyleyebiliriz. Bu gazetelerde internet gazetesi ile basılı gazete ayrımı yoktur. Hatta *Kesin Karar* gazetesi basılı gazeteyi PDF olarak web sayfasına aktarmakla sınırlı bir internet gazeteciliği uygulaması yapmaktadır.

"Yerel internet gazeteleri haberlerinde doğruluğa önem vermektedirler" şeklindeki varsayım desteklenmiştir. *Tablo 6*'daki veriler, gazetelerin haberlerinde doğruluk ve açıklığa özel önem verdiklerini göstermektedir.

"Yerel internet gazeteleri özel habere yoğunlaşmadıkları için ters piramit tekniğini kullanmaktadırlar" şeklindeki varsayım da desteklenmiştir. *Tablo 7*'deki verilere göre, toplam haberlerin yüzde 86.9'u ters piramit tekniğiyle yazılmıştır. Daha çok özel haberlerde kullanılan düz piramit, dörtgen ve serbest yazım teknikleri ise haberlerin yüzde 13.1'inde kullanılmıştır.

"Yerel gazeteler haber paylaşımı için sosyal medya ikonlarını tercih etmektedirler" şeklindeki varsayım da desteklenmiştir. *Tablo 8*'deki verilere göre gazetelerin haberlerinin farklı sosyal medya mecralarında paylaşımına önem verdiklerini göstermektedir.

"Yerel internet gazeteleri çevrimiçi yayıncılığın sağladığı tüm olanakları kullanmaktadırlar" şeklindeki dokuzuncu varsayım kısmen desteklenmiştir. Analizler sonucunda elde edilen verilere göre, yerel internet gazetelerinin, internetin olanaklarını kullanarak tüm dünyaya ulaşabildikleri ve küresel bir yapıya kavuştukları görülmektedir. Gazeteler, dünyanın ve ülkenin çeşitli bölgelerinde yaşayan ve gelişmelerden haberdar olmak isteyen hemşerilerine haberlerini ulaştırabilme olanağı bulmuşlardır. Yerel gazeteler, yayın yaptıkları yörenin sorunlarını internet aracılığı ile ülke kamuoyunun dikkatine sunabilme olanağı da bulmuşlardır. Ancak gazetelerin internetin sağladığı multimedya ve *hiperlink* gibi imkânları kullanmadıkları görülmüştür.

Yeni medya kavramı ile birlikte çeşitlenen mecralar, geleneksel basın işletmeleri kavramının tanımını değiştirmiş ve basın işletmelerinin yeni medya tabanlı yatırımlar yaparak internet aracılığı ile gazetecilik yapması ile sonuçlanmıştır. İnternet gazeteciliği basılı gazetelere göre daha ekonomik görünse de, internet gazetecilerinin bu yayıncılık faaliyetlerine önemli bir zaman ayırması gerekiyor. Gazetecilik faaliyetini bir kişinin dahi yapabildiğini teorikte söyleyebilirsek de, verimli bir gazetecilik için internet gazetelerinin de geleneksel medyada olduğu gibi yetişmiş bir eleman kadrosuna ihtiyacı vardır. Bu açıdan değerlendirildiğinde, araştırmaya dâhil olan, internet gazetesinin yanı sıra basılı gazetesi de olan *Çorum Haber*, *Çorum Hakimiyet* ve *Kesin Karar* gazetelerinin

basılı gazeteleri için istihdam etmek zorunda oldukları gazetecilerle internet gazeteleri için de özgün haber üretme konusunda daha avantajlı olduklarını söyleyebiliriz. Ayrıca istihdam edilecek kişilerin habercilik ve gazetecilik bilgisinin yanında çok iyi bilgisayar ve internet bilgisine sahip olması gerekmektedir. Bu durumda internet ile basılı gazeteler arasında istihdam edilen iş gücü açısından bir benzerlik bulunmakta ancak internette basılı gazeteğe göre daha az kişi ile yayın yapılabilir.

Yerelde yayın yapan internet gazetelerinin tek gelir kaynağı, yerel ilişkilerle sınırlı ölçüde alınan reklam ve ilan gelirleridir. Donanımlı bir yayıncılık yapabilmek için ise bu sınırlı kaynak yeterli değildir. İnternet yayıncılığı diğer medyalara göre daha ucuz bir maliyet gerektirse de gelirler açısından henüz yeterli kaynağa sahip değildir. İnternet medyasını Basın Kanunu kapsamına alan yasa tasarısı yasalaşmadığı için internet gazeteciliğinde aktif habercilik yapan on binlerce haberci gazeteci bile sayılmıyor. İnternet haber sitesi çalışanları Basın İş Kanunu kapsamına alınarak basın emekçisi sayılmalıdır. İnternet haber siteleri de basılı gazeteler gibi resmi ilan yayımlayabilmelidir. Böylelikle mali açıdan rahatlayan gazeteler haber kadrolarını genişletecek ve daha içerikli haberler üretebileceklerdir.

Yerel basın, bölgenin ve bölgede yaşayan yurttaşların her türlü sorununu ve bu sorunların karşısında üretilebilecek çözüm önerilerini gündeme getiren, tartışabilen, yerel yönetimle merkezi yönetim arasında köprü işlevi gören, yerel yönetimleri dördüncü güç olarak denetleyen ve hesap verebilir olmalarını sağlayan, demokrasinin vazgeçilmez unsurlarındandır. Yerel basın bir yönüyle ülke basınına malzeme sağlamakta, onları uyarıcı görevler görmekte ve mesleki anlamda büyük bir sorumluluk üstlenmektedir.

Kısa sürede hızla yayılan internet, gazetecilik anlayışında da bir dönüşüm yaşanmasına neden olmuştur. İnternette yayın yapan interaktif gazetelerin yanında, basılı olarak yayınlarına devam eden gazeteler de yayınlarını bu mecraaya taşımak zorunda kalmışlardır. Demokrasinin yerleşmesine, düşüncelerin paylaşılmasına ve bilginin yayılmasına zemin hazırlayan internet, yerel gazetelere yerellik anlayışını kaybetmeden mekânsal sınırları aşarak yöreye ait haberleri dünyaya taşıma imkânı sağlamaktadır. Etkileşimi artıran, katılımcı demokrasiyi teşvik eden bu ortam giderek büyümektedir. Bir başka deyişle, internetin uzakları yakın kılması özelliği ile bezenmiş yeni bir yerellik anlayışı getirdiği söylenebilir. Özellikle yerel basın kuruluşları açısından internetin ve internet gazeteciliğinin sunduğu olanakların tam manasıyla kullanılabilmesinin ekonomik şartlara da bağlı olduğu göz önünde bulundurulmalıdır. Dolayısıyla söz konusu yerel gazeteler de, imkânları ölçüsünde internet ortamında var olmaktadır. Çorum'da yayın yapan yerel gazetelerin yeniliklere uyum sağlamaya çalıştığı, ancak internet teknolojisinin gazetecilik mesleğine sağladığı avantajları tam olarak değerlendiremediklerini söyleyebiliriz.

Kaynakça

- Atabek, Ü. (2003). *Yeni İletişim Teknolojileri ve Yerel Medya İçin Olanaklar*. İstanbul: IPS İletişim Vakfı Yayınları.
- Aydoğan, A. (2012). "İletişim Araştırmalarında İnternet Gazeteciliği: Bağlamsal Çalışmaların Eksikliği". *İletişim Kuram ve Araştırma Dergisi*. 35. 20-41.
- Aydoğan, D. (2013). "Türkiye'de Dijital Gazetecilik: Habertürk ve Hürriyet Gazeteleri Örneği". *The Turkish Online Journal of Design, Art and Communication*. 3(3). 26-40.
- Çelikel, T. (2004). "Türkçe Haber Siteleri ve Türkiye'de İnternet Gazeteciliğinin Gelişimini Sınırlayan Faktörler". *Galatasaray Üniversitesi İletişim Dergisi*. 1. 147-163.
- Dağtaş, E. ve Derelioğlu, G. (1999). "Geleneksel Yayıncılığa Alternatif Bir Medya Modeli Olarak İnternet Yayıncılığının Konumu ve Önemi". *Kültür ve İletişim*. 2(2). 63-100.
- Gezgin, S. (1998). *Basın Sözlüğü*. İstanbul: İstanbul İletişim Fakültesi Yayınları.
- _____ (2007). *Türkiye'de Yerel Basın*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Yayınları.
- Girgin, A. (2002). *Haber Yazmak*. İstanbul: Der Yayınları.
- Gürcan, H. İ. (1999). *Sanal Gazetecilik*. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi İletişim Bilimleri Yayınları.
- _____ (2002). *İnternet Gazeteciliği: Yerel Gazetecilikte Meslek İçerisi Eğitim Seminerleri Dizisi: 25 (Batman)*. İstanbul: Konrad Adenauer Vakfı ve Türkiye Gazeteciler Cemiyeti.
- Karaduman, M. (2003). "İnternet ve Gazetecilik". S. Alankuş (der.). *Yeni İletişim Teknolojileri ve Medya*. İstanbul: IPS İletişim Vakfı Yayınları.
- Tokgöz, O. (2000). *Temel Gazetecilik*. İstanbul: İmge Kitabevi.
- Törenli, N. (2005). *Yeni Medya, Yeni İletişim Ortamı*. Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları.
- Vural, A. M. (1996). "Yerel Kamuoyunun Kitle İletişim Aracı Olarak Basın". *Yeni Türkiye Dergisi Özel Sayısı*. 2(12). 1053-1067.
- _____ (1999). *Yerel Basın ve Kamuoyu*. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları.
- Yüksel, O. (2014). *İnternet Gazeteciliği ve Blog Yazarlığı*. Ankara: Sinemis Yayınları.

SAĞLIK SEKTÖRÜNDE ÇALIŞAN VERİ KAYIT PERSONELİNİN İLETİŞİM BECERİLERİNİ ETKİLEYEN FAKTÖRLER: HASTANE ÇALIŞANLARI ÜZERİNDE BİR ARAŞTIRMA

Serkan İNAM*, Haydar SUR**

Özet

Bu çalışmada sağlık sektöründeki bir meslek grubu ele alınmış; iş tanımları gereği kayıt işlemlerini gerçekleştiren çalışanların stres karşısında iletişim becerilerinin ne yönde etkilendiğinin tespiti amaçlanmıştır. Bu çalışmada Ersanlı ve Balcı (1998) tarafından geliştirilen "İletişim Envanteri" ile Lovibond ve Lovibond (1995) tarafından geliştirilen "DAS, Depresyon, Anksiyete, Stres" ölçeği birleştirilerek; duygusal, zihinsel ve davranışsal olarak tanımlayabileceğimiz iletişim becerilerinin hangisinin depresyon, anksiyete ve stres faktörlerinden ne oranda etkilendiği tespit edilmeye çalışılmıştır. Sonuç olarak iletişim becerileri ölçeğinin duygusal ve davranışsal boyutlarında, eğitim seviyesi açısından %5 anlamlılık düzeyinde istatistiksel olarak anlamlı farklılık gözlemlenmiştir. İletişim becerileri ölçeğinin zihinsel iletişim becerisi boyutunda, cinsiyete göre istatistiksel olarak %5 anlamlılık düzeyinde bir farklılık gözlemlenmiştir. İletişim becerileri ölçeğinin duygusal boyutu ile DAS ölçeğinin her üç boyutu arasında negatif yönlü ve %1 anlamlılık düzeyinde istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki olduğu söylenilebilir.

Anahtar Kelimeler: sağlık, veri kayıt personeli, iletişim becerileri, stres, depresyon.

* Doktora Öğrencisi, Bursa Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü

** Profesör Doktor, Üsküdar Üniversitesi, Tıp Fakültesi

THE FACTORS AFFECTING ON THE COMMUNICATION SKILLS OF HEALTH SECTOR DATA PROCESSING PERSONNEL: A RESEARCH ON HOSPITAL EMPLOYEES

Serkan İNAM*, Haydar SUR**

Abstract

In this study it was aimed to identify how the communication skills of data processing personnel who are employed in the health sector are effected under stress. In the study communication inventory developed by Ersan and Balcı was used with Depression Anxiety Stress (DAS) index of Lovibond to identify which of the communication skills that can be explained as emotional, mental and behavioral maybe effected by "Depression, Anxiety, Stress" factors at which level. As a result, it was observed that communication skills of personnel who have college and university degrees is statistically different than personnel with lower education levels at 5% significance level. Communication skill skale has also statistically diferences between male and female personnel at %5 significance level. It can also be said that there is a strong relationship between the communication skills scale's emotional dimension and DAS's all three dimensions at %1 statistical significance level.

Keywords: health, data processing personnel, communication skills, stress, depression.

* PhD Student, Bursa Uludağ University, Institute of Social Sciences

** Professor Doctor, Üsküdar University, Faculty of Medicine

Giriş

Son yıllarda sağlık iletişimi yeni ve önemli bir alt disiplin olarak belirmeye başladı. Bir yandan sağlık bilimciler, bir yandan da iletişim bilimcilerin ilgi ve çalışmaları kapsamına giren sağlık iletişimi bir sentez alan olarak biçimlenmektedir. Sağlık alanında hizmet vermesi açısından doğru ve yerinde iletişimin çok önemli olduğu bu sektörün iletişim bilimcilerden destek alması günümüzde artık genel kabul görmektedir. Bu nedenle de iki alanın sentezi niteliğindeki çalışmaların sayısı da hızla artış göstermektedir. Bu çalışma da bu yönüyle önem taşımaktadır. Sağlık sektöründe iletişim becerisini analiz eden bu çalışmayla da konuya biraz daha dikkat çekmeye çalışılmıştır. İletişim becerisinin gelişimi sağlık alanında hizmet veren kuruluşlar ve alanda çalışan kişilerin iş performansını artırmakta, verimliliği yükseltici yönde etki etmektedir. Çalışmanın bulgularına geçmeden önce iletişim kavramı, iletişim ve çatışma, stres, stres yönetimi gibi bu çalışmaya temel dayanak oluşturan kavramlar üzerinde kısaca duralım.

İletişim Kavramı

Kelime kökeni olarak iletişim Latince "communis: ortaklık" ile ifade edilir iken, dilimize Fransızca *communication* (komünikasyon) şeklinde geçmiştir. *Communication* anlam olarak bir ortaklığı, toplumsallaşmış olmayı, birlikteliği anlatmaktadır (Gürgen, 1997). "Birçok kişiye ya da nesneye ait olan ortaklaşa yapılan" anlamlarındaki bu kavramdan hareketle iletişim sözcüğü özünde, yalın bir ileti alışverişinden çok; toplumsal nitelikli bir etkileşim, değiş tokuş ve paylaşımı içermektedir (Zillioğlu, 1993). İletişim; bilgi, düşünce, tutum, duygu ve davranışların bir kişi, grup ya da örgüt tarafından diğer kişi/kişiler veya grup/gruplara uygun semboller kullanılarak aktarılmasıdır (Tengilimoğlu ve Öztürk, 2004: 55). Cüceloğlu'na (2001: 71) göre iletişim; iki birim arasında birbirine ilişkin mesaj alışverişi olarak tanımlanabilir.

Yukarıdaki paragraftan da anlaşılacağı üzere yaşam içerisinde süreklilik gösteren bu iletişim olgusunun gerçekleşmesi ve devamı için genel olarak iki sistemin gerekliliği ortada duran bir gerçektir. Bu iki sistem birbiri ile hemcins ya da birbirinden ayrı cinslerde iki varlık olabilir. Aynı ya da farklı cinsten olsun bu iki sistem arasındaki her türlü alışverişe iletişim deriz. Alışveriş sözünden de anlaşılacağı üzere, iletişimden söz edebilmemiz için muhakkak iki yönlü bir bilgi akışının olması gerekmektedir. Aksi halde bu tek yönlü bilgi akışına bizler sibernetik ilminde verilen ismi ile "enformasyon" diyoruz ki yine sibernetikte bu bilgi akışının karşılıklı olması halinde "komünikasyon ya da iletişim" olarak adlandırabiliyoruz (Dökmen, 2001: 37-38). İnsanlar konuşurken vücutlarıyla çeşitli duruşlar sergilerler ki direkt göz teması, belki el hareketleri ile interaktif etkileşimli bir şekilde davranırlar (Jones ve Lebaron, 2002: 499).

Sibernetik biliminde tek taraflı olan bilgi aktarımını 'enformasyon'; iki taraflı olan bilgi aktarımını ise 'komünikasyon' olarak tanımlamışken, insanların

veya insan topluluklarının bulunduğu, kişisel bilgilerden başlamak üzere her alanda, her konuda resim, video, fotoğraf, animasyon, bilgi, her türlü güncel haber ve benzeri paylaşımlarda bulunduğu, internet âlemi ya da siber âlem ile ilgili birkaç tespitte bulunmak gerekir. Günümüzde en güncel ve moda yöntem olarak sınıflandırabileceğimiz, iletişimde dünya çapında internet üzerinden milyarları birbirine bağlayan paylaşım sitelerinin de, iletişime kazandırdığı yeni boyutlar bakımından, sosyo-ekonomik açı başta olmak üzere araştırılması gerekmektedir. Sosyal paylaşım sitelerinde de insanların bir haber, yorum veya herhangi bir türden paylaşımları ya enformasyon olarak kalmakta ya da kendi ağında olanların yorumları ve katılımları ile iletişim boyutuna geçmektedir.

Pek çok kavram ile olan ilişkisi düşünüldüğünde iletişim kavramının multidisipliner bir yaklaşım ile ele alınarak açıklanmasının zarureti açıktır. Zıllıoğlu'nun şu cümlesi de bize bu gerçeği anlatmaktadır; "İnsanlar, toplumlar ve kuşaklar arasında neden ve nasıl bir ilişki kurulduğu ve bunun sonuçları ile ilgili bir bilim alanı olan iletişim disiplinler arası bir yaklaşımı zorunlu kılmaktadır" (Zıllıoğlu, 1992'den akt. Yılmaz, 2003: 11-29).

İletişimin temel özellikleri

İletişimin model ve süreçlerinden bahsetmeden iletişime dair üç temel özelliği kısaca inceleyelim;

i. İletişim insan etkinliğinin bir neticesidir. İletişim ancak insanların birbirlerini anlamaya ihtiyaçları sayesinde kurulur. İnsanların birbirlerini öğrenmeleri, bilgi sahibi olmaları için iletişim gereklidir (MEB, 2007).

ii. İletişim dinamik bir olgudur. Kültürel yapıdaki değişim de iletişim sayesinde olur (MEB, 2007). Özellikle baş döndürücü bir hızla ilerleme kaydeden yazılım sistemleri yepyeni diller ortaya çıkarmıştır. Yine yazılım sektörüne bağlı internet üzerinden her türlü (yazı, ses, görüntü) bilgi paylaşımları, profesyonel ağlar ve sosyal ağlar, yeni kavramların gelişmesine yol açmıştır. Bahsettiğimiz bütün bu gelişmeler ışığında iletişimin dinamik bir olgu olma özelliği son yıllarda daha da belirgin bir hale gelmiştir.

iii. İletişim belirli kalıplara bağlıdır. İletişim kalıpları, kültürel yapıya bağlı olarak gruplarca oluşturulur. İnsanlar bu kalıpları benimserse iletişim süreklilik kazanır. İletişimde kullanılan sözlerin ve özel işaretlerin değişik anlamları vardır. İletişimde kullanılan sözler ve işaretler bir bölgenin belirgin bazı özelliklerini yansıtır. İletişimin kalıbı iyi düzenlenirse mesajın etkisi artar. İletişim kalıpları isteklere, olaylara göre düzenlenir (MEB, 2007).

İletişim ve Çatışma

Bu çalışma iletişimin sağlıkla ilişkili çatışmalı yanı üzerinde odaklandığı için burada öncelikle belli başlı iletişimsel çatışma durumlarını kısaca özetlemekte yarar var:

A. Kişi-içi iletişim ve çatışma; Her ne kadar iletişim üzerinde düşünenlerin bazıları iletişimin gerçekleşebilmesi için en az iki kişinin olması gerektiğini söyleseler de, kişinin dış çevreyle iletişiminden önce kendi kendisiyle iletişimi söz konusudur. Kendi kendine iletişim veya içsel iletişim olarak adlandırılan bu durum, kişinin dış çevreyle iletişime geçmeden önceki hazırlık aşaması olabildiği gibi, çoğu zaman da iç çatışma üzerine kurulur. Kişi kendi kendisiyle sürekli bir iç çatışma içerisinde olabilmektedir. Ancak bu çatışmalar normal koşullarda geçicidir. Kişinin sağlıklı bir ilişki ve iletişim ortamında yer alabilmesi için iç çatışmaları gidererek uyum sürecine girmesi gerekir. Daha açık bir ifade ile kişi, belirli bir anda birbirinden farklı güdülere ve ihtiyaçlara sahip olabilir ve bu paradoks bir iç çatışmaya yol açabilir. İkinci çatışma şekli ise bireyin bildikleri ile alakalıdır. Eğer bireyin bildikleri şeyler birbiri ile çatışır mahiyette ise ya da bildikleri ile çatışmalı yeni bir bilgiyle karşılaşır, bundan da bir çatışma doğar. Böyle durumlarda birey bu çatışmalı durumdan çıkmak için ya bu çatışmaya neden olan davranışı değiştirir, ya bilgi dağıcığını yeniden düzenleyerek çatışma yaratan bilgiyi dışarlar ya da çatışmalı durumu mantıksal bir sürece oturtarak kendi iç uyumunu yeniden sağlar ve hayatına devam eder (Dökmen, 2001: 39-41).

B. Kişilerarası iletişim ve çatışma; İletişimin en bilindik tipidir. En az iki kişi arasındaki iletişimi ifade eder. Bazı çalışmalarda sosyal iletişim, sosyal etkileşim terimleri ile eş anlamlı kullanılan kişilerarası iletişimi insanlar arasındaki bütün iletişimler şeklinde tanımlayan görüşler de mevcuttur. Bu konuda çalışmalar ile tanınmış iki bilim adamı Tubbs ve Moss, kişilerarası iletişimin ölçütlerini şöyle belirlemişlerdir:

i. Kişilerarası iletişime katılanlar, belli bir yakınlık içinde yüz yüze olmalıdır.

ii. Katılımcılar arasında tek yönlü değil, karşılıklı mesaj alışverişi olmalıdır.

Söz konusu mesajlar sözlü (*verbal*) ve sözsüz (*nonverbal*) nitelikte olmalıdır; bu iki tür mesaj dışındaki mesajların kullanıldığı iletişimler, örneğin yazışmalar, kişilerarası iletişim sayılmaz. Kişilerarası iletişimin nasıl sınıflandırılacağına dair ortaya konulan görüşler arasında en çok kabul edilen görüşe göre kişilerarası iletişimi sözlü ve sözsüz olarak ikiye ayırmak mümkündür.

Kişilerarası çatışmaya sebep olan faktörler, “temel psikolojik ihtiyaçlar”, “sınırlı kaynaklar” ve “farklı değerler” olmak üzere üç kategoride ele alınır (Crawford ve Bodine, 1996). Bunlar:

i. Temel psikolojik ihtiyaçlar: Bütün bireyler ihtiyaçları tarafından güdülenir. Temelde psikolojik ihtiyaçlar Glasser (1984) tarafından dört türde tanımlanmıştır. Bunlar; ait olma, güç, özgürlük ve eğlenmek (akt. Crawford ve Bodine, 1996).

ii. Sınırlı kaynaklar: Kaynakların sınırlı olması çatışma ortaya çıkarabilir. Öğülmüş’e (2001) göre bu sınırlı kaynaklar; para, mal, zaman, pozisyon, sahip olunan bilgi miktarı vb. olabilir.

iii. Farklı değerler: Çatışmalar, çözülmesi çok daha zor olan farklı değerleri içerebilir. Bu değerler; inançlar, öncelikler ve ilkelere (Crawford ve Bodine, 1996). Farklı değerlere, inançlara, önceliklere ve ilkelere sahip olmak çatışma ortaya çıkartır (Arslan, 2005: 37-38).

C. Örgüt-içi iletişim ve çatışma; Yönetimsel açıdan bakıldığında örgüt, birtakım hedeflere ulaşılması bakımında kullanılan bir enstrümandır. İşletme açısından baktığımızda ise örgüt, merkezde gerçekleştirilmek istenen hedef olmak üzere bunun etrafında maddi ve hukuksal bağlar ile hiyerarşik bir düzen çerçevesinde konumlandırılmış insanlar bulunan canlı ve sosyal bir yapı olarak da nitelendirilebilir.

Örgüt içindeki kişilerin hiyerarşik düzenin neticesinde sahip oldukları rolleri yerine getirirken iletişimde bulunmalarını örgüt içi iletişim; sahip olunan rollerin çatışması ve alt-üst ilişkileri neticesinde doğan çatışmaları da örgüt içi çatışmalar olarak tanımlayabiliriz. Bir departman yöneticisinin bir başka biriminde çalışan bir kimseyi, o birimin yöneticisinin izni olmadan bir işte çalıştırması hem o işçi hem de o işçinin amiri pozisyonundaki kişi için hiçe sayılmak olarak algılanır ki bu da çatışmaya sebep olur. Yine çalışanların yetki ve sorumluluk alanlarının net olarak belli olmadığı şirketlerde yetki ve sorumluluk üzerinden pek çok çatışmanın doğduğu bilinmektedir. Örgüt çalışanlarının sahip oldukları rollerin kendilerine uygun olup olmadığına dair düşünce ve kanaatleri ile birtakım işleri kendi rolleri içinde algılayıp algılamaları da, örgüt içi çatışmalarda rol oynayan faktörler arasındadır.

D. Kitle iletişim ve çatışma; Mevcut haber ve bilgilerin insanların oluşturduğu topluluklara iletilmesi olgusuna kitle iletişimi denir. Böylesi bir iletişimde iletim aracı olacak şeyin kitlesel boyutta bilgi taşıma niteliğine sahip olması gerekir ki biz bunlara kitle iletişim araçları diyoruz. Günümüzde posta, telefon, telgraf, faks, internet, sosyal ağlar, gazeteler, radyo, televizyon, haberleşme uyduları hatta el ilanları, tiyatro ve dilden dile anlatılan hikâyeleri bile kitle iletişim araçlarından sayabiliriz. Kitle iletişim araçları kendi aralarında kimi zaman çatışırlar. Bu çatışmanın topluma ve kişilerarası iletişime yansıyan çeşitli yönleri bulunmaktadır. Bugün kitle iletişim araçları toplumsal birlik anlamında bir ortaklık yaratmak maksadıyla veya spekülatif birtakım niyetler uğruna ya da toplumsal infialin tetikleyicisi olma gibi pek çok birbiri ile zıt işlevleri icra eden bir özelliğe sahiptir. Özellikle günümüzde kitlesel boyuttaki iletişim araçlarıyla bireysel izleyicinin de etkin kullanımına olanak veren sosyal medyayla birlikte, kitle iletişim alanında yaşanan çatışmalı durumlar çok daha sıklıkla görülmeye başlanmıştır. Bireyin de etkin kullanımına açık sosyal medyadan iletilen bireysel mesajlarla, geleneksel nitelikteki kitle iletişim araçlarından iletilen toplumsal nitelikteki mesajların çoğu zaman çelişkili oldukları, zıtlastıkları ve çatışma ortamı yarattıkları gözlenmektedir. Kitle iletişim alanındaki bu çatışmalı durum çoğu zaman toplumsal düzlemde de yansımaları bulmaktadır.

Stres Kaynakları, Sonuçları ve Yönetimi

Çok genel bir tanımla, dış uyarıcılar tarafından bireyin doğrudan etkilenmesi ya da dış uyarıcıları bireyin algılaması sonucunda bu uyarıcılara karşı oluşan psikolojik tepkilere stres deriz. Stresin bireyin algısına bağlı olarak oluşan bir olgu olduğu, bütüncül bir yaklaşımı temsil etmese bile yine de doğru bir ifade olacaktır (Dökmen, 2008: 26).

Gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde toplumsal değişimler, yoğun iş ortamı gibi nice faktörler strese sebep olabilmektedir. Stresin bireyde meydana getirdiği değişimlerin başlıcaları; duygusal, ruhsal, fiziksel, zihinsel, sosyal değişimlerdir ve bu sebeplerle kişiler iletişim halinde oldukları diğer insanlarla, hatta en yakın oldukları kişilerle bile kırılmalar yaşayabilirler (Taşdemir, 2006: 30). Her ne kadar stres için olumsuz şeyler söylene de, aslında yerinde ve do- zunda olan stresin olumlu bir faktör olduğunu söyleyebiliriz. Bir sporunun ya da aktörün performansı düşünüldüğünde bu psikolojik tepkinin gerektiği mik- tarda olması, kişiye başarıya giden yolda önemli bir atılım yapmasının yolunu açabilir. Bu bakış açısı ile stresi, 'teşvik edici stres kaynakları' ve 'engelleyici stres kaynakları' olmak üzere ikiye ayırarak inceleyebiliriz. Araştırmalar teşvik edici stresin performans üzerinde olumlu bir etkisi olduğunu; engelleyici stres- in ise olumsuz etkisi olduğunu göstermiştir. Ayrıca teşvik edici stres altında iken, örgütsel bağlılığı yüksek olanların daha yüksek role dayalı performans sergileyebildikleri; örgütsel bağlılığı zayıf olanların ise, böyle bir performans sergileyemedikleri görülmüştür (Robbins ve Judge, 2012: 607-608).

Stresin kaynakları ise kısaca şunlardır:

i. Çevresel faktörler: Kısaca insanların yüksek tempo ile sürdürdükleri ha- yat mücadelesinin yanı sıra ekonomik ve sosyal konjonktürdeki dalgalanmaların yol açtığı belirsizliklerin sonucu oluşan stres yükünü ifade eder.

ii. Örgütsel faktörler: Örgütlerde strese kaynak teşkil eden pek çok sebep vardır. Anlayışsız yönetici, aşırı iş yükü, uyumsuz çalışma arkadaşları, erken bi- tirilmesi istenen işlerdir.

iii. Kişisel faktörler: Kişiler stresle sadece mesleki faktörler sebebi ile yüz yüze gelmezler. İş yaşantısının yanı sıra bireyler sosyal yaşantılarında da stresle muhatap olmaktadır ki bunların en bilindikleri mali ve ailevi sorunlardır. Ayrıca bazı insanların hayatın olumsuz yönlerini daha çok göz önünde bulunduru- rarak yaşadıkları görüşü ışığında bu tür stres şiddetinin kişiden kişiye değişe- ceğini söyleyebiliriz (Robbins ve Judge, 2012: 609-611).

Sonuçları açısından stresi üçe ayırabiliriz;

a. Fizyolojik belirtiler: Belirtilerinin karmaşık ve ilişkisinin çok açık olma- ması sebebi ile doğru olarak ölçülmesi zordur. Tansiyon, kalp çarpıntısı, nabız- da yükseliş, baş ağrısı gibi sonuçlarının olduğu görülmüştür. Bunların stres kay- naklı olduğuna dair çalışmalar halen devam etmektedir.

b. Psikolojik belirtiler: Gerginlik, endişe, asabiyet, mesleki tatminsizlik ve

iş tatminsizliği gibi belirtileri vardır. Yetki ve sorumluluk belirsizliği, böylesi bir strese neden olan bir diğer etkidir.

c. Davranışsal belirtiler: Stresin davranış boyutundaki dışavurumu, sigara-alkol tüketimi, uykusuzluk, huzursuzluk, iş değiştirme ve işe devamsızlık şeklinde görülmektedir. Davranışsal belirtiler ve stres yoğunluğu ile ilgili çalışmalarda orta derecedeki bir stresin kişinin iş motivasyonuna ve hızına olumlu etki ettiği görülmüş, ancak orta derece de olsa bile uzun dönemli stresin performans ve enerji üzerinde olumsuz etkisi vardır. Buna en iyi örnek olarak, sürekli orta düzeyde stres ile hastanelerin acil servislerinde çalışan doktor ve sağlık görevlilerini verebiliriz. Bu meslek mensuplarının pek çoğunda mesleki tükenmişlik, kariyer tükenmişliği sendromu riski vardır ve bu konuda ülkemizde de pek çok akademik çalışma yapılmıştır. Ortalamanın üzerindeki stres yükünün aşırı iş yükleri ile performansa olumsuz olarak etki ettiği tespit edilmiştir (Robbins ve Judge, 2012: 612-614).

Stres yönetimi için kullanılan yöntemlere dair iki tip yaklaşım mevcuttur. Bunlar, “bireysel yaklaşımlar” ve “örgütsel yaklaşımlardır”. Bireysel olarak stres faktörünü olması gereken düzeyde kontrol edebilmemiz için yapabileceğimiz birtakım uygulamalar bulunmaktadır. Bunlar; düzenli egzersiz, sosyal çevre desteği ve zamanı doğru kullanmak gibi tekniklerdir. Pek çoğumuz zamanı doğru kullanamayız, normal şartlar altında zamanı doğru kullananların diğerlerine göre daha başarılı olduğu bilinmektedir. Düzenli yapılan sporun da hormonal denge, vücut sağlığı ve günlük streslerimizden bizi uzaklaştıran işlevleri ile gerginliklerimizi azaltma yönünde çok faydası vardır. Bireysel stres yönetimi anlamında yapılacak şeylerden üçüncüsü ise yakın çevre, iş arkadaşları ve ailemiz ile zaman geçirmektir. Zira sorunlarımızı paylaşabilmenin bizi rahatlatacağı gibi, başka kişilerin sorunlarımız hakkında bizlere fikir vermesi de bizleri daha objektif bir bakış açısına kavuşturur (Robbins ve Judge, 2012: 614).

Stres yönetimi hakkında ikinci yaklaşım ise örgütsel yaklaşımdır. Strese neden olan faktörleri kontrol altında tutup gerektiğinde ve dozunda müdahaleler ile bunların izalesini sağlamak hususunda örgütlere aktif görevler düşer. Örgüt bu görevini yerine getirirken fayda sağlayacak çeşitli stratejiler vardır. Bunlar; eğitim faaliyetleri, sosyal aktiviteler, ücret, yıllık izin ve diğer sosyal haklar konularında iyileştirmeler yapmak, çalışma ortamının iyileştirilmesi, iş yapış şekillerinin yeniden kurgulanması, işe alım ve mülakat süreçlerinin yeni bir bakış ile ele alınması gibi konulardır. Hedefsiz çalışanların zamanla stres ağına düşmeleri kaçınılmazdır. Bu sebeple çalışanlara belirli hedefler konulması ve bu hedeflerle ilgili düzenli geri dönüşler sağlanması, çalışanlardaki rol belirsizliği ve iş performansına ilişkin belirsizlikleri ortadan kaldıracağı gibi bunun motivasyon ve stres faktörlerini azaltma hususunda çok etkili bir enstrüman olduğu bilinmektedir (Robbins ve Judge, 2012: 614-615).

Örgütsel yaklaşımla ilgili vereceğimiz son örnek, çalışan katılımını artırıcı nitelikli faaliyetlerin ve enstrümanların kullanılmasıdır. Çalışan katılımı sağlanarak onların talep, tehdit ve fırsat algılarının öğrenilmesi, çalışanların kariyer,

performans, yöneticilerinin tutum ve davranışları hakkındaki fikirleri ve diğer hususlarla ilgili beklentilerinden haberdar olunması ve bunların takip edilebilmesi şarttır (Robbins ve Judge, 2012: 615-617).

Araştırmanın Konusu ve Amacı

Sağlık sektöründe özellikle doktor ve hemşire meslek gruplarının çalışanları üzerine bugüne kadar mesleki tatmin, tükenmişlik gibi farklı konularda pek çok akademik çalışma yapılmıştır. Teknolojideki gelişmeler yeni meslekleri ve tanımları ortaya çıkarmakta, bununla birlikte mevcut iş tanımları ve iş süreçlerini de etkileyerek farklılaştırmaktadır. Bu değişim ve dönüşümlerden birisi de son yıllarda hizmet sektörünün tüm dünyada olduğu gibi ülkemizde de ön plana çıkmasıdır. Gerçekten de hizmet sektörü gün geçtikçe, gerek kamu gerekse özel sektörde payını artırmakta. Bu gelişmeye bağlı olarak hizmet sektöründe istihdam oranları, dolayısıyla çalışan sayısı da artmaktadır. Sağlık sektörü de bu şekilde çok sayıda çalışanın istihdam edildiği sektörlerdendir.

Sağlık sektörünün ana konusunu insan yaşamı, sağlığı ve buna bağlı uygulama ve politikalar gibi çok özel ve önemli bir alanın oluşturuyor olması yalnızca bu sektöre değil, aynı zamanda bu sektörde çalışan aktif işgücünün niteliği, çalışma koşulları ve buna bağlı oluşan olaylara da ayrı bir önem kazandırmaktadır. Kendine özel birtakım dinamikleri olan bu sektörde doktor ve hemşireler ile beraber farklı görev ve tanımlarla çalışan, dış kaynak kullanımı yoluyla istihdam edilenlerin çok yüksek oranlardaki sayılarına rağmen çalışma koşulları ve buna bağlı gelişen faktörler hususunda pek az çalışmanın yapılmış olduğunu biliyoruz. Sağlık sektöründe geçtiğimiz yıllarda kimi uygulamalarla gündeme gelmiş olan performans çalışmaları sadece örgütsel şemanın altında bulunan doktorlara münhasır kılınmamış, kamu sağlık sektörünün hizmet birimlerinden sayabileceğimiz hastanelerinde yönetsel açıdan da daha etkin ve nitelikli insan gücü ile donatılması da hedeflenmiştir.

Personel istihdamının yüksek olduğu sağlık sektöründe de istihdam edilen insan gücünün yönetimine ait bazı uygulamaların da daha profesyonel ve ölçülebilir nitelikte olmasının gerekliliği bizce çok açıktır. Bu gerekliliğin yerine getirilmesi için de, mevcut çalışanların çalışma koşulları ve bu koşulları etkileyen faktörlerin bilimsel yöntemlerle düzenli şekilde ölçüldüğü nitelikli bilgi birikimi ve bilinç öncelikli bir ihtiyaçtır.

Yukarıda paylaşılan bilgiler ışığında bu araştırmanın konusu ve amacı; iletişim becerileri, bunları etkileyen faktörler, özelde bu faktörlerden olup günümüzde toplumda yaygın halde görülen ve pek çok rahatsızlığın temelinde bulunan depresyon, anksiyete ve stres faktörlerinin bu beceriler üzerindeki etkisini ölçmektir. Ölçüm sonrası ortaya çıkan değerleri geçerliliği doğrulanmış istatistiksel bilgiler ışığında değerlendirmek, bu açıdan aralarında anlamlı bir ilişki olduğunu ortaya koymak ve mevcut bilgiye katkıda bulunmaktır.

Diğer bir amaç ise; hastanelerde teşhis, tanı ve tedavi gibi birinci derece-

den sağlık uygulamalarında görev almamakla birlikte hastanelerin diğer hizmetler alanlarında etkin olarak görev yapan elemanların çalışma koşulları ve etkileyen faktörlere ilişkin veri toplanmasıdır. Bugüne kadar bu kesimin çalışma koşullarını etkileyen faktörler konusunda çok az sayıda çalışma yapılmıştır. Bu bağlamda sağlık sektörü çalışanları arasından örneklem seçilip, çalışma koşulları hakkında bilimsel bir sonuca ulaşarak sağlık kurumlarının ihtiyaç duyduğu nitelikli bilgi açığının giderilmesi hususunda fayda sağlamak ve insan kaynakları planlaması ve uygulamaları için nitelikli bilgi ihtiyacının karşılanmasına katkıda bulunmak da bu çalışmanın temel amacını oluşturmaktadır.

Araştırmanın Evreni, Örneklemi ve Örneklemde Seçilen Deneklere Nasıl Ulaşıldığı

Araştırmanın evreni için, Bursa'da sağlık alanında faaliyet gösteren Bursa Devlet Hastanesi'nin firmadan tedarik yolu ile istihdam ettiği "Veri Hazırlama ve Karşılama Yönlendirme" çalışanlarından 216 personel örneklem olarak seçilmiştir. Araştırmanın evreni olarak seçilen çalışanların Mayıs 2011 tarihinde katılmış bulundukları 'Yıllık Eğitim Faaliyetleri' esnasında, mazereti sebebiyle eğitime katılamayanların haricinde, hazırda bulunan 216 personelin örneklem olarak katıldığı anket çalışması uygulanmıştır. Her ne kadar ankete tam katılım sağlanmış olsa da birtakım katılımcıların cinsiyet gibi bazı maddeleri işaretlemekten çekinmiş olması tablolardaki rakamların, örneğin kadın ve erkek sayılarının toplamının, ankete katılan sayısından düşük olmasına sebebiyet vermiştir.

Anketlerin Tanıtılması, Uygulanış Biçimi ve İstatistiksel Olarak Değerlendirilmesi

Bu çalışmada Ersanlı ve Balcı tarafından geliştirilen 'iletişim envanteri' ile Lovibond tarafından geliştirilen 'DAS Depresyon Anksiyete Stres Ölçeği' karşılaştırmalı bir analize tabi tutularak sonuçlar değerlendirilmiştir. 'İletişim Becerileri Envanteri' ilk olarak Balcı (1996) tarafından geliştirilmiş ve kullanılmıştır. Gerekli geçerlik ve güvenirlik çalışmaları yapılan envanterin bu ilk sürümünün madde sayısı 70'tir. Envanter daha sonra tekrar 500 üniversite öğrencisinden oluşan bir örnekleme uygulanmış, yapılan faktör analizi sonucunda madde sayısı 45'e indirilmiştir (Ersanlı ve Balcı, 1998). Ersanlı ve Balcı (1998) tarafından son hali verilen envanter, 'likert tipi' 45 sorudan oluşmaktadır. Envanter zihinsel, duygusal ve davranışsal açıdan iletişim becerilerini ölçmektedir. Her bir boyutu ölçen 15 madde vardır. Her boyuta giren maddeler aşağıda görülmektedir:

Zihinsel: 1, 3, 6, 12, 15, 17, 18, 20, 24, 28, 30, 33, 37, 43, 45

Duygusal: 5, 9, 11, 26, 27, 29, 31, 34, 35, 36, 38, 39, 40, 42, 44

Davranışsal: 2, 4, 7, 8, 10, 13, 14, 16, 19, 21, 22, 23, 25, 32, 41

Maddeler; “her zaman”, “genellikle”, “bazen”, “nadiren”, “hiçbir zaman” olarak yanıtlanmaktadır. Boyutlardave genel (toplam) iletişim becerisinde yüksek puan, daha yüksek iletişim becerisine karşılık gelmektedir.

Ersanlı ve Balcı (1998), 500 üniversite öğrencisi üzerinde yaptıkları uygulamanın ardından güvenilirliği test etmek üzere bir ay sonra 170 kişilik bir gruba tekrar uygulama yapmışlardır. İki yarım test yöntemi ile yapılan güvenilirlik çalışmasında, iki yarı güvenilirlik katsayısı $r=.64$ ve test tekrar test yöntemi ile yapılan güvenilirlik çalışmasında $r=.68$ bulunmuştur. Ölçeğin iç tutarlığını belirlemek amacıyla hesaplanan *Cronbach Alpha* katsayısı ise, .72 olarak bulunmuştur. Yapılan faktör analizi sonucunda maddelerin üç boyut altında toplandığı görülmüş ve bu boyutlar, içerikleri dikkate alınarak; zihinsel, duygusal ve davranışsal iletişim becerileri adlarını almıştır. Boyutlardan her biriyle toplam iletişim becerileri puanı arasındaki korelasyonlar sırası ile; .83, .73 ve .82’dir. Korkut (1996) tarafından geliştirilen “İletişim Becerilerini Değerlendirme Ölçeği” ile yapılan geçerlik çalışmasında da ölçeğin geçerlik katsayısı .70 bulunmuştur (Ersanlı ve Balcı, 1998).

Lovibond ve Lovibond (1995) tarafından geliştirilen ve Uncu, Bayram, Bilgel (2006) tarafından dilimize uyarlanarak güvenilirliği saptanmış olan DAS (Depresyon-Anksiyete-Stres) ölçeği kullanılmıştır. 42 duygu durum cümlesinden oluşan ölçek (son hafta içerisinde) depresyon, anksiyete ve stres semptomlarını ölçmektedir. Ölçekte yer alan semptomların her biri on dört madde ile ölçülmektedir (Bilgel vd. 2007: 24-25).

Araştırma, Bursa Devlet Hastanesi’nin, firmadan tedarik yolu ile istihdam ettiği, “Veri Hazırlama ve Karşılama Yönlendirme” çalışanlarının yıllık eğitimleri esnasında eğitime katılmış kişilere, öncelikle “anketin konusu”, “ne tür bir araştırmada kullanılacağı” ve “anketin nasıl doldurulması gerektiği” konularında bizzat bilgilendirildikten sonra uygulanmıştır. Eğitim programına katılım sebebi ile hazırda bulunan 216 kişinin tamamına anket uygulanmış, yine 216 geri dönüşüm sağlanmıştır. Anketlerden toplanan verilerin girişi ve istatistiksel analizlerin yapılması SPSS 13.0 paket programı ile gerçekleştirilmiştir. Analizlerde; betimsel istatistikler, ortalamalar, *Cronbach Alpha* Değerleri, Cinsiyete göre *t*-testi sonuçları, Eğitim düzeyine göre *t*-testi sonuçları, DAS ve İletişim Becerileri Arasındaki Korelasyonlar ($N=208$), DAS Ölçeğinin Boyutları İçin Regresyon Analizi kullanılmıştır.

Araştırmanın Bulguları

Betimsel istatistikler

Çalışmaya katılan 208 kişinin 163’ü kadın, 29’u ise erkektir. Geriye kalan 16 kişi ise cinsiyet bilgisini belirtmemiştir. Çalışmaya katılanların yaklaşık %36,5’i hiç evlenmemiş; %53’ü ise evlidir. Çalışmaya katılanların 134’ü lise ve dengi okul mezunu iken; 69’u üniversite ve yüksekokul mezunudur. Ankete katılanların “hangi departmanlarda çalıştıkları” sorusuna verdikleri cevap-

tan anlaşıldığı üzere, grup birbirlerinden farklı 13 ayrı departmanda görev almaktadır.

Tablo 1: Betimsel İstatistikler

Değişkenler	N	%
Cinsiyet		
Kadın	163	78,4
Erkek	29	13,9
Cevapsız	16	7,7
Toplam	208	100,0

Medeni Durum	N	%
Hiç Evlenmedi	76	36,5
Evli	110	52,9
Boşandı	10	4,8
Eşi Öldü	3	1,4
Cevapsız	9	4,3
Toplam	208	100,0

Eğitim Düzeyi	N	%
Lise ve Dengi	134	66,0
Üniversite ve Yükseköğretim	69	34,0
Toplam	203	100,0

Değişkenler	N	%
Çalıştığı Birim		
Döner Sermaye	9	4,5
Muhasebe	2	1,0
Laboratuvar	1	0,5
Kan alma	3	1,4
Karşılama ve Yönlendirme	28	14,1
Poliklinikler	44	22,0
Hasta Kayıt	44	22,0
Bilgi İşlem	1	0,5
Santral	4	2
Kat Sekreterliği	41	20,7
Eczane	4	2,0
Sağlık Kurulu	9	4,5
Ultrason Röntgen	8	4,0
Toplam	198	100,0

Ortalamalar

Çalışmaya katılanların yaş ortalaması 29,9; toplam aylık gelir ortalaması yaklaşık 1485 lira ve ortalama çalışma yılı ise yaklaşık 5'tir.

Tablo 2: Ortalamalar

	Minimum	Maksimum	Ortalama	Std. Sapma
Yaş	20.00	44.00	29.9198	5.62931
Çalışma Yılı	1	22	5.43	4.105
Toplam Aylık Gelir	600	6000	1485.02	701.818

Cronbach Alpha değerleri

DAS ölçeğinin boyutlarında *C. Alpha* değerleri 0,88 ile 0,91 arasında değişirken; iletişim becerileri ölçeğine ait *C. Alpha* değeri de 0,63-070 arasında değişmiştir. İletişim becerileri ölçeğinin duygusal iletişim becerisi boyutu dışında tüm katsayılar kabul edilebilir sınırlarda bulunmuştur.

Tablo 3: Cronbach Alpha Değerleri

	Değişkenler	Madde	Ort ±	C.Alpha
DAS	Depresyon	14	7,62±6,53	0,91
	Anksiyete	14	7,44±5,90	0,88
	Stres	14	11,90±6,76	0,90
İletişim Becerileri	Zihinsel	15	51,76±6,68	0,70
	Duygusal	15	55,12±6,37	0,63
	Davranışsal	15	51,43±6,48	0,68

t – Testi sonuçları

Tablo 4'te yer alan *t*-testi sonucunda, DAS ölçeğinin tüm boyutlarında cinsiyete göre istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık bulunamamıştır. Bununla birlikte, iletişim becerileri ölçeğinin zihinsel iletişim becerisi boyutunda cinsiyete göre istatistiksel olarak %5 anlamlılık düzeyinde, anlamlı bir farklılık bulunmuştur. Buna göre kadınların zihinsel iletişim becerilerinin erkeklere göre daha yüksek olduğunu söylemek mümkündür.

Tablo 4: Cinsiyete Göre t-Testi Sonuçları

Değişkenler	Kadın (N=163)	Erkek (N=29)	t	p
Depresyon	7,83±6,66	6,75±4,83	-0,83	0,40
Anksiyete	7,85±6,0	5,89±5,17	-1,64	0,10
Stres	12,40±6,70	9,86±6,46	-1,88	0,06
Zihinsel	52,30±5,95	49,62±9,46	-2,02	0,04
Duygusal	57,17±7,38	56,89±6,07	-0,194	0,84
Davranışsal	51,79±5,82	49,37±9,31	-1,85	0,06

Çalışmaya katılanların eğitim durumlarına göre DAS ve iletişim becerileri puanları açısından farklılık olup olmadığını araştırmak amacıyla *t*-testi yapılmıştır. *Tablo 5*'te yer alan analiz sonuçlarına göre, sadece iletişim becerileri ölçeğinin duygusal ve davranışsal boyutlarında eğitim düzeyi açısından %5 anlamlılık düzeyinde istatistiksel olarak anlamlı farklılık bulunmuştur. Bu sonuca göre üniversite ve yüksek okul mezunlarının duygusal ve davranışsal iletişim becerilerinin, lise ve dengi okul mezunlarına göre daha yüksek olduğu söylenebilir.

Tablo 5: Eğitim Düzeyine Göre t-Testi Sonuçları

Değişkenler	Lise ve Dengi (N=134)	Üniversite ve Yüksekokul (N=69)	t	p
Depresyon	7,65±6,80	7,11±5,90	0,56	0,57
Anksiyete	7,50±6,43	7,02±4,80	0,54	0,58
Stres	12,02±6,99	11,33±6,36	0,69	0,48
Zihinsel	51,29±7,04	52,57±5,90	-1,29	0,19
Duygusal	56,43±7,43	58,62±6,73	-2,05	0,04
Davranışsal	50,73±6,91	52,63±5,32	-2,003	0,04

DAS ve iletişim becerileri arasındaki korelasyon ve regresyon analizleri

Son olarak iletişim becerilerinin alt boyutları ile DAS ölçeğinin alt boyutları arasında bir ilişki olup olmadığı regresyon ve korelasyon analizleri ile incelenmiştir. Analiz sonuçları Tablo 6 ve Tablo 7’de yer almaktadır. Tablo 6’nın sonuçlarına göre, iletişim becerileri ölçeğinin duygusal boyutu ile DAS ölçeğinin her üç boyutu arasında negatif yönlü ve %1 anlamlılık düzeyinde istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki olduğu söylenilebilir. Bu durum; kişinin depresyon, anksiyete ve stres düzeyleri arttıkça duygusal iletişim becerisi azalmaktadır, şeklinde yorumlanabilir.

Tablo 6: DAS ve İletişim Becerileri Arasındaki Korelasyonlar (N=205)

Değişkenler	Zihinsel	Duygusal	Davranışsal
Depresyon	-0,077	-0,322	-0,041
Anksiyete	-0,032	-0,346	-0,035
Stres	-0,061	-0,326	-0,005

Tablo 7: DAS Ölçeğinin Boyutları İçin Regresyon Analizi

Değişkenler	Depresyon	Anksiyete	Stres
Cinsiyet	1,256	2,061	2,63
Duygusal I.B.	-0,31**	-0,30**	-0,33**
Davranışsal I.B.	-0,007	-0,047	0,095
Zihinsel I.B.	-0,041	-0,35	-0,084
F	7,10**	8,27**	8,22**
R ²	0,13	0,15	0,15

Son olarak DAS ölçeğinin depresyon, anksiyete ve stres boyutlarının tek tek bağımlı değişken olduğu, iletişim becerileri ölçeğinin alt boyutlarının ve cinsiyet değişkeninin de bağımsız değişken olduğu, regresyon analizi sonuçlarına göre de korelasyon analizi ile benzer sonuçlar ortaya çıkmıştır. Analiz bulgularına göre depresyon bağımlı değişkenini açıklamada cinsiyet değişkeni

ile iletişim becerileri ölçeğinin, davranışsal ve zihinsel boyutları anlamlı bir etkiye sahip değilken; duygusal iletişim becerileri anlamlı bir etkiye sahiptir. Aynı durumlar anksiyete ve stres bağımlı değişkenleri için de söz konusudur.

Tartışma

1. Cinsiyete göre yapılan *t*-testi sonuçlarında kadınların zihinsel iletişim becerilerinin erkeklere göre daha yüksek olduğunu söylemek mümkündür.
2. Eğitime göre yapılan *t*-testi sonuçlarına göre üniversite ve yüksekokul mezunlarının duygusal ve davranışsal iletişim becerilerinin lise ve dengi okul mezunlarına göre daha yüksek olduğu söylenilebilir.
3. DAS ile iletişim becerileri arasındaki korelasyon analizinde çalışanların depresyon, anksiyete, stres düzeyleri arttıkça zihinsel, duygusal ve davranışsal becerilerinden oluşan iletişim becerilerinden, duygusal iletişim becerisinin etkilendiği ve de azaldığı görülmüştür.
4. Regresyon analiz sonuçlarına göre, depresyon, anksiyete ve stres boyutlarının tek tek bağımlı değişken olduğu, iletişim becerileri ölçeğinin alt boyutlarının ve cinsiyet değişkeninin de bağımsız değişken olduğu görülmüştür. Bunun yanı sıra korelasyon analizine benzer sonuçlar çıkmış, depresyon bağımlı değişkeninin duygusal iletişim becerileri üzerinde etkisi varken; cinsiyet değişkeni ile iletişim becerileri ölçeğinin, davranışsal ve zihinsel boyutları üzerinde anlamlı bir etkiye sahip olmadığı görülmüştür.

Bundan önce stres ve çalışma hayatı ile ilgili yapılan çalışmalarda genelde; “kişisel veya örgütsel stres yönetimi”, sağlık alanında olmak üzere “yatan hastalar ya da bakım sürecinde stres faktörü”, “yöneticilerde stres faktörü ve kişilik özellikleri”, “lise ya da üniversite öğrencilerinde sunum becerileri ve stres faktörü”, “iletişim becerileri ile empati ilişkisi”, “iletişim tarzının iş performansına etkisinin” yanı sıra; “tükenmişlik sendromu bağlamında stres ve iletişim becerilerine” yer verilmiştir.

Stresin çalışma hayatı ve çalışanlar üzerindeki etkileri konularında bugüne kadar çeşitli çalışmalar yapılmıştır. Bu çalışmalardan biri de, Serpil Aytaç’ın sağlık çalışanlarının işlerine ait duyguları ile birlikte stres belirtilerini de ölçtüğü “Çalışanların İşlerine İlişkin Duygularının Stres Tepkileri Üzerindeki Etkisi”dir. Bu çalışmada da belirttiği üzere, yüksek stres semptomlarının düşük memnuniyet ve düşük uyarılmışlık ile uyumlu ve doğru orantılı olduğu anlaşılmıştır (2006: 833).

Gazi Üniversitesi Gazi Eğitim Fakültesi Eğitim Bilimleri Bölümü Öğretim Üyesi Nezahat Güçlü’nün “Stres Yönetimi” isimli çalışmasında, İlhan Erdoğan’ın “İşletme Yönetiminde Örgütsel Davranış” kitabını kaynak göstererek verdiği

bilgide, stresle başa çıkmada bireysel stratejilerden biri olarak iletişim kurmak önerilmektedir (2001: 102).

Psik. Ayşegül Durak Batıgün, Psik. Nesrin Hisli Şahin ve Psik. Esra Karslı Demirel tarafından yapılan Ankara Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri Birimince desteklenen ve bir bölümü 2009 yılında Oslo’da düzenlenen XI. Avrupa Psikoloji Kongresi’nde sunulan “Bedensel Hastalıkları Olan Bireylerde Stres, Kendilik Algısı, Kişilerarası Tarz ve Öfke İlişkisi” isimli çalışmalarının sonuç bölümünde; “Bedensel hastalıklar aynı zamanda “stres hastalıkları” olarak da düşünüldüğü için tedavi protokollerine iletişim becerileri, stres ve öfke yönetimi, kendilik algısını güçlendirmeye yönelik psikososyal müdahalelerin de eklenmesinin yararlı olabileceği düşünülmektedir” cümlesine yer verilmiştir. Bu cümlede hastalık olarak nitelediği stresin tedavi protokollerine iletişim becerilerinin eklenmesi önerilmiş, bu iki kavram arasında doğrudan bir ilişki olduğu ortaya konulmuştur. Yine aynı çalışmada “Bulgular” bölümünün “Değişkenlerarası İlişkiler” alt başlığında, “stres belirtileri arttıkça, iletişim tarzlarının da olumsuzlaştığı” bulgusuna yer verilerek bu iki kavram arasındaki güçlü bağa vurgu yapılmıştır. Son olarak yine aynı çalışmanın “Tartışma” bölümünde; “kişilerarası iletişim tarzının, yaşanan stresle ilişkisi de daha önce gösterilenlerle paraleldir (30)” cümlesi ile gerek bu çalışmanın sonuçlarının gerekse daha önce Martin ve diğerleri tarafından yapılan çalışmaların sonuçlarının paralellik gösterdiği ve yine bu iki kavram arasında doğrudan bir ilişkinin bulunduğu gösterilmiştir (1999: 1196-1207).

Bu çalışmamızda ise meselenin daha spesifik bir yönü araştırılmış, depresyon, anksiyete ve stresin; zihinsel, duygusal ve davranışsal olarak 3’e ayırabileceğimiz iletişim becerilerimizden hangisine ne oranda etkileri olduğuna dair elde edilen bulgular paylaşılmıştır.

Karşılaştırmalı analizde duygusal, zihinsel ve davranışsal olarak tanımlayabileceğimiz iletişim becerilerinin; depresyon, anksiyete ve stres faktörlerinden, hangisinin ne oranda etkilendiği tespit edilmeye çalışılmıştır. Anketlerden toplanan verilerin girişi ve istatistiksel analizlerin yapılması SPSS 13.0 paket programı ile gerçekleştirilmiştir. Sonuç olarak iletişim becerileri ölçeğinin duygusal ve davranışsal boyutlarında eğitim seviyesi açısından %5 anlamlılık düzeyinde istatistiksel olarak anlamlı farklılık gözlemlenmiş, bu da eğitim durumuna göre üniversite ve yüksek okul mezunlarının duygusal ve davranışsal iletişim becerilerinin lise ve dengi okul mezunlarına göre daha yüksek olduğunu ortaya koymuştur. İletişim becerileri ölçeğinin zihinsel iletişim becerisi boyutunda cinsiyete göre istatistiksel olarak %5 anlamlılık düzeyinde bir farklılık gözlemlenmiş; buna göre kadınların zihinsel iletişim becerilerinin erkeklere oranla daha yüksek olduğu saptanmıştır. İletişim becerileri ölçeğinin duygusal boyutu ile DAS ölçeğinin her üç boyutu arasında negatif yönlü ve %1 anlamlılık düzeyinde istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki olduğu söylenilebilir. Bu durum kişinin depresyon, anksiyete ve stres düzeyleri arttıkça duygusal iletişim becerisi azalacaktır şeklinde yorumlanabilir.

Sonuç ve Öneriler

Sonuçlardan da anlaşıldığı üzere; depresyon anksiyete ve stres faktörleri en çok duygusal iletişim becerilerimize zarar vermektedir. Başkalarının yüz ifadelerinden, ses tonundan ve diğer sözel olmayan işaretlerinden duygularının nasıl okunacağı ve empati kurarak bu kez kendi duygularımızı başkalarına nasıl aktaracağımız olarak tanımlayabileceğimiz duygusal iletişim becerilerimizin azalması, karşı tarafı doğru anlayamamak ve duygularımızı doğru yansıtamamak gibi sonuçlar doğuracaktır.

Diğer taraftan bulgular göstermiştir ki eğitim seviyesine bağlı olarak, duygusal ve davranışsal iletişim becerilerinde artış olmuştur. Yani eğitim vasıtası ile duygusal iletişim becerilerimize stresin yaptığı olumsuz etki belirli ölçüde izale edilebilir.

Yalnız söz söyleme sanatı olmayan iletişim, sadece mesleki açıdan ele alınabilecek bir kavram da değildir. Bundan daha fazla olarak bireyin bütün hayatını kuşatan bir olgudur. Hangi sektörde hangi pozisyonda çalışırsanız çalışın, yapılan işi daha verimli; daha etkin gerçekleştirebilmemiz için en önemli gerekliliklerinden biri, çevremizle kurabileceğiniz doğru iletişimden geçer.

Bir önceki sayfada yer alan sonuçlar da göstermektedir ki; iletişim becerileri üzerinde “depresyon, anksiyete ve stres” faktörlerinin yanı sıra, “eğitim” faktörünün de etkisi bulunmaktadır. O halde DAS ve eğitim faktörlerinin sahip olduğumuz iletişim becerileri üzerindeki etkisini, “stres yönetimi”, “zaman yönetimi”, “iletişim becerileri”, “müşteri ilişkileri yönetimi” gibi eğitim faaliyetleri ile en aza indirmek gerekmektedir.

Çalışanların ürettikleri mal veya hizmetin veya bunların üretim süreçlerine olumlu katkılarının, nitelik ve nicelik açısından yükseltilmesi gerekliliği ayrı bir konu olarak ele alınmalıdır ve bu planlanan eğitim faaliyetlerinin temel hedefi olmalıdır. Çünkü çalışma ihtiyacını motive eden, bireyleri çalışmaya güdüleyen faktörler çeşitlidir. Bunlar; statü, geçinme, yaşam standardını yükseltme, bakmakla yükümlü olduğu kişilerin ihtiyaçları gibi pek çok farklı etmenden oluşur. Bireylerin ortaya koydukları emeğin ihtiyaçlarını karşılama amacının yanı sıra, çalıştıkları kurumdaki iş akışlarını ve süreçlerini şirket lehine geliştirecek “olumlu katılıma” dönüştürme işi aslında eğitim faaliyetlerinin “bel kemiğini” oluşturmali ve buna göre dizayn edilmelidir. Bunun yanı sıra, piyasa ve o işkolundaki değişim ve gelişimlerden de çalışanların haberdar edilmesi de yine aynı oranda önemlidir.

Yukarıdaki paragrafta kısaca değindiğimiz “kurumlarda eğitim gerekliliği” konularını;

- a. Üretilen işin nicelik ve nitelik bakımından yükseltilmesi,
- b. Emeğe, ihtiyaçları karşılama amacının yanı sıra iş akış ve süreçlerinin şirket lehine geliştirilmesi fonksiyonunun kazandırılması,

c. O iş kolundaki değişim ve gelişimlerden haberdar etme, şeklinde sıralayabiliriz.

Özellikle yukarıdaki “b” şıkkının hedef gösterdiği “(...) olumlu katkı sağlayacak niteliğe doğru geliştirilmesi” tanımındaki altı çizili cümleden de anlaşılacağı üzere; eğitim çok kısa dönemlerde planlanacak bir yapı değil, bilakis zaman içerisinde akıllıca ve sabırla kurgulanması gereken bir süreçtir. Zira özellikle iş dünyasında eğitim zihinsel ve davranışsal olarak; “Davranış değişikliği yaratacak bilginin, kişiye, kişilik özellikleri ile uyumlu süreç ve yöntemlerle aktarılmasıdır.” Alışlagelmiş eğitim süreçlerinde yapıldığı gibi, daha ilk toplantıdan “Ders 1, Konu 1” diyerek eğitime başlamak, hedef kitle tanınmadan ve ihtiyaçları tespit edilmeksizin eğitimci tarafından öngörülen programa göre gidilmesi ile en başta “davranış değişikliği oluşturmasını beklediğimiz bilginin niceliği ve dozunun doğru tespit edilememesi” neticesinde beklenen pozitif gelişimlerin elde edilememesi anlamına gelecektir. Eğitim verilecek grubun sosyo-ekonomik, sosyo-kültürel durumları, eğitim yeterlilikleri ve ailevi durumları gibi hedef kitlenin özeline dair birtakım verilere ulaşılması zorunludur.

Ancak ne kadar iyi planlanırsa planlansın, beklediğimiz pozitif çıktıların sadece eğitimle sağlanamayacağı da unutulmamalıdır. Çünkü her türlü gerekliliğin öncesinde ve eğitim kurumunun başlangıcında, öğreten ve öğrenenin karşılıklı rızası olmalıdır. Ancak piyasa şartları ve işverenin beklentileri, teoride gerekli görülen bu karşılıklı rızanın yani “katılım kararının” bireylerin seçimine ve keyfine bırakılmaması gibi bir tenakuz oluşturmaktadır. Bu sebeple “bireyleri bu değişimi tercih etmeye sevk edecek” birtakım sistemlerin, ki bunlar performans sistemi ve denetimi, ödül sistemi gibi ek unsurlar ile çalışanların kendi istekleri ile bu davranış değişikliğine yönlendirilmesini sağlamak gerekmektedir. Verilen eğitimin kontrollü bir biçimde iş hayatına aktarılması gerekecektir.

Bilginin davranış haline gelmesi için çeşitli aşamalarda kontrol sistemleri kurgulanmalıdır ki bu konudaki güncel uygulamalardan olan “performans sistemi ve denetimi”, “ödül sistemi”, “ücretlendirme ve kariyer yönetimi” kurgulanırken bu amaca ulaşmada yardımcı olması ana fikri gözden kaçırılmamalıdır.

Elbette kurumların insan kaynağı yapılandırılırken işe alım aşamasında en çok dikkat edilecek şeylerden biri de, “eğitime ve gelişime açık” bireylerin doğru pozisyona yerleştirilmesidir. İşe alım sürecinin doğru yürütülmemesi ile kurumsal kimlik kazandırılmaya ve gelişime uygun olmayan kişilerin istihdamı, kurum bünyesinde gerçekleştirilen eğitim faaliyetlerinden istenen çıktıların alınamaması neticesini doğurur.

Kaynakça

Arslan, C. (2005). *Kişilerarası Çatışma Çözme ve Problem Çözme Yaklaşımlarının Yüklenme Karmaşıklığı Açısından İncelenmesi*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Konya: Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

- Aytaç, S. (2006). "Çalışanların İşlerine İlişkin Duygularının Stres Üzerindeki Etkisi". *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*. 5. 833.
- Bıçakçı, İ. (2002). *İletişim ve Halkla İlişkiler: Eleştirel Bir Yaklaşım*. İstanbul: Media Cat Kitapları.
- Bilgel, N., Bayram, N., Uncu, Y. (2007). "Uludağ Üniversitesi İktisadi İdari Bilimler Fakültesi Öğrencilerinin Duygudurum Araştırması". *Türkiye Ekonometri ve İstatistik Kongresi*. Malatya: İnönü Üniversitesi.
- Cüceloğlu, D. (2001). *Yeniden İnsan İnsana*. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Dökmen, Ü. (2001). *İletişim Çatışmaları ve Empati*. İstanbul: Sistem Yayıncılık.
- _____ (2008). *Yaşama Yerleşmek*. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Durak Batıgün, A., Hisli Şahin, N., Karanlı Demirel, E. (2011). "Bedensel Hastalıkları Olan Bireylerde Stres, Kendilik Algısı, Kişilerarası Tarz ve Öfke İlişkisi". *Türk Psikiyatri Dergisi*. 22. 1.
- Güçlü, N. (2001). "Stres Yönetimi". *G.Ü. Gazi Üniversitesi Dergisi*. 21. 102.
- Gürgeç, H. (1997). *Örgütlerde İletişim Kalitesi*. İstanbul: Der Yayınları.
- Jones, S. E. ve Lebaron, C. (2002). "Research on the Relationship Between Verbal and Nonverbal Communication Emerging Integrations". *Journal of Communication*. 499.
- Martin, R., Wan, C. K., David, J. P., Wegner, E. L., Olson, B. D., Watson, D. (1999). "Style of Anger Expression: Relation to Expressivity, Personality, and Health". *Personality and Social Psychology Bulletin*. 25. 1196-1207.
- Robbins, S. P. ve Judge T. A. (2012). *Örgütsel Davranış Organizational Behavior*. (İ. Erdem, çev. ed.). İstanbul: Nobel Akademik Yayıncılık.
- Taşdemir, E. (2006). *Kamu Çalışanları-Vatandaş İlişisini Etkileyen Faktörler: Kişilerarası İletişim Unsurlarını Kullanım Biçimlerinin İlişki Üzerindeki Etkisi*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Konya: Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Tengilimoğlu, D. ve Öztürk, Y. (2004). *İşletmelerde Halkla İlişkiler*. Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- MEB. (2007). *İletişim Türleri ve Süreci*. Ankara.
- Yılmaz, B. (2003). "Toplumsal İletişimde Kütüphane". *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*. 20(2). 11-29.
- Zillioğlu, M. (1993). *İletişim Nedir?*. İstanbul: İletişim Yayınları.

ANAOKULU BİLGİLENDİRME VE YÖNLENDİRME TASARIMLARININ GÖRSEL İLETİŞİM TASARIMI AÇISINDAN İNCELENMESİ: SADİKA SABANCI KREŞİ ÖRNEĞİ

M. Emir FİDAN*, Mehmet Emin KAHRAMAN**

Özet

Bilgilendirme ve yönlendirme tasarımı, grafik dilin ve görsel iletişimin betimleme işlevinin kullanıldığı temel bir alandır. Doğal ortamında var olan işlenmemiş bilginin, daha iyi ne şekilde alıcıya aktarılabilceği problemine eğilir. İletişim problemlerine görsel dil üzerinden çözüm getirmek için eğitim-öğretim süreçlerinde olduğu gibi hedef kitle ve algı düzeyi önemlidir.

Araştırmada, bilgilendirme ve yönlendirme tasarımlarının anaokulu düzeyi öğrenciler için nasıl tasarlanması gerektiği sorusuna cevap aranmaktadır. Bu kapsamda, Yıldız Teknik Üniversitesi Sadıka Sabancı Kreşi örneklem olarak seçilmiş ve anaokulu öğretmenleri ile görüşme yapılmıştır. Görüşülenlere, öğrencilerin ilgi yönü ile algı ve çağrışım düzeylerini tespit etmeye yönelik sorular yöneltilmiştir. Görsel algı düzeyinden yola çıkarak tasarım için kriterler tartışılmıştır. 3-6 yaş aralığındaki çocukların görsel algısının, tasarımı yönlendirici bir etmen olarak ele alınması gerektiği tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: bilgilendirme ve yönlendirme tasarımı, görsel iletişim, görsel algı.

* Araştırma Görevlisi, Nişantaşı Üniversitesi, Sanat ve Tasarım Fakültesi

** Doktor Öğretim Üyesi, Yıldız Teknik Üniversitesi, Sanat ve Tasarım Fakültesi

INVESTIGATION OF INFORMATION AND WAYSHOWING DESIGN FOR KINDERGARTEN IN TERMS OF VISUAL COMMUNICATION DESIGN: THE SAMPLE OF SADIKA SABANCI KINDERGARTEN

M. Emir FİDAN*, Mehmet Emin KAHRAMAN**

Abstract

The information and wayshowing design is a fundamental area in which the descriptive function of graphic language and visual communication is used. It concentrates on the problem of how the existing data in the natural environment can be transferred to the receiver better. The target audience and perception level are important both for educational processes and for providing solution for communication problems via visual language.

In this research, it is aimed to seek solutions to the problem of how to design the wayshowing and information for preschoolers. In this context, Sadıka Sabancı Kindergarten in Yıldız Technical University was chosen as a sample and interviews were made with the kindergarten teachers. Questions to determine both children's interest and the level of perception and connotation were asked to interviewees. Design criteria were discussed based on the level of visual perception. It is determined that the visual perception of children between the ages of 3-6 should be considered as a guiding factor in the design.

Keywords: information and wayshowing design, visual communication, visual perception.

* Research Assistant, Nişantaşı University, Faculty of Art And Design

** Lecturer/PhD, Yıldız Technical University, Faculty of Art And Design

Giriş

İnsanoğlu, en eski mağara resimlerinden günümüze iletişimde dil dışı göstergelerden yararlanmıştır. İşaret, sembol veya ikonlar, görsel iletişimi sağlayan tasarlanmış elemanlar olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu görsel tasarım elemanları, evrensel dil ve anlamlar ile alıcıyı hedefe yönelik bilgilendirmektedir. Bu doğrultuda bilgilendirme ve yönlendirme tasarımının amacı da, insanın yapılandırılmamış olan ve erişilmesi istenen bilgiye daha kolay ulaşması için görsel çözümler sunmaktır.

Bilgilendirme ve yönlendirme tasarımında, grafik elemanların öncelikle mekân ve hedef kitleye uygun olması gerekmektedir. Kitlenin ve mekânın ihtiyaç ve zorunlulukları tasarım fikri, süreci ve uygulanması için elzemdir. Gelişim süreçleri göz önünde bulundurulduğunda insanın çevre ile kurduğu etkileşim düzeyi, yaş gibi etmenlere göre değişiklik gösterir.

İnsan, yaşı ilerledikçe davranış türleri de değişen bir varlıktır. Gelişim psikolojisinin kurucusu Piaget'e göre çocukların gelişiminde; duyu-hareket, işlem öncesi, somut işlemler ve soyut işlemler olmak üzere dört ana aşama mevcuttur (Yaşar, 2005: 66). Bu süreçler göz önüne alındığında yaş ilerledikçe bireyin dış dünya (çevre, mekân, obje vb.) ile kurduğu etkileşimin düzeyleri farklılık gösterir.

İnsanın etkileşime girdiği dünyanın tasarımı, özellikle çocukluk döneminde görsel algı düzeyine uygun olmalı ve planlanmalıdır. Çukur ve Delice'ye (2011: 26) göre özellikle çocukluk döneminin görsel algısı, çocuk yaşam mekânları tasarımını yönlendirici bir parametre olarak ele alınmalıdır.

Bilgilendirme ve yönlendirme tasarımları da, mekâna ve kitleye özel geliştirilen görsel alfabelerle kullanıcıyla iletişim kurmayı amaçlar. Gerek bilgilendirme gerekse yönlendirme amacı taşıyan tasarımların ortak noktası, görsel iletişim ifade biçimleriyle kullanıcıyla seslenmektir. Passini'ye (1999: 83-84) göre bilgi tasarımı terimi, ister geleneksel ister elektronik araçlarla olsun, kelimeler, resimler, çizelgeler, grafikler, haritalar, resimli simgeler ve karikatürlerle iletişim anlamına gelir.

Yönlendirme amaçlı yüzey tasarımları mevcut bir yapıya uygulanabileceği gibi, mimari tasarım sürecinde yönlendirme sistemi gözetilerek de oluşturulabilmektedir. Durukan'a (2018: 47) göre okul öncesi çocukların fizyolojik ve psikolojik ihtiyaçlarının incelenmesi, anaokulu tasarımı için etkili bir model önerebilir. Bu sebeple her iki seçenekte de kullanıcı deneyimi ve kullanıcının görsel algısı önem taşımaktadır.

Görsel algılama, görsel uyaranlar yoluyla bilgi edinme ve bu bilginin işlenip yorumlanması olarak tanımlanmaktadır (Akçin, 1993, 12). İletişim süreçlerinin tamamlanabilmesi hedef kitleye ve onun algı düzeyine, kapasitesine bağlıdır.

Görsel olanın tasarımı, hedef kitlenin algı düzeyi ve insan psikolojisi üzerine temellenir. Görsel algı düzey ve farklılıkları, alıcıya uygun mesajın yapılandı-

rılması için önem arz eder. Görsel algı ve görsel iletişim, birbirleriyle doğrudan ilişkili kavramlar olarak varlık gösterir. İletişim amacıyla tasarlanan iletilerin algılama süreçlerinden bağımsız olması düşünülemez. Görsel algı ve teorisine dair bilinç, tasarımcının kuramsal dayanakları arasında yer alır. Turgut (2013, 9), tasarımcıyı “içeriği ya da metni grafik dile dönüştüren görsel çevirmen” olarak tanımlar.

Bu çalışmanın konusu olduğu üzere, özellikle anaokulu seviyesindeki öğrenci kitlesi için tasarımda algı düzeyi önemli bir etmendir. Bu yaştaki çocukların görsel algısı, tasarım dili ve üslubu için belirleyici bir etmen olarak varlık göstermektedir.

Çalışma, bulgular ve yorum bölümü ile sonuç kısımlarıyla, bilgilendirme ve yönlendirmenin anaokulu öğrencileri için hangi algı düzeyinde ve ne şekilde tasarlanması gerektiği sorusuna cevap aramaktadır. Araştırmanın problemini, Piaget’in gelişim kuramına göre “işlem öncesi” dönemde yer alan Yıldız Teknik Üniversitesi Sadıka Sabancı Kreşi’ndeki öğrencilerinin algı, gelişim, dikkat düzeyleri oluşturmaktadır. Araştırma ile tasarım problemlerine kaynak teşkil etmesi amacıyla veriler toplanmıştır.

Kreş ve anaokulları, yasalar önünde iki farklı kurum türünü ifade etmesine rağmen zaman zaman aynı anlamda kullanılmaktadır. Farklılıkları mevzuatlar, bağlı bulundukları kurumlar ve kabul ettikleri yaş gruplarına dayanmaktadır. Kreşler ülkemizde Sosyal Hizmetler ve Çocuk Esirgeme Kurumu Genel Müdürlüğüne bağlı iken; anaokulları ise Milli Eğitim Bakanlığına bağlı olarak varlık göstermektedir.

Millî Eğitim Bakanlığı Okul Öncesi Eğitim ve İlköğretim Kurumları Yönetmeliği’ne göre anaokulu: 36-66 aylık çocukların eğitimi amacıyla açılan okulu ifade etmektedir (MEB, 26 Temmuz 2014). Özel Kreş ve Gündüz Bakımevleri ile Özel Çocuk Kulüplerinin Kuruluş ve İşleyiş Esasları Hakkında Yönetmelik ise kreşi 0-36 aylık çocuklara hizmet veren kuruluş olarak tanımlamaktadır (MEB, 30 Nisan 2015)

Ele aldığımız Sadıka Sabancı Kreşi, yahut anaokulu, resmi internet sitesinde 36-72 aylık çocuklara hizmet vermek amacıyla kurulduğunu ve “kreş”e kabul şartının 2,5 yaşını (30 ay) doldurmuş olmak olduğunu belirtir. Kreş ve anaokulunu ayırt edici özellik olarak yaş grubu kabul edilirse, Sadıka Sabancı Kreşi anaokulu olarak da tanımlanabilir. Türk Dil Kurumu Büyük Türkçe Sözlük’e göre anaokulu: “Öğrenim çağına henüz gelmemiş 2-6 yaş arasındaki çocukları okul düzenine hazırlayan eğitim kuruluşu, ana mektebi” olarak; kreş ise “çocuk yuvası” olarak tanımlanır (TDK, ty.).

Tanımların ötesinde, okul öncesi eğitim veren tüm kurumlar için bilgilendirme ve yönlendirme tasarımlarının, evrensel nitelikte bir görsel dil ile yapılandırılması gerekliliği söz konusudur. Okuma yazma bilmeyen bu çağ çocukları için görsel anlatı formları en uygun iletişim araçları olarak karşımıza çıkmakta-

dır. Semboller, işaretler, illüstrasyonlar vb. görseller, herkesin anlayabileceği ve ulaşabileceği bir dil olma özelliğine sahiptir. Uçar'a göre (2014: 60), ilk ve temel iletişim sistemi olmasının yanı sıra evrensel niteliği yüzünden grafiksel sembollerle iletişim kurmak en kolay doğrudan ve uygun yoldur.

Yöntem

Araştırmada, amaca yönelik olarak nitel veri analizi tekniklerinden betimsel analiz yaklaşımı izlenmiştir. Birincil ve ikincil kaynak araştırması yapılmış; bu minvalde değinilen konularla ilgili literatür taraması ve araştırmanın konusu dâhilinde olan kişilerle görüşülerek bir saha araştırması yapılmıştır. Saha araştırması dâhilinde kurum kuralları gereği bazı kısıtlamalarla karşılaşmış; öğrencilerle herhangi bir görüşme gerçekleştirilememiştir. Bu sebeple yalnızca anaokulu yetkilileri, öğretmenleriyle görüşülmüş, bilgi ve birikimleri üzerine mülakat gerçekleştirilmiştir. Araştırmaya tesir değil tespit odaklı yaklaşılmış ve beraberinde toplanan bilgiler işlenip yorumlanmıştır.

Evren ve örneklem

Araştırma evreni, en geniş kapsamıyla, okul öncesi çocuklar ve öğretmenlerin dâhil olduğu kreş ve anaokulu çevresidir. Türkiye'deki anaokulu ve kreşler arasından İstanbul'da, Yıldız Teknik Üniversitesi'nde yer alan iki kreşten biri olan Yıldız Kampüsü'ndeki Sadıka Sabancı Kreşi örneklem olarak belirlenmiştir.

Sadıka Sabancı Kreşi, 1985 yılında Yıldız Teknik Üniversitesi, Yıldız Kampüsü içerisinde 400 metrekare kapalı olmak üzere 800 metrekarelik bir alana kurulmuştur. Kreş, Sabancı Vakfı'nın "Kalıcı Eserler" olarak nitelendirdiği 120 yapıdan biridir. Bu eserler arasında 38 eğitim kurumu, 19 öğrenci yurdu, 16 öğretmenevi, 4 sağlık kurumu, 4 kütüphane, 5 spor tesisi, 16 kültür merkezi, 7 sosyal tesis ve 9 da katkı sağlanan eser yer almaktadır (Sabancı Vakfı, ty.1).

Sabancı Vakfı'nın yaptırıp kullanım hakkını Yıldız Teknik Üniversitesi Rektörlüğüne devrettiği kreş, adını Sabancı Holding'in kurucusu Hacı Ömer Sabancı'nın eşi olan Sadıka Sabancı'dan alır. Sadıka Sabancı, yaşadığı dönemde hayır işlerine destek vermiş, Sabancı Vakfı'na (tam ismiyle Hacı Ömer Sabancı Vakfı) tüm servetini bağışlamış ve 1975 yılında da Türkiye'de "yılın annesi" seçilmiştir. Sabancı Vakfı tarafından yaptırılan onun adını taşıyan Yıldız Teknik Üniversitesi, Yıldız Kampüsü'ndeki Sadıka Sabancı Kreşi dışında Ankara'da kütüphane, Adana'da ilköğretim okulu ve öğrenci yurdu, Artvin'de ise halıcılık atölyesi mevcuttur (Wikipedia, ty.).

Üniversite personelinin ve civardaki ailelerin çocuklarına tam gün eğitim vermekte olan anaokulunda 5 derslik, mutfak, yemek salonu ve bina dışında bir park bulunmaktadır (Sabancı Vakfı, ty.2).

Verilerin toplanması ve çözümü

Veriler literatür, görüşme ve gözlem kaynaklıdır. Saha araştırması dâhilinde mekâna yönelik gözlem tekniği kullanılmıştır. Bir başka veri toplama aracı olarak nitel çalışmalarda önerilen görüşme formu yaklaşımı izlenmiştir. Görüşme yüz yüze yapılmış, incelenen kurumun eğitimcileri ile toplu olarak gerçekleştirilmiştir. Görüşülenlere önceden belirlenmiş soruların yanı sıra keşif amacıyla başka sorular da yöneltilmiştir. Böylelikle yarı yapılandırılmış bir form üzerinden görüşme gerçekleştirilmiştir.

Görüşme soruları öğrencilerin görsel algı, çağrışım düzeyi, gelişim düzeyi, görme alanı, ilgi yönü gibi özelliklerini tespit etmek amacıyla yapılandırılmıştır. Yapılandırılan sorular aşağıdaki gibidir:

- Öğrenciler, kültürel kodlara hâkim midir?
- Görseller imgeler öğrencilerde çağrışımlar uyandırabilmekte midir?
- Öğrenciler, objeleri rengine göre ayırt edebilmekte midir?
- Öğrenciler, objeleri boyutuna göre ayırt edebilmekte midir?
- Hangi renkler öğrencilerin ilgisini çekmektedir?
- Ne tür görseller (fotoğraf, grafik, illüstrasyon vb.) öğrencide dikkat uyandırmaktadır?

Soru formatında yapılandırılmamış diğer görüşme konuları ise öğrencilerin ilgi, merak ve dikkat yönüyle ilgilidir.

Tüm bulgular, sahada yapılan gözlem ve görüşme kaynaklıdır. Bu veriler, araştırmacının geçerliğini artırmak amacıyla literatür ile desteklenerek yorumlanmıştır.

Bulgular ve Yorumlar

Bilgilendirme ve yönlendirme tasarımları, yerleştirileceği mekânla beraber ele alınmalıdır. Anaokulları ve kreşlerde mekân, genel olarak köşe diye tabir edilen farklı alt alanlara bölünmüş şekilde varlık gösterir. Çocuk merkezli alanlar, çocukların gün boyunca farklı vakitlerde ziyaret edecekleri muhtelif araştırma alanları ile düzenlenmektedir. Çalışma kapsamında yapılan gözlem, Sadıka Sabancı Kreşi'nin mekânsal özelliklerini ortaya koymaktadır.

Bilgilendirme ve yönlendirme amaçlı tasarımların yapılandırılabilmesi için mekânı ve etkileşim içinde olduğu çevreyi tanımak elzemdir. Sadıka Sabancı Kreşi'nde de her biri 'köşe' diye adlandırılan, birbirinden farklı bu mekânların var olduğu gözlemlenmiştir. Gözlem ve görüşme ile çalışılan mekânda ne tür bölümlerin olduğu öğrenilmiştir. Bu bölümler, bir anaokulunun hangi alanlarına yönelik bilgilendirme ve yönlendirme ihtiyacı olduğunu ortaya koymaktadır.

Bu kapsamda mekân içinde oyun köşesi, zekâ gelişimine yönelik bir blok köşesi, kitap köşesi, evcilik köşesi, top havuzu, spor alanı, kukla köşesi, fen ve tabiat köşesi ve mekân dışında da hobi bahçesi gibi alanların varlığı kaydedilmiştir.

Bunun yanı sıra bilgilendirme ve mesajı iletme amacı taşıyan, mekân içerisine yerleştirilmiş bir takım görsel unsurlar da tespit edilmiştir. Tespit edilen unsurlar değerler eğitimi, duygular, mevsimler, belirli gün ve haftalar, hava durumu ve benzeri konuları işlemekte ve boyanıp kesilmiş, çizim içeren kâğıtlardan oluşmakta; genellikle duvarlara yapıştırılmış şekilde varlık göstermektedir. Duvarlara yapıştırılan görsel öğelerin, kurumdaki öğrencilerin fiziksel özelliklerine uyum göstermediği; görsellerin öğrencilerin görüş alanının dışında, yüksek bir konumlandırma olduğu yapılan gözlem ile tespit edilmiştir.

Marzollo'ya (1987) göre çocukların eğitime yönelik mekânların en başarılı olanı, onların öz öğreniminin mümkün olduğu yerlerdir. Zira daha etkili öğrenme, doğrudan öğretmenden değil; öğrencinin kendi cevabını bulması şeklinde gerçekleşir. Bilgilendirme tasarımının da bu öğrenimi sağlamanın araçlarından biri olduğu muhakkaktır. Tüm bu görsel öğeler, resimsel anlatımlarla çocuk ile görsel bir iletişim kurma amacıyla oluşturulur.

Resimsel anlatımlar olan illüstrasyonlar metin, durum veya kavramları anlaşılır hâle getirme yetisine sahiptir. Açıklama ve anlaşılır hâle getirme işlevi, süslemenin ötesinde varlık gösterir. Gombrich'in (2007: 135) de aktardığı üzere "yazılar okuma yazma bilenler için ne ise, resimler de okuma yazma bilmeyenler için aynı şeydir". Bu sebeple okuma yazma bilmeyen okul öncesi çocuklarda tipografi bir karşılık bulmazken, illüstrasyon ise etkili bir anlatım aracı olarak öne çıkmaktadır.

Araştırmada bir diğer veri toplama yöntemi görüşmedir. Araştırma kapsamında yapılan görüşme ile hedef kitleye yönelik birçok bilgi edinilmiştir. Eğitimcilerle öğrencilerin görsel algısı, çağırışım kurma düzeyi, gelişim düzeyi, ilgi yönü ile ilgili sorular yöneltilmiştir. Tüm sorular bilgilendirme ve yönlendirme unsurlarının ne şekilde tasarlanması gerektiğine kaynak teşkil etmektedir.

Genel anlamda algılama, zihnin uyarıcılara anlam vermesi ve yorumlaması ile ilgili bir süreçtir. Algılamayı etkileyen etmenlerden biri de bireyin geçmiş deneyimleridir. Görüşmede, öğrencilerin imgelere yönelik görsel belleklerinin sınırlı olduğu belirtilmiştir. Örneğin bu yaştaki çocukların, siyah ve beyaza yüklenen matem ve barış gibi kültürel anlamları bilmediği öğrenilmiştir. Anao-kulu düzeyindeki çocuğun karmaşık şekilleri bütün olarak algıladığı ve ayrıntılara odaklanmadığı ifade edilmiştir. Eğitimcilerin cevapladığına göre öğrenci, oyuncaklarını yalnızca oynanan objeler olarak ele almaktadır; bu objeleri rengi, kokusu, boyutu gibi özellikleriyle tanımlayamamaktadır.

Piaget'ye göre anaokulu çocuklarını kapsayan 2-7 yaş arası 'işlem öncesi dönem' olarak adlandırılır. Bu yaştaki çocuklar tek bakış açısının kendilerinininki olduğunu sanar ve henüz mantıklı düşünme yeteneğine sahip değildirler. Biliş-

sel gelişime göre mantıksal düşünme, ancak 11-12 yaşından sonra gerçekleşir (Yavuzer, 2000: 185).

Görüşülen öğretmenlere göre -nispeten yaşça büyük çocuklar hariç olmak üzere- küçük çocuklar, parça bütün ilişkisini henüz tam olarak algılayamamaktadır. Yavuzer'in (2000) ifade ettiğine göre de işlem öncesi dönemde çocuklar, maddeleri tek ve belirgin nitelikleriyle sınıflandırabilmektedir. Dolayısıyla bir kavramla ilgili bir görsel küçük çocuklarda anlatılmak istenen şey için ipucu işlevi görememektedir. Fakat görüşmede daha somut örneklerin bu dönem çocukları için anlaşılır olduğu öğrenilmiştir. Çocuğun zihninde bir imgenin karşılık bulabilmesi için onun görselinin gösterilmesi gerektiği anlaşılmıştır.

Araştırmada öğrencilerin ilgi alanlarına yönelik bilgilere de ulaşılmıştır. Görüşülen kurumdaki öğretmenlere göre çocukların ilgisini daha çok çizgi film tarzında diye ifade ettikleri renkli illüstrasyonlar çekmektedir. Renk bağlamında başta kırmızı olmak üzere canlı renklerin çocuklar için dikkat çekici olduğu öğrenilmiştir. Güller'in (2007: 15) renk konusunda söyledikleri bu tespiti desteklemektedir. Ona göre sıcak renklerin havadaki titreşimleri daha kuvvetli olduğu için, soğuk renklere oranla gözü daha önce etkiler ve dolayısıyla çocukların ilk ilgilendikleri renk kırmızıdır.

Okuma yazma bilmeyen bu dönem çocukları için görsel iletişim kanalını kullanmak önemlidir. Bilişsel gelişimin yanı sıra öğrencilerin fiziksel gelişimi de göz önünde bulundurulmalı, mekâna yerleştirilecek olan tasarımların boyut, konum ve yerleşimlerine dikkat edilmelidir.

Sonuç

Bu çalışmada, Sadıka Sabancı Kreşi örneği ele alınarak okul öncesi kurumlarda bilgilendirme ve yönlendirme tasarımının yeri ve önemi anlaşılmaya çalışılmıştır. Hedef kitleye yönelik tasarım kriterlerini ortaya çıkarmak için kitlenin algı, çağrışım yetisi, gelişim düzeyi, görme alanı ve ilgi yönü ile ilgili özelliklerinin tespit edilmesi gerektiği belirlenmiştir. Bulguların ışığında tasarım ölçütleri açığa çıkarılmaya çalışılmıştır.

Okul öncesi dönemdeki çocuklara hitap edecek bilgilendirme ve yönlendirme tasarımları için şu temel hususlar tespit edilmiştir:

- Canlı ve sıcak renklerde tasarım,
- Yalın ve anlaşılır bir kompozisyon,
- Somut örneklerin kullanıldığı bir görsel dil,
- İllüstrasyon gibi gerçekliği ilgi çekici hâle getiren bir görsel ifade biçiminin kullanımı,
- Algılanabilir boyutlar ve çocukların görüş alanı içinde kalan bir konumlandırma.

Anaokulu ve kreşlerde mekân içerisinde farklı odak noktaları, farklı merkezler ve kısımlar bulunur. Bu kısımlar bilgilendirme ve yönlendirme tasarımlarına ihtiyaç duymaktadır. Bu okullara devam gösteren yaş aralığındaki çocuklar, iletişim sürecinde alıcı konumunda oldukları için çevredeki olumlu veya olumsuz tüm etkilere ve iletilere açıktır. Yaş aralığının algı düzeyine yönelik yapılacak tasarımlarda netlik önemlidir. Henüz görsel imgelere yönelik kültürel kodları kısıtlı olan veya öğrenmemiş olan çocuklar için görsellik, hayattan örneklerin illüstratif yorumları olarak tasarlanmalıdır. Bu sayede somutluktan uzaklaşmadan ve görsel tasarımın asıl işlevi olan “iletiyi alıcıya doğru aktarmak” ilkesi gerçekleştirilebilecektir.

Kaynakça

- Akçin, N. (1993). *Okuma Becerisinin Kazandırılmasında Görsel Algı Gelişiminin Rolü*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Ankara: Hacettepe Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü.
- “Anaokulu”. (tarih yok). *Türk Dil Kurumu Büyük Türkçe Sözlük*. http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_bts&view=bts. 2 Şubat 2019.
- Becer, E. (2015). *İletişim ve Grafik Tasarım*. Ankara: Dost Kitabevi Yayınları.
- Çukur, D. ve Delice, E. (2011). “Erken Çocukluk Döneminde Görsel Algı Gelişimine Uygun Mekan Tasarımı”. *Aile ve Toplum Dergisi*. 12(7). 25-36.
- Dağ, E. S. (2015). *İllüstrasyonun İkinci Altın Çağı*. İstanbul: Grafik Tasarım Yayıncılık.
- Durukan, A. (2018). “Adapting Experiential View in Kindergarten Design”. *Ponte: International Journal of Sciences and Research*. 74(3). 46-57.
- Gombrich, E. (2007). *Sanatın Öyküsü*. (E. Erduran ve Ö. Erduran, çev.). İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Güller, E. (2007). *Sağlık Yapılarında Renk Olgusunun Özel Dal Hastaneleri Hasta Yakak Odası Örneklerinde Araştırılması*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü.
- “Kreş”. (tarih yok). *Türk Dil Kurumu Büyük Türkçe Sözlük*. http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_bts&view=bts. 2 Şubat 2019.
- Marzollo, J. (1987). *The New Kindergarten: Full Day, Child-centered, Academic: a Book for Teachers, Administrators, Practice Teachers, Teacher Aides, and Parents*. New York: HarperCollins Publishers.
- Millî Eğitim Bakanlığı. (26 Temmuz 2014). Millî Eğitim Bakanlığı Okul Öncesi Eğitim ve İlköğretim Kurumları Yönetmeliği. <http://mevzuat.meb.gov.tr/dosyalar/1703.pdf>. 2 Şubat 2019.
- _____. (30 Nisan 2015). Özel Kreş ve Gündüz Bakımevleri ile Özel Çocuk Kulüplerinin Kuruluş ve İşleyiş Esaslar. <http://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2015/04/20150430-4.htm>. 2 Şubat 2019.
- Passini, R. (1999). “Information Design: An Old Hag in Fashionable Clothes”. R. Jacobson (der.) *Information Design*. (83-98). Cambridge, MA: MIT Press.

- Pettersson, R. (2014). "Information Design Theories". *Journal of Visual Literacy*. 33(1). 1-94.
- Piaget, J. (1999). *Çocukta Zihinsel Gelişim*. (H. Portakal, çev.). İstanbul: Cem Yayınevi.
- Sabancı Vakfı.(tarih yok-1). Kalıcı Eserler. <http://www.sabancivakfi.org/tr/kalici-eserler>. 2 Şubat 2019.
- _____ (tarih yok-2). Sadıka Sabancı Kreşi. <http://www.sabancivakfi.org/tr/kalici-eserler>. 5 Şubat 2019.
- "Sadıka Sabancı". (tarih yok). *Wikipedia*. <http://en.wikipedia.org/wiki/Post-structuralism>. 1 Ocak 2017.
- Taşçıoğlu, M. (2013). *Görsel İletişim Platformu Olarak Kitap*. İstanbul: YEM Yayınları.
- Turgut, E. (2013). *Grafik Dil ve Anlatı Biçimleri*. Ankara: Anı Yayıncılık.
- Uçar, T. F. (der.) (2013). *Görsel Kültür*. Eskişehir: T.C. Anadolu Üniversitesi Yayını.
- _____ (2014). *Görsel İletişim ve Grafik Tasarım*. İstanbul: İnkılâp Yayınları.
- Yaşar, Ş. (2005). "Öğrenme ve Öğretme Sürecinin Kuramsal Temelleri". M. Gültekin (der.) *Öğretimde Planlama ve Değerlendirme*. (59-76). Eskişehir: T.C. Anadolu Üniversitesi Yayını.
- Yavuzer, H. (2000). *Çocuk Psikolojisi*. İstanbul: Remzi Kitabevi.

Etkileşim

yorum

söyleşi
çeviri
eleştiri

“GÖKYÜZÜNE ÇIĞLIK: ÖNCÜLERDEN ELEŞTİREL SÖYLEM YAKLAŞIMLARI VE ÖZGÜN ÇÖZÜMLEMELER” ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME

Seçil DEREN van het HOF*

Prof. Dr. Özer’in “Gökyüzüne Çığlık” kitabı Türkiye’de iletişim alanındaki çalışmalara önemli bir katkı sunmaktadır. Bugün neredeyse tüm iletişim fakültelerinde lisans ya da lisansüstü düzeyde (eleştirel) söylem analizi dersleri seçmeli olarak okutulmaktadır. Ancak özellikle eleştirel söylem analizinin temel kuramcılarının çalışmalarının Türkçeye çevirisi sınırlı olduğu için İngilizce okumakta güçlük çeken öğrencilere kaynak önermekte yaşanan sıkıntılar düşünüldüğünde bu çalışma son derece değerlidir. Fairclough, van Dijk, van Leeuwen ve Wodak gibi eleştirel söylem çözümlemesine 1970’lerden beri emek veren önemli isimlerin kavramları ve yöntemsel yaklaşımları bu kitapta son derece ayrıntılı bir biçimde aktarılmaktadır. Bu yazıda kitabın özelliklerinin altını çizmek için genel anlamda eleştirel söylem çözümlemesi literatürüne değinme gereği duyulmuştur. Bu genel çerçeve içinde anlaşıldığında kitabın pozitivist gelenekte çalışmalarını sürdürenler için de ilgi çekici olacağını düşünüyorum.

Eleştirel söylem çözümlemesi diğer söylem çözümleme geleneklerinden felsefi köken ve amaç bakımından iki temel noktada ayrılmaktadır. Eleştirel söylem çözümlemesini farklı kılan birinci nokta, felsefi temellerinin eleştirel gerçekçilikte olmasıdır. 1970’lerde Roy Bashkar’ın yaklaşımının sosyal bilimlerde popülerleşmesiyle eleştirel gerçekçilik, pozitivist-ampirisist geleneğe önemli bir rakip olmuştur. İkinci olarak, eleştirel söylem çözümlemesi eleştirel sosyal bilimin bir biçimidir. Edebi, kişisel, kurumsal ya da siyasal söylemin dilbilimsel ve/veya yapısal çözümlemesini metni anlamak ve açıklamak için değil, toplumdaki iktidar ilişkilerini anlamak ve açıklamak amacıyla yapar.

Bu iki nokta aslında birbirini tamamlamaktadır. *Critical Discourse Analysis: The Critical Study of Language* kitabının girişinde Fairclough (2010: 2) bunu Roy Bhaskar’a (1979) referansla şöyle açıklamaktadır:

* Profesör Doktor, Akdeniz Üniversitesi, İletişim Fakültesi

Çağdaş kapitalizmin insan refahı ve gelişimini nasıl ve neden önlediğinin veya sınırladığının ve bazı yönlerden kolaylaştırdığının daha iyi anlaşılmasına odaklanan eleştirel bir sosyal araştırma geleneğinde çalışıyorum. Bu anlayış, uygun koşullarda, bu engellerin ve sınırların üstesinden gelinmesine veya en azından hafifletilmesine katkıda bulunabilir. Bu olasılık, onu doğal dünyadan ayıran sosyal dünyanın bir özelliğinden kaynaklanmaktadır: insanların onu yorumladığı anlamlar ve kavramlar ve sahip oldukları bilgiler, sosyal dünyanın bir parçasıdır ve geri kalanının dönüştürülmesine katkıda bulunabilir.

Buradan da anlaşılacağı üzere, eleştirel söylem analizi yalnızca nitel araştırma ya da söylem analizi gelenekleri içinde herhangi bir gelenek değil, eleştirel geleneğin parçasıdır (Özer, 2018: 221). Dolayısıyla, toplumsal eşitsizliklerin farkedilmesi ve dönüştürülmesine katkıda bulunmak gibi bir siyasal amacı vardır. Van Dijk’ın özellikle ırkçı söylemlere yönelik analizlerini bu çerçevede okumak ve anlamak gerekir. Özer’in de altını çizdiği gibi, eleştirel söylem çözümlemesi toplumsal sorunlara seslenir ve güç ilişkileri söylemseldir (2018: 23).

Bu noktada eleştirel söylem çözümlemesi açısından Gramsci’nin yeri dikkat çekicidir. Özer, Gramsci’nin yerini hegemonya kavramı ve ideolojinin tanımı üstünden belirlemektedir (2018: 218). Van Dijk “Discourse Semantics and Ideology” (1995) makalesinde Stuart Hall’a referansla Gramsci’yi ele almaktadır:

İdeolojiler sosyobilişseldir. Bilişsel ile sosyal arasındaki bir arabirim olarak hareket ederken, bilgi, düşünce ve tutumlar gibi önemli boyutları olan toplumsal inanç sistemleri vardır. Yani, ideolojiler esasen toplumsal gruplar tarafından paylaşılr (ya da itiraz edilir). ‘Özel’ bir dil olmadığı gibi, tanımımıza göre kişisel ideolojiler de yoktur. Sağduyu kavramı, Gramsci sık sık ideolojilerin sosyal ve politik olarak kabulü ile ilişkilendirdiğinden (Hall vd., 1978h) ve toplumsal üyelerin “neyi verili kabul ettikleri”nin etnometodolojik çözümlemesiyle kuramsal olarak geliştirildiğinden (Sharrock ve Anderson, 1991), tipik bir hem bilişsel ve hem de toplumsal boyutları olan kavram örneğidir.

Van Dijk’ın sosyobilişsel yaklaşımına Özer de bu kitapta geniş yer ayırmıştır (2018: 141-144). İdeolojinin sosyobilişsel tanımı, eleştirel söylem çözümlemesi yaklaşımının eleştirel gerçekçi kökenleriyle doğrudan ilgilidir. Öte yandan sosyobilişsel yaklaşım ön plana çıktığında, eleştirel söylem çözümlemesini İngiliz Kültürel Çalışmalar geleneğinden ayırmak giderek zorlaşmaktadır. Her ne kadar Özer, van Dijk’ın iki gelenek arasındaki ayrımda ısrarcı olduğunu belirtse de; ideolojinin işleyişini anlamakta iki geleneğin Gramsci ve Althusser’den besleniyor olması, sınırları ayırmayı kaçınılmaz biçimde güçleştirmektedir. Ancak buradan çözümleme yöntemi olarak birbirlerine benzedikleri elbette anlaşıl-mamalıdır. Eleştirel söylem çözümlemesi ve İngiliz Kültürel Çalışmaları benzer şekilde, ‘postmodernizm’ ve ‘postyapısalcılık’ olarak nitelendirilen eleştirel teori versiyonlarından kuvvetli bir şekilde etkilenmektedir. Her iki geleneğin de sadece disiplinlerarasılığın sağlayabileceği özgün katkıları vardır. Bu nedenle zaman zaman bu iki geleneğin indirgemeci bir yaklaşımla birbirinin içinde eritildiği görülmektedir. Özer kitabında her ne kadar bu konuyu doğrudan ele almasa da, eleştirel söylem çözümlemesinin sınırlarının daha iyi anlaşılmasını sağlamaktadır.

Prof. Dr. Özer'in kitabında dikkat çeken bir tespit, Türkiye'de eleştirel söylem çözümlemesi olarak yapılan çalışmalarının bir kısmının aslında kültürel çalışmalara kaydığı, diğer bir kısmının ise "anlaşılması güç" çözümlemeler içermesidir. Özer'in bu tespiti çok yerindedir. Türkiye'de yapılan çalışmalarda eleştirel söylem çözümlemesi, kültürel çalışmaları araştırma yöntemi gibi hatalı bir anlayışla çalışılmaktadır.

Dergipark'ta "eleştirel söylem analizi" anahtar sözcüğü tarandığında 2009'dan bu yana ağırlıklı olarak iletişim fakültesi dergilerinde yayınlanmış 58 makale olduğu görülmektedir. Bu makalelerde ağırlıklı olarak van Dijk'ın kavramsal çerçevesi ve araştırma araçlarından yararlanılarak gerçekleştirilmiş olması Özer'in tespitlerini desteklemektedir. Zaman zaman kavramsal olarak anılmakla beraber, Fairclough yöntem olarak kullanılmamaktadır. Bunu nedeni, Prof. Dr. Özer'in de açıklamaya çalıştığı gibi, Fairclough'nun çözümleme yönteminin dilbilimsel kuralların iyi bilinmesini gerektirmesidir. Bir bakıma, eleştirel söylem çözümlemesi siyaset bilimi, iletişim ve dilbilim alanlarında yeterlilik gerektirmekte, bu nedenle de çokdisiplinli çalışmaları teşvik etmektedir. Ancak bu kapsamda çokdisiplinli çalışmaların Türkiye'de gerçekleşmesi mümkün olmamış gibi görünmektedir. Özer, her ne kadar büyük bir incelikte dile getirmek için özen göstermişse de; eleştirel söylem çözümlemesinin, çözümlemesine 'saçmalama hakkı vermediği'ni kabul etmek ve haklı eleştirisini görmek gerekir. Özer'in de ifade ettiği gibi; Türkiye'de eleştirel söylem çözümlemesi iddiasıyla yazılmış makalelere bakıldığında, önemli bir kısmında incelemeye alınan metnin başka sözcüklerle yeniden yazıldığını ancak van Dijk'ın önerdiği araçların sistematik biçimde kullanılmadığı görülecektir.

Gökyüzüne Çılgılık kitabında Teo van Leeuwen ve Ruth Wodak'ın yaklaşımlarına son iki bölümün ayrılmış olması da gözden kaçırılmamamalıdır. Fairclough, van Dijk ve Wodak dilbilimcidir. Ruth Wodak çokdisiplinli 'Söylem Tarihsel Yaklaşımı' geliştirmiştir. Bu yaklaşım söylemsel pratiklerin farklı janrlarda zaman içindeki değişimini incelemektedir. Etnografik yöntemleri de kapsayan bu yaklaşım, metinlerin ve söylemlerin incelenmesinde tarihsel bağlamı dikkate alır. Bu tarihsel yönelim metinlerin ve söylemlerin zaman içinde metinler-arası ve söylemler-arası nasıl bağlandığını incelemeyi mümkün kılmaktadır. Wodak, Söylem Tarihsel Yaklaşımın ana ilkelerinden birinin aşırı özenlilik riskini azaltmayı sağlayan üçleme olduğunun altını çizer. Buradan da anlaşılacağı üzere, eleştirel söylem yaklaşımları araştırmacının öznel değerlendirmelerinden çok, temel araştırma ilkelerine sadık kalarak söylemin içindeki öznel anlamların nesnel biçimde incelenmesini hedeflemektedir. Özer tarihsel söylem çözümlemesinin beş temel stratejiden hareket ettiğini belirtir (2018: 226-228). Bu stratejiler araştırmacının incelemeye aldığı metin ya da söyleme yöneltmesi gereken soruların genel çerçevesini çizmesinde yol göstericidir.

Van Leeuwen sinema semiyotiği çalışmalarından yola çıkarak eleştirel söylem çözümlemesine yönelmiştir. Hem Fairclough'un hem de van Leeuwen'in çalışmalarında İngiliz dilbilimci Michael Halliday'in etkisi görülür. Ancak van

Leeuwen, eleştirel söylem çözümlemesinin odağını görsel unsurlara yöneltir. Fairclough, görsel unsurlar söz konusu olduğunda dahi çözümleme nesnesini metinle sınırlanmıştı. Bu anlamda görsel unsurları, yeni iletişim teknolojilerini de söylem çözümlemesine ekleyen van Leeuwen’in çalışmaları son derece dikkat çekicidir. Bunu gerçekleştirirken van Leeuwen sosyal semiyotik kavramını geliştirir. Van Leeuwen’le birlikte gündeme gelen önemli bir isim de Gunther Kress’tir. Kress ve van Leeuwen çokluyöntem (*multimodality*) kavramıyla öne çıkar. Bu kavram bir yöntemden çok bir fenomene işaret etmektedir. Artık şirket raporlarında bile renkli görsel unsurlara yer veriliyor olması farklı semiyotik biçimler olan dil ve imajların bütünleştirilmiş olduğuna işaret eder. Kress ve van Leeuwen çoklu yöntemle anlamın inşasına katkısı olan dilsel ve görsel tüm unsurların birlikte incelenmesi gerektiğine işaret eder.

Özer Gökyüzüne Çıglık’ta, van Leeuwen’in ‘sosyal aktör’ yaklaşımını geliştirdiği *Discourse and Practice: New Tools for Critical Discourse Analysis* (2008) kitabına özellikle değinmektedir. Bu kitapta van Leeuwen toplumsal pratiğin ana unsurları olarak toplumsal aktörleri, onların rolleri, kimlikleri, eylemleri, performans tarzları, koşulları ve zamanlamalarını ele alır. Bu kavramları Bernstein’in ‘yeniden-bağlamsallaştırma’ kavramından yola çıkarak değerlendirir ve tüm söylemlerin toplumsal pratikleri yeniden-bağlamsallaştırdığı kabulünden hareket eder. Bu yeniden-bağlamsallaştırmanın alabileceği biçimler Özer’in (2018: 200-209) kitabında okunabilir.

Kaynakça

- Fairclough, N. (2013). *Critical Discourse Analysis: The Critical Study of Language*. New York: Routledge.
- Özer, Ö. (2018). *Gökyüzüne Çıglık-Öncülerden Eleştirel Söylem Yaklaşımları ve Özgün Çözümlemeler*. Konya: LiteraTürk Yayınları.
- van Dijk, T. A. (1995). “Discourse Semantics and Ideology”. *Discourse & Society*. 6(2). 243–289.

SİNEMASAL ANLATININ ÖRNEKLERLE ANALİZİ: “FİLM ÇALIŞMALARI”

Hale YAYLALI*

Bir kitle iletişim aracı olarak sinemanın gelişimini genel hatlarıyla ele alan bir kitap *Film Çalışmaları*. Deniz Yengin ve Tamer Bayrak tarafından kaleme alınan kitap, sinema üzerine tarihsel ve kuramsal araştırmaların yanı sıra film analizlerini de içeren bir çalışma. Kitabın giriş kısmında; iletişim kavramı, iletişim süreci, bu süreç boyunca iletişimin yaşadığı değişim ve bilginin oluşum aşamaları ayrıntılı olarak inceleniyor. İletişimin gelişiminde, yaygınlaşmasında ve hızlanmasında teknik bilginin yardımıyla gelişen teknolojinin önemini vurgulayan Yengin ve Bayrak; teknolojik bir buluş olan sinemada kesintisiz bir etkileşim ortamı olan mekânın anlamını, modernizm ve postmodernizm bağlamında tartıştıklarını belirtiyorlar. Ünsal Oskay'ın “Modern toplumlarda fantezi kurabilme yeteneğinin bilinç sanayinin ve yaşama üslubunun etkisiyle sınırlandırılıp, çarpıtılıp, evcilleştirildiği” (1994: 13) saptamasından yola çıkan yazarlar, fantastik bir sinema örneği olarak “Yüzüklerin Efendisi Üçlemesi”nin filmsel anlatı yönünden ele alındığını, Türk sinemasında mekân ve mekânın diğer unsurlarla olan ilişkisinin ise “Yol” ve “Kış Uykusu” filmlerinin analiziyle incelendiğini ifade ediyorlar.

“Kitle İletişim Aracı Olarak Sinema ve Türk Sineması” başlıklı ilk bölümde, iletişim ve teknolojinin tarih boyunca yakın ilişkisi ele alınıyor. Kitle iletişim ortamları olgusuyla birlikte, görsel ve işitsel iletişim imkânı sunan sinemanın gelişim sürecinin diğer sanat dallarına göre çok daha hızlı gerçekleştiğini savlıyor yazarlar. Sinemanın ilk örneklerinde karakter ve tiplere oyunculuğuna rastlanmadığını, bu nedenle çekilen filmlerin günümüz sinema filmleri gibi ‘konulu’ olmaktan uzak olduklarını vurgulayan Yengin ve Bayrak; günlük hayatta sıklıkla karşılaşılabilecek insan tiplerinin yer aldığı bu filmleri, teknik açıdan da “basit” olarak niteliyor.

* Doktor Öğretim Üyesi, Üsküdar Üniversitesi, İletişim Fakültesi

Seyircilerin yoğun ilgisine de karşılık veren ‘öykülü film’, Georges Méliès gibi sinemacıların ‘bir sinema filminde kurmaca bir dünya yaratılabileceğini anlamlarıyla’ ortaya çıktı. Çünkü her ne kadar sinema Lumière Kardeşler’in hareketin perdeye yansıtılmasını sağlayan teknik başarılarıyla özdeşleşse de, öykülü filmin başlatıcısı Méliès, güncel olayları belgelemeyi yeğleyen Lumière’lerin aksine sinemada fantezi dünyalar kurguladı ve mizansenin sunduğu teknik olasılıkların yarattığı alanı deneyimledi. Yazarlara göre ise; sinema o günden bu yana teknik olarak gelişip değişse de, konu işleyişi bakımından değişmedi ve diğer önemli anlatı unsurlarıyla bir araya gelen karakter ve tiplere oyunculukları, bugün hâlâ bir sinema filmini tamamlayan önemli unsurlar olmayı sürdürüyor.

Sinemada anlatı, sinemasal tüm unsurların (karakter, tiplere, obje, ışık, renk, kostüm, mekân, kurgu, vb.) başarılı bir şekilde bir araya gelmesiyle ortaya çıkar. Bu öğelerin her biri kendi içinde bir tasarım sürecine tabi tutulur. Yazarlar kitapta sinemada anlatıyı, yaratım ve yapım süreçlerinin uyumuyla ilişkilendiriyor. Bu bağlamda ise; görsel ve işitsel tüm öğelerin doğru kullanımı, bu öğelerin teknikle harmanlanması, geliştirilen özgün sinemasal dil ve izleyiciyle kurulacak bağ, bir sinema filminin ortaya çıkması için en önemli yapı taşları konumunda yer alıyor. Bu nedenle sinemacılar yaratılarında, içinde bulundukları toplumun sahip olduğu yerel kültürün kaçınılmaz etkisiyle, edindikleri enformasyonları özümsemenin ve izleyiciye aktarmanın yollarını arıyor.

Bu perspektifle ilk bölümde ayrıca, sinemayla Osmanlı İmparatorluğu’nun son zamanlarında tanışan Türk toplumunun kendi yaşamının yansımaları gördüğü bu kitle iletişim aracıyla kurduğu güçlü bağ ele alınıyor. Tüm dünyada olduğu gibi Türk sinemasının da kendine özgü bir şekilde gelişip topluma göre hareket ettiğini söyleyen yazarlar, toplumun yoğun film talebi nedeniyle Türk sinemasının ticari kaygıları daha derin yaşadığını saptıyor. Çünkü gün geçtikçe artan ilgi ve taleple birlikte Türk sineması kendi olanaklarını geliştiriyor, sinemasal anlatı da bu yapım ve yaratım süreçlerine koşut olarak gelişiyor.

Farklı zaman ve dönemlerde toplumların yaşadıkları ekonomik, toplumsal, siyasi ve askeri olaylar sinemacıları da etkiler; dolayısıyla sosyal yaşam, toplumların sinemasına yön verir ve bu bağlamda sinemada farklı akımlar ortaya çıkar. Yengin ve Bayrak bu akımların önemli bir bölümünün, sinemada mekâna da doğrudan etki eden, modernizm ve postmodernizm alt başlıkları olarak öne çıktıklarını ifade ediyor. Mimari olarak daha kesin çizgilerle ayrılan bu kavramlar, sinemada kurallar ve yaklaşımlar olarak farklılaşıyor; sinemacıların farklı arayışlarına konu olup, uygulanıyorlar.

Sinema filminin kurmaca dünyasını inandırıcı kılmak üzere senaryoya uygun olarak tasarlanan mekân, izleyiciye gerçek bir dünyamış gibi sunularak filmin inandırıcılığını artırır. Diğer tüm öğelerin tasarlanmasına doğrudan etki eden bu olgu, filmdeki sinemasal devamlılığı sağlar. Kurgu, renk, ışık ve karakterlerle olan ilişkisinin incelendiği eserde mekân olgusu, bir gereksinim için oluşturulan ve bir takım mesajlar içermekte olan herhangi bir yer olarak ele alınıyor. Açık ya da örtük bilgiler halinde, içindeki kişiler ya da nesnelerle sürekli etkile-

şim içinde olan görsel detaylar mekânı anlamlandırıyor. Karakter tasarımı ise, mekân tasarımının sinemasal açıdan anlamlı kılınması için büyük önem taşıyor. Bu nedenle birinci bölümde sinemada mekân ve karakter ilişkisi ile birlikte Goffman, Bartle ile Campbell, Fletcher ve Greenhill'in karakter teorileri de inceleniyor.

"Filmsel Anlatı Çözümlemesi" ve "Masalın Biçimbilimi", ikinci bölümün başlığını oluşturan film analiz yöntemleri. Bunlardan ilki; çekim özellikleri ve çerçeveleme, ışık kullanımı, renklendirme, iç ve dış mekânlar, giysiler, uzam, süre ve karakterin çözümlendiği "Filmsel Anlatı Çözümlemesi". Diğeri ise Vladimir Propp'un *Masalın Biçimbilimi* adlı çalışmasında 'Rus Halk Masalları'ndan yola çıkarak bütün olağanüstü masalların kaynaklandığı temel yapıyı 31 işlev ve 7 kahraman eylemiyle saptadığı çözümleme yöntemi. Simten Gündeş'in 'Film Olgusu Çözümlemesi' ile Vladimir Propp'un *Masalın Biçimbilimi*'nde sunduğu masal çözümlemesini film anlatısına uygunlukları nedeniyle seçtiklerini söyleyen yazarlar, bu bölümde iki çözümleme yöntemini ayrıntılarıyla ele alıyor ve tüm bu bilgiler ışığında üçüncü ve dördüncü bölümlerde, üç ayrı filmin analizini gerçekleştiriyor.

Yengin ve Bayrak üçüncü bölümde, Altın Palmiye Ödülleri de kazanmış olan Yılmaz Güney'in "Yol" ve Nuri Bilge Ceylan'ın "Kış Uykusu" filmlerini, Türk sinemasının mekâna bakış açısının incelenmesi bağlamında ele alıyor. Türk sinemasında mekân ve mekânın diğer unsurlarla ilişkisinin araştırıldığı "Yol" ve "Kış Uykusu" filmlerinin görsel açıdan zengin sahnelerinde yer alan mekânsal görsel göstergeler irdelenerek, eklektik bir yöntemle çözümleniyor. 'Mit' kavramı ve göstergebilimin unsurlarından yararlanılan çözümlemeler, temel olarak Roland Barthes'in 'Görsel Göstergeleri Çözümleme Metodu'na dayandırılıyor. Bu bağlamda tüm edebi metinlerin yanı sıra reklam ve sinema gibi alanların da incelenmesine olanak sağlayan göstergebilim açısından, sinema sanatında kullanılan tüm öğeler birer gösterge kabul ediliyor, mekân ise bu göstergelerin tamamını içinde barındıran ve tüm bilgilerin içinde harmanlandığı genel bir mesaj özelliği taşıyor. Bu perspektiften hareketle eklektik bir yöntemle yapılan çözümlemelerde, "Yol" ve "Kış Uykusu" filmlerinde yönetmenlerce kullanılan mekânlar içerilerinde barındırdıkları bütün öğelerle inceleniyor; yönetmenlerin bu mekânları nasıl tasarladıkları, uyguladıkları ve onlara hangi anlamları yükledikleri araştırılıyor.

Geoffrey Nowell Smith'in (2003: 285) "Filmsel gerçek doğadan derlenen gereç yardımıyla sinemanın olanaklarından yararlanarak kurulan gerçektir. Kullanılan gereçler ve başvuru yöntemler, doğadaki gerçeğe uymasa bile sonuç yönünden izleyicide gerçek duygusu uyandıran, dolayısıyla da yanlış görüntüler yardımıyla yaratılan gerçektir..." saptamasına koşut bir biçimde, fantastik sinemanın örneği olarak ele alınan "Yüzüklerin Efendisi Üçlemesi" ise "Filmsel Anlatı Çözümlemesi" ve "Masalın Biçimbilimi" yöntemleriyle dördüncü bölümde analiz ediliyor. Yunan söyleninden (mitolojisisinden) yola çıkılarak, bu söylende yer alan "Altın Post" ile "Yüzüklerin Efendisi Üçlemesi" arasındaki

benzerlikler karşılaştırılıyor. Bir yolculuğun söz konusu olduğu belirtilen her iki masalda da, yolculukta bir nesnenin bir yerden bir yere götürülmesi ve bu süreçte birçok tehlike yaşanması söz konusu oluyor. Masal ile söylen arasındaki önemli benzerlikleri saptayan yazarlar, iki analiz yöntemini birleştirerek “Yüzüklerin Efendisi Üçlemesi”nin filmsel anlatı çözümlemesini gerçekleştiriyor. Çözümleme sürecinde üç filmde de yüzüğün görüldüğü kareler belirleniyor ve bu bağlamda filmin kimliği, öyküsü, filmsel olgu donanımı (çekim özellikleri-çerçeveleme, ışıklandırma, renklendirme, iç ve dış uzamlar, giysiler, bezem), filmsel anlatı çözümlemesi (uzam, zaman, kişi) ile destekleyici ve engelleyici kahramanların saptanması gerçekleştiriliyor.

Film Çalışmaları, sinemayla ilgili çalışma yapanlar için sinemasal anlatının unsurlarını göstergebilimsel film analizleriyle ortaya koyan işlevsel bir kaynak. Teknolojik gelişmelerin sonucunda doğan ve sanatsal bir ifade aracı olarak gelişen sinemayı iletişim-teknoloji bağıntısı açısından ele alan eser, sinemanın dünyada ve Türkiye’de kitle iletişim aracı olarak gelişimini tarihsel bir perspektifle inceliyor. Mekân kavramı modernizm ve postmodernizm bağlamında, sinemadaki yaratıcılar olan yönetmenlerin sinemasal anlatının unsurlarıyla (kamera hareketleri, kurgu teknikleri, oyun, karakter, renk, ışık, kostüm, mekân, vb.) tasarladıkları bir etkileşim ortamı olarak ele alınıyor; özellikleri ise bu unsurlarla ilişkileri üzerinden tanımlanıyor. “Filmsel Anlatı Çözümlemesi” ve “Masalın Biçimbilimi” çözümleme yöntemleriyle ilgili bilgi veren ve üç farklı filmin eklektik bir yaklaşımla yapılan çözümlemesini kapsayan bu çalışma, sinemasal anlatının daha iyi anlaşılabilmesi için alana yönelik araştırma yapanlara yol gösterici bir görev üstleniyor.

Kaynakça

- Oskay, Ü. (1994). *Popüler Kültür Açısından Çağdaş Fantazya*. İstanbul: Der Yayınları.
- Smith, G. N. (2003). *Dünya Sinema Tarihi*. İstanbul: Kabalcı Yayınları.
- Yengin, D. ve Bayrak, T. (2018). *Film Çalışmaları*. İstanbul: Der Yayınları.

‘AĞ TOPLUMU’NDA FARKINDALIĞA DAVET EDEN KİTAP: “İLETİŞİM GÜCÜ”

Galip ERAYDIN*

İnternetin sınır tanımaz ağ yapısı ve yeni medya araçlarının günden güne çeşitlenerek kullanıcılarına yeni hareket sahaları oluşturmaları; birey, topluluk ya da toplumları, örgütlenme ve harekete geçme anlamında kendilerinin dahi sonucunu kestiremeyecekleri bir akışa sürüklemektedir. Geleneksel medya ve Web 1.0’da pasif konumdaki izleyici, Web 2.0 ve devamındaki yeni yazılım ve medya araçları ile aktif konuma geçmiş; bu yeni iletişim araçları sayesinde internetin erişebildiği her alanda söz söyleme, bireysel ve kitlesel eylem planları yapabilme ve bu fikirleri hareketi dönüştürebilme fırsatına kavuşmuştur. Kendisini daha büyük kitlelere çok daha kolay ifade edebilme, değişip/değiştirebilme gücünü yakalamış olan birey özgürleştikçe, iktidarların birey, topluluk ve toplumlar üzerindeki ‘ikna edebilme, nötr bırakma, alternatifleri unutturma’ çabaları da güçleşmiştir. Buna karşın internet ile yeni yapılar keşfeden ve yeni organizasyonlar kuran birey, topluluk ya da toplumlar yeni iktidar alanları oluşturmaya başlamıştır.

Manuel Castells *İletişim Gücü* adlı bu kitabında, iktidar ile iletişim süreci arasındaki bağı inceleyerek iletişimin iktidar yaratmaktaki, iktidarların da iletişimi biçimlendirmekteki rollerini örneklerle açıklamıştır. İnternetin yaygınlaşması ile ağlar üzerinde oluşan ortak payda ve hedef birlikteliklerini ‘ağ toplumu’ (*Network Society*) ile tanımlayan Castells; iletişimin, ağ ve hareketler oluşturma-bildiğini, iktidarlar oluşturup takipçilerinin algılarının çerçevelenmesini sağla-yabildiğini belirterek ‘ağ’ın gücünü gözler önüne sermektedir.

Yazıldığı dildeki adı *Communication Power* olan Manuel Castells’in bu kitabı, Ebru Kılıç tarafından İletişim Gücü başlığı ile çevrilmiş; İstanbul Bilgi Üniversitesi yayınları tarafından birinci baskısı 2016 yılı Nisan ayında yayımlanmıştır. 590 sayfalık kitap, “Dijital Ağlar ve Özerklik Kültürü: 2013 Basımına Giriş; Birinci Bölüm: Ağ Toplumunda İktidar; İkinci Bölüm: Dijital Çağda İletişim; Üçüncü

* Yüksek Lisans Öğrencisi, Üsküdar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü

Bölüm: Zihin ve İktidar Ağları; Dördüncü Bölüm: İletişim Ağlarının Programlanması: Medya Siyaseti, Skandal Siyaseti ve Demokrasi Krizi; Beşinci Bölüm: İletişim Ağlarının Yeniden Programlanması: Toplumsal Hareketler, İsyancı Siyaset ve Yeni Kamusal Mekân; Sonuç: İktidarı Konu Alan Bir İletişim Kuramına Doğru” şeklinde bölümlere ayrılmıştır.

Kitabın önsözünde “Bu, benim için özel bir kitap çünkü araştırmalarımı ve serbestçe iletişim kuran insanların daha iyi kılacağı bir dünya arzumu bir araya getirdiğim bir çalışma. Maalesef bu sayfanın ötesine geçtiğinizde göreceğiniz üzere meseleler o kadar basit değil” sözleriyle Castells, hem özgür iletişim ağına olan inancını hem de kitabında açıklamaya çalıştığı ağın karmaşık yapısını özetlemektedir.

“Dijital Ağlar ve Özerklik Kültürü: 2013 Basımına Giriş” bölümünde yazar, kitapta sunulan kilit argümanın, “iktidar ilişkileri, toplumu örgütleyen kurumların temeli, büyük ölçüde iletişim süreçleriyle, insanların zihinlerinde oluşuyor” tespiti olduğunu söyler. Castells, gelişen dijital iletişim ile iletişimin dönüştüğünü; buna bağlı olarak örgütlenme ve kültürde meydana gelen değişikliklerin, iktidar ilişkilerinin işleme biçimini derinden değiştirdiğini vurgular. En önemli dönüşümün kitlesel iletişimin, ‘kitlesel öz iletişim’e (*Mass Self Communication*) kayması olduğunu belirten Castells, bunu kişinin mesajlar üretebildiği; kendisine elektronik iletişim ağlarından gelen içerikleri filtreleyebildiği süreç olarak tanımlar. Yani birey istediğinde ileti gönderebiliyor ve kendisine gelen iletileri istediği gibi filtreleyebiliyor. Castells, gelişen teknolojilerle iletişim sağlayıcı firmaların da büyüdüğünü ve hükümetlerin internet ağlarını bastırma girişimlerine karşı, şirketlerin internet özgürlüğü savunucuları ile güç birliği kurduğunu belirterek; özgür iletişimin her zaman hükümetleri tedirgin ettiğinin altını çizmektedir. Özgür iletişimin bütün pratiklerin en sapkını olduğunu belirten Castells; bunun, toplumun kurumları ve örgütlerine içkin iktidar ilişkilerine meydan okuduğunu söyler.

Hiçbir teknolojinin hiçbir şeyi belirleyemeyeceğini savunan Castells, toplumsal ilişkilerin karmaşık bir toplumsal ilişkiler kümesine gömüldüğünü; ağın gücünün basit bir teknolojik özellik olmadığını vurgular. Castells, insanların sosyal ilişkiler kurmaya yatkınlıkları oranında interneti de kullandıklarını; internetin ise ‘mutlu’ edici bir yapısı bulunduğunu belirtir. Castells, sosyal ağların canlı mekânlar olduğunu, insanların pratikte yaşadıklarından farklı alanlara girme fırsatı yakaladığını, fiziksel hayattan daha sosyal bir iletişim yapısında yer alabildiklerini vurgular ve ortada ‘akışlar uzamı’ olarak adlandırdığı gerçek bir sanallık olduğunu söyler.

Yeni medya araçları ile iktidar sahiplerinin hareket ve etki kapasitelerinin önceki kadar güçlü olmadığını savunan Castells, *Wikileaks* örneği ile bunu açıklar. *Wikileaks*’i “hükümetlerin güçsüzleştirmeye çalıştığı yurttaşların meydan okuması” olarak tanımlayan Castells, Amerika’nın Afganistan ve Irak savaşına girişine ilişkin gizli belgelerin yayımlanmasının ardından Julian Assange ve *Wikileaks*’in ‘Enformasyon Çağı’nın Robin Hood’u olarak anılmaya başladığını

söyler. Castells, sosyal medyanın gücünü adeta gözler önüne seren *Arap Baharı* sürecini de ele alarak; internet ağında başlayan hareketin, medyanın 'bit-ti' dediği süreçten sonra da devam ettiğini, hareket üyelerinin koordinasyonu sürdürdüğünü belirtir. İktidar sağlama noktasında bir kaygının yaşanmadığı bu toplumsal hareketler süresince üyelerin ortak hareketler sergilediklerini, ancak bir lider çıkarma noktasında yetki devrine karşı 'derin güvensizlik' nedeni ile buna ihtiyaç duymadıklarını söyler. Castells, hareket süresince oluşturulan 'ağ'larda koordinasyonun, ağlar arasında oluşturulan 'düğüm'lerdeki etkileşim ile sağlandığını belirtir. Yazar, kitabın birçok noktasında 'ağ' yapılarını tanımlarken, 'düğüm'lerin önemine değinir ve 'ağ'da vazgeçilmez olanın ağın kendisi olduğunu, ağı oluşturan düğümlerin süreç içinde değişkenlik gösterebileceğini ve ağa yeni düğümler eklenebileceğini belirterek; "Birim ağdır, düğüm değil" tespitini paylaşır. Yazar, ağların esneklik, boyut değiştirebilme ve hayatta kalabilme özelliklerine göre en etkili örgütlenme biçimi haline geldiğini; ağın, düğümlerine ve kodlarına yapılan saldırılara dayanması ile hayatta kalabileceğini, bağlantı noktalarının somut olarak ortadan kaldırılmasının da ağı ortadan kaldıracabileceğini söyler. Castells, 'ağ'ın gücünü dizginlerinden boşaltan sürecin merkezinde 1950 ve 1960'lardaki enformasyon ve iletişim teknolojilerinin dönüşümünün bulunduğunu; bu dönüşümün 1970'lerde önce ABD'de başlayan, daha sonra hızla dünyaya yayılan 'enformasyon çağı' diye nitelediği şeyi başlatan yeni bir teknolojik paradigmanın temelini oluşturduğunu söyler.

Toplumsal hareketlere dair Castells, yeni medya düzeninde bu hareketlerin hem yerel hem de küresel olduğunu; toplumsal hareketlerin kendi iç dinamikleri ile işleyip, kendi ağlarını kurduğunu, kendi kamusal uzamlarını inşa ettiğini, bu anlamda bu hareketlerin, yerel hareketlerin dünya çapında ağlar oluşturması, başkalarının deneyimlerinden öğrenerek esinlenmeleri nedeni ile de küresel olduğunu vurgular. Ağlara dayalı toplumsal hareketlerin pratikte "toplumun kurumları karşısında öznenin özerkliği" ütopyasını önerdiğini belirten Castells, internetin özerkliğinin inşası için ayrıcalıklı bir platform olduğunu savunur. Castells'e göre ağlar oluşturmuş şevkli bireyler, iktidarın üzerlerine kurduğu korkuyu aştıktan sonra bilinçli kolektif bir aktöre dönüşmektedir.

"Ağ Toplumunda İktidar" başlığı ile hazırlanan birinci bölümde yazar, iktidarı tanımlayarak; küresel ağ toplumu, ağ devleti ve ağlarda iktidarı çözümler. İktidarı, "toplumsal bir aktörün diğer toplumsal aktörlerin kararlarını; güçlü aktörlerin iradesi, çıkarları, değerlerini kayıracak biçimlerde asimetrik olarak etkilemesini sağlayan ilişkiler kurma becerisi" olarak tanımlayan Castells, küresel ağ toplumunu da; "yapısı mikroelektronığe dayalı, dijital olarak işlenen enformasyon ve iletişim teknolojilerinin harekete geçirdiği ağlar etrafında örgütlenmiş bir toplum" olarak tarif eder. Yazar, ağ toplumunda kaynak çeşitliliği nedeni ile "değer nedir?" sorusunun kesin bir karşılığı olmadığını; 'değer'in her yerde, her zaman, her baskın ağda ağı etkileyen aktörlerin ağa programladıkları hiyerarşiye göre işlendiğini söyler.

Kitabın temel sorunsalı olan ağ ve iktidar ayrımında Castells, “Küresel ağ toplumunda iktidar nerededir?” sorusunu dört başlıkta açıklayabileceğini belirterek bunları; ‘Ağ oluşturan iktidar’, ‘Ağlar oluşturan iktidar’, ‘Ağ iktidarı’ ve ‘Ağa dayalı iktidar’ olarak sıralar ve ‘ağdaki iktidarın kimde olduğu’ sorusunun cevabının, ağın yapısının analizi sonrasında ya çok kolay ya da çok zor olduğunu vurgulayarak şu tespitte bulunur: “İktidar ilişkileri ağa özgüdür. Ağ toplumunda iktidar, iletişim iktidarıdır.”

Castells, ağlar dünyasında ‘öteki’ne denetim sağlamanın da iki mekanizmaya dayandığını söyler ve bunları, ağlar oluşturan ve bunları hedeflere programlayabilen programlayıcılar; ortak hedefler koyup kaynakları birleştiren, farklı ağlarla işbirliği yapan, stratejik iş birlikleri ile rekabeti yok edebilen ‘anahtarlayıcılar’ (*switchers*) olarak sıralar. Castells, bütün ağların ortak özelliklerinin fikirler, hayaller, projeler ve çerçeveler programları yaratmak olduğunu savunur.

‘Dijital Çağda İletişim’ başlıklı bölümde ise Castells, teknoloji ve yeni medya sistemlerinin gelişimi ile toplumdaki yansımaları, iletişimin örgütlenmesi ve idaresi, düzenleyici politikaların siyaseti ve küreselleşmiş dünyada kültürel değişim konularını ele almaktadır. Castells, internet ve kablosuz iletişimin yayılmasının iletişim ağlarını merkezsizleştirdiğini; küresel yatırımcıların bu ağların kurulduğu sosyal medya araç ve yazılım teknolojilerinde söz sahibi olmak için küresel iş birliklerine gittiklerini belirtir. Castells, bu açıklamasına 47 bölgesel uluslararası kanal ve internet platformu sahibi *Time Warner* ile 47 ABD televizyon istasyonu ve sosyal ağ platformu sahibi *News Corporation*’ı örnek gösterir. Medya gücünün iktidarı sağlamada önemli bir etken olduğunu vurgulayan Castells, buna Silvio Berlusconi’nin 1994 yılındaki seçimlerde galip gelmesini örnek göstererek, bu galibiyetin gerisinde Berlusconi’nin sahibi olduğu üç televizyon istasyonunun desteğine dikkatleri çeker.

“Zihin ve İktidar Ağları” başlıklı üçüncü bölümde de Castells, his, biliş, siyaset, inançların siyaseti ve çerçevenin gücü konularına değinmektedir. İnsanların almaya meylettikleri kararı destekleyen enformasyon seçme eğiliminde olduklarını söyleyen Castells, insanların sosyal ağlarda kafa dengi tavırlarla karşılaşmaları halinde siyasal olarak daha etkin olduklarını; sosyal ağlarda aykırı fikrin bulunmasının katılımı azalttığını savunur. İnsanların karar sürecinde duygunun önemine değinen Castells, Psikoloji Profesörü Drew Westen’in “insanlar doğru duyguları uyandıran insanlara oy verir, en iyi argümanları sunan adaylara değil” sözünü paylaşır. İnsanların inanmak istedikleri şeye inanma eğiliminde olduklarının özellikle altını çizen Castells, Mart 2004’te ABD’de yayımlanan ‘Waxman Raporu’ ve Haziran 2004’te yayımlanan ‘9/11 Raporu’nda ABD yönetiminin Irak’ı işgale dair yanlış ve yanıltıcı ifadelerinin bulunduğunu; Saddam Hüseyin ile El-Kaide arasında bir bağlantıya ilişkin hiçbir kanıt bulunmadığının ortaya çıkarıldığını ancak Ekim 2004’te yapılan kamuoyu yoklamasında Amerikalıların %38’inin hala ABD’nin Irak’ta kitle imha silahları tespit ettiğine, %62’sinin ise Irak’ın El-Kaide’ye destek verdiğine inandıklarını belirtir. Cas-

tells bu inancın oluşmasında bireylerin eğiliminin yanında, iddia sahiplerinin medya unsurları ile yaptıkları propaganda faaliyetlerinin de etkili olduğunu özellikle belirtir.

“İletişim Ağlarının Programlanması: Medya Siyaseti, Skandal Siyaseti ve Demokrasi Krizi” başlıklı dördüncü bölümde ise Castells, 1972 ile 1974 yılları arasında ABD’de gelişen ve Başkan Richard Nixon’ın istifa etmesiyle sonuçlanan *Watergate Skandalı*’nı, George W. Bush’un medya politikasını, seçim strateji ve başarısını; ABD’de 1975 ile 2005 arasında dört kat artan düşünce kuruluşlarının siyasal rolleri ve medya hedeflerini derinlemesine analiz etmektedir. Castells, liberal ve bağımsız düşünce kuruluşlarının paralarının büyük bölümünü politika analizine, muhafazakâr düşünce kuruluşlarının ise medyayla ilişkilere ve hükümet lobciliğine aktardıklarını belirterek; ABD seçimlerinde ‘para’nın rolünü, sivil ve siyasi yönlerini örneklerle açar. Castells, analizlerinde sadece ABD ile sınırlı kalmamakta; İngiltere, İspanya, Kanada, İtalya ve Avustralya’dan da siyaset-medya ilişkisine dair saptamalarda bulunmakta ve para-medya ikileminde siyasal sonuçları analiz etmekte, ki bölüm başlığındaki ‘medya siyaseti’ ifadesi de bu yüzden bu örneklemelerin genel başlığı olmaktadır. Castells, yaptığı incelemelerde siyasal kampanyaların ve kapsamaların değişkenlik gösterdiğini ancak çoğunun üç adımlı bir strateji kullandığını söyleyerek bunları; tarihsel destek tabanı olarak tanımladığı partiye zaten taraf olanların hoşnut olduğu söylemleri sürdürme, karşıt grubun kilit seçmenlerine yönelik stratejiler geliştirme ve bağımsız/kararsızların desteğini kazanma olarak sıralar. Castells medya siyasetinin başlıca özelliğinin siyasetin kişiselleştirilmesi olduğunu, kampanya sürecindeki kilit etkenin ise adayın seçmenlerin zihnindeki olumlu ya da olumsuz yansımaları olduğunu vurgular. Yine bu bölümde Castells siyasi süreçte skandallar üzerinden politika üreticilerinin vardıkları noktaları, değişkenleri ‘skandal siyaseti’ başlığı altında ABD ve İspanya’dan örneklerle analiz eder.

“İletişim Ağlarının Yeniden Programlanması: Toplumsal Hareketler, İsyancı Siyaset ve Yeni Kamusal Mekân” başlıklı beşinci bölümde Castells, ağ toplumunda zihinler ve ruhlar için verilen savaşın kaynağında yatan imgeler ve çerçeveler mücadelesinin multimedya dayalı iletişim ağlarında gerçekleştiğini, kimsenin toplumsal hareketlerin ya da isyan siyasetinin sonuçlarını tahmin edemeyeceğini, kolektif eylemlerin aslında toplumsal değişimin öznesi olup olmadıklarının eylem sonunda bilinebileceğini belirtmektedir. Manuel Castells, medya ve iletişim ağlarının, toplumsal ilgi ve bilgi depolama sürecinin belirlenmesinde kilit rol aldığını; küresel ısınma ve iklim değişikliğine dair Amerikan medya ve toplumundaki yansımaları, zaman içindeki farklılıkları ile ortaya koyarak analiz etmektedir. Geleneksel medya üzerinden örgütlenen çevre hareketlerinin, yeni medya araçları ile ağlar kurduğunu ve bu yatay iletişim ağları sayesinde bir araya gelebildiklerini ve düzenledikleri etkinliklerle yasal değişiklikler yapılmasını sağladıklarını, Birleşik Krallık’taki ‘iklim değişikliği yasası’ üzerinden örnekleyerek anlatır. 11 Mart 2004’te Madrid’de gerçekleşen ve 199 kişinin hayatını kaybettiği tren saldırısını politika – medya ve iletişim ağları üzerinden açıklayan Castells, saldırıya dair oluşturulmaya çalışılan siyasi algıyı,

topluma enjekte edilmeye çalışılan yalanlara karşı medya ve toplumun tepkilerini; bir ‘sms mesajı’ ile başlayan ‘tepki ağı’nın, e-posta zinciri ile katlanmasını ve saldırıdan üç gün sonra yapılan seçimde değişen siyasi tabloyu analiz eder. Castells, Obama’nın 2008 yılındaki başkanlık ön seçim kampanyasını da verilerle analiz ederek, doğru geleneksel medya ve yeni medya stratejisi/kampanyaları ve propaganda söylemlerinin (“Yapabiliriz!”) gücünü verilerle ortaya koyar.

Manuel Castells, kitabının sonuç bölümünü “İktidarı Konu Alan Bir İletişim Kuramına Doğru” başlığı ile sunmakta ve bölümlerdeki tespitlerini teoremleri ile bağlamaktadır. Castells sonuç bölümünde, iletişim ağlarının büyük ölçüde küresel multimedya şirket ağlarının mülkiyet ve yönetiminde bulunduğunu; programlayıcıların ve anahtarlayıcıların da ağ toplumunda iktidar sahibi olduğunu söyler.

Her bölümde önemli çözümleme, analiz ve tespitleri ile okuyucunun ufkunu açan Castells eserinin sonunda okuyucusuna şu sözlerle seslenir:

İktidar sahiplerinin kimler olduğunu, nerede bulunduklarını bilmezsek onların gizli, ama belirleyici hâkimiyetine meydan okuyamayız. Peki, onları nerede bulabilirsiniz? Bu kitapta analiz ettiklerime dayanarak bazı cevaplar ileri sürebilirim. Bunları şirketlerin iletişim ağları, finansal ağlar, kültür endüstrisi ağları, teknoloji ağları ve siyasal ağlar arasındaki bağlantılarda arayın. Küresel çapta oluşturdukları ağları ve yerel işlerini inceleyin. Zihninizi çerçeveleyen ağlardaki çerçeveleri tanımlayın. Bedeninizi kimyasal çevremizin zehirlerinden arındırmak için egzersiz yaptığınız gibi, kültürel olarak kirlenmiş dünyamızda zihninizi çalıştırmak için her gün eleştirel düşünce pratiği yapın. Bağlantınızı kesin ve yeniden kurun. Anlamadığınızla bağlantınızı kesin, anlamlı bulduğunuzda yeniden bağlantı kurun.

Kaynakça

Castells, M. (2016). *İletişim Gücü*. (E. Kılıç, çev.). İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

YAZIM ESASLARI

BİÇİMSEL ÖZELLİKLER VE KAYNAKÇA

Üsküdar Üniversitesi İletişim Fakültesi Akademik Dergisi **Etkileşim**, aşağıda belirtilen yazım kuralları doğrultusunda yayımlanmaktadır.

BİÇİMSEL Özellikler

- Yazılarda sayfanın üst, alt, sol ve sağ kenarlarından 2,5 cm boşluk bırakılmalıdır. Makalenin gövde metni 1,5 satır aralığı, kaynakça ise 1 satır aralığı ile yazılmalıdır.
- Sayfa numaraları sağ alt köşede yer almalıdır.
- Derginin asıl dili Türkçe olmakla birlikte İngilizce yazılmış çalışmalar da yayımlanabilir. Dergiye gönderilen yazıların dilbilgisi kurallarına uygunluğu editörler/yardımcı editörler tarafından yapılır. Türkçe makalelerin dilbilgisi, kısaltma vb. kurallarında Türk Dil Kurumu Yazım Kılavuzu son baskısı esas alınır.
- Türkçe yazılan makalelerde, makalenin giriş kısmından önce Türkçe özet ve ardından İngilizce *abstract*; İngilizce yazılan makalelerde ise makalenin giriş kısmından önce İngilizce *abstract* ve Türkçe özet yer almalıdır.
- Makaleler, *özet/abstract* ve *kaynakça* dâhil 30 sayfayı geçmemelidir.
- Makalenin giriş kısmından önceki kesitini oluşturan Türkçe/İngilizce makale başlıkları, *özet/abstract*, beş *anahtar sözcük/ keywords* toplamda 300 sözcüğü aşmamalıdır.
- Makale başlığının tümü ya da başlığı anlatmaya yeterli kısaltması, yazarın editöre gönderdiği elektronik postada belirtilmelidir.
- Makale başlığı (ana başlık) 14 punto, büyük harflerle, koyu renkte ve sayfaya ortalanmış şekilde yazılmalı; ara başlıklar ise koyu renk, 12 punto ve sola yaslı olup, başlıkta yer alan sözcüklerin baş harfleri büyük, diğer harfler ise küçük olarak yazılmalıdır.
- Yazar(lar)ın adı ve soyadı makalenin ana başlığının altında, ana başlığı ortalayacak biçimde ve soyadı büyük harflerle yazılarak yerleştirilmelidir. Soyadı bitiminde içinde üst yıldız (*) verilerek yazara ait bilgiler dipnot olarak, Times New Roman ile sayfanın her iki yanına yaslanarak ve yalnızca ilk sayfada görülecek biçimde 10 punto ve 1 aralık boşlukla yazılmalıdır.
- Özet/Abstract başlıklarında ilk harf büyük, sola yaslı, 12 punto ve düz/bold yazı tipi kullanılmalıdır. Özet/Abstract metinleri ve Anahtar Kelimeler/Key Words düz yazı tipi, 11 punto ve 1.5 satır aralığı kullanılarak yazılmalıdır.
- Makale metni, sayfanın her iki yanına yaslanacak biçimde, Times New Roman, 12 punto ve 1.5 satır aralığı ile yazılmalı; paragraf girintisi 1,25 cm olarak tasarlanmalıdır. Metin içerisindeki başlıklardan önce 1 satır boşluk bırakılmalıdır.

- Metinde aktarılan; gazete, kitap, dergi, sanat eserleri, bilgisayar oyunları, mobil uygulamalar ve marka isimleri gibi ifadeler eğik(italik) olarak yazılmalıdır.
- Dipnotlar sayfanın her iki yanına yaslanacak biçimde Times New Roman karakter ve 10 punto ile yazılmalı; 1 satır aralığı verilmeli ve dipnottan sonra bir boşluk bırakılarak başlatılmalıdır.
- Kaynakça metni 11 punto ve tek satır aralığı kullanılarak, yazılmalıdır. Eser bilgilerinin bir satırdan uzun olması durumunda sonraki satır(lar) 1,25 cm girintiyile başlatılmalıdır. Aynı yazarın birden fazla eserinin kullanıldığı durumlarda, ilk eserden sonraki tekrarlarında yazarın ismi yerine düz çizgi kullanılır.

Kaynak Gösterme Kuralları

- Üsküdar Üniversitesi İletişim Fakültesi Akademik Dergisi **Etkileşim**'de American Psychological Association Kuralları'nın (APA) metin içi kaynak gösterme yöntemi kullanılır.
- Metin içi atıflarda sırasıyla, Yazar(lar)ın ad(lar)ı ve eserin yayım yılı beraber, atıf yapılan kısmın alındığı sayfa numarası da yazılarak belirtilmelidir. Örneğin: (Tarhan, 2006: 125).
- Ek, bilgi niteliğinde olup; metin içerisinde verildiğinde metnin akış bütünlüğünü bozacak nitelikteki açıklama ve ayrıntılar ise 1, 2, 3 şeklinde numaralandırılarak sayfa altı dipnot düzenlemesiyle verilmelidir.
- Sayfa altı açıklamalara ilişkin kaynak gösteriminde de (APA); yani metin içi kaynak gösterme biçimi kullanılmalıdır.
- Yararlanılan kaynaktan yapılan ve 40 sözcüğü geçmeyen birebir alıntılar, metin içerisinde çift tırnak içinde verilir. 40 kelimeyi geçen birebir alıntılamlarda her iki taraftan eşit paragraf girintisi (sol ve sağ kenarlardan 1.25 cm) bırakılmalı ve paragraf başları 2 cm içeriden başlamalıdır. Alıntılanan metin, tırnak kullanılmadan, 10 punto ve tek satır aralığında aktarılmalıdır.
- Yazar adına metin içerisinde gönderme yapılması durumunda, kaynak gösterilirken, parantez içerisine yazarın adı tekrar yazılmayıp; yayının yılı ve alıntı yapılan sayfa numarasının yazılması yeterlidir. Örneğin: (2006: 25).
- Gönderme yapılan eser iki yazarlı ise, her iki yazarın da soyadları belirtilmeli (Alemdar ve Erdoğan, 2001: 54); yazarlar ikiden fazlaysa, ilk yazarın soyadından sonra "ve diğerleri" anlamında "vd." kısaltması kullanılmalıdır. (Alemdar vd. 1998: 32).
- Birden fazla kaynağa yapılan göndermeler aynı parantez içinde noktalı virgülle birbirinden ayrılarak yazılmalıdır. Örneğin: (Tokgöz, 2011: 152; Oskay, 1985: 43).
- Ardışık sayfalardan alıntı yapılması durumunda kaynak gösterimi (Baudrillard, 2004: 20, 38 ve 52) biçiminde yapılmalıdır. Aralıklı ardışık sayfalardan yapılan alın-

tilarda ise kaynak gösterimi (Bauman, 2012: 20-24, 48-56) biçiminde olmalıdır.

- Aynı yazara ait farklı çalışmalar aynı parantezde verilecekse, geçmişten günele yıl sırası takip edilir ve yazar soyadı göndermenin başına bir kez yazılır.

Örneğin: (Güngör, 1989, 1999, 2008).

- Aynı yazarın, aynı yıl yayımlanmış birden fazla eserinin kullanılması durumunda alıntılanma sırasına göre her bir kaynak, yayın yılına a, b, c harfleri eklenerek diğerlerinden ayırt edilecek biçimde gösterilmelidir. Örneğin: (McQuail, 1987a: 55) (McQuail, 1987b: 40).

- Eserin yazarı bilinmiyorsa ya da çalışmada yazar adı belirtilmemişse alıntı yaparken parantez içinde eserin adının ilk birkaç sözcüğü kullanılır. Bu tür bir yapıta gönderme yapılırken kitabın adı eğik (italik) olarak yazılır ve ardından tarih belirtilir. Örneğin: (Yazılı Basın Değer Zinciri Araştırması, 2017: 23).

- Çalışmalarda birincil kaynaklara ulaşmak esastır. İkincil kaynaklar ancak orijinal kaynağa bilinen yollardan erişilemediği ve birincil kaynağın dilinin az kullanılan bir dil olması gibi istisnai durumlarda kullanılabilir. Bu durumlarda gönderme ve kaynakçada ikincil kaynak da anılmalıdır. Örneğin: (Storey, 1997: 21'den akt. Güngör, 2016: 297).

- Yazarı belli olmayan elektronik kaynak, gazete haberi gibi kaynakların alan adı ve yayın tarihi belirtilmelidir. Atıf yapılan kaynağın ismi eğik (italik) olarak yazılır. Kaynağın erişilebileceği URL ise sadece kaynakçada verilmelidir. Örneğin: (*Radikal*, 23 Mart 2016).

- Sosyal medya hesaplarındaki iletilere yapılan göndermelerde ileti yazarının adı ve iletiyi yazdığı yıl belirtilmelidir. Örneğin: (Aziz, 2018).

- Metin içerisinde gönderme yapılan Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, Başbakanlık Osmanlı Arşivi vb. arşiv belgelerine; (BCA. 30.10 / 1.2.12) ya da (BOA. DH-SYS. 65/7) örneğinde olduğu biçimde arşiv tarafından verilen numaralar ile gönderme yapılmalıdır.

- Çeviri eserlerin kaynak gösteriminde ise yazarın adı esas alınır. Çevirenin adı kaynakçada gösterilir. Örneğin: (Fiske, 1996: 25).

- Derleme kitaplardan alıntı yapılması durumunda, alıntı yapılan makalenin yazarının adına gönderme yapılması esastır. Makalenin yer aldığı derleme kitabın tam künyesi kaynakçada gösterilir. Örneğin: (Tezcan, 2017: 102).

- Ekler (belgeler), çalışmanın sonunda ek ya da belgenin içeriği hakkında kısa bir bilgi ile verilmeli; bilimsel kaynak gösterme ölçütlerine uygun biçimde kaynakçada da yer almalıdır. Tablo, şekil ve grafik gibi diğer ekler; Ek Tablo:1, Ek Grafik:1, Ek Şekil:3 örneklerinde olduğu biçimde yazılmalıdır.

- Metin içerisinde yer alan tablo, şekil ve grafikler adlandırılarak; hangi kaynaktan alıntı yapılmışsa, tablonun, şeklin veya grafiğin hemen altında yine APA yöntemiyle mutlaka belirtilmelidir.

Kaynakçanın Düzenlenmesi

- Kaynakçada sadece metinde alıntı yapılan ve göndermede bulunulan kaynaklara, eksiksiz olarak yer verilir.
- APA kurallarına göre, kaynakça, kaynakların ilk yazarlarının soyadına göre alfabetik olarak sıralanmalıdır.
- Kaynakçada aynı yazarın birden çok eseri yer alıyorsa, eserler yayın tarihleri dikkate alınarak kendi içlerinde sıralanır. Aynı yıl içerisinde yayımlanmış birden fazla eserin kaynakçada yer alması durumunda ise, eserlerin, makaledeki alıntılanma sırasına göre harf (a, b, c, ...) şeklinde verilerek listelenmesi gerekir.
- Kaynakçada esere ilişkin bilgiler şu sıra ile yazılır:
Yazarın Soyadı, Adının Baş Harf(ler)i. (Yayının Yılı). "Yazının Adı". *Eserin Adı*. Yayın Yeri: Yayıncı Adı.
- Eser bilgilerini oluşturan birimler kaynakçada birbirlerinden "nokta" işareti ile ayrılır. Bunun iki istisnası vardır. Yazar soyadı ve adı "virgül" ile; Yayın yeri ve yayıncı adı ise "iki nokta üst üste" işaretleri ile ayrılırlar.
- Kaynakçada eser adındaki sözcüklerin ilk harfleri büyük ve tamamı eğik (italik) harflerle yazılır.

BASIL YAYINLAR

Tek Yazarlı Kitap

Odabaşı, İ. A. (2017). *Milli Sinema: Osmanlı'da Sinema Hayatı ve Yerli Üretime Geçiş*. İstanbul: Dergah Yayınları.

İki Yazarlı Kitap

Kocabaş, F. ve Elden, M. (2015). *Reklamcılık: Kavramlar Kararlar Kurumlar*. İstanbul: İletişim Yayınları.

Çok Yazarlı Kitap

Topsümer, F., Elden, M., Yurdakul, N. (2009). *Reklam ve Halkla İlişkilerde Hedef Kitle*. İstanbul: İletişim Yayınları.

Çeviri Kitap

Fiske, J. (1999). *Popüler Kültürü Anlamak*. (S. İrvan, çev.). Ankara: Ark Yayınları.

Gözden Geçirilmiş ya da Genişletilmiş Baskı

Alemdar, K. (2001). *İletişim ve Tarih*. (Genişletilmiş 2. Baskı). Ankara: Ümit Yayıncılık.

Derleme Kitap

Güngör, N. (der.) (2011). *Cumhuriyet Döneminde İletişim, Kurumlar-Politikalar*. Ankara: Siyasal Kitabevi.

Derleme Kitapta Makale/Bölüm

Tezcan, A. (2017). "Ahmet Emin Yalman". K. Alemdar (der.) *Türkiye'de Kitle İletişimi Dün-Bugün-Yarın*. (102-116). Ankara: Gazeteciler Cemiyeti Yayınları.

Hakemli Dergide Makale

Baran, D. (2016). "Tasarımın Diyalektiği: Diyalektik Kavrayışla Tasarım Kavramına Dokunma Denemesi". *Üsküdar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*. 3(2). 93-127.

Dergide Makale

Köstepen, E. (Şubat 2009). "İşgalleri İzlerken Savaş Filmi Yapmak". *Altıyazı Aylık Sinema Dergisi*. 81. 48-53.

Ansiklopedi/Başvuru Kitabından Bölüm ya da Yazı

Ebuzziya, Z. (1988). "Basiretçi Ali Efendi". *İslâm Ansiklopedisi* (388-389). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı.

Basılı Gazeteden Alıntı (Yazarlı)

Sazak, D. (4 Haziran 1997). "Medyada Yeni Stratejiler". *Milliyet*. 17.

Basılı Gazeteden Alıntı (Yazarsız)

Hürriyet. (6 Nisan 2018). "Aydın Doğan, Doğan Medya'ya Veda Etti". 3.

Yayınlanmamış Tez

Şehidoğlu, Z. (2016). *Obezite Kamu Spotları Örneğinde Negatif ve Pozitif Çekiciliğin (EEG) Beyin Aktiviteleri Üzerine Etkisi*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). İstanbul: Üsküdar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Basılı Bildiri

İrvan, S. (2001). "Medya Etiği Dersinin Gazetecilerin Eğitimindeki Rolü". *Medyanın Manipülasyon Gücü: Anadolu Üniversitesi Uluslararası İletişim Sempozyumu Bildiriler Kitabı*. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları.

ONLINE YAYINLAR

İnternette Yayınlanan DOI Atanmış Makale

West, A. (2011). "Reality Television and the Power of Dirt: Metaphor and Matter". *Screen*. 52(1). 63-77. doi:10.1093/screen/hjq050.

İnternette Yayınlanan DOI Atanmamış/Ücretsiz Erişime Sahip Makale

Haigh, M. M., Dardis, F. (2012). "The Impact of Apology on Organization – Public Relationships and Perceptions of Corporate Social Responsibility". *Public Relations Journal*. 6(1). <http://www.prsa.org/Intelligence/PRJournal/Documents/2012HaighDardis.pdf>. 28 Şubat 2015.

Web Sayfası/Blog Gönderisi

Bordwell, D. (18 Haziran 2013). David Koepp: Making the World Movie-Sized. <http://www.davidbordwell.net/blog/page/27/>. 11 Ocak 2016.

Gazete İnternet Sitesinden Alıntı (Yazarlı)

Özgüven, F. (13 Ekim 2011). "Bienal Kıyısından Şehre Bakmak". *Radikal*. http://www.radikal.com.tr/yazarlar/fatih_ozguven/bienal_kiyisindan_sehre_bakmak-1066167. 2 Nisan 2014.

Gazete İnternet Sitesinden Alıntı (Yazarsız)

Reuters. (13 Ekim 2013). "The Top Films at the North American Box Office". <http://www.reuters.com/article/2013/10/13/boxoffice-chartidUSL1N0I30A520131013>. 15 Nisan 2014.

Sosyal Medya Hesabından Alıntı

Aziz, A. (11 Mart 2018). <https://twitter.com/ayseleziz/status/972760357545697281>. [ileti]. 1 Eylül 2018.

Online Sözlük

"Working Class". (2014). *Encyclopedia of Social Media and Politics*. Washington, DC: CQ Press. http://search.credoreference.com/content/entry/cqpresso-medpol/working_class. 17 Aralık 2015.

Online Ansiklopedi

Friend, C. (tarih yok). "Social Contract Theory". J. Fieser ve B. Dowden (der.) *Internet Encyclopedia of Philosophy*. <http://www.iep.utm.edu/soc-cont/>. 28 Haziran 2014.

Wikipedia Maddesine Atf

"Post-Structuralism". (tarih yok). *Wikipedia*. <http://en.wikipedia.org/wiki/Post-structuralism>. 14 Temmuz 2013.

Filme Atf

Demirkubuz Z. (Yön.). (2006). *Kader* [Sinema Filmi]. İstanbul: D Yapım Reklamcılık ve Dağıtım A.Ş.

YouTube ve Diğer Video Paylaşım Siteleri

ChallengingMedia. (4 Ekim 2006). *Representation & the Media: Featuring Stuart Hall* [Video]. <https://www.youtube.com/watch?v=aTzMsPqssOY>. 25 Aralık 2006.

AUTHOR GUIDELINES

Below are the paper submission rules of **Etkileşim** (*Interaction*) Üsküdar University Faculty of Communication Academic Journal.

- Page set up: 2,5 cm from top, bottom, both left and right. In text line spacing should be 1.5. In references, line spacing should be single.
- Page numbers should be placed at the bottom on the right.
- The main language of the journal is Turkish, contributions in English are also accepted. Revisions regarding to principles may be made by editors/co-editors. Revisions regarding language use, punctuation and abbreviations will be based on the most recent edition of the spelling guide of Turkish Language Institution.
- For Turkish written manuscripts, there should be an English *abstract* followed by the Turkish *abstract* before the introduction part. For English written manuscripts, there should be a Turkish *abstract* followed by English *abstract* before the introduction part.
- Maximum length of the manuscripts should be 30 pages including the *abstracts* and *references*.
- Abstracts, both in Turkish and English, should be no longer than 300 words including the main title in English and Turkish and five key words for both languages.
- Title of the article or a clear short version of the title should be indicated in the e-mail which is sent to the editor with article attached.
- The article title should be 14 point bold, centered and all in upper-case. The subtitles should be left-aligned, 12 point, bold and title case (with first letter of each word in upper-case).
- Name and surname of the author(s) should be placed under the main title, centered, and surname written in capitals. After surname, superscripted asterisk (*) should be placed and information regarding the author(s) must be written in Times New Roman 10 point and single line space that should be seen only in the first page of the article, justified in footer.
- Abstract heading should be title case, left-aligned, 12 point and bold. Abstracts and Key Words should be 11 point and 1.5 line spaced.
- Text should be justified, written in Times New Roman 12 points, 1,5 line spacing. New paragraphs should be 1,25" left indented. There should be a single space before the titles within the text.
- Expressions in the text, such as newspapers, books, magazines, artworks, computer games, mobile applications and brand names should be written in italic.

- Footnotes should be justified, written in Times New Roman 10 points, single line spacing. Text should start with a space after the footnote.
- References should be 11 point with single spacing. If the information is longer than a line, the next line(s) should start with 1,25 indent. In cases where more than one work of the same author is used, a straight line is used instead of the author's name in repetitions after the first work.

References

- In Üsküdar University Faculty of Communication Academic Journal **Etkileşim** (*Interaction*), the only referencing method that can be used is referencing within the main text method, that is to say APA.
- Therefore, references should be mentioned within the main text by indicating author's surname, publication date and page number cited within parenthesis (Tarhan, 2006: 125).
- Extra explanations regarding the main text and other remarks should be given in footnotes. These notes should be numbered within the text as 1, 2, 3 and should be given at the end of the page with respective order and corresponding remarks.
- The footnotes for the remarks that are given at the end of the page should also be referred with referencing within the main text method, (APA).
- When quoting in the paper, if a direct quote is less than 40 words, incorporate it into your text and use quotation marks. If a direct quote is more than 40 words, make the quotation a free-standing indented block of text and do not use quotation marks. The quotation should be single spaced.
- If the author's name is given in the main text, only the publication year and page number should be given within parenthesis. (2006: 25).
- If there are two co-authors, both authors' surname should be mentioned: (Alemdar and Erdoğan, 2007: 19). If there are more than two co-authors, "et. al" should be included (Alemdar et al, 2004).
- If multiple references are made for the same subject, resources should be separated by semicolon (Geray, 2005: 31; Moran, 2006: 37).
- Consecutive pages should be referenced as (Baudrillard, 2004: 20, 38 and 52). Non-consecutive pages should be referenced as (Bauman, 2012: 20-24, 48-56).
- If multiple publications with same author and same publication year will be referenced, these publications should be differentiated by adding a, b, c, etc to the publication year, (McQuail, 1987a: 55) (McQuail, 1987b: 40).
- If the author is unknown or not mentioned, first words of the study is used

in parenthesis. It should be in italic and the date should be mentioned afterwards.

- It is essential to reach primary sources, however, if can not be reached due to some hardships, the source cited should be mentioned. E.g. (Güngör, 1997: 21 as cited in Storey, 2016: 297).
- In electronic sources with no author, source's domain name and publication date should be specified (*Radikal*, 23 March 2016). The URL will be given only in the references.
- References to messages in social media accounts must specify the name of the writer and the year in which the message was written. For instance: (Gates, 2013).
- Archive documents such as State Archives of the Prime Ministry, Ottoman State Archives referred within the text should be specified as (BCA. 30.10 / 1.2.12) or (BOA. DH-SYS. 65/7).
- Referencing translated works, name of the author is essential, (Fiske, 1996: 25). Translator's name is specified in the references.
- If cited from an edited book, author's name of the article should be specified. Full identity of the edited book including the article should be presented in the references.
- Attachments (documents), shall be presented at the end of the text and down below should be a brief information as to the content of the document and proper citation in line with the relevant criteria. Other attachments (Table, Figure, Graphs) will be presented as *Additional Table: 1*, *Additional Graph: 1* and *Additional Figure 3* after the references.
- Figures, graphs and maps within the text should be titled right under and cited source should be given according to APA rules.

Organizing References

- The list of references should only include the resources, which were referred in the article.
- According to the APA rules, references should be sorted alphabetically by the surname of the first authors of the sources.
- If there exists more than one work of an author with the same date in the references, expressions "a, b, c" should be used to distinguish them from each other and this should be adhered to in the references in the text and in the references section.
- References should be listed in this order: Author's surname and first letters of his name, publication date, name of the study (italic), place of publication.
- The units forming the information are separated from each other by full stop.

There are two exceptions to this. Author's surname and name with comma; publication date publisher's name are separated with colon.

- All the works mentioned in references should be title case and in italic.

PRINTED PUBLICATIONS

Book with One Author

Innis, H. (1950). *Empire and Communication*. Oxford: Clarendon Press.

Book with Two Authors

Horkheimer, M. and Adorno, T. W. (1972). *Dialectic of Enlightenment*. New York: Continuum.

Book with Multiple Authors

Leiss, W., Kline, S., Jhally, S. (1986). *Social Communication Advertising*. New York: Macmillan.

Translated Book

Barthes, R. (1983). *Mythologies*. (A. Lavers, trans.). New York: Hill and Wang.

Edited Book

Durham, M. and Kellner, D. (eds.) (2001). *Media and Cultural Studies: Keywords*. Maiden, MA: Blackwell.

Chapter/Work in an Edited Book

Graham, A. (1996). "Are You Now or Have You Ever Been? Conspiracy Theory and The X-Files". D. Lavery, A. Hague, M. Cartwright (eds.) *Reading The X-Files*. (52-62). Syracuse, NY: Syracuse University Press.

Article from a Peer-Reviewed Journal

Thomas, E. R. (2000). "Uses and Gratifications Theory in the 21st Century". *Mass Communication and Society*. 3(1). 3-37.

Magazine Article

Tseëlon, E. (1998). Fashion, Fantasy and Horror. *Arena*. 12. 117.

Newspaper Article with Author:

Laughland, O. (7 May 2018). "Fate of Iran Nuclear Deal at Stake as UK foreign secretary Heads to Washington". *The Guardian*. <https://www.theguardian.com/world/2018/may/06/iran-nuclear-deal-donald-trump-boris-johnson>.

No Author:

The Australian. (1 October 2009). "Parental Attitude Key to Healthier Drinking Habits". <https://aifs.gov.au/publications/parenting-influences-adolescent-alcohol-use/5-parental-family-and-broader-environmental>.

Unpublished Thesis/Dissertation

Montes, A. L. G. (2014). *The Use and Perception of English in Brazilian Magazine Advertisements* (Unpublished PhD thesis). Arizona State University, USA.

Conference Paper/Proceedings

Strömbäck, J. and Luengo, Ó. G.. (2006). Framing and Election News Coverage in Spain and Sweden. In E. Yüksel (Ed.), *4th International Symposium Communication in the Millennium* (75-86). Eskişehir, Turkey: Anadolu University.

ONLINE REFERENCES

Articles with DOI Assigned

West, A. (2011). "Reality Television and the Power of Dirt: Metaphor and Matter". *Screen*. 52(1). 63-77. doi:10.1093/screen/hjq050.

Article with no DOI Assigned/Freely Available Online

Haigh, M., Dardis, F. (2012). "The Impact of Apology on Organization – Public Relationships and Perceptions of Corporate Social Responsibility". *Public Relations Journal*. 6(1). <http://www.prsa.org/Intelligence/PRJournal/Documents/2012HaighDardis.pdf>. 2 May 2015.

Web Page/Blog Post

Bordwell, D. (18 June 2013). David Koepp: Making the World Movie-Sized. <http://www.davidbordwell.net/blog/page/27/>. 11 January 2016.

Newspaper Article (with author)

Sullivan, M. (28 July 2014). "It's Time to Push Back When Government Controls the Message". *The New York Times*. 21 March 2017.

Newspaper Article (no author)

Reuters. (13 October 2013). "The Top Films at the North American Box Office". 7 November 2014.

Citing Social Media

Gates, B. (26 February 2013). <https://twitter.com/BillGates/status/306195345845665792>. [tweet]. 1 August 2016.

Online Dictionary

"Working Class". (2014). *Encyclopedia of Social Media and Politics*. Washington DC: CQ Press. http://search.credoreference.com/content/entry/cqpressso medpol/working_class. 17 December 2015.

Online Encyclopedia

Friend, C. (n.d). "Social Contract Theory". J. Fieser ve B. Dowden (der.) *Internet Encyclopedia of Philosophy*. <http://www.iep.utm.edu/soc-cont/>. 28 June 2014.

Wiki

"Post-Structuralism". (n.d). *Wikipedia*. <http://en.wikipedia.org/wiki/Post-structuralism>. 14 July 2013.

Audiovisual Media

Motion Picture/Video/DVD

Bernstein, R., Rae, D., Loader, K. (Producers), Taylor-Wood, S. (Director). (2010). *Nowhere Boy* [Motion picture]. UK: Icon Film Ltd.

YouTube video

ChallengingMedia. (4 October 2006). *Representation & the Media: Featuring Stuart Hall* [Video]. <https://www.youtube.com/watch?v=aTzMsPqssOY>. 25 December 2006.

